

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Class

Mr. N. G. PIERSON

KOLONIALE POLITIEK

A decorative horizontal line with a central floral or scrollwork motif, positioned below the title.

AMSTERDAM

P. N. VAN KAMPEN & ZONN

1877

JV 2517
PA

Stoomdrukkerij van Roeloffzen & Hübner, te Amsterdam.

DE VIJF
ALPHABETEN

P. R. S. 223484

VOORREDE.

Dit werk is grootendeels een herdruk van mijne, in 1868 verschenen, Voorlezingen over het Cultuurstelsel en van twee, later door mij uitgegeven, tijdschriftartikelen over koloniale onderwerpen. Alleen de hoofdstukken VI, IX en X zijn bijkans geheel nieuw. Het oude is echter in vorm en inhoud veel gewijzigd. Wat geen belang meer had, is weggefallen; daarentegen zijn de geschiedkundige overzichten bijgewerkt tot op onzen tijd.

Blijkens een verklaring van den Heer G. L. Baud in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 2 Juli 1868 is zijne Memorie van 1842 aan den Gouverneur-Generaal bij Van Deventer niet geheel juist teruggegeven: in een der zinsneden staat door, in plaats van voor, hetgeen ten gevolge heeft gehad dat ik den schrijver op blz. 151 mijner Voorlezingen een meening heb toegedicht, die niet de zijne was. Van deze zaak is veel gerucht gemaakt, meer dan zij verdiende. Aan degenen, die mij verweten hebben, dat ik de fout bij Van Deventer niet heb ontdekt, wensch ik te antwoorden, dat toevallig zoowel voor als door in het redeverband paste, en aan hen, die mij den eisch hebben gedaan van te herroepen, wat ik over den invloed van het cultuurstelsel op de volksvoeding der Javanen heb geschreven, dat ik de genoemde Memorie hoofdzakelijk heb aangehaald om ze te wederleggen. Volgens de mee-

---

ning, die ik den Heer Baud verkeerdelijk toeschreef, was de invloed van het cultuurstelsel in den beginne nadeelig geweest, maar was hij dit in 1842 niet meer. In strijd hiermede heb ik betoogd, dat hij nadeelig is geweest en in den beginne, en later. Nu het bleek, dat de Memorie verkeerd was afgedrukt, behoefde mijne historische voorstelling geen verandering te ondergaan.

Voor zoover mij bekend is, zijn in het werk van den Heer van Deventer geen andere misstellingen ontdekt. Dit heeft mij vrijmoedigheid gegeven om van de belangrijke verzameling officieele stukken, die het bevat, weder een ruim gebruik te maken.

I N H O U D.

	Blz.
I. RAFFLES	1.
Terugblik op de Oost-Indische Compagnie, 1. — Haar regeeringsstelsel, 4. — Uitkomsten van dit stelsel, 6. — Het rapport der Staatscommissie van 1803, 7. — Daendels, 8. — De door hem ingevoerde verbeteringen, 9. — De proclamatie van Raffles, 11. — Zijne regeling der cultuur- en heerdiensten, 11. — Het Preanger-stelsel, 12. — Het boschwezen, 13. — De arbeid aan bruggen en binnenwegen, 14. — Invoering der landrente, 14. — De dorpsinstellingen gehandhaafd, 18. — Zwakke zijden van Raffles' bestuur, 22. — Einde van het Britsche tusschenbestuur, 24. — De koloniale quaestie in 1816, 25.	
II. DE COMMISSARISSEN-GENERAAL	29.
Hun stelsel in het algemeen, 29. — Regeling van het binnenlandsch bestuur, 31. — Hoe die thans is, 33. — Maatregelen van Comm.-Gen. tegen misbruik van gezag door de hoofden; afschaffing van het ambtelijk landbezit, 35. — H sluiten van contracten met dessa's verboden, 37. — Verbod aan de Regenten om handel te drijven, 38. — Regeling der koffiecultuur, 39. — Het Preanger-stelsel gehandhaafd, 40. — Ook de boschdiensten, 41. — Regeling der landrente, 42. — Het rapport van Muntinghe, 45.	
III. VAN DER CAPELLEN EN DU BUS DE GHISIGNIES.	51.
Wat de overlevering zegt over de uitkomsten van het stelsel der Comm.-Gen., 51. — Wat de geschiedenis daarvan leert, 52. — Dit stelsel is na Elout's vertrek zeer onvolledig	

toegepast, 53. — Het Besluit van 9 Januari 1821 tot wering der kooplieden, 54. — Handelsvrijheid het beste genesmiddel tegen opkooprij, 56. — Nadeelige gevolgen van het besluit van 1821, 58. — De »vrije» koffiecultuur was inderdaad dwangcultuur, 59. — Besluit van 6 Mei 1823 omtrent de verhuringen in de Vorstenlanden, 62. — Motieven van dat Besluit, 65. — Indruk, dien dit alles maakte op Elout, des tijds Minister van Koloniën, 67. — Du Bus naar Indië gezonden, 68. — In welk een toestand hij de kolonie vond, 68. — Het besluit van 1823 een der oorzaken van den opstand van Diepo Negoro, 69. — Wat du Bus op Java heeft gedaan, 70. — Zijn (door Jhr. Mr. W. van Hogendorp gesteld) Rapport van 1 Mei 1827, 71. — Elout's voorstel naar aanleiding van dat rapport, 77. — Advies van den Raad van State over Elout's voorstel, 78.

Blz.

IV. HET CULTUURSTELSEL . . . . . 79.

Koning Willem I weigert zijne goedkeuring op Elout's voorstel; motieven dezer weigering, 79. — Van den Bosch tot Gouverneur-Generaal benoemd, 82. — Hij zet zijne plannen uiteen, 84. — Elout treedt daarop af, 85. — Waarin de plannen van Van den Bosch bestonden: de landrente door levering van producten te vervangen, 87. — Philanthropische kleur, die Van den Bosch aan zijn stelsel gaf, 88. — In hoever oprecht gemeend, 90. — De landrente is, in strijd met de wenschen van Van den Bosch, niet afgeschaft, 94. — Invoering der indigocultuur, 95, — der suikercultuur, 96. — Uitbreiding der koffiecultuur, inzonderheid der tuin-koffie, 97. — Herstel van het ambtelijk landbezit, 99. — Oprichting van barissans, 103. — Cultuurpercenten uitgelooft, 101. — De uitgifte van woeste gronden belemmerd, 102. — Hoe consequent van den Bosch te werk ging, 104. — Geschiedkundig verloop der voornaamste cultures van 1830—1868: de indigo, 106, — de koffie, 108, — de suiker, 110. — Is Van den Bosch een scheppend genie" geweest? 116.

V. DE UITKOMSTEN VAN HET CULTUURSTELSEL. . . . 118.

I. Voor de kolonie zelve. Ongunstig gevoelen van sommigen, 118. — In hoever juist, 119. — Men moet onderscheiden tusschen de tijdperken vóór en na 1850, 120. — Vóór 1850 drong de geldnood tot harde maatregelen, 121. — Onlusten in Pasoeroean, 123. — Beantwoording van de opmerkingen dienaangaande van Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper,

Blz.

124. — Volksverloop uit Japara, 128. — Nadeelige invloed van het cultuurstelsel op de volksvoeding, 128. — Druk der tabakscultuur, 130. — Inkrimping en mildere toepassing na 1850; 133. — Men moet voorts onderscheiden naar plaatselijke gesteldheid, 134. — De koffiecultuur, in sommige streken een bron van welvaart, elders drukkend, 135. — De keus der gronden was niet altijd even gelukkig, 136. — Ongelijke belooning der planters, 138. — Bij de suikercultuur was minder verschil, 139. — Het cultuurstelsel rustte niet op de adat, 140. — Het heeft de gemeentestellingen bedorven, 141, — de rechten der dessa-bewoners op hunne velden miskend, 143, — het communaal bezit uitgebreid, 144.

II. Voor Nederland. De financieele uitkomsten waren in den beginne niet gunstig, 147. — Zij zijn vooral verbeterd door de rijzing der koffieprijsen, 148. — Welk gebruik van de cultuurwinsten is gemaakt, 151. — Vermeerdering door het cultuurstelsel aan onzen handel en scheepvaart gegeven, 152. — Zij is echter niet duurzaam geweest, 153. — Verklaring hiervan, 154. — De koffieboom „doof voor parentah”, 156. — Gebreken der indigo- en der suikercultuur, 157. — Vermeerdering van Java's productie was niet het hoofddoel der regeering, 158.

VI. HEEVORMING . . . . . 161.

1. De suikercultuur, 161. — Maatregelen tot beperking van den gedwongen arbeid in de fabrieken, enz. 161. — Wet van 21 Juli 1870, 164. — Strijd over deze wet gevoerd, 165. — Hoe de schadeloosstelling voor den grond is geregeld, 166. — hoe het plantloon, 167. — hoe de cijns aan den lande, 169. — Zijn van de schatkist te groote offers gevegd? 170. — Toekomst der suikercultuur, 172.

2. Het Preanger-stelsel, 174. — Zijne nadeelige werking, 175. — De lage koffieprijs was een onbillijkheid, 177. — Druk der koffiecultuur in de Preanger, 178. — Slechte behandeling der tuinen, 178. — Afschaffing van het stelsel, 179. — Gunstige uitkomsten van dien maatregel, 180.

3. De Gouvernements-koffiecultuur in de Preanger hervormd, 181. — Merdika- en milik-tuinen, 182. — De Preanger-regeling is in 1875 over het grootste deel van Java van toepassing verklaard, 183. — Is dit voldoende? 184. — Het antwoord op deze vraag is afhankelijk van het oordeel, dat men veelt over de batig-slot-politiek, 185. — Tusschen het stelsel van directe en indirecte voordeelen moet een beslissende

keus geschieden, 186. — De Gouvernements-koffiecultuur en de particuliere landbouw hebben onderling tegenstrijdige belangen, 187. — De nadeelen der batig-slot-politiek, 189. — Wat zij aan Nederland kost, 190. — Zij is niet meer vol te houden, 191. — Is ook financieel zeer gevaarlijk, 193.

4. Het boschwezen, 194. — Verwaarloozing der houtboschen onder het oude stelsel, 195. — De Hervorming van 1865 en hare vruchten, 196.

VII. DE NIEUWE BEGELING DER LANDBRENTE . . . . . 198.

Het ontstaan der landrente op Java, 199. — De door Commissarissen-Generaal bevolen metingen zijn spoedig gestaakt, en hunne «voorloopige regeling» heeft stand gehouden tot 1872, 200. — Waarom zij niet eerder is herzien, 201. — De landrente diende onder het cultuurstelsel als «veiligheidsklep», 201. — J. C. Baud wilde het admodiatie systeem niet verlaten, 202. — En terecht, 203. — Beteekenis van het tot stand komen der nieuwe regeling, 205. — Geschiedkundige toelichting van den aanhef der ordonnantie van 1872, 206. — De strijd in de Tweede Kamer over art. 59 van het Indisch Regeerings-reglement, in verband met individueelen en gemeentelijken aanslag der landrente, 207. — Hoe destijds over individueelen aanslag door deskundigen werd gedacht: vergelijking van Campbell's oordeel in 1852 met dat van 1869, 209. — Verdediging van de voorloopige regeling der Commissarissen-Generaal, 211. — De gemeentelijke aanslag is thans nog behouden, 213. — Verdere inhoud der ordonnantie van 1872, 214. — Slechts bij hoofstelijken aanslag is de beste regeling der landrente mogelijk, 215. — De landrente moet een gewone grondbelasting worden, 218. — Hoofdelijke aanslag vereischt voorbereiding, 220. — Wordt deze door de Ordonnantie van 1872 verkregen? 221. — Zij offert alles op aan een verkeerd doel: uniformiteit van heffing, 222. — De peraequatie der landrente, waarnaar zij tracht, is niet begeerlijk, 223. — en onuitvoerbaar gebleken, 225. — Een goede bepaling is die betreffende de kohieren van repartitie, 226. — Daardoor kan tot hoofdelijken aanslag de weg worden gebaad, 227. — De kohieren zijn veel te omslachtig gemaakt, 228: — In 1874 is de ordonnantie echter op dit punt gewijzigd, 224. — Middelen om de landrente tot een grondbelasting te hervormen: men fixeere haar eerst voor elke gemeente op het laatstelijk geheven bedrag, 230. — Men houde streng de hand aan het bijwer-

Blz.

ken der kohieren van repartitie, 231. — Ten slotte doe ons bestuur den aanslag zelf en voor een zeker getal jaren, 231. — Wederlegging van bedenkingen tegen dit voorstel, 233. — Geen «permanent settlement» wordt hier aanbevolen, 235. — Uitkomsten in Bombay verkregen, 236. — Wenschen der bevolking van Bantam ten aanzien der landrente, 237.

VIII. EEN PARALLEL . . . . . 240.

«Java», van Prof. Veth, 240. — Dit boek geeft stof tot een parallel tusschen Java en het Middeleeuwsch Europa, 243. — Overeenkomst op het punt van bijgeloof, 244. — Godsgerichten op Java, 246. — Overeenkomst op maatschappelijk gebied, 248. — Laveleye's geschrift, 249. — Alle bezit is in den beginne gemeenschappelijk geweest, 250. — De familieband oudtijds zeer eng, 251. — Familiebezit in de Middeleeuwen en in het hedendaagsch Hindostan, 252. — De «Verloren Zoon» in de gelijkenis was een Wildfang of Biesterfreie, 253. — Het Minoraat, 255. — De familieband werd zelden verbroken, 256. — Vooral bij de erfhoorigen was de familievereiniging in zwang, 257. — De «tenure en parage» en de «Ganerbschaft», 259. — Een familievereiniging in het Jura-gebergte, 260. — Het socialisme is eën reactionnair stelsel, 261. — Hoe de familie voor andere groepeeringsen tot type heeft gediend, 262. — Het oude en het nieuwe begrip van volkseenheid, 263. — Het denkbeeld: de grond behoort aan den Soeverein, uit het voorgaande verklaard, 265. — De Indische landrente is onze grondbelasting in primitieven vorm, 268. — Op Java is de familievereiniging nog niet, als in Hindostan en Rusland, ontdekt, 269. — Daarentegen vindt men er de Middeleeuwsche markvereiniging, 270. — Een 14e eeuwse boer uit Europa naar het hedendaagsch Java verplaatst, 270. — Nadere beschouwing der markgemeente, 271. — Zij bevat in embryo de kiemen van elke maatschappij, 274. — Het markbezit was vroeger in Europa zeer verbreid, 275. — De onderzoekingen omtrent dit punt van Von Maurer en anderen, 276. — Waarom op Java het grondbezit niet gefeodaliseerd is, 272. — Het centraal gezag bleef er gehandhaafd, het romeinsche recht vernietigde er geen oude gebruiken, het eerstgeboorterecht is er niet ingevoerd, 280. — Onze agrarische politiek op Java moet ten doel hebben, aan de groote meerderheid der landbou-

wende bevolking het onverdeeld genot van de opbrengst harer velden te waarborgen, 286. Blz.

IX. HET GRONDBEZIT. . . . . 287.

De agrarische wet, 287. — Zij bevordert de uitgifte van woeste gronden, 288. — eerbiedigt de gebruiksrechten der inlanders op hunne velden, 290. — opent aan individuele bezitters gelegenheid om titels van eigendom te verkrijgen, 291. — staat verhuring van grond door inlanders aan niet-inlanders toe, 293. — zij beslist echter niet over het gemeentelijk grondbezit, 294. — Welke is de economische waarde van deze instelling? 296. — Het is geen voorbehoedmiddel tegen pauperisme, daar het de productie niet bevordert, 297. — den aanwas van bevolking zelfs prikkelt, 299, — en op den duur geen gelijkmatige verdeling van inkomsten in de hand werkt: de mark wordt overal een gesloten gild, 299. — Slechte uitkomsten van het communaal bezit in Rusland, 302, — en in Noord-Afrika, 305. — Ons doel moet zijn: bevordering van den kleinen grondeigendom, 306. — Nuttige werking van dit stelsel in verscheidene landen, 306. — Ook voor Java zou het heilzaam wezen, 308. — Men vreest echter, dat de kleine grondeigendom op Java geen stand zou kunnen houden, 310. — De centralisatie van het landbezit in de Middeleeuwen en, nog later, in Engeland, rechtvaardigt deze vrees niet, 311. — Tegen het opkopen van grond door Chinezen enz. zijn reeds maatregelen genomen, 315. — Men is daarin echter te ver gegaan, 316. — Het zou goed zijn, als hier en daar eenige grond in handen van Europeanen kwam, 318. — Tot hoever de bevordering van het peasant-proprietorship zich moet uitstrekken, 318. — Slotsom: citaat uit een werk van Van den Bosch, 320.

X. DE VRIJE ARBEID . . . . . 322.

Op welke losse gronden men vroeger heeft beweerd, dat vrije arbeid op Java onbestaanbaar is, 322. — Wat de ervaring thans dienaangaande heeft geleerd, 325. — De tabakscultuur, 326. — De spoorweg Samarang-Vorstenlanden, 327. — Hoe vreemd en dubbelzinnig de oude leer omtrent den vrijen arbeid was, 330. — Zij bevatte nochtans een kern van waarheid, 331. — Het zwaartepunt der koloniale quaestie, 331. — De vrije arbeid kan niet bloeien op elken bodem, 333. — Hij onttaardt op Java al of niet in vermomden

Blz.

dwangarbeid, naar gelang van de politiek die men er volgt, 334. — Wenschelijkheid van periodieke aftreding en verkiezing der dorpschouften, 335. — De heerendiensten aan het Gouvernement en aan de houften, 337. — Hun druk, 338. — Hun nadeelige werking op den volksgeest, 339. — De regeling van 1875, 341. — Noodzakelijkheid om de diensten aan het Gouvernement af te schaffen of afkoopbaar te stellen, 343, — en die aan de houften te doen vervallen, 344. — Besluit, 346.

I.

R A F F L E S.

Het moet een indrukwekkend oogenblik zijn geweest, den 7^{den} November 1814, toen de Souvereine Vorst der Vereenigde Nederlanden aan de Staten Generaal verkondigde, dat het meerendeel der Overzeesche Bezittingen aan het moederland zou worden teruggegeven. „Wederom,” zoo sprak de Koning, „zal onze vlag, ontrold zijn in die gewesten, waar de ondernemingszucht en noeste vlijt onzer vaderen bijkans even groote wonderen gesticht hebben als op hun geboortegrond. Het onschatbare Java vooral, met een verlicht bestuur en de vrije vaart begiftigd, zal eerlang nieuwe wegen openen en voordeelen aanbrengen, meer dan genoegzaam om te vergoeden wat het verloop der tijden ons wellicht elders heeft doen verliezen.” ¹⁾

En wel bestond er reden tot vreugde; want wat zou er van Nederland geworden zijn, had het zijne koloniën, had het Java bovenal, niet terugontvangen? De tijden waren voorbij, waarin de Nederlandsche handel en scheepvaart elke andere overtroffen en de bloei onzer nijverheid de afgunst wekte der naburige volken. Ons commercieel en industrieel overwicht in vroegere eeuwen was voor een groot deel het gevolg geweest van den achterlijken toestand van andere

---

¹⁾ E. de Waal, N. I. in de Staten Generaal, I. bl. 14.

natiën. Naar gelang deze in ontwikkeling waren toegenomen, hadden zij onderling betrekkingen aangeknoopt en was Nederland opgehouden het voornaamste middelpunt te zijn van het verkeer in Noordelijk Europa. Dit nadeel was wel vergoed door het ontstaan van handel met andere werelddeelen, een handel, die in den loop der 17^e eeuw steeds in belangrijkheid had gewonnen, maar onder de Fransche heerschappij was die geheel verloren gegaan. Wilde dus Nederland iets van zijn ouden rang herkrijgen, dan moest het op nieuw een deel van den wereldhandel meester worden. Doch hoe zou het in die tijden van protectie en monopolie daarin slagen, bij gemis van rijke en vruchtbare koloniën?

Niet enkel echter om redenen van stoffelijk belang was de tijding, die de Souvereine Vorst nu officieel bevestigde, een heugelijk bericht. Die koloniën toch waren meer voor ons dan een bron van welvaart. Zij waren ook, gelijk de Troonrede reeds uitsprak, de monumenten van Neêrlands aloude grootheid. Zij herinnerden ons aan den eervollen strijd tegen Spanje; aan den ondernemingsgeest, den moed en de volharding onzer voorvaderen; aan een verleden, in één woord, waarop elk vaderlandslievend hart trotsch mag zijn. Blevেন die koloniën voor ons verloren, dan was ons de kroon van het hoofd gerukt, onze vlag geschonden. Welk een geringe plaats zou Nederland dan voortaan bekleeden in de rij der volken. Het zou op één lijn zijn gesteld met de kleinste mogendheden van Europa; met zijn welvaart ware tevens zijn aanzien verdwenen. De teruggave der verloren bezittingen was daarom de voltooiing van Neêrlands onafhankelijkheid. Zonder haar zouden de wonden, die eigen onverstand en vreemde overheersching ons hadden toegebracht, nooit zijn geheeld. Onze roem, onze nationale eer, ware van ons geweken.

Doch hoe grooter het geluk was, dat Nederland nu te beurt viel, des te grooter werd uit den aard der zaak ook zijne verantwoordelijkheid. Diezelfde koloniën, die de monumenten waren

van onze grootheid, herinnerden ons tevens aan veel nationale schande. De geschiedenis der voormalige Oost-Indische Compagnie, die gedurende bijna twee eeuwen het beheer over onze Aziatische bezittingen had gevoerd, was voor het meereendeel eene geschiedenis geweest van wanbestuur, onverstand en grove oneerlijkheid. Zij was, gelijk men weet, bij hare oprichting in 1602 met een uitgestrekt handelsmonopolie begiftigd, omdat de handel met Oost-Indië toen bijzondere bescherming noodig had: daar de jonge Republiek nog niet bij machte was die te verleenen, moest er een lichaam worden gevormd, dat zich zelf kon beschermen, dat tegelijk kon handeldrijven en oorlog voeren. Zulk een lichaam nu, zou het kunnen bloeien, moest buitengewone winsten genieten om zijn buitengewone kosten goed te maken, en hoe was dit mogelijk, tenzij de concurrentie werd geweerd? Maar dat het monopolie nog 150 jaar, nadat het zijn reden van bestaan grootendeels verloren had, zou voortduren; dat na verloop van eenigen tijd het staat- en krijgskundig doel geheel op den voorgrond zou treden; dat de Compagnie zich dikwijls aan het schandelijkst misbruik van gezag zou schuldig maken en de bevolking der kolonie, die zij beheerde, zou uitzuigen en bestelen; dat zij zich niet zou ontzien om vele jaren achtereen hooge dividenden uit te keeren, hoewel de rekening telkens met een deficit sloot ¹⁾, zoodat eindelijk, als het gevolg van al haar wanbestuur, den 31 December 1799 hare boeken een tekort aanwezen van meer dan f 134.000.000 ²⁾; dat alles hadden zeker hare oprichters verwacht noch bedoeld, allerminst Oldenbarneveldt, die zoo nadrukkelijk had verklaard, dat alle monopolieën of privilegiën op zich zelf nadeelig zijn, immers „prejudiciabel“ aan de belangen van den handel, en die daarmede zoo duidelijk getoond had

¹⁾ De Compagnie deelde van 1602—1796 3825 pCt uit, dus gemiddeld 19 pCt. 's jaars. Zie de Waal t. a. p. I. 215.

²⁾ Hoek, Herstel van het Ned. gezag over Java en onderhoorigheden, bl. 5—9.

te begrijpen, dat het verleenen van dit monopolie slechts door de bijzondere politieke omstandigheden van het oogenblik werd gerechtvaardigd ¹⁾).

Het regeeringsstelsel van de Oost-Indische Compagnie was zeer eenvoudig. Het kwam hierop neder: de inlandsche Vorsten en Regenten met de bevolking te laten handelen naar goedvinden, op voorwaarde dat zij haar producten leverden, geschikt voor de Europeesche markt. Zulke leveringen — wij spreken thans alleen van Java — waren soms bedongen bij tractaat. Zoo had zich de Keizer van Mataram (het tegenwoordig Djocjocarta en Soeracarta) in 1743 verbonden om jaarlijks 5000 kojans rijst en 250 lasten dekriet tot lage prijzen aan de Compagnie te verkoopen. Zoo moest al de peper, die te Bantam en in de Vorstenlanden groeide, aan haar geleverd worden. Zoo waren in de Bataviasche ommelanden uitgestrekte gronden in leen gegeven aan inlandsche Regenten, op voorwaarde dat zij zekere hoeveelheden rijst en voorts al de koffie, peper, indigo, kurkuma en katoenen garens, die hunne landen opleverden, tot bepaalde prijzen aan de Compagnie zouden afstaan. Zoo was eindelijk in sommige districten, b. v. in Cheribon en op de noord-oostkust van Java, vergunning verleend om suikermolens op te richten. Zulke vergunningen waren meestal in handen van Chinezen, die daarvan gebruik maakten door van de Regenten dessa's te huren voor het planten van suikerriet. Het aldus verkregen product moest dan weder, dit was altijd het refrein, tot lage prijzen aan de Compagnie geleverd worden.

In vele gevallen echter was de leverantie niet bedongen bij contract, maar eenvoudig aan de Regenten opgelegd. Dit was natuurlijk alleen daar geschied, waar deze laatsten onder het direct gezag der Compagnie stonden. Zulke bevoelen leveringen, contingenten geheeten, werden soms wel, soms niet, maar in het beste geval zeer karig beloond. Voor

---

¹⁾ Zie Prof. R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, bl. 257.

de koffie bij voorbeeld gaf de Compagnie 9 cents.¹⁾, voor de peper slechts 5¹/₂ cents per pond. Men meene echter niet, dat de betaalde sommen in handen kwamen van hen, die de producten hadden voortgebracht; het meerendeel bleef, gelijk men zegt, „aan maat en strijkstok hangen.” Er waren ambtenaren die zich picols van 180 pond lieten leveren en die dan hetzelfde getal pikols, maar tegen 125 pond gerekend, verantwoordden. Men noemde twee hooggeplaatste personen, die zich hiermede een winst hadden verzekerd van 100.000 Rijksdaalders in het jaar²⁾. Ook behielden de Regenten vaak een groot aandeel van het geld, dat voor de bevolking was bestemd, daar de Compagnie hun geene bezoldiging hoegenaamd uitkeerde. Neemt men dit alles in aanmerking en herinnert men zich bovendien dat het geld nog door de handen van een menigte personen moest gaan, die tusschen de Regenten en de gemeene inlanders stonden, dan begrijpt men dat aan de bevolking voor haar arbeid niet veel ten goede kwam. Ook is het bekend dat de Compagnie soms opzettelijk de productie beperkte, ten einde de markt niet te overvoeren. Zij deed dit in de Molukken met de specerijen en op Java met de koffie: zoo werd in 1735 uitroeijing van boomen en verlagging van prijs bevolen, omdat men rekende, dat de jaarlijksche afzet van Java-koffie in Nederland niet meer dan 50.000 pikols kon bedragen³⁾. Van zulke maatregelen, van dit geheele stelsel van koloniaal bestuur, kon niet verwacht worden, dat het de welvaart van Java's bevolking zou verhoogen. Bescherming gaf de Compagnie haar niet; tegenover de belasting in arbeid, die zij haar door de Regenten liet opleggen, stonden geen voordeelen van een verlicht Europeesch bestuur. De Compagnie regeerde niet, maar liet de

---

¹⁾ In den beginne gaf zij een veel hooger prijs, te weten tien stuivers per pond, maar dit heeft kort geduurd.

²⁾ Zie D. van Hogendorp, Bericht, bl. 65.

³⁾ Zie Cornets de Groot, Over het beheer onzer Koloniën, bl. 17.

inlandsche hoofden regeeren en zorgde slechts voor dit eene: tot zeer lage prijzen producten te krijgen.

Tot de middelen, die zij daarvoor aanwendde, behoorde ook het volgende. Behalve de suikerfabrieken, namelijk, waarvan zoo even gesproken is (in Cheribon en in den noord-oosthoek van Java) bestonden er nog andere soortgelijke ondernemingen in de Bataviasche ommelanden, doch deze waren volkomen vrij in de beschikking over het verkregen product. Haar geheele aantal bedroeg in 1710 reeds het cijfer van 131¹⁾. Al denkt men hierbij niet aan inrichtingen van de tegenwoordige uitgestrektheid, toch blijkt het genoeg dat de suikerindustrie der kolonie reeds in het begin der vorige eeuw in een vrij bloeienden toestand verkeerde. De Compagnie kocht veel voor uitvoer naar Japan, Voor-Indië, Perzië en Nederland en behaalde daarmede in den regel goede winsten. Vreesde zij echter dat de concurrentie de prijzen te veel zou verhoogen, dan verbood zij soms op eens den uitvoer aan particulieren en bleef alzoo meester van de markt²⁾! Hoe na-deelig zulke maatregelen op den bloei der suiker-industrie moesten werken, is licht te vatten. Brengt men nog de andere oorzaken in rekening (zooals de onveiligheid in de Batavische ommelanden), die tot haar ondergang hebben medegewerkt, dan wordt het verklaarbaar, dat de geheele aanvoer van Java-suiker in Nederland ten jare 1795 niet meer dan 64000 pikols bedroeg³⁾.

Slechte financiëele resultaten, onderdrukking der bevolking, stilstaande productie, ziedaar dus de wrange vruchten van het stelsel der Compagnie. Toch bleven de grondsla-

¹⁾ Woordenboek voor N. I., III, 463.

²⁾ Zie D. van Hogendorp, Bericht, blz. 88.

³⁾ De Rooy, Geschiedenis van den Ned. handel, bl. 577. De totale aanvoer was in dat jaar 150.000 pikols koffie, 64.000 pikols suiker, 30.000 pikols peper, 480 pikols katoenen garens en 240 pikols indigo.

Van 1700—1720 bedroegen al de aanvoeren uit Indië jaarlijks gemiddeld f 15,079.000; van 1781—1792 slechts f 14,806.000.

gen van dat stelsel, wat de hoofdzaken betreft, nog behouden, toen het beheer over Indië in handen van den Nederlandschen Staat was overgegaan. Bij zeer velen hier te lande bestond toenmaals de overtuiging ¹⁾, dat in een kolonie als Java geen ander stelsel van toepassing vatbaar was. Treffend blijkt dit o. a. uit een merkwaardig rapport den 31 Augustus 1803 uitgebracht door een Staatscommissie ²⁾, benoemd, gelijk de opdracht luidde: „om advies uit te brengen aangaande den voet en de wijze, waarop de handel van 's Lands Bezittingen in Oost-Indiën behoorren gedreven en die Bezittingen bestuurd te worden; in hier voege, dat aan dezelve de hoogstmogelijke trap van welvaart, aan den Koophandel der Republiek het meeste nut en aan 's Lands Finantiën het meeste voordeel worde aangebracht ³⁾.“ De meerderheid der Commissie — er was ook een minderheid die geheel anders dacht — plaatst op den voorgrond dat men kiezen moet tusschen deze twee: of op Java een nieuwe orde van zaken in te voeren, rustende op het beginsel van individueelen grondeigendom, en aan ieder ingezetene zooveel persoonlijke vrijheid te waarborgen, als noodig was om hem de beschikking te verzekeren over zijn tijd en de vruchten van zijn arbeid; of het bestaande con-tingentenstelsel in hoofdzaak te behouden. Het eerste acht de Commissie hoogst bedenkelijk. Zoo iets zou misschien uitvoerbaar zijn, als men te doen had met „vreedzame Hindoes“; maar de „woeste Javaan“ is van een geheel ander karakter en gewoon elke vermeende verongelijking met moord en brand te wreken! Zij adviseert dus om het oude stelsel, wat de cultures betreft, in stand te houden, het koffie- en het

---

¹⁾ Schoon niet bij allen echter; G. K. en D. van Hogendorp b. v. dachten er anders over. Zie ook de noot op de volgende bladzijde.

²⁾ Deze Commissie bestond uit de H.H. J. Meerman, W. Six, J. F. Pontoi C. A. Verhuel, D. van Hogendorp, S. C. Nederburgh en R. Voute.

³⁾ Men vindt dit Rapport in extenso in Mr. Mijer's Verzameling, in uittreksel bij van Deventer: Landelijk Stelsel op Java. I. bl. 5 en vervolg.

peper-monopolie te handhaven en slechts artikelen van geringe beteekenis, zooals indigo en katoenen garens, aan den vrijen arbeid over te laten. Om bijzondere redenen wordt ook voor de suiker een stelsel van vrijheid door haar aanbevolen, onder voorwaarde evenwel, dat de Staat worde schadeloos gesteld voor het gemis der tot dus ver op die cultuur genoten voordeelen; „opdat“, zegt de Commissie, „de ingezetenen van Java niet begunstigd noch bevoordeeld worden ten koste der Ingezetenen der Bataafsche Republiek, hetwelk evenzeer strijden zou tegen de rechtvaardigheid, als tegen deze staatsmaxime, welke wij tot grondslag onzer werkzaamheden hebben aangenomen, dat (in een zin die alle ongerechtigheid uitsluit) de koloniën bestaan voor het moederland en niet het moederland voor de koloniën ¹⁾.“

De beginselen, die Daendels bij zijn beheer over Indië (1808—1811) heeft toegepast, verschillen weinig van die der Staats-Commissie van 1803. Wel schijnt hij den Javaan niet te hebben aangezien voor een woesteling, noch geloofd te hebben dat men zijn aloude instellingen, hoe slecht ook, tot elken prijs moest houden: het voorschrift van den Koran, volgens 't welk den dief de beide handen moeten afgehouden worden, een strafbepaling die op Java algemeen werd toegepast, is

---

¹⁾ „Over den inhoud van dit rapport, voor zoover het betrekking heeft op de instandhouding van het leen- en monopoliestelsel op dit eiland (Java), was de publieke opinie destijds zeer verdeeld. Er werd opgemerkt dat de voorstelling van de Britsche inrichtingen onjuist en onvolledig en dat de schildering van het karakter der Javanen en van de hun aangeboren onverschilligheid en luiheid tamelijk overdreven was. Met opzicht tot het voortduren van het monopoliestelsel verschilde het gevoelen van het uitvoerend bewind destijds zooveel van de meening van het Committé, dat in de op het rapport genomen resolutie de artikelen koffij en peper met alle andere soorten van producten aan den vrijen handel en cultuur werden overgelaten. Deze resolutie is echter nimmer ten uitvoer gelegd, ten gevolge van de in het Holl. Staatsbestuur plaats gehad hebbende verandering“. Woorden van Muntinghe, voorkomende in zijn Rapport aan Raffles, dd. 28 Juli 1813. Zie van Deventer, t. a. p., I. bl. 90,

door hem buiten werking gesteld; — maar ook hij achtte het stelsel van gedwongen contingenten en leverantiën nog niet voor afschaffing vatbaar. Hij verdedigde het op dezelfde gronden, waarop later het cultuurstelsel is verdedigd. „Zoo lang de Javaan,“ zegt hij, „geen meerdere vorderingen op den weg der beschaving zal gemaakt hebben, waarop hij in allen gevalle niet dan met langzame schreden zal kunnen worden voortgeleid, zal zijn arbeid, aan de verplichte leverantiën en contingenten besteed, moeten gerekend worden te treden in de plaats van andere reguliere belastingen, welke niet van hem kunnen worden gevergd.“¹⁾ Getrouw aan zijn beginsel, stelt Daendels op den voorgrond, dat de winsten, die door de dwangcultuur verkregen worden, nooit ten bate van bijzondere personen of maatschappijen, altijd ten voordeele van den soeverein moeten komen, zijnde deze „de eenige gerechtigde persoon om de ingezetenen te belasten“. In dit licht beschouwd, als belastingen, schijnen de gedwongen contingenten hem zoo verkeerd niet. „De toestand der Javanen“, zegt hij²⁾, was deerniswaardig en vorderde verbetering, doch dit stond in geen dadelijk verband met de verplichte leverantiën, maar wel met de wijze waarop de Javanen gekneveld worden.“ Geef hun slechts goede betaling en zij zullen zoo gelukkig zijn, als hun tegenwoordige staat van beschaving het gedooft.

Maar hoewel het oude stelsel door Daendels niet is opgeheven, toch heeft hij het gezuiverd en verbeterd. De gedwongen aanplant van koffieboomen is onder zijn bestuur belangrijk uitgebreid³⁾; daarentegen zijn de onbeloonde leverantiën geheel afgeschaffd en is voorgeschreven om de betaling voortaan zooveel mogelijk direct aan de inboor-

¹⁾ Zie den Brief aan den Minister van Kolonien dd. 12 Nov. 1808, t. a. p., I. bl. 19.

²⁾ Daendels, Staat der Ned. O. I. Bezittingen 's Hage 1814, bl. 104.

³⁾ Daendels, Staat, bl. 49 en 50.

lingen te doen geschieden. De inlandsche hoofden zijn ontheven van de verplichting, die vroeger op hen rustte, van of jaarlijks, of alleen bij hunne aanstelling en verdere plechtige gelegenheden, aan het Gouvernement geschenken te geven, die zij dan natuurlijk wel van de bevolking wisten terug te erlangen. De rang der regenten is (onder den schijn van eerbewijs) tot dien van gewone rijksambtenaren verminderd, en hunne inkomsten zijn op een vasten voet gebracht. De onbezoldigde heerediensten zijn beperkt en het verhuren van geheele dessa's aan particulieren is, behoudens eenige uitzonderingen, streng verboden. In overeenstemming met de denkbeelden, door de Commissie van 1803 ontwikkeld, zij de gedwongen leverantiën van indigo en katoenen garens, als te drukkend voor de bevolking, afgeschaft en door een lichter arbeid vervangen. Ook de rechtspleging en de midelen van vervoer zijn belangrijk verbeterd. De groote militaire weg, die thans van het Westen naar het Oosten over geheel Java loopt, is door Daendels begonnen en voor een groot deel voltooid ¹⁾. Kortom, het oogmerk van Daendels is geweest: de nadelen van het oude stelsel te verminderen, maar het stelsel zelf in hoofdzaak te bestendigen.

Zoo bleven dan — althans in de meeste opzichten — de beginselen der Compagnie behouden, lang nadat die instelling zelve was ondergegaan. Doch eindelijk kwam hierin verandering. De verovering van Indië door de Engelschen in 1811 had voor Java ook dit gewichtig gevolg, dat het nu onder het beheer werd gebracht van een man, bezielde door een geheel anderen geest dan die der vorige regeering. Sir Stamford Raffles, de Britsche Luitenant Gouverneur-Generaal over den Indischen Archipel van 1811—1816, heeft vele gebreken gehad; toch moet van hem getuigd worden, dat hij een nieuwe en betere richting heeft gegeven aan het

¹⁾ Het is echter bekend, hoe onnedeoogend daarbij over de werkrachten der bevolking is beschikt.

bestuur over Java. Wat Daendels onmogelijk had genoemd: de contingenten en leverantiën door gewone belastingen te vervangen, heeft hij niet alleen beproefd, maar ook grootendeels tot stand gebracht. Vandaar dat Raffles' bestuur een nieuw tijdperk van Java's geschiedenis inwijdt; eerst nu werd gebroken met het stelsel der Compagnie.

Bij dit belangrijk feit willen wij eenige oogenblikken stilstaan. Drie vragen wensch ik te beantwoorden:

- 1°. Wat heeft Raffles gedaan ten opzichte der verplichte cultuur- en heerediensten op Java?
- 2°. Welke soort van belasting heeft hij er ingevoerd en op welke grondslagen rustte die belasting?
- 3°. Hoedanig was, zeer in het algemeen gesproken, de economische toestand der kolonie bij het einde van het Britsche Tusschenbestuur?

Ik vind dan tevens gelegenheid om een paar punten aan te roeren, die bij de behandeling der koloniale quaestie in onzen tijd zeer dikwijls ter sprake komen.

Wat Raffles heeft gedaan ten opzichte van den gedwongen arbeid, blijkt het duidelijkst uit eene Proclamatie aan de bevolking, op 15 October, 1813 door hem uitgevaardigd. In dat merkwaardig stuk, waarin hij zijn geheele hervormingsplan blootlegt en dat als zoodanig in hooge mate onze belangstelling verdient, verklaart hij met nadruk, dat het stelsel van dienstplichtigheid en gedwongen leverantiën in het algemeen over het geheele eiland is afgeschaft. Aan de inlandsche hoofden, voor wie deze diensten en leverantiën, naar men begrijpt, een bron van groote inkomsten waren, zou tot schadevergoeding eene voldoende belooning in land en in geld worden toegekend. Men ziet hieruit dat de Britsche Landvoogd zich ten doel had gekozen, de bevolking zooveel mogelijk te ontheffen van de lasten die op haar drukten en dat hij zijn doel wilde bereiken door aanmoediging van den vrijen arbeid en den vrijen handel. In-

tusschen zou de gedwongen koffieteelt in de Preanger Regentschappen voorloopig in stand blijven. Welke de reden is geweest van deze uitzondering, waarom Raffles overal de dwangcultuur heeft willen afschaffen, behalve juist dáár, is nog nooit, zoo ver ik weet, volkomen opgehelderd. De grond, dien hij zelf aangeeft, is, dat het stelsel van verplichte koffieteelt er inheemsch was geworden: tijd en gewoonte hadden den inlander daarmede verzoend. Hij erkent echter de onrechtvaardigheid van het stelsel en zegt, dat hij na verloop van tijd er zeker toe zou zijn overgegaan het door een beter te vervangen ¹⁾. Intusschen kan niet gelochend worden (gelijk de Heer Levyssohn Norman in zijne monographie over het Britsche Tusschenbestuur op Java terecht opmerkt), dat de inwoners der Preanger-Regentschappen onder Raffles zwaarder lasten hebben gedragen dan ooit vroeger of later onder het Nederlandsch Gouvernement ²⁾. Want hoewel Raffles de landrenten daar niet heeft ingevoerd, zoo heeft hij er niettemin een andere belasting geheven, bekend onder den naam van familiegeld, die, naar het schijnt, zeer drukkend is geweest voor de bevolking en daarom in 1819 door onze Regeering is afgeschaft.

Nog van eene andere uitzondering gewaagt de Proclamatie, namelijk ten opzichte van de verzorging der bosschen. Het aanplanten en kappen van hout in de boschdistricten was van oudsher in gedwongen arbeid geschied. Zekere gemeenten werden meer bepaaldelijk daarvoor aangewezen en de regeling dier verplichte diensten werd, zoolang de Compagnie bestond, geheel overgelaten aan het Indisch bestuur: de Javaansche hoofden moesten jaarlijks, even als

¹⁾ In het Rapport der Comm. Gen. van 16 Maart 1818 leest men: »Wij kunnen de verzekering geven, dat bij de Britsche Regeering geen ernstig oogmerk geweest is om in de Preanger-landen eenige verandering voor alsnog te beproeven.» Van Deventer, t. a. p., I. 393. Raffles schijnt dus de bedoelde hervorming tot een ver verwijderde toekomst verschoven te hebben.

²⁾ Zie Levyssohn Norman, t. a. p., bl. 242.

koffie, peper en indigo, ook een zekere hoeveelheid hout leveren. Dit gaf natuurlijk aanleiding tot groote misbruiken; de bevolking leed onder die verplichting en de bosschen werden erg verwaarloosd.

Reeds Daendels had hierin verandering gebracht door de houtcontingenten der hoofden geheel af te schaffen en de gemeenten, die met de boscheultuur waren belast, te plaatsen onder een collegie van administrateurs, dat op zijn beurt onder het oppertoezicht stond van een Inspecteur-Generaal. Ook had hij vaste regelen omtrent het houtkappen voorgeschreven en de jaarlijksche aanplanting van djatiboomen op 100.000 stuks bepaald. Raffles wijzigde die regeling in sommige opzichten. Hij richtte het bestuur van het boschwezen op spaarzamer voet in; bepaalde dat de gepresteerde diensten in mindering zouden komen van de landrenten, door de bewoners der betrokken dorpen verschuldigd; veroorloofde den inlanders, die zich met scheepsbouw bezig hielden, om in alle bosschen tot op 12 mijlen afstand van het strand, na tusschenkomst der daartoe aangewezen ambtenaren en tegen eene zekere vergoeding aan het Gouvernement, het noodige hout te vellen; kortom, hij ging voort op den weg van hervorming, dien Daendels reeds had ingeslagen. Maar de grondslagen van het stelsel behield hij: de boschcultuur bleef voor een belangrijk deel gedwongen arbeid¹⁾.

Eindelijk bleef er nog een derde uitzondering bestaan, waarvan Raffles in zijne Proclamatie niet spreekt, maar die wij hier niettemin ter loops willen noemen, namelijk ten opzichte der heerediensten. Deze werden wel ten deele, maar niet geheel, wettelijk afgeschaft. Aan de bevolking werd de verplichting opgelegd om de wegen en bruggen te onderhouden (met uitzondering van den grooten militairen weg)

¹⁾ Vergel. van Deventer, t. a. p., I, 171. Levyssohn Norman, t. a. p., 161—164. Mr. P. J. Elout, Bijdragen (1851), blz. 59. Mr. Hoek, Herstel van het Ned. Bestuur, blz. 292—296. Tijdschrift v. N. I., 1867, I, 203 en verv. en vooral 1869, II, 151 en verv.

en voor de transporten van het Gouvernement, behalve het noodige werkvolk, ook de voertuigen enz. te leveren. Intusschen werd bepaald dat voor dien laatsten arbeid eene behoorlijke belooning zou worden uitgekeerd ¹⁾.

De koffie-leverantiën in de Preanger, de verplichte arbeid in de bosschen en de gedwongen diensten aan de bruggen en binnenwegen, ziedaar dus de drie voornaamste uitzonderingen, die Raffles toeliet op den regel van vrijen arbeid. Onderzoeken wij thans in de tweede plaats, *welke soort van belasting* hij op Java heeft ingevoerd en op welke grondslagen die belasting rustte.

Hier zijn wij genaderd tot een der merkwaardigste gedeelten van de wetgeving, die onder het Britsche Tusschenbestuur op Java is tot stand gekomen. De nieuwe belasting trof de opbrengst der velden; hare invoering vereischte de beantwoording der principieele vraag: wie de Regeering zou erkennen als de wettige grondeigenaars. Ik behoef het gewicht dezer vraag niet aan te toonen. De te nemen beslissing zou invloed oefenen op den geheelen maatschappelijken toestand, ja misschien op de toekomstige economische ontwikkeling der kolonie.

Het is bekend, in welken zin Raffles het vraagstuk heeft opgelost: hij heeft beslist, dat alle grondeigendom op Java berustte bij den Souverein. Maar het zal niet overbodig zijn, den zin en de beteekenis dezer beslissing met een enkel woord toe te lichten. Velen toch vatten haar letterlijk op. Zij meenen, dat de theorie van Raffles de strekking had om aan het Gouvernement de vrijheid te geven, over de rijstvelden der Javanen geheel naar willekeur te beschikken en de ingezetenen te behandelen gelijk een landheer zijn huurders. Ja, uitgaande van deze dwaling, is herhaaldelijk zelfs het voorstel gedaan om tot delging van staatsschuld bebouwde gronden op Java aan de meestbiedenden te verkoo-

¹ Zie Minute of 1813, bl. 269. De vertaling bij van Deventer, t. a. p., I, 80—81, is niet geheel juist.

pen. Is, zoo vroeg men, het Gouvernement geen eigenaar van den grond en mag een eigenaar zijne bezittingen niet te gelde maken? Gelukkig zijn die plannen nooit tot uitvoering gekomen; maar zoo ons Gouvernement de velden der bevolking niet heeft verkocht, het heeft toch daarmede gehandeld, alsof zij in den gewoonsten zin des woords zijn privaateigendom waren. Nu wil ik gaarne aannemen, dat de bewindlieden, die aldus te werk gingen, volkomen overtuigd waren van de wettigheid van hun gedrag; maar ik stel er eenigen prijs op, te doen uitkomen, dat hunne handelwijze lijurecht streed met de gevoelens van Raffles. Zijne beslissing in de zaak van den grondeigendom had niet alleen een geheel andere beteekenis, maar werd zelfs genomen met het bepaalde doel om alle willekeurige beschikking over de velden der Javanen, door het Gouvernement of door anderen, te voorkomen.

Om den Britschen Landvoogd wel te begrijpen, moet men zich herinneren, wat kort te voren in Britsch-Indië was gebeurd. Aldaar was mede de vraag gerezen: aan wien behoort de grond? en na lang twijfelen was eindelijk voor Bengalen die vraag beslist ten gunste van een klasse van tusschenpersonen, Zemindars geheeten, die een machtigen invloed uitoefenden, en welke de Regeering, naar men zegt om staatkundige redenen, meende te moeten ontzien. Voor andere gedeelten van Indië daarentegen, met name Madras en Bombay, had men aangenomen, dat de Souverein eigenaar was van den grond, hetgeen, in tegenstelling met de regeling die in Bengalen was ingevoerd, natuurlijk moest beteekenen, dat aan geen Zemindars of andere tusschenpersonen eenig recht werd toegekend. Door hetzelfde voor Java te bepalen, wilde Raffles derhalve te kennen geven, dat de grondeigendom aldaar niet geacht werd te berusten bij regenten of bij andere inlandsche hoofden, maar dat de landbouwers de volle opbrengst hunner velden zouden genieten, na aftrek van de door hen verschuldigde belastingen. „De tus-

schenpersonen," zegt hij in een zijner Instructies ¹⁾, „die in vroeger tijden de inkomsten van dorpen of districten mogen hebben genoten, waren alleen de met uitvoerende macht bekleede dienaren van het Gouvernement, die deze inkomsten enkel als gunst van hunnen gebieders ontvingen, en die in hun leenbezit alleen van zijn wil afhankelijk waren. In het algemeen gesproken is er tusschen den tegenwoordigen bebouwer en den Souverein niemand, in wien het eigendomsrecht van den grond is gevestigd.“ Uitdrukkelijk voegt hij daarbij, dat volgens de aloude gebruiken, die hij wenscht te eerbiedigen, de Regeering verplicht is om elken landbouwer, die geregeld zijne schatting betaalt, hem zoowel als zijne erfgenamen, te handhaven in zijn bezit. En opdat niemand hem verkeerd zou verstaan, zeide hij in zijne proclamatie van 15 October 1813 ²⁾, woordelijk vertaald, het volgende: „Al de huurders (dat wil zeggen: al de gezeten landbouwers) zullen beschermd worden in hunne rechten, zoolang zij van hun kant voortgaan met getrouw hunne plichten na te komen, daar het de bedoeling is van het Gouvernement, de uitbreiding der nijverheid en daarmede de beschaving te bevorderen, door aan het volk een belang te geven bij den grond en onder hen een erkend recht op het bezit der velden te vestigen; opdat zij tot arbeid voor eigen nut en voordeel mogen worden aangemoedigd.“

De leer, volgens welke de grondeigendom op Java bij den Souverein berust, had dus geen baatzuchtig doel. Zij betekende niet: de Souverein is eigenaar, dus handelt hij met den grond en hen, die daarop wonen, naar goedvinden; maar: de Souverein is eigenaar en niet de eene of andere klasse van tusschenpersonen: regenten, districtshoofden, of hoe zij mogen heeten. Elke verkeerde uitlegging ten nadeele der bevolking werd reeds bij voorbaat bestreden door de ver-

¹⁾ Revenue Instructions 11 Febr. 1814, N°. 61. Vergelijk ook N°. 71.

²⁾ Aldaar sub 2.

klaring, dat de gebruiksrechten op den grond berustten bij de opgezetenen en dat het recht van den Souverein zich bepaalde tot de geregelde invordering van eene jaarlijksche bijdrage, tegenover de bescherming die hij verleende. In één woord: het doel was niet, over de velden der Javanen naar willekeur te beschikken en de bevolking daardoor te dwingen tot arbeid ten bate van het Gouvernement; maar integendeel, alle indringers te weren, de bebouwers van den grond te handhaven in hunne verkregen rechten en hun de volkomen zekerheid te geven, dat zij de vruchten van hun arbeid zouden genieten ¹⁾.

Het was noodig, bij dit afgetrokken onderwerp eenige oogenblikken stil te staan; thans echter zijn weinig woorden voldoende om de belasting zelve, die onder den naam van landrente in de geschiedenis van onze koloniale politiek der laatste 60 jaren zulk een belangrijke rol heeft vervuld, in hare hoofdtrekken te schetsen. Zij bestond, het is reeds gezegd, in een gedeelte van den oogst, grooter of kleiner, naar mate de bebouwing van den grond geacht kon worden meer of minder arbeid te hebben gekost. Men onderscheidde namelijk de velden in zes soorten; van de beste zou de helft, van de minste slechts een vierde der geschatte opbrengst worden geheven. In verarmde districten was het den collecteurs echter geoorloofd in de eerste jaren hun aanslag ook beneden dezen maatstaf te brengen ²⁾. Ook werd de belasting slechts geheven van het eerste gewas, niet van het tweede. Zooals bekend is, zijn de meeste velden op Java, nadat de rijstooft is afgeloopen, nog voor een nieuwe cultuur geschikt. Van hetgeen hierdoor verkregen werd vorderde Raffles niets, en deze vrijstelling is later van kracht gebleven.

Op welke wijze zou nu de belasting worden geïnd? Zou

---

¹⁾ Zie Revenue Instructions 11 Febr. 1814, N°. 71.

²⁾ Zie Levyssohn Norman, t. a. p., bl. 200.

men haar verpachten aan Chinezen? of de bemiddeling der regenten inroepen? Neen, de invordering werd opgedragen aan de dorpshoofden, die verantwoordelijk werden gesteld voor het inkomen der landrenten. Uit de voorschriften, die Raffles aan zijne ambtenaren gegeven heeft, blijkt duidelijk, waarom hij deze regeling heeft ingevoerd: zij stond in nauw verband met zijn voornemen om de dorpsinstellingen der Javanen zooveel mogelijk te eerbiedigen en te zorgen dat zij ongeschonden bleven bewaard ¹⁾. Om dit toe te lichten zullen wij die instellingen in hare hoofdtrekken beschrijven ²⁾.

In de meeste dorpen op Java vindt men vier klassen van personen, te weten :

1. De leden van het dessabestuur,
2. De goeode volksklasse,
3. De gewone landbouwers,
4. De orang menoempang.

Onder de leden van het Dessabestuur bekleedt het Desso of dorpshoofd, koewoe, bekell of loerah geheeten, de voornaamste plaats. Hij is de persoon, die alle bevelen van het inlandsch districtshoofd, tot wiens gebied de dessa behoort, ontvangt en de uitvoering daarvan met de overige leden van het dessabestuur regelt. Hij is verantwoordelijk voor het verrichten der heerediensten, ja voor alles wat aan de dessa-bevolking is opgelegd. Hij vertegenwoordigt haar dus overal, waar zij met de buitenwereld in aanraking komt.

Het dessahoofd regeert echter niet alleen; hij wordt bijgestaan door een onder-dessahoofd, die voor de uitvoering zijner bevelen zorgt; dikwijls ook door een schrijver — den secretaris der gemeente zouden wij zeggen ³⁾ — die aantekening houdt

¹⁾ Zie Revenue Instructions 11 Febr. 1814, N°. 74.

²⁾ Verg. van Hœvell, Reis over Java en Bali, I. 57—60. Tijdschrift voor N, Indië, 1859 I. 47—56. Van Deventer, II, 270. Prof. Veth. Java, I, 646 en verv., enz.

³⁾ Op vele plaatsen ontbreken echter de dorpschrijvers geheel.

van de heerediensten, van de belastingen en van de verdeeling der velden; en bovendien nog door verschillende andere personen, waarvan alleen de afgetreden dessahoofden vermeld behoeven te worden. In vele dorpen namelijk ¹⁾ behouden de voormalige hoofden, hozeer met geen bijzondere werkzaamheden meer belast, het recht om met de overige leden van het gemeentebestuur zitting te nemen en met hen over de belangen der dessa te beraadslagen. Men blijft hen onder de oudsten des volks tellen ²⁾ en stelt hen vrij van heeren- en andere diensten, even als de effectieve hoofden. Al deze leden van het dessabestuur nu, behalve natuurlijk zij, die uit gewoonterecht daarin plaats nemen, worden door de gezeten inwoners van het dorp zelve gekozen; alleen de benoeming van het dessahoofd wordt door of van wege den Souverein goedgekeurd en bevestigd. Doch hoewel alle landbouwers, die velden bezitten, tot de verkiezing medewerken, zijn op vele plaatsen niet allen verkiesbaar. Het gebruik brengt dikwijls mede, dat alleen een keuze wordt gedaan uit de tweede der straks genoemde klassen, die der meer gegoeden. Daartoe rekent men vooreerst degenen, die tot de familiën van het dessabestuur behooren, en verder allen, die door het bezit van eenig fortuin of door andere omstandigheden bij de bevolking een zeker aanzien hebben verworven ³⁾.

De gewone landbouwers, die de derde klasse uitmaken, zijn de zoodanigen die, hoewel minder gegoed dan de vorigen en niet in aanmerking komende bij de verkiezing van het dessabestuur, toch in het bezit zijn van rijstvelden. Zij worden gewoonlijk door de benaming gogol aangeduid en zijn tot het doen van alle diensten en het dragen van alle lasten gehouden. Aan hen, gelijk wij zagen, is het recht

¹⁾ In Cheribon «in de meeste». Zie van Deventer, II. 270, noot.

²⁾ Orang bali of orang toewa.

³⁾ In dit opzicht bestaat echter, naar 't schijnt, verschil tusschen de eene residentie en de andere. Zoo werd mij o. a. verzekerd, dat in Rembang de meer gegoeden volstrekt geene afzonderlijke klasse uitmaken en hoegenaamd geene voorrechten bezitten.

toegekend om hunne hoofden bij meerderheid van stemmen te verkiezen en ook weder te ontslaan.

Eindelijk vormen de orang menoempang den vierden stand. Zij bezitten geen rijstvelden en zijn dus verplicht om van handenarbeid te leven. Nu eens oefenen zij een ambacht uit, dan weder (dit is de regel) werken zij voor loon bij de grondbezitters. Ook zijn er vele menoempangs, die zich een inkomen verschaffen door, in de plaats der gezeten landbouwers en tegen een behoorlijk loon, de cultuur- of heerediensten te verrichten, waarmede deze van Gouvernementswege zijn belast. Immers volgens de adat rusten alleen op hen, die rijstvelden bezitten, de lasten en verplichtingen, welke de Staat aan de dessa heeft opgelegd; zij, die niet in het landbezit deelen, zijn, als vergoeding voor dat gemis, daarvan vrijgesteld. Om onjuiste gevolgtrekkingen te voorkomen moet ik hier echter terstond bijvoegen dat deze adat op verre na niet altijd is gehandhaafd, daar de cultuur- en heerediensten vaak evenzeer gevorderd zijn van de menoempangs als van de geërfden ¹⁾. Bij de laatste regeling omtrent de heerediensten is bepaald, dat de heeredienstplichtigheid rust op den grond, tenzij inheemsche gebruiken of instel-

---

¹⁾ Zie van Hœvell en Bosch, Vrije arbeid op Java, bl. 43; Tijdschrift voor N. I., 1854, II. 257 en 1860. II. 245.

In het Rapport der Suiker-Commissie van 1857 leest men het volgende: «De ongeërfden worden niet zoo weinig dienstplichtig aan den Souverein beschouwd, als men schijnt te veronderstellen; zij worden even goed, natuurlijk met eenige wijziging naar plaatselijke omstandigheden, als de geërfden, door de dessa-besturen met cultuurarbeid en andere diensten belast.» Zie hoofdstuk VI, bl. 35. — Zie voorts het Rapport van den Heer Bosch over de koffie-cultuur, bl. 137 (2e kolom) van de laatste bijlage der Indische begrooting voor 1871, waar gezegd wordt: «Met opzicht tot de aan de koffie-cultuur dienstplichtige bevolking zij medege-deeld, dat volgens den algemeenen regel daartoe verplicht worden landbouwers, die aandeel hebben in, of bezitters zijn van gemeente- of eigen gronden. Hierop echter bestaan uitzonderingen, zooals o. a. in Cheribon, alwaar ook de menoempangs bij de koffie-cultuur rechtstreeks betrokken zijn.»

lingen een anderen grondslag aanwijzen, in welk geval deze voorloopig wordt behouden.

Ziedaar een korte beschrijving van die dorpsinstellingen der Javanen, welke nagenoeg aan alle dessa's gemeen zijn. Over het landbezit spreek ik nu niet, want daarin openbaart zich een aanmerkelijk verschil tusschen de onderscheidene gewesten en hierbij hoop ik later de aandacht te bepalen. Het eigenaardige der tot dusver beschreven inrichting ligt in drie dingen: vooreerst, in den nauwen band tusschen al de leden der gemeente; vervolgens, in de verkiezing der dessabesturen door de ingezetenen, behoudens goedkeuring van de regeering, voor zoo ver die noodig is; eindelijk, in de ongelijkheid der standen en der verplichtingen. De leden van het dessabestuur en soms ook de gegoeden genieten in alles den voorrang: zij hebben meer grond en geen cultuur- of heerediensten te verrichten. Daarop volgen de gezeten landbouwers, op wie alle lasten drukken, en ten laatste de menoempangs, die volgens de adat vrij zijn van gedwongen arbeid, maar ook geen velden bezitten gelijk de anderen.

Deze instellingen te handhaven, te zorgen dat daarop door niemand inbreuk werd gemaakt, was, ik herhaal het, een regeeringsbeginsel van den Britschen Gouverneur. Vooral aan de vrije verkiezing der dorpschouffden door de bevolking hechtte hij groote waarde. Zij geeft, zegt hij in een Memorie van 12 Februari 1814, „aan deze laatste zóóveel waarachtige vrijheid en stemt zoo geheel overeen met den geest en de beginselen van het Britsche gouvernement, dat zij niet streng genoeg kan worden gehandhaafd. Waar dit recht aan het volk is verzekerd, kan het nooit vervallen tot slaafsche onderworpenheid aan een dorpsstyan en blijft het dorpschouff wat het behoort te zijn: de vertegenwoordiger meer dan de gebiedster van het dorp.“¹⁾ Ook zijn besluit omtrent de inwor-

¹⁾ Van Deventer, t. a. p., I. 419. Hoe zeer zijn later deze woorden door de ervaring bevestigd!

dering der landrente had ten doel: bevestiging van de zelfstandigheid, de autonomie, der dessa. Wierd de invordering opgedragen aan hoogere inlandsche hoofden, dan zouden deze lieden misschien een onbehoorlijken invloed verkrijgen; hun macht zou van lieverlede aanzienlijk worden uitgebreid. Daarom moest zij worden toevertrouwd aan personen, die door de bevolking zelve waren gekozen en die zij ten allen tijde bevoegd zou zijn door anderen te vervangen.

Er ligt, naar men ziet, een goed, ja een zeer humanaan denkbeeld ten grondslag aan de regeling, die door Raffles is beproefd. Maar zij had ook, en hiermede kom ik tot de beantwoording van de derde der gestelde vragen, hare zwakke zijde, die op den duur niet verborgen kon blijven. Om met goed gevolg zulk eene belasting in te voeren als de landrente, waren drie dingen noodig: grondige locale kennis, een uitstekend dienstdoend personeel en bovenal bezadigdheid en kalm overleg bij het opperbestuur. Dit alles ontbrak ten eenemale. De nieuwe regeling werd tot stand gebracht met zeldzame overhaasting. Aan de dessahoofden werden tabellen ter invulling gezonden, waarmede zij geen weg wisten en die het meerendeel in het geheel niet begreep, vermoedelijk niet eens kon lezen. Nauwelijks was de belasting in werking, of de landvoogd wijzigde zijn stelsel op een zeer belangrijk punt. Aanvankelijk was (als voorloopige maatregel) bepaald dat de bevolking dorpsgewijze, dat is, elke gemeente als een collectief geheel, zou worden aangeslagen; de dessahoofden moesten dan later de belasting over al de ingezetenen naar een billijken maatstaf verdeelen. Doch Raffles kon op den duur de vrees niet onderdrukken (voorwaar geen ongegronde vrees), dat aan de dorpschouffden op die wijze een à te groote macht in handen was gegeven ¹⁾ en daarom besloot hij reeds in 1814 om aan den overgangstoestand

---

¹⁾ Zie Revenue Instructions van 11 Febr. 1814, N°. 63.

een einde te maken en voortaan elken landbouwer individueel te belasten. Dit bracht natuurlijk eene grootte verwarring te weeg. Ook waren vele ambtenaren niet op de hoogte van hunne taak; vooral over de Hollandsche beklaagde Raffles zich bitter. De plaatselijke kennis, bovendien, was in vele gevallen zeer gering, zoodat de middelen ontbraken om na te gaan of de ingekomen opgaven juist en betrouwbaar waren. De achterstallen namen elk jaar toe; zij bedroegen van 1815—1817 niet minder dan f 2.000.000 ¹⁾. Eindelijk werkte nog eene derde oorzaak mede om den behoorlijken loop der zaken tegen te gaan. Reeds spoedig na den val van Napoleon kreeg Raffles bericht, dat de Indische Bezittingen waarschijnlijk aan Nederland terugggegeven zouden worden, en in het begin van 1815 vernam hij dat bij een tractaat van 14 Augustus 1814 de teruggave inderdaad was toegezegd. Dit verlamde zijn kracht en verdoofde zijn ijver. De uitvoering zijner plannen ging hem nu niet meer zoo warm als vroeger ter harte. Wat waarborgde hem dat het Nederlandsch Bestuur, eenmaal in het bezit van zijne voormalige koloniën hersteld, het gansche gebouw, dat hij had opgetrokken, niet zou afbreken? Dit alles heeft ten gevolge gehad, dat de regeling, door Raffles ontworpen, in de werkelijkheid ver beneden het oorspronkelijke plan is gebleven. Op het einde zijner regeering heerschte in de meeste takken van bestuur eene grenzelooze verwarring. Zoo was, gelijk men zich herinnert, behalve in de Preanger-Regentschappen, de opheffing der verplichte koffiecultuur overal gelast. Toch bestond zij inderdaad nog op verschillende plaatsen. Niet alleen in de onderscheidene residentieën, maar soms ook in hetzelfde district, werden de koffietuinen hier door het bestuur aan de meestbiedenden verpacht, daar onder de hand afgestaan, elders aan de ingezetenen opgedrongen. De ingezamelde oogst werd nu eens geheel ter vrije beschikking

¹⁾ Hoek, Herstel van het Ned. gezag, bl. 266, 267.

gelaten van den planter of huurder, dan weder tegen bepaalde prijzen gekocht, ook wel voor een deel in natura afgevorderd ¹⁾. Met de landrenten was het niet beter gesteld. Hier bestond nog de dorpsgewijze aanslag, ofschoon die wettelijk was afgeschaft; ginds had men de nieuwe wijze van aanslag, den individueelen, toegepast. Kortom, de toestand vertoonde zich op papier geheel anders dan in de werkelijkheid. Er was een buitengewone inspanning noodig om in dit labyrinth den weg te vinden ²⁾.

Maar de man, op wien het grootste deel van dien moeilijken arbeid zou rusten, was volkomen voor zijn taak berekend. Weinige dagen reeds, nadat het traktaat was gesloten, dat aan Raffles zooveel teleurstelling zou berokkenen, had onze Regeering ernstig gedacht over de benoeming van drie Commissarissen-Generaal over Nederlandsch Indië, en groot was voorzeker hare tevredenheid, toen zij er in slaagde Mr. C. T. Elout te bewegen onder dat drietal plaats te nemen. De beide anderen waren Baron van der Capellen en Mr. H. W. Muntinghe, welke laatste echter, om redenen die men straks zal begrijpen, bij Koninklijk Besluit van 20 November 1814 werd vervangen door den Schout-bij-Nacht Buyskes. De staatkundige gebeurtenissen van 1815 vertraagden eenigen tijd het vertrek der Commissarissen. Ook bleek het bij hunne aankomst op Java dat het Engelsche Bestuur aldaar de noodige instructiën voor het overgeven der kolonie miste. Dit alles had ten gevolge, dat de overgave eerst den 19 Augustus 1816, dus twee jaren nadat het tractaat van Londen gesloten was, kon plaats vinden. Eerst toen was het koninklijk woord tot werkelijkheid ge-

¹⁾ Zie Tijdschrift voor Ned. Indie, 1861, I. 274.

²⁾ »Ik had mij zulk eene verwarring en algemeene onverschilligheid en werkeloosheid, als hier met weinige uitzonderingen heerscht, niet kunnen voorstellen.» Woorden van Elout aan Falck. Zie Mr. Spengler, de Ned. O. I. bezittingen onder van der Capellen, blz. 23.

worden: „Onze vlag was weder ontrold in die gewesten „waar de ondernemingsgeest en noeste vlijt onzer voorvaderen bijkans even groote wonderen hebben gesticht als op „hun geboortegrond.“

Maar nu moest ook bepaald worden in welke richting onze koloniale politiek ten opzichte van Oost-Indië, van Java vooral, zich voortaan zou bewegen. Zouden wij terugkeeren tot het stelsel der Compagnie in zijn ganschen omvang? of tot den gewijzigden vorm van dat stelsel, dat de meerderheid der Commissie van 1803 had aanbevolen en Daendels had toegepast? Of zouden wij de beginselen in practijk brengen, waarop Raffles gepoogd had zijn bestuur te vestigen? Ziedaar de vragen, waarop de Commissarissen-Generaal een antwoord moesten geven en die zij verplicht waren vóór alles met groote nauwgezetheid te overwegen, daar van hunne beslissing de regeling van de meeste andere zaken afhing.

Trachten wij de practische quaestie, die Elout en zijn medegecommitteerden hadden op te lossen, nog eens duidelijk te omschrijven. Wij vinden ons daartoe in staat gesteld door een rapport, den 13 Juli 1817 door Mr. H. W. Muntinghe aan de Nederlandsche bewindslieden te Batavia overgelegd ¹⁾. De Heer Muntinghe had tijdens het Britsche tusschenbestuur op Java eene hooge betrekking vervuld en was een der invloedrijkste raadslieden van Raffles geweest. De Britsche landvoogd erkent dit zelf. Hij verklaart, dat Muntinghe hem het eerst „de groote dwalingen en nog grooter verkeerdheden van het vorige Gouvernement heeft aangewezen.“ Het vertrouwen, dat hij in het oordeel van dien raadsman stelde, heeft hem aan de mogelijkheid der voorgenomen hervormingen doen gelooven: als datgene, wat hij

---

¹⁾ Het eerst (eenigzins in den vorm gewijzigd) in druk verschenen in het Tijdschrift voor N. I., 1850, II, 305 en verv.; later woordelijk in van Deventer's Bijdragen, I, 281—349.

gedaan heeft, bevorderlijk blijkt aan Java's voorspoed, mag Muntinghe niet vergeten worden ¹⁾. Juist dit aandeel, dat Muntinghe had genomen in de regeling, die Raffles getracht had in te voeren, maakte hem in het oog der Nederlandsche Regeering ongeschikt om nu als Commissaris-Generaal op te treden, hoewel men natuurlijk juist om dezelfde reden zijn advies op hoogen prijs stelde. Niemand, voorzeker, was beter in staat omtrent de bedoelingen van Raffles nauwkeurige inlichtingen te geven dan hij.

Volgens Muntinghe was dit de algemeene strekking van het Britsche stelsel: aan de inboorlingen volkomen vrijheid te gunnen om op hunne velden te telen wat zij verkozen, zich met den handel volstrekt niet te bemoeien, den werkring der regeering te beperken tot de zorg voor al datgene, waarvoor particuliere krachten te kort schieten, zooals openbare werken, onderwijs, defensie en politie, en de inkomsten van den staat dan ook niet te zoeken in handelswinsten, maar in gewone belastingen; het bezit der kolonie aan de belangen van het moederland niet dienstbaar te maken door de inboorlingen te noodzaken om zekere producten tot lage prijzen te leveren, maar integendeel, door hen de volle waarde van hun arbeid te doen genieten en hen alzoo tot meerdere werkzaamheid aan te sporen. — Het eigenaardige van het stelsel van Raffles lag dus niet in zijne regeling van het grondbezit, hoe voortreffelijk in vele opzichten; evenmin in die bepaalde soort van belasting, die hij heeft ingevoerd. Men heeft dit niet altijd begrepen; wanneer men de gebreken der landrente in het licht had gesteld, dacht men soms genoeg gezegd te hebben om over het regee-

---

¹⁾ «In de vertaling van de Substance of a Minute (van Raffles) zooals «die voorkomt in de Ned. Hermes, 3e jaarg., 2e deel, zijn deze zinsleden «eenvoudig weggelaten. Zij hadden aldaar moeten voorkomen op pag. 54, «maar ze zouden Raffles in een te gunstig licht plaatsen en dit mocht «niet.» Van Deventer, I, 59.

ringsstelsel van Raffles den staf te breken. Dit was een dwaling. Niet dat hij deze bepaalde belasting, maar dat hij in het algemeen een belasting heeft ingevoerd en de inkomsten van den Staat niet in handelwinsten, maar in geregelde bijdragen der ingezetenen heeft gezocht, stempelt Raffles tot den man van de nieuwe richting op koloniaal gebied. De gebreken der landrente, de overhaasting waarmede zij is ingevoerd, de wanorde die het Engelsche Bestuur op Java achterliet, bewijzen niets tegen het beginsel van Raffles; ze pleiten alleen tegen de toepassing van dat beginsel. De vraag, die door Commissarissen-Generaal moest worden beantwoord, was geenzins: zullen wij die bepaalde belasting in stand houden? maar: uit welke bron zal op Java de schatkist hare inkomsten putten; zullen gewone belastingen of contingenten en andere gedwongen leveringen aan de bevolking worden opgelegd? Kozen zij het laatste, dan keerden zij terug tot de denkbeelden der Compagnie. Dan moesten zij een stelsel invoeren, waarin, om de woorden van Muntinghe te gebruiken ¹⁾, „de vorst „tevens koopman is en de geest van den koopman ook de „geest is van de Regeering; een stelsel, waarvan het onderscheidend kenmerk is, dat het de gansche massa der bevolking zoodanig dienstbaar maakt aan de belangen van „den handel, dat zij ongeschikt wordt tot het dragen van „eenige regelmatige belasting en onvatbaar voor de vormen „van een geregeld bestuur.“ Kozen zij daarentegen het eerste, dan gaven zij de voorkeur aan eene regeling, waarbij al wat naar dwangcultuur zweemt zooveel mogelijk zou worden vermeden; waarbij de Regeering zich zou bepalen tot de vervulling van haar meest gewone plichten en niet door directe middelen de productie pogen te vermeerderen; een regeling kortom, waarbij zij allen gelijkelijk zou beschermen, maar dan

---

¹⁾ Van Deventer, I, 283.

ook van allen, die daartoe in staat waren, een bijdrage zou vorderen.

Het eene, het stelsel der Compagnie, noemde Muntinghe een stelsel van handel; het tweede, dat van Raffles, een stelsel van belasting.

II.

DE COMMISSARISSEN-GENERAAL.

Welk stelsel hebben Elout en zijn mede-Commissarissen gekozen? Hierop een antwoord te geven, is het doel dat ik thans op het oog heb. In het algemeen zij nu reeds gezegd, dat de beslissing ter gunste van het „stelsel van belasting“ is uitgevallen. Wanneer men de regeling, die van 1817—1819 op Java is ingevoerd, in hare onderdeelen nagaat, ziet men weldra dat haar doel is geweest, den vrijen arbeid zoo veel mogelijk aan te moedigen, den dwang binnen zeer enge grenzen te beperken. Elout zelf heeft later in een zijner ministerieele rapporten verklaard ¹⁾, dat hij een toestand heeft willen scheppen, die Europeesch vernuft en Europeesche kapitalen naar Java zou lokken. Hij wenschte dat de vrije handel en scheepvaart zouden bloeien en dat de kosten der kolonie door geregelde inkomsten wierden gedekt. Men leert hieruit de beginselen der Commissarissen-Generaal kennen. Zij stemden volkomen overeen met die van Sir Stamford Raffles.

Deze overeenstemming bestaat niet alleen in hoofdzaken, zij openbaart zich ook in de meeste bijzonderheden; maar hierdoor onderscheiden zich de Nederlandsche Bewindslieden, dat zij meer zorg hebben gedragen voor eene verstandige en

---

¹⁾ Rapport van 13 Mei 1828. Zie Elout's Bijdragen (1851), bl. 136.

bezadigde uitvoering van hun stelsel dan de Engelsche. Ik geloof dat niemand een meer dan oppervlakkigen blik kan werpen op den wetgevenden arbeid der Commissarissen-Generaal, zonder een groote bewondering op te vatten voor de mannen, die dezen arbeid hebben volbracht. Hij getuigt van zaakkennis, van ernstig overleg, van scherpzinnigheid vooral. Een weldoordacht plan lag aan de geheele regeling ten grondslag, en waar de middelen nog ontbraken om dit plan zóó uit te voeren, als men het wenschte, daar beproefde men geen onmogelijkheden, maar stelde zich tevreden met voorloopige maatregelen, terwijl men de noodige voorschriften gaf om te zorgen, dat later verstandige definitieve maatregelen konden genomen worden. Het werk der Commissarissen is wel eens hard beoordeeld; wij zullen echter zien, dat vele hunner verordeningen, die buiten werking zijn gesteld, in onzen tijd op nieuw zijn ingevoerd, omdat de ondervinding had geleerd, hoe goed, hoe onmisbaar zij waren. Ook financieel zijn de uitkomsten van hun bestuur bevredigend geweest, hoewel niet schitterend. Reeds in 1817 bedroegen de inkomsten ruim een millioen meer dan de uitgaven; in 1818 klom dit excedent tot vier millioen, in 1819 verminderde het tot f800,000¹⁾. Dat in de volgende jaren het batig slot door een deficit is vervangen, moet aan bijzondere oorzaken worden toegeschreven, die later zullen blijken.

Schetsen wij thans de regeling, die door de Commissarissen-Generaal is ingevoerd in hare hoofdtrekken. Drie punten verdienen onze aandacht:

- 1°. het binnenlandsch bestuur in zijne betrekking tot de regeering en tot den inlander;

¹⁾ De Waal, Nederl. Indië in de Staten-Generaal, I. 165.

Ten behoeve van vroegere besturen werd bovendien van 1817—1819 uit de Indische kas betaald de som van f4.105,214. Zonder die uitgaven zou het batig slot in dat tijdvak bijna tien millioen gulden bedragen hebben. Steyn Parvé, Het Koloniaal Monopoliestelsel nader toegelicht, blz. 40.

2°. de cultures.

3°. de landrente.

I. Van de regeling van het binnenlandsch bestuur hangt op Java, meer nog dan elders, de sociale toestand grootendeels af. Twee fouten heeft elk Europeesch Gouvernement aldaar te vermijden. De eerste is: zich te veel direct in te laten met de huishouding der bevolking en dus gevaar te loopen van haar te krenken, door haar telkens te herinneren dat zij aan eene vreemde mogendheid gehoorzaamt. Om niet in deze fout te vervallen, moet men wel het stelsel aannemen van de Javanen te regeeren door middel van hun eigen hoofden. Maar aan die hoofden mag niet al te veel macht in handen worden gelaten, wil men de tweede fout ontgaan, die namelijk, van de bevolking aan onderdrukking prijs te geven. Want het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat geen Javaansch bestuur voldoet aan de eischen, die wij gewoon zijn aan een regeering te stellen. Laat men de inlandsche hoofden geheel naar goedvinden handelen, dan maken zij in den regel — de ondervinding leert het — van die vrijheid een schromelijk misbruik. Hunne begrippen omtrent recht en billijkheid, omtrent de plichten eener regeering jegens hare onderdanen, verschillen hemelsbreed van de onze. Wil men dus den Javaan niet enkel de nadeelen, maar ook de zegeningen doen genieten van zijn onderwerping aan een Europeesche mogendheid, dan is men zedelijk verplicht hem te vrijwaren voor onbillijkheden en de teugels van het bewind niet geheel uit handen te geven. Onderzoeken wij, hoe Commissarissen-Generaal er in geslaagd zijn, die beide moeilijkheden te overwinnen.

Wat het vermijden der eerste betreft, zich te veel direct in te laten met de huishouding der Javanen, hierin hadden zij in het algemeen slechts de voetstappen te drukken van hun onmiddellijke voorgangers. Gelijk men zich herinnert, had de O. I. Compagnie zich met het binnenlandsch bestuur

op Java weinig bemoeid. De Compagnie was tevreden geweest, wanneer de hoofden gehoorzaam waren ¹⁾. Doch naarmate in de Indische Regeering een betere geest was gekomen, had men hoogere eischen leeren stellen en ingezien dat de Compagnie de belangen der bevolking geheel veronachtzaamd had. Na haar val is de macht der inlandsche Vorsten en Regenten beperkt, op hun gedrag een strenger toezicht uitgeoefend. Daendels heeft Java in negen prefecturen verdeeld en daarmede de centralisatie van bestuur krachtig bevorderd, Bantam ingelijfd, de drie sultans van Cheribon afhankelijk gemaakt van het Nederlandsche Gouvernement en hunne macht aanzienlijk verminderd ²⁾. Terwijl hij aan de Regenten den eernaam van „'s Konings dienaren“ schonk, stelde hij hen met gewone rijksambtenaren gelijk ³⁾. En, zooals men begrijpen zal, Raffles was niet de man geweest om op den weg, dien Daendels had ingeslagen, terug te keeren. Integendeel, met kracht is hij daarop voortgegaan. Onder zijn regeering is het aantal residentien tot 16 aangegroeid ⁴⁾, aan het naambestuur der vorsten van Bantam en Cheribon voor goed een einde gemaakt, de macht der Regenten nog meer beperkt.

In deze regeling nu hebben de Commissarissen-Generaal weinig verandering gebracht. Zij hebben de bevoegdheden der residenten in staatkundige zaken eenigszins gewijzigd ⁵⁾, het aantal gewesten met vier vermeerderd, maar voor het overige nagenoeg alles behouden wat Raffles heeft ingevoerd. En zoo is het ook, behalve enkele veranderingen, tot op den

¹⁾ Zie Levyssohn Norman, t. a. p., bl. 127.

²⁾ Daendels, Staat der Ned. O. I. bezittingen, bl. 54 en 57.

³⁾ Zie van Deventer, Bijdragen, I, 120—24.

⁴⁾ Levyssohn Norman, t. a. p., bl. 130. De namen «resident» en «residentie» dagteekenen uit Raffles tijd. Zie Mr. J. de Louter, Handleiding tot de kennis van het Staats- en Administratief recht van Ned. Indië, Batavia, 1875, bl. 76.

⁵⁾ Hoek, Herstel enz., bl. 230.

huidigen dag gebleven. In het algemeen gesproken, rust ons binnenlandsch bestuur op Java nog op de grondslagen, die in 1819 zijn vastgesteld.

Welke die grondslagen zijn, wil ik ten overvloede met een enkel woord herinneren. Men telt thans op Java en Madura twee en twintig residentien ¹⁾. Aan het hoofd van elke staat een Nederlandsch ambtenaar, die een of meer assistent-residenten en eenige controleurs onder zich heeft. Zoomin de resident, als eenig ander Nederlandsch ambtenaar, geeft ooit onmiddellijk bevelen aan de inlandsche bevolking; hij gebruikt altijd de bemiddeling der Javaansche hoofden, onder welke de regent de eerste plaats bekleedt. Er zijn thans in het geheel 73 regentschappen, waaruit blijkt, dat iedere residentie in drie of vier regentschappen is verdeeld. Aan de Regenten moet groote eer worden bewezen. Zij hebben in den regel een hofhouding, grooter of kleiner naarmate hunne middelen dit toelaten, en bij het openvallen hunner betrekking wordt, behoudens het recht van de Regeering om anders te handelen, zooveel mogelijk een hunner zonen of nabestaanden tot opvolger gekozen ²⁾. „In zaken, welke het inlandsche bestuur aangaan,“ zegt een Reglement van 9 Mei 1820, „zijn de regenten de vertrouwde raadslieden van den Resident, die hen als zijne jongere broeders zal behandelen.“ ³⁾

De Regentschappen zijn verdeeld in districten. Aan het hoofd van elk daarvan staat een distriktshoofd of wedono

¹⁾ Sedert 1 Jan. 1867 is Buitenzorg bij Batavia en Patjitan bij Madioen ingelijfd, zie Staatsbl. v. N. I. 1866, N°. 5 en N°. 144. De verdeeling is nu als volgt: Bantam, Batavia, Krawang, Preanger-Regentschappen, Cherihon, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Rembang, Soerabaya, Madura, Pasoeroean, Proboling, Bezoeki, Banjoewangie, Kadoe, Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kederi. (De vier laatste residentien zijn den 22 Juni 1830 door de vorsten van Soeracarta en Djocjocarta aan het Ned. Gouvernement afgestaan.)

²⁾ Reg. voor N. I. (Wet van 2 Sept. 1854, Staatsbl. 129), art. 169.

³⁾ Art. 2. Zie Ind. Staatsbl. 1820. N°. 22.

(natuurlijk ook een inlander), die van zijn doen en laten verantwoording schuldig is aan den Regent, van wien hij afhangt. De districten zijn weder verdeeld in onder-districten. Het kleinste inlandsch hoofd is het dessahoofd, wiens werkring reeds vroeger werd beschreven, toen wij ons met de gemeente-instellingen der Javanen bezig hielden ¹⁾).

Men houde echter wel in het oog, dat deze beschrijving niet volkomen geldt van de zoogenaamde Vorstenlanden (Soeracarta en Djocjocarta) en van twee afdeelingen der residentie Madura (Madura en Sumanap). Hier is de regeling van het binnenlandsch bestuur overgelaten aan de vorsten zelve. Daarentegen ontbreekt in de residentie Batavia het inlandsch bestuur geheel, ofschoon er een inlandsche politie wordt aangetroffen.

Het zij tot eer der Commissarissen-Generaal gezegd, dat zij verschillende middelen hebben aangewend om, terwijl zij de dorps-instellingen handhaafden, misbruik van gezag bij de inlandsche hoofden tegen te gaan. Daartoe waren zij gehouden, wilden zij hun liberaal regeeringsstelsel niet alleen op papier, maar ook in werkelijkheid invoeren. Het

---

¹⁾ Den 1 April 1874 is een reorganisatie van het inlandsch bestuur tot stand gekomen. «In het kort,» zoo lezen wij in het koloniaal verslag van 1874, bl. 72, »komt de nieuwe regeling neder op het volgende. Elk district wordt in den regel verdeeld in drie onder-districten, waarvan één staat onder het rechtstreeksch bestuur van het districtshoofd (Wedono) en de beide anderen onder dat van een onder-districtshoofd (adsistent-wedono) der eerste of tweede klasse, die in het onder-district zelf hunne standplaats hebben. De onder-districtshoofden der eerste klasse worden met f100 en die der tweede klasse met f65 's maands bezoldigd. Aan elk districtshoofd worden vier en aan elk onder-districtshoofd twee opassers toegekend op een bezoldiging van f10 's maands.

»In plaats van de in dienst zijnde 158 onder-districtshoofden en 355 mantri's-politie of district worden nu 325 onder-districtshoofden der eerste en 437 der tweede klasse gevorderd. Daarentegen zijn ingetrokken alle overige gezagvoerende ambten bij het districtsbestuur beneden den rang van districtshoofd, als kliwon, mantri enz. .... Of deze wijze is een belangrijke verbetering gebracht is een gewichtigen tak van dienst.»

was niet voldoende te decreteeren, dat voortaan in de kolonie een ieder naar goedvinden over de producten van zijn arbeid zou kunnen beschikken; men moest dien toestand ook mogelijk maken en zorgen dat de voorwaarden, waaronder hij alleen bestaanbaar was, wierden vervuld. Tot die voorwaarden nu behoorde in de eerste plaats de vrije verkiezing der dorpsbesturen door de leden der gemeente. Want hogere inlandsche hoofden, die misbruik willen maken van hun gezag, trachten altijd het dessa-bestuur voor zich te winnen; zijn zij hierin geslaagd, dan is de bereiking van hun doel gemakkelijk. Dit bestuur, zooals men weet, heeft een groote macht over de inlanders. Het verdeelt de belastingen en regelt de heerediensten; ook is het de tusschenpersoon, door wien al de bevelen van de hooge Regeering tot de bevolking worden overgebracht. Wie de dessa-besturen tot zijn werktuigen heeft gemaakt, heeft het middel in handen om de inlanders geheel aan zich te onderwerpen. Een der waarborgen tegen zoodanig misbruik is gelegen in de periodieke aftreding en de vrije verkiezing dier besturen. Wordt deze gehandhaafd, zoo kan de bevolking hare rechten doen gelden. Van daar dat elke regeering op Java, die het welzijn van den inlander heeft gezocht, steeds hierop hare bijzondere aandacht heeft gevestigd.

Welke zijn nu de middelen geweest, die de Commissaris-generaal hebben aangewend om dit doel — handhaving der gemeente-instellingen en wering van misbruik van gezag door de inlandsche hoofden — te bereiken? Zij hebben voornamelijk bestaan in een drietal bepalingen:

Ten eerste is het ambtelijk landbezit, ten tweede het sluiten van contracten met dessa's, ten derde het drijven van handel of industrie door de Regenten en verdere hoofden, ten strengste verboden. Elk van deze drie bepalingen was van groote beteekenis. Ik wensch ze daarom met een enkel woord toe te lichten.

Er is een oud Aziatisch gebruik, waarvan men ook tal-

rijke voorbeelden aantreft in de vroegere geschiedenis van Europa, volgens 't welk een vorst, die zijn grooten, gunstelingen of ambtenaren met een jaarlijksch inkomen wil begiftigen of beloonen, hun de jaarlijksche opbrengst van de belastingen eener bepaalde landstreek afstaat. Zulke belastingen zijn altijd een zeker deel van den oogst. De personen nu, die met dit recht begiftigd worden, verkrijgen daardoor, wat men in Indië noemt, *ambtelijk landbezit*. In zeker opzicht is de uitdrukking minder nauwkeurig; want een ambtenaar, die van den soeverein de beschikking over een deel van de opbrengsten der gronden heeft verkregen, is daardoor nog geen bezitter geworden van die gronden. Hij heeft alleen het recht om tijdens de uitoefening van zijn ambt zekere belastingen, die vroeger ten bate van den soeverein werden opgebracht, voortaan voor zich zelf van de landbouwers in te vorderen. Houdt hij zich nu streng aan de bestaande voorschriften, maakt hij geen misbruik van zijne macht, dan is door het ambtelijk landbezit in den toestand der ingezetenen hoegenaamd geen verandering gekomen: vroeger betaalden zij hunne belasting aan den vorst, nu betalen zij die aan een zijner ambtenaren; ziedaar het eenige verschil. Toch ligt het voor de hand, dat misbruiken hier onvermijdelijk zijn, vooral bij een Oostersch volk, waar de middelen van contrôle maar al te veel ontbreken. In Rusland moet het ambtelijk landbezit het ontstaan van het lijfeigenschap ten gevolge hebben gehad. Langzamerhand zijn de begiftigden zich als eigenaars van den grond gaan beschouwen; zij hebben zich steeds meerdere rechten tegenover de ingezetenen aangematigd en weten te bewerken, dat dezen het recht werd ontnomen om zich naar elders te verplaatsen; ten slotte was de landbouwende bevolking wettelijk aan den grond gebonden en werd zij daarmede als een handelsartikel verkocht.

Het ambtelijk landbezit bestond sedert onheugelijke tijden ook op Java; noch onder Daendels, noch onder Raffles

was het afgeschafft. Deze laatste had zelfs aan de Regenten de keus gelaten om òf in land, òf in geld bezoldigd te worden ¹⁾. Raffles schijnt het verkeerde van deze regeling niet te hebben ingezien. Hij heeft niet begrepen, dat daardoor de Regenten aan groote verleiding, de dorpsinstellingen aan groote gevaren, werden blootgesteld. Of spreekt het niet van zelf dat een Regent, die in land is bezoldigd, er belang bij heeft om de dessahoofden geheel voor zich te winnen en door alle middelen de verkiezing van die hoofden in de hand zal werken, welke het meest bereid zijn hem te dienen? De Commissarissen-Generaal zagen scherper dan Raffles. Zij bespeurden dat in die gedeelten van Java, zoo als de Vorstenlanden, waar het verleenen van ambtelijk landbezit zeer algemeen in gebruik was, de vrije keuze der dorpschouffden geheel was verloren gegaan, daar de betrekking van dorpschouffd altijd gegund werd aan hem, die aannam de meeste belastingen te doen opbrengen. Zij bepaalden daarom ²⁾, dat voortaan alle inlandsche schouffden zouden bezoldigd worden in geld, niet in land, en weerden daarmede een misbruik dat een bron was van vele verkeerdheden.

Ziedaar reeds een dier verordeningen, waarvan ik gesproken heb, die men later heeft ingetrokken. Dit is geschied in een tijd, toen men al de goede beginselen verloochende, die in 1819 waren vastgesteld en gelddorst de eenige wetgever was. Over dien tijd, spreken wij later. Onze stof is op dit oogenblik nog niet zoo somber.

Ik noemde in de tweede plaats: het sluiten van contracten met geheele dessa's. Ook dit werd verboden ³⁾. Wie voortaan met de Indische bevolking overeenkomsten wilde aangaan, van welchen aard ook, moest zich tot elk

---

¹⁾ Van Deventer, t. a. p., I. 245.

Zie Ind. Ned. Staatsbl. 1849. N°. 11, 1e gedeelte.

²⁾ Bij Publicatie van 5 Jan, 1819, Zie Ind. Staatsbl. 1819. N°. 10.)

individu persoonlijk wenden. Verbintenissen, door het dessa-hoofd namens de geheele gemeente onderteekend, zouden niet geldig zijn. Eene heilzame bepaling voorzeker, die de strekking had om te verhinderen dat de dorpschouffden een al te grooten invloed verkregen. Doch ook dit verbod is later (in 1838) gewijzigd; naar ik meen, omdat het hinderlijk was aan de uitbreiding van het cultuurstelsel. Een der eerste maatregelen van den Minister Fransen van de Putte is geweest, het verbod ten deele te hernieuwen ¹⁾. Het was gebleken, dat men het sluiten van contracten met geheele dessa's, door bemiddeling van hare schouffden of oudsten, niet kan toestaan, zonder tot groote misbruiken aanleiding te geven. Dit te verbieden was een verstandige maatregel geweest van de Commissarissen-Generaal, waarvan men later nooit had moeten afwijken.

De derde bepaling: het verbod aan de Regenten om handel te drijven in producten ²⁾, zal wel geen lange toelichting noodig hebben. Men begrijpt hiervan zeker terstond de strekking. Regenten, die tevens kooplieden zijn, komen vaak in de verleiding van hunne betrekking dienstbaar te maken aan hun geldelijk belang. Ook dit moest verhinderd worden en van daar het verbod.

Uit al deze mededeelingen blijkt, hoe zeer het de ernstige begeerte was van Commissarissen-Generaal om een toestand te scheppen, waarin hun stelsel kon slagen. Juist omdat het Gouvernement de bemiddeling van de Javaansche schouffden in het binnenlandsch bestuur niet kon ontberen, moest er voor gezorgd worden dat de macht dier schouffden de gestelde grenzen niet overschreed. De vrije beschikking der bevolking over de vruchten van haren arbeid kon geen werkelijkheid worden, indien de Regeering niet door alle middelen, die bin-

¹⁾ Zie van Deventer, I. 408—412.

²⁾ Ind. Staatsbl. 1819, No. 11, 2e gedeelte.

nen haar bereik lagen, belette dat de dorpshoofden wierden verlaagd tot werktuigen der Regenten. De regeling, die in 1819 tot stand is gekomen, heeft ten doel gehad, dit laatste zoo krachtig mogelijk tegen te gaan.

II. Bepalen wij ons thans eenige oogenblikken bij de cultures. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat de verplichte teelt van producten niet paste in het stelsel der Commissarissen. Zij werd dan ook niet weder ingevoerd. Intusschen bleek het noodig te zijn, eene speciale regeling te maken ten aanzien van de gouvernements-koffietuinen, waarmede, gelijk wij gezien hebben, onder Raffles door de verschillende Residenten zeer willekeurig was gehandeld. Deze regeling, die den 7 November 1817¹⁾ tot stand kwam, rustte in hoofdzaak op de volgende grondslagen. De koffietuinen zouden aan de dessa's voor 6 jaren in huur worden aangeboden. De huursom zou bestaan in de helft, twee vijfden of een derde van het product, naar de qualiteit der tuinen, en betaalbaar zijn in geld of in natura, naar goedvinden van de huurders. Jaarlijks zouden deze laatsten nieuwe tuinen moeten aanleggen, in uitgestrektheid gelijk staande met een vijfde van de oude. Nadat zij de huursom voldaan hadden, zou al de verkregen koffie te hunner beschikking blijven; wel zou het Gouvernement jaarlijks den prijs bepalen, waartoe het genegen was om de voortgebrachte hoeveelheid te koopen, maar niemand zou gedwongen zijn, dien prijs aan te nemen. Weigerde een dessa om op deze voorwaarden de tuinen te bewerken, dan zou de bewerking van Gouvernementswege met gehuurde arbeiders geschieden. Verder werd nog bepaald, dat een ieder voortaan nieuwe tuinen zou mogen aanleggen, mits hij twee vijfden van de opbrengst aan het Gouvernement uitkeerde, en dat de inlanders voor al de koffie, die zij zoowel in, als buiten de Gouvernements-

---

¹⁾ Ind. Staatsbl., 1817, No. 55.

tuinen zouden telen, voorschotten konden krijgen van de Regeering.

Ook deze bepalingen, — zooals terecht is opgemerkt — getuigden „van een treffende welwillendheid jegens den Javaan, een loffelijke belangstelling in zijne welvaart.“¹⁾ Maar juist daarom is het te betreuren, dat zij niet over geheel Java zijn ingevoerd en met name in de Preanger Regentschappen niet van toepassing zijn verklaard. Even als onder Raffles, bleef daar ook nu het oude stelsel van gedwongen koffiecultuur bestaan: gelijk voorheen, moest er de bevolking haar product tot lage prijzen aan de Regeering blijven leveren. Daarentegen bleef zij van landrenten vrijgesteld en werd zij van eene andere belasting, die zooals men zich herinnert, Raffles van haar gevorderd had, familiegeld geheeten, bevrijd.

Van waar deze uitzondering? Van waar dat Commissarissen-Generaal, even als Raffles, een stelsel hebben gehandhaafd dat in lijnrechten strijd was met hunne beginselen? Een van beiden, de dwangcultuur was goed of zij was slecht. In het eerste geval bestond er geen reden om haar niet over geheel Java in te voeren; in het tweede moest zij evenzeer in de Preanger worden afgeschaft, als dit elders was geschied.

Ik geloof dat het moeielijk zal vallen, de Commissarissen-Generaal hier van inconsequentie vrij te pleiten. Zij hebben blijkbaar op dit punt getransigeerd met hunne overtuigingen, en er bestaat reden om aan te nemen, dat zij dit alleen hebben gedaan om redenen van financieelen aard²⁾. Hoe

¹⁾ Steyn Parvé, Het koloniaal Monopoliestelsel nader toegelicht, bl. 87. Zie ook Hoek, Herstel van het Ned. gezag, bl. 276.

²⁾ Zie in Elout's Bijdragen (1851) het Rapport van 27 Sept. 1819, bl. 46 en 47. Zeer zwak komt mij ook de verdediging voor in het Rapport van 16 Maart 1818. (Zie van Deventer, I. 393.) De Commissarissen-Generaal bepalen zich daar tot eenige algemeenheden, als: »Wat heeft de ondervinding geleerd van die zucht om alles tot eene slaafsche eenvormigheid te brengen? Kunnen de strenge regelen eener burgerlijke bouwkunde, hoe schoon op zich zelve, worden nagekomen bij het op-

zwak zijn de gronden, waarop zij hun gedrag ten aanzien der Preanger verdedigen? Zij beroepen zich op het voorbeeld van Raffles en voeren enkele min of meer gezochte redenen aan, ten betooge dat het landrente-stelsel in dit deel van Java moeilijk kon werken ¹⁾. Daarentegen weiden zij zeer breed uit over de geldelijke voordeelen van het behoud der gedwongen koffieleverantiën in de Preanger. Die voordeelen waren dan ook niet gering; er viel te rekenen op eene productie van 80,000 pikols ²⁾, die niet meer zouden kosten dan *f* 2.42 voor elken pikol (van 125 oude ponden), hetgeen uitkwam op ongeveer 2 Cts per half kilogram. Doch indien de dwangcultuur verkeerd was, mocht dit geen reden zijn om haar voor deze eene residentie te behouden.

Tot voor zeer korten tijd is het Preangerstelsel in werking gebleven; maar de prijs, die aan de bevolking voor hare koffie werd vergoed, is van lieverlede niet onbelangrijk verhoogd. Van *f* 2,42 is hij achtereenvolgens gebracht

	in 1837	op	<i>f</i> 3.15
	" 1859	" "	5.—
	" 1860	" "	5.50
	" 1861	" "	5.75
	" 1865	" "	6.—
	" 1867	" "	6.50 ³⁾ .

trekken van 't groot gebouw van een staat?» Verder geven zij de verzekering van hunne menschlievende bedoelingen, ook ten opzichte der Preanger-bevolking, en beroepen zich, ten bewijze daarvan, op de afschaffing van het familiegeld. De zaak is duidelijk: de Commissarissen durfden om financieele redenen de hervorming van het Preanger-stelsel niet aan.

¹⁾ Bijvoorbeeld: dat de bevolking de rijst met geene genoegzame winst van de hand zou kunnen zetten wegens de bijzondere ligging der Preanger. Dit argument tegen de invoering der landrente kon echter, zoo het juist was, met evenveel grond voor verschillende andere deelen van Java worden aangevoerd.

²⁾ De werkelijke productie van koffie in de Preanger en Buitenzorgsche landen was van 1817—25 gemiddeld 83091 pikols. Zie het Rapport van du Bus, d.d. 1 Mei 1827, bij Steyn Parvé, Het koloniaal Monopolie-stelsel nader toegelicht, bl. 6 der Bijlagen.

³⁾ van Deventer, II, 625 en 730, en Indisch Staatsblad 1867, N°. 20.

Wij zullen later, in hoofdstuk VI, de hervorming van het Preangerstelsel, die in 1871 is tot stand gekomen, beschrijven en dan nog nader aantonen, hoe verkeerd dit stelsel, waarvan de gedwongen koffiecultuur slechts een onderdeel was, heeft gewerkt.

Nog eene tweede uitzondering is door de Commissarissen toegelaten op het beginsel, dat zij in het algemeen hadden aangenomen en ook hierin volgden zij het verkeerde voorbeeld van Raffles. De gedwongen boshcultuur-diensten lieten zij bestaan ¹⁾. Aan de bevolking der dessa's in de nabijheid der bosschen werd de verplichting opgelegd om gedurende acht maanden van het jaar al de werkzaamheden van het boschwezen te verrichten en het daarvoor noodige trekvee te leveren. Daarentegen werden deze gemeenten vrijgesteld van landrente; doch het schijnt dat aan die vrijstelling op den duur niet de hand is gehouden; zij is, zooals men in officieele stukken leest, „in onbruik geraakt“ ²⁾. Daar ik mij echter voorstel ook op dit punt terug te komen, wil ik er nu niet verder over uitweiden.

III. Ten slotte nog een woord over de landrente. Men herinnert zich, in welk een jammerlijken staat van verwarring Commissarissen de regeling van die belasting op Java hadden aangetroffen. De achterstanden van 1815—1817 bedroegen niet minder dan twee millioen, „Het nieuwe stelsel,“ zoo drukte de Indische regeering zich uit in haar rapport van 16 Maart 1818, „is over Java met zulk eene overhaasting en met zulk eene verregaande onnauwkeurigheid ingevoerd, dat daardoor alle heilzame maatregelen van het Gouvernement ten eenemale vrijdeld, de Hooge Regeering misleid, de ingezetenen op eene bovenmatige wijze belast en 's lands inkomsten in de grootste onzekerheid gebracht zijn.“ In dien toestand orde en verband te brengen, was zeker geen

¹⁾ Ind. Staatsbl. 1819, N°. 18, Besluit van 9 Jan. 1819.

²⁾ Zie Tijdschrift voor Ned. Indië, 1867, I. 210.

lichte taak. Het moet echter erkend worden, dat de Commissarissen-Generaal hierin zoó goed geslaagd zijn, als hun mogelijk was en dat zij de landrenten geregeld hebben op eene wijze, die ten minste de jaarlijksche invordering mogelijk maakte.

De eerste vraag, die zich aan hen voordeed, toen zij eenmaal in beginsel hadden aangenomen de belasting van Raffles in stand te houden, was deze, of voortaan elke gemeente collectief, dan wel elke landbouwer hoofdelijk zou worden aangeslagen. Wij herinneren, dat de Engelschen eerst het eene, toen het andere hadden gedaan, en dat tijdens de teruggave der koloniën beide stelsels in gebruik waren. De Commissarissen aarzelden echter niet lang met den dorpsaanslag algemeen in te voeren ¹⁾. Zij waren van meening, dat aan geen hoofdelijken aanslag kon gedacht worden, zoolang een behoorlijke opmeting van Java niet had plaats gevonden. Daarenboven maakte het gemis van zulk eene opmeting een algemeen geldigen grondslag voor de landrente moeilijk. Inziende dat hunne regeling toch niet anders dan geheel „provisioneel“ kon zijn, bepaalden zij, dat omtrent het bedrag der te betalen landrenten telken jare met de hoofden en oudsten van elke dessa een overeenkomst zou worden getroffen ²⁾. Bij deze overeenkomst zou men echter het een en ander moeten in acht nemen, zooals: „den aanslag en het zuiver bedrag van vorige jaren, de vermoedelijke gesteldheid van het gewas,“ enz. De aanslag zou telken jare geschieden, wanneer „het te veld staand gewas tot zoodanigen trap van rijpheid was gevorderd, dat daarop met eenige zekerheid de vooruitzichten op den oogst konden worden geground.“ Remissien mochten enkel verleend worden in gevallen van groot misgewas. De dessahoofden zouden ver-

¹⁾ Zie het Rapport aan den Koning, d.d. 27 Sept. 1819, in Elout's Bijdr., 1851. bl. 32—34.

²⁾ Besluit van 4 Jan. 1819, No. 1. (Staatsbl. No. 5). De eerste voorloopige regeling was den 9 Maart 1818 tot stand gekomen.

antwoordelijk zijn voor de aangeslagen som, doch daarentegen voor hun moeite en risico $8\frac{1}{2}$ pCt der opbrengst genieten. Eindelijk zouden de landrenten voldaan kunnen worden in geld of in producten, naar keuze der belasting-schuldigen. Voor het laatste geval zou de Regeering jaarlijks bekend maken, tot welke prijzen zij bereid was om de producten in betaling aan te nemen, en tevens ten gerieve der ingezetenen zorg dragen voor de oprichting van de noodige pakhuizen, zooveel mogelijk in de nabijheid der dessa's.

Deze voorloopige regeling was zeker in hooge mate gebrekkelig; maar kon zij in de gegeven omstandigheden wel beter zijn? Zij was ten minste uitvoerbaar; ruim een halve eeuw heeft zij gewerkt. De achterstanden, die in 1818 nog f 52186 bedroegen, verminderden snel en waren in 1820 reeds tot f 7480 gedaald. Wat aan Raffes had ontbroken, en door Commissarissen-Generaal als de eerste voorwaarde van eene definitieve regeling werd aangemerkt, was, zooals wij reeds gezegd hebben, eene goede opmeting der velden. Om in dit gemis te voorzien werd dan ook terstond bevolen hiermede een aanvang te maken en te beginnen met de residentie Kadoe, in Midden-Java¹⁾. Ware men nu hiermede voortgegaan, dan zou na weinig jaren een bruikbare kaart tot stand zijn gekomen, maar dit is helaas niet gebeurd. Herhaaldelijk zijn plannen ontworpen, dikwijls is met opmetingen een begin gemaakt, doch telkens is het werk gestaakt²⁾; van al de residentieën op Java waren in 1868 nog slechts van vijf de velden in kaart gebracht³⁾ en zelfs dit was voor het meerendeel de vrucht van hetgeen in den allerjongsten tijd was geschied. Ook de herziening van het stelsel is tot 1872 uitgebleven. Zulk eene herziening, al ware zij niet volledig, zou nog wel mogelijk zijn ge-

¹⁾ Van Deventer, II, 5.

²⁾ Van Deventer, II, 113 en 114. III, 167, 168, 221 en 222.

³⁾ Zie Tijdschrift voor N. I., 1868, I. 27—64, 110—114.

weest ook zonder opmeting; doch meer dan vijftig jaar lang is zij gedurig uitgesteld.

Ik meen nu te hebben aangetoond, dat de Commissarissen-Generaal inderdaad de voetstappen van Raffles hebben gedrukt. Daargelaten de uitzonderingen, die hierboven zijn genoemd en die men ook aantreft in de regeling van het Britsche tusschenbestuur — de boschdiensten en de gedwongen koffiecultuur in de Preanger — verkozen ook zij een „stelsel van belasting“ boven een „stelsel van handel“, vrijen arbeid boven dwangcultuur. Ook trachtten zij, en hierin muntte hunne wetgeving boven die van Raffles uit, eenige der voorwaarden te vervullen, waaronder de vrije arbeid bestaanbaar is.

Maar om welke redenen hebben Commissarissen-generaal aldus gehandeld? Zij hebben een keus gedaan tusschen twee stelsels: op welke gronden hebben zij beslist? Ik geloof dat het reeds vermelde Rapport van Muntinghe¹⁾ ons hierop een antwoord geeft, want uit alles blijkt, dat Muntinghe de man is geweest, aan wiens oordeel door de Commissarissen de meeste waarde is gehecht. De Raad van financiën heeft zijn advies eenparig ondersteund. De denkbeelden, die er zijn uitgedrukt, vindt men schier volkomen terug in de wetgeving van 1817—1819. Het ligt dus voor de hand om aan te nemen, dat tusschen de wetgeving en het advies verband heeft bestaan en dat de redenen die de Commissarissen-Generaal hebben bewogen om vrijen arbeid te verkiezen boven dwangcultuur, geen andere zijn geweest dan die, welke bij Muntinghe hebben gegolden. Deze laatste nu vindt men in zijn Rapport, waaruit wij het volgende overnemen.

Drie bezwaren had men tegen het stelsel van Muntinghe aangevoerd. Het was onpractisch, gevaarlijk, en uit een oog-

---

¹⁾ Zie boven blz. 25.

punt van humaniteit niet noodzakelijk. Onpractisch, want de Javaan is lui, kent weinig behoeften, werkt niet anders dan door dwang en is bijgevolg voor een beter stelsel dan dat der Oost-Indische Compagnie ongeschikt; gevaarlijk, want op Java naar liberale beginselen te regeeren was onmogelijk, zonder eene geheele omwenteling der bestaande orde van zaken te weeg te brengen; en om redenen van humaniteit behoefde het stelsel van Muntinghe niet ingevoerd te worden, want dwangcultuur is niet verkeerd, indien zij oordeelkundig aan de bevolking wordt opgelegd. — Men ziet uit Muntinghe's rapport dat elk van deze drie bezwaren hem gedurig voor den geest heeft gestaan. Zie hier zijn antwoord:

1. Zijn stelsel zou onpractisch zijn, omdat de Javaan lui is en slechts door dwang werkt. Muntinghe ontkent dit ten stelligste. De Javaan, zegt hij, is alleen dan traag, wanneer hij een verplichte taak moet volbrengen. Schoorvoetend ziet men hem den berg naderen, waar hij onder zijn opziener of mandoer, niet voor zich zelf, maar voor anderen, gaat planten. Het beeld van zijn geliefkoosden buffel past volkomen op hem, wanneer hij tot dezen onnatuurlijken staat is vernederd. Doch men laat hem niet vrij om naar zijn zin en gewoonte te doen, of hij verandert terstond. De kruinen der bergen versiert hij met zijn handenarbeid; aan hunne hellingen hangt hij zijne akkers ten toon; langs heuvelen en dalen leidt hij de wateren, die ze zullen besproeien, en het gansche veld bekleedt hij met het gewas door zijne handen geplant ¹⁾. — De Javaan, zegt men, heeft geene behoeften. Verstaat men hieronder dat een volk op 6 graden zuiderbreedte niet de behoeften kent van een volk op 50 of 60 graden benoorden de linie, dan spreekt men waarheid; doch wat is daarmede bewezen? Hoe ver de Javaan ten achteren zij bij de beschaafde volken van Europa, zijn

¹⁾ Van Deventer, Bijdragen, I, 319.

beschaving staat hooger dan men vaak schijnt te denken. Hij is bijzonder geneigd tot landbouw en aan zijn geboorteplaats gehecht. Bij huur of verkoop, zelfs bij uitersten wil, beschikt hij over den grond, door hem outgonnen. Hij is zeer gesteld op persoonlijke onderscheiding en op alles wat tot uiterlijke pracht kan dienen: op zijden, gouden en zilveren stoffen, armbanden en ringen, hoofdsieraden, kostbare krissen en klewangs, en, naarmate hij in rang klimt, op laken en fluweelen stoffen; op alles, in één woord, wat zijne behoefte aan weelde bevredigen en zijn hoogmoed streelen kan. Waarlijk de Javaan kent behoeften genoeg, die hem tot arbeid prikkelen: behandel hem goed en geef hem een behoorlijk loon, dan zult gij zien hoe hij werkt! Van alle cultures voor de Europeesche markt is de tabakscultuur schier de eenige, waartoe hij nooit is gedwongen; juist daardoor is zij schier de eenige, die hij gaarne en met vlijt verricht ¹⁾).

Men beroept zich op zijn weérzin tegen de koffiecultuur; maar nog nooit is hem de ware marktprijs gegund van de koffie die hij leverde. Geef hem dien prijs en gij zult geheel andere resultaten zien.

Onpractisch zou het stelsel zijn! Maar in Britsch Indië is het met het beste gevolg toegepast. Terwijl op Java slechts achteruitgang en verval heerschte, was daar vooruitgang, ontwikkeling. In vijf en twintig jaar tijds, van 1767 tot 1792, is er de uitvoer van producten verdubbeld ²⁾. Beweert nu iemand dat de Hindoe den Javaan in ontwikkeling ver te boven gaat, zoodat voor genen past wat voor dezen nog ongeschikt is, dan kan men zich beroepen op het eenparige getuigenis van alle Britsche ambtenaren, die sedert 1811 op Java in dienst zijn geweest en den toestand der beide landen kennen; uit éenen mond verklaren zij, dat de Javaan

---

¹⁾ t. a. p., 289.

²⁾ t. a. p., 313.

over het algemeen bij den Bengalees niet achterstaat ¹⁾).

2. Men heeft in de tweede plaats beweerd, dat het stelsel gevaarlijk zou zijn. Ook dit is ten eenemale onjuist en bewijst dat men den volksaard der Javanen niet kent. De rust op Java kan met een zeer geringe macht verzekerd worden, mits men de bevolking in het genot van hare aloude gemeente-instellingen bevestigt. Niet om staatkundige onafhankelijkheid, maar om de handhaving van die instellingen is het den Javaan te doen. Wie aan een Aziatische bevolking haar gemeente-rechten verzekert, is haar vriend en gunsteling; wie ze verkracht, haar natuurlijke vijand. Een regeering, die het eerste doet, brengt in driemaal vier en twintig uur onder het gejuich der bevolking tot stand, wat een ieder, die meent dat volstrekt gezag en onderwerping het geheim is der Aziatische instellingen, niet mogelijk acht zonder het vergieten van stroomen bloeds ²⁾).

3. En nu de laatste bedenking: de invoering van een stelsel van belasting en vrijen arbeid zou uit een oogpunt van humaniteit niet noodig zijn! Wie dit beweert verkleint de nadeelen van het dwangstelsel, dat niet kan gehandhaafd worden, tenzij door de bevolking een groote vrees in te boezemen voor de regeering. Welk een onbehoorlijke mate van gezag moet men geven aan de hoofden: de geheele bevolking wordt aan hun willekeur overgelaten! Gerugsteund door het Gouvernement, richt elk dezer hoofden zijn grondgebied in als een pachthoeve. Hij legt aan de ingezetenen verplichte taken op en verdeelt hen in vaste ploegen van werklieden, de een voor het planten, de ander voor den afvoer, een derde voor het opslaan, een vierde voor het wegen der te leveren producten. Het opperbestuur, dat geroepen was om recht, orde en persoonlijke veiligheid onder de ingezetenen te bewaren, wordt thans de groote opziener en aandrijver van al de bevolen

¹⁾ t. a. p., 324.

²⁾ t. a. p., 330, 331.

werkzaamheden. Daar derhalve, waar de verdrukte heil, troost en voorspraak zoekt, vindt hij slechts de ijzeren hand van het onbepert gezag. Men schepe zich geen droombeelden. Overal, waar de regenten door geldelijke voordeelen aan de instandhouding van zulk een stelsel verbonden en in staat zullen zijn om de bevolking in bedwang te houden, zullen zij iedere klacht, ieder woord van misnoegen, verhinderen om door te dringen tot de ooren van het Gouvernement. Zoo de ingezetenen er niet onderdrukt worden, zal het alleen te danken zijn aan de goedwilligheid der regenten, geenszins aan het stelsel. Maar worden zij het wel, zoo zal hun geen ander redmiddel overblijven, dan de plaatsen hunner geboorte, de grafsteden hunner voorouders, te verlaten om zich te onttrekken aan een juk dat zij niet meer kunnen torschen. Men verbeelde zich niet, dat de verdrukten met hunne klachten bij het Europeesch bestuur zullen komen. Neen, waar het inlandsche hoofd vermogen of invloed genoeg bezit om zich bij zijne ingezetenen gevreesd en geeerbiedigd te maken, zal geen enkele onder hen eene klacht tegen hem durven uiten ¹⁾.

Stelt u eens voor, dat onze Nederlandsche landbouwer in de Zeeuwsche gewesten zijn tarwe, koolzaad en meekrap, in Holland zijn kaas en boter, in Friesland zijn boter en granen, in Stad en Lande zijn haver en paarden, in Drenthe zijn rogge en veulens, uitsluitend aan den Souverein, en dan nog wel tegen de helft, een vierde of een tiende gedeelte der waarde moest leveren; dat daarenboven het geheele samenstel van ambtenaren, tot het binnenlandsch bestuur behoorende, Ministers, Procureurs-Generaals, Fiscaals, Baljuwen, Schouten, gebezigd wierd om de ingezetenen tot de levering van die artikelen te dwingen; hoedanig, mogen wij vragen, zou dan op dit oogenblik de toestand onzer bevolking zijn? Welnu, voor Java past zulk een stelsel evenmin als voor

---

¹⁾ t. a. p., 318—320.

Nederland. Het hier in te voeren zou een ongerijmdheid wezen; maar het is geen mindere ongerijmdheid om het andermaal in te voeren op Java, dat twee eeuwen onder dit stelsel heeft gezocht ¹⁾.

Ziedaar (in zeer verkorten vorm) het betoog van Muntinghe. Hoe spoedig is men afgeweken van de gezonde regeerings-beginselen, welker naleving het zoo welsprekend heeft bepleit!

---

¹⁾ t. a. p., blz. 322.

III.

VAN DER CAPELLEN EN DU BUS DE GHISIGNIES.

De stof, die wij nu hebben te behandelen, is zeer belangrijk. Wij moeten onderzoeken, of het stelsel dat de Commissarissen-Generaal in de jaren 1817—19 voor het grootste gedeelte van Java hebben verkozen, er werkelijk is toegepast; en zoo ja, met welk gevolg.

Maar, zoo hoor ik vragen, is het nog noodig dit te onderzoeken? Is het niet algemeen bekend, dat Java van het vertrek der Commissarissen-Generaal in 1819 tot het optreden van Van den Bosch in 1830 in een toestand van achteruitgang en verval heeft verkeerd en financieel een lastpost is geworden voor Nederland? Is niet de invoering van het cultuurstelsel juist daarom onvermijdelijk geworden, omdat de vrije arbeid gebleken was eene illusie te zijn, even schadelijk voor het moederland als voor de kolonie zelve¹⁾?

Inderdaad, zoo is de traditioneele voorstelling, maar zij kan het licht der geschiedenis niet verdragen. Zij is ten deele valsch, ten deele half waar, en rust over het geheel meer op verbeelding dan op historische gegevens. Het is volkomen juist, dat in 1830 de toestand van Java dringend

¹⁾ Zie Van den Bosch, Memorie van 1834, Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, Nieuwe Volksreeks, 7e deel, blz. 373 374 (afz. Uitg., 79. 80).

verbetering vorderde, ofschoon het met sommige cultures op verre na zoo slecht niet was gesteld als de Graaf Van den Bosch later heeft beweerd. Doch het is ten eenemale onwaar, dat die toestand het gevolg was van de maatregelen der Commissarissen-Generaal.

Wanneer wij de geschiedenis van de jaren 1819—1830 onpartijdig bestudeeren, blijkt het ons duidelijk dat de ondervinding, in dat tijdperk opgedaan, niets hoegenaamd bewijst ten nadeele van hun stelsel, en wel daarom niet, omdat het zoo gebrekkig mogelijk is toegepast. Van het jaar 1821 af, bij voorbeeld, heeft de Indische Regeering geene poging onbeproefd gelaten om de particuliere industrie te dwarsboomen, te plagen, met allerlei vexatoire bepalingen te bemoeilijken, ja zelfs gewelddadig te onderdrukken. „Degenen aan wie de uitvoering van de besluiten „der Commissarissen-Generaal was opgedragen,“ zoo lezen wij in een Ministerieel Rapport aan den Koning, van 17 Maart 1831, „werden zichtbaar beheerscht door het beginsel, „dat de verplichtingen en de belangen van het Gouvernement „medebrachten om den toevloed van vreemde volkplanters „te weren, deze laatsten beschouwende als parasitische „planten die de voedende sappen des booms verteren zonder „vruchten op te leveren. Van 1819 tot 1826 ondervonden „de Europeesche landhuurders of ondernemers dan ook geen „nerhande aanmoediging.“ „Zoo het schijnt (zegt Elout ¹) „was het verlangen der Indische Regeering om alle Euro- „peanen van Java te weren, uitgezonderd hen, die benodigd „waren voor de burgerlijke en militaire dienst, voor zeevaart „en handel, en voorts voor zoodanige fabriekmatige onder- „nemingen als suiker- en indigomakerijen, die meer kapitaal „en vernuft vereischen, dan bij den inlander worden aange- „troffen.“ Hieruit blijkt dat de vrijgeveige bepalingen, die

¹) Van der Wijck, de N. I. Bez. onder het bestuur van den Comm. Gén. du Bus (1826—1830), blz. 122—3. Verg. Elout's Bijdragen, 1e Verz. blz. 133 en 2e Verz., blz. 17.

de Commissarissen-Generaal hebben vastgesteld, niet alleen onuitgevoerd zijn gebleven, maar dat men juist het tegenovergestelde heeft gedaan van hetgeen in hunne bedoeling lag.

Elout toch had zeer goed begrepen dat de Javaansche landbouwer, hoe geschikt ook voor een stelsel van vrijen arbeid, den noodigen geest van initiatief mist om zonder aanmoediging van particulieren, en vooral zonder hulp van vreemd kapitaal, producten van Europeesch verbruik voort te brengen. „De nijverheid der inlanders,“ zoo verklaart hij zelf¹⁾, „aan haar eigen overgelaten, zou geen vruchten opleveren, in eenige verhouding staande tot de anders zoo „gunstige gesteldheid van het eiland.“ „Maar,“ zoo voegt hij er onmiddellijk bij, „de toelating van Europeesch vernuft „en Europeesche kapitalen scheen mij toe het middel te zijn „om in deze gebreken te voorzien.“ Het was derhalve een hoofdbestanddeel van het stelsel der Commissarissen-Generaal om zooveel mogelijk Europeesche planters en industriëelen naar Java te lokken en alle hinderpalen uit den weg te ruimen, die de ontwikkeling der particuliere industrie konden belemmeren. Juist daarom was in het Regeerings-Reglement van 1818 uitdrukkelijk bepaald²⁾, dat het Gouvernement woeste gronden aan Europeesche ondernemers in huur of pacht zou uitgeven, opdat deze met de bevolking overeenkomsten zouden sluiten tot het ontginnen en bebouwen dezer gronden. Men heeft echter niets daarvan gedaan; integendeel, men heeft de Europeesche ondernemers ten strengsté geweerd en alzoo in lijnrechten strijd met de eenmaal aangenomen beginselen gehandeld. Is het te verwonderen, dat onder zulk een bestuur de vrije arbeid niet heeft gebloeid, en billijk om het stelsel van Elout naar zulk eene toepassing te beoordeelen?

¹⁾ In zijn Rapport aan den Koning. dd. 13 Mei 1828, Elout' Bijdragen (1851), blz. 136.

²⁾ Art. 106.

Wanneer men de geschiedenis van dien tijd herleest, staat men verbaasd over het onverstand, de bekrompenheid, die de Indische Regeering toen aan den dag heeft gelegd. Wel had de man, die met de opperste leiding der zaken was belast, de Gouverneur-Generaal Van der Capellen, zelf deel uitgemaakt van het drietal dat de wetgeving van 1817—19 had ingevoerd; doch na het vertrek zijner mede-Commissarissen schijnt een reactionaire geest hem te hebben overmeesterd; immers de meest illiberale maatregelen zijn door hem genomen. Wij willen dit in bijzonderheden aantonen.

Den 9^{den} Januari 1821 is verboden om, zonder speciale schriftelijke vergunning van het plaatselijk bestuur, op eenigen afstand van de gewone verblijfplaatsen der Residenten pakhuizen of handels-etablissemten te vestigen of zelfs de reeds bestaande in stand te houden, op straffe — van de eene of andere boete, zoudt gij meenen? Neen, of straffe van „zoodanige arbitraire dispositie als het gouvernement in elk geval zal oorbaar achten.“

Wanneer dus een particulier ondernemer de grove misdaad pleegde, van in de binnenlanden van Java een pakhuys op te richten of in stand te houden zonder vergunning van den Resident, dan liep hij gevaar om op zoodanige wijze gestraft te worden, als het Gouvernement zou gelieve te bepalen. En ten bewijze dat deze Publicatie niet (gelijk het vastgestelde regeerings-reglement) eene doode letter bleef, diene het volgende. Een Chineesch koopman bezat in de residentie Japara, een pakhuys, waarin hij de koffie bewaarde die hij gewoon was van de bevolking te koopen. Kort na de uitvaardiging van het besluit van 9 Januari 1821 kwamen een paar gouvernements-ambtenaren bij hem, lieten het pakhuys afbreken, verdeelden de opgestapelde koffie — niet minder dan 1600 picols, een waarde bij den toenmaligen prijs van ruim f 80.000 ¹⁾ — onder de bevolking en namen het pakhuysboek mede. De Chinees beklagde zich

¹⁾ Zie de prijsopgaven bij van der Wijck, t. a. p., blz. 155.

later bij de Regeering en verzocht schadeloosstelling, doch te vergeefs. Aan de ambtenaren, die aldus hadden gehandeld, werd alleen het „oneigenaardige van hun gedrag,“ gelijk men het noemde, onder het oog gebracht. Hem zelf daarentegen gaf het Gouvernement te kennen dat hij „een „dier schadelijke speculanten was, die zorgvuldig dienen te „worden geweerd.“ Alleen zijne boeken en aantekeningen kreeg hij terug ¹⁾).

Men begrijpt, dat zulke maatregelen juist niet geschikt waren om de vreemde kapitalisten aan te moedigen, zich in Java's binnenlanden te vestigen; want het verbod van 1821 had een wijder strekking dan men bij de eerste lezing zou vermoeden. Het hinderlijke van de bepaling bestond niet daarin, dat men een speciale vergunning van den Resident noodig had, want zulk een formaliteit was gemakkelijk te vervullen; maar dat het geven, weigeren of intrekken van die vergunning geheel aan de willekeur van iederen Resident was overgelaten. En nu kon het licht gebeuren dat iemand, die met verlof der plaatselijke autoriteit een pakhuis had opgericht, door verandering in de zienswijze van het bestuur werd verplicht om het kort daarna weder af te breken. „Geen solide handelondernemer“ — gelijk een heddendaagsch schrijver terecht opmerkt ²⁾ — „kon zich aan „zoodanig gevaar blootstellen, waarvan het natuurlijk gevolg „was, dat de handel in producten onmogelijk gemaakt, de „mededinging op de plaatsen van voortbrenging geweerd en „de eenige aanmoediging, die de koffieteelt had kunnen opbeuren, ten eenemale afgesneden werd.“

Wat was het doel van dezen maatregel? In de eerste plaats vreesde de Indische Regeering, dat het verrijzen van pakhuizen in de binnenlanden gevaarlijk zou kunnen worden voor de handhaving van het koffiemonopolie in de Preanger. Maar in de tweede plaats had zij het belang van den in-

¹⁾ Zie van Deventer, II, 132, 133.

²⁾ Van Vliet, Koloniale Studiën, I, 10.

lander op het oog; zij was bevreesd, dat particuliere kooplieden de producten van den Javaan tot lage prijzen zouden opkopen. Alsof beperking van concurrentie onder de koopers het middel ware om den verkoopers hooge prijzen te bezorgen! — De Indische Regeering, naar men bespeurt, is in eene economische dwaling vervallen. Om een kwaad te voorkomen, dat zij vreesde, greep zij naar een middel, waardoor dat kwaad noodwendig moest ontstaan.

Ik las eens het volgende in een reisbeschrijving. In een der Noordelijke provinciën van Rusland waren de boeren gewoon matten te vlechten en die tot den prijs van 14 roebels per 1000 stuks te verkoopen aan eene associatie van kooplieden. Deze kooplieden waren opkoozers, uitzuigers der bevolking, even als de Chinezen op Java; want dezelfde matten, die zij voor 14 roebels kochten, verkochten zij voor 36 roebels aan een handelsfirma te Archangel, aldus een winst makende van 150 pCt. Ware nu de economische kennis der Russische Regeering even grondig geweest als die van het Indisch bestuur in 1821, dan zou zij de geheele associatie naar Siberië gezonden, de pakhuizen afgebroken, en de aanwezige goederen onder de bevolking verdeeld hebben. Doch zij deed niets van dit alles, zij liet de zaken haar vrijen loop; en wat ieder had kunnen voorzien gebeurde. Zoowel de handelsfirma te Archangel als andere kooplieden kregen kennis van de aanzienlijke winsten, die op den tusschenhandel in matten behaald werden; daardoor ontstond eene groote concurrentie, zoodat de Russische boeren weldra, in plaats van veertien, acht en dertig roebels voor hun product bedongen ¹⁾.

Handelsvrijheid is het beste middel tegen opkoozerij; beperking der concurrentie daarentegen bevordert haar. Eén of twee opkoozers kunnen zeer gevaarlijk zijn; maar een groot aantal is weldadig. Men vreeze dus de concurrentie niet,

---

¹⁾ Haxthausen, Studiën über Russland, I, 302.

maar zette integendeel de sluizen wijd voor haar open. Vóór 1855 maakte de bevolking van Blitar nauwelijks *f* 3 per 1000 planten voor haar te veld staande tabak; toen kwamen er Europeesche ondernemers en dezelfde soort van tabak bedong *f* 6 à *f* 9 ¹⁾). Hoe meer men de kooplieden verhindert om zich in de binnenlanden te vestigen, hoe meer men de belangen bevordert, niet van de bevolking, maar van de weinige opkoopters en woekeraars, die, in weerwil van alle verbodsbepalingen, toch tot haar weten door te dringen.

Du Bus de Ghisignies, die weinige jaren later op Java kwam, begreep dit volkomen. „De woekerachtige strekking van geheel „den binnenlandschen handel, gelijk hij thans op Java bestaat“, zoo leest men in zijn bekend Rapport van 1 Mei 1827, „kan geen krachtiger en meer overwegenden tegenstand vinden, dan in de vestiging van een aantal Europeesche planters, die, over de oppervlakte van Java's bodem verspreid, allen één belang hebben om haar den nek te breken en volkomen berekend zijn om zulks met der daad te doen. Die woeker, waarvan de inlandsche bevolking bij aanhoudendheid het slachtoffer is geweest en gebleven.... is der aandacht van het Indisch bestuur in deze tien jaren geenszins ontgaan. Het heeft deswege zelfs een zeer groote belangstelling getoond. In de keuze der middelen, waarmede het 't bestaande kwaad heeft willen genezen, schijnt het echter niet gelukkig geweest te zijn. De binnenlandsche handel was een woekerhandel, waarvan de inlandsche bevolking het slachtoffer was. Hij was dit ten gevolge der te beperkte concurrentie van wie hem in handen hadden.“ Derhalve, zegt du Bus, moest de concurrentie niet nog meer beperkt, maar veeleer bevorderd worden. „Indien,“ zoo gaat hij voort, „het bestuur dit had „ingezien, zoo had het den binnenlandschen handel aange- „moedigd, alles gedaan, wat binnen zijn bereik was om hem „meer en meer uitbreiding te geven, en langs dien weg een

¹⁾ Zie de Bijlagen tot het koffieverflag. Bijlagen van de Hand. der Staten-Generaal 1871/72, bl. 1695.

„concurrentie doen ontstaan, die de zekerste beveiliging voor
 „den inlander zou geworden zijn en hem op den duur bil-
 „lijker prijzen zou gewaarborgd hebben.“ 1)

De nadeelige gevolgen van den maatregel van Januari 1821 bleven niet uit. De vrije concurrentie was op de plaats van voortbrenging kunstmatig beperkt, en nu — gelijk de reeds aangehaalde schrijver 2) zoo juist herinnert — ontstond in veel hooger mate wat de Regeering had willen verhoeden: het product vond geen geregelden afzet meer en „de hoof-
 „den werden, ondanks alle daartegen aangewende voorzor-
 „gen, de eenige opkoozers en de grootste deelhebbers in de
 „koffieleverantie. Vandaar dat de inlanders geen belang
 „meer stelden in de koffieteelt en zich nu bepaalden tot het
 „aanleggen en onderhouden van de tuinen, zonder zich
 „aan den goeden uitslag te laten gelegen liggen, het aan
 „schraapzuchtige dessahoofden of vreemdelingen overlatende
 „om het product in te zamelen en te gelde te maken. Dit
 „vooral was oorzaak dat de pluk, de ontbolstering en de
 „drooging der koffieboonen zóó gebrekkig geschiedde, dat de
 „qualiteit er zeer door leed en 'de koffie nagenoeg onver-
 „koopbaar werd.“

Aan die geheele vrije koffiecultuur op Java was, volgens du Bus de Ghisignies, die den Baron van der Capellen in 1826 verving, niets te vinden dat vrij mocht heeten, dan de naam alleen 3). „De tuinen,“ zegt hij 4), „zijn bearbeid en
 „nieuwe aangelegd. Maar hoe? Door het gezag der Residen-
 „ten en assistent-residenten! Door tusschenkomst van Re-
 „gents en districtshoofden! Vrijwillig is niets onder-
 „houden van wat bestond, veel minder iets nieuws aange-
 „plant, in geen geval althans door den gemeenen Javaan.“

1) Zie Steyn Parvé, t. a. p. Bijlagen, blz. 85.

2) Van Vliet, t. a. p., blz. 11.

3) Rapp. van 1 Mei 1827, bij Steyn Parvé, t. a. p., blz. 21.

4) t. a. p., blz. 9.

„die in niets gekend wordt, maar lijdelijk den tuin gaat be-
„arbeiten, waarvoor zijn hoofd verbonden is. Met dezen al-
„leen heeft het Gouvernement zich opgehouden en wanneer
„hij aanwijzing had van hetgeen de Regeering van hem
„vorderde, dan mocht hij verder zorgen dat zijn volk de
„zaak tot stand bracht. En dit is dan ook te werk gegaan
„op eene wijze, waarbij Java's bevolking, voor zoover zij de
„vrije koffiecultuur heeft leeren kennen, thans wel minder
„dan ooit tot die cultuur is opgewekt.“

De zoogenaamd vrije koffieteelt geschiedde dus uitsluitend op bevel der hoofden. Natuurlijk; men had eerst op de plaats van productie de onderlinge mededinging der koopers afgesneden en den Javaan in het alternatief geplaatst van of twintig of dertig uren ver te loopen naar een afgelegen markt, of zijn product te verkoopen aan de weinige speculanten die tot hem wisten door te dringen; en toen hij dien ten gevolge een weerzin tegen de koffieteelt opvatte, bestond er slechts één middel om hem tot dezen arbeid aan te zetten: dwang.

Stelt men er prijs op om nog nader te onderzoeken of die weerzin tegen de koffiecultuur iets bewijst tegen de natuurlijke arbeidzaamheid der Javanen, dan raadplege men eene Memorie, in 1832 door een toenmalig lid van den Raad van Indië, Mr. P. Merkus, opgesteld en waarin met cijfers wordt bewezen dat de landbouwers, die in de koffie-tuinen werkzaam waren, meestal voor elk pond koffie, dat zij afleverden, niet alleen niets ontvingen, maar nog geld moesten toegeven. De rekening wordt zeer eenvoudig, wanneer men zich herinnert dat voor al de koffietuinen een huur betaald moest worden, gemiddeld uit $\frac{2}{5}$ van het verkregen product bestaande. Werd dit laatste door het Gouvernement getaxeerd op f 20 de pikol, dan bedroeg de huur $\frac{2}{5}$ van f 20, dat is f 8 per pikol. Indien nu de koffie voor slechts f 6 aan een opkoper verkocht of door het dessa-hoofd tot geen hooger prijs aan de bevolking verantwoord werd,

dan moest voor elken pikol nog $f2$ worden opgebracht, en de ingezetenen hadden niet alleen zonder loon gewerkt, maar zij moesten elk nog een kleinigheid bijbetalen ¹⁾. Van daar dat men de huur trachtte te ontduiken, door de opbrengsten der tuinen lager op te geven dan zij werkelijk waren. Door de uitvoercijfers te raadplegen is de Indische Regeering in 1829 tot het besluit gekomen, dat in het jaar te voren niet minder dan 144 000 picols, dus 9 millioen kilogram, op die wijze waren verzwegen ²⁾.

Maar, vraagt men wellicht, hadden de Commissarissen-Generaal dan niet bepaald, dat de koffie tot een vasten prijs aan het Gouvernement kon geleverd worden? Zonder twijfel, doch ook deze bepaling werd niet behoorlijk of in het geheel niet nageleefd ³⁾. Vooreerst waren de prijzen, waarvoor het Gouvernement jaarlijks verklaarde de koffie te willen aannemen, altijd ver beneden de marktwaarde. Van 1818 tot 1826 werden gemiddeld $f 28\frac{1}{2}$ per pikol vergoed, terwijl de gemiddelde marktprijs $f 40\frac{1}{2}$ per pikol bedroeg, dus $f 12$ meer ⁴⁾. Vervolgens ontbrak het aan de noodige Gouvernements pakhuizen, zoodat de planter, die zijn product aan den lande wilde verkoopen, meestal zeer groote afstanden had af te leggen. Maar in de derde plaats, en dit was wel het ergste, schijnen de ambtenaren in den regel kortweg geweigerd te hebben om de aangeboden koffie in ontvangst te nemen, op grond van de bewering, „dat deze tegen den bepaalden prijs verlies gaf;“ hetgeen een onwaarheid was en daarenboven niets ter zake deed, daar nu eenmaal was

¹⁾ Verg. Van Deventer, II, 507. Duidelijkshalve groepeerde ik de cijfers eenigzins anders dan Merkus, wiens geheele stuk zeer de lezing waard is.

²⁾ Zie Van Deventer, II, 498 (Noot).

³⁾ Zoo was ook bij de regeling van 1817 aan de bevolking vergund, de huur der tuinen in natura te betalen; doch meestal werden de planters door de ambtenaren genoodzaakt die in ^ggeld te voldoen. Zie Van der Wijck, du Bus, bl. 150.

⁴⁾ Zie de cijfers bij Van der Wijck, du Bus, blz. 155.

afgekondigd dat de Regeering tot een zekeren prijs, met of zonder verlies, gezind was de koffie te koopen. „Inderdaad,“ zooals de Heer van Alphen voor eenige jaren heeft opgemerkt ¹⁾, „er hebben op Java zaken plaats gehad, waarvoor „het gezond verstand stil staat en die zoo raadselachtig zijn, „dat men ze dikwijls onmogelijk kan verklaren. Of is het „niet vreemd dat een Gouverneur-Generaal bij besluit ver- „klaart, tegen welchen prijs de koffie kan en moet worden „aangenomen en dat de ambtenaren bij de pakhuizen die „koffie tegen den gestelden prijs weigeren, omdat zij verlies „geeft?“ De eenige aannemelijke verklaring is volgens den heer van Alphen deze, „dat de betrokken ambtenaren òf met „de opkoopters onder één deken lagen, òf zelf ook opkoch- „ten en alzoo door weigering van het product den onge- „lukkigen planter dwongen om zijne koffie, die hij moeilijk „meer kwijt kon raken, tegen een spotprijs aan hen af „te geven.“ ²⁾

Toen in 1823 de eerste zoogenaamde huurcontracten (die in 1817 voor den tijd van zes jaren gesloten waren) ten einde liepen, achtte de Regeering het onnoodig den schijn van vrije overeenkomsten langer te behouden. Aan de huurders der koffietuinen werd niet vergund hunne verbintenis- sen te doen eindigen: hun werd eenvoudig aangezegd dat, met eene geringe wijziging, alles op den ouden voet zou voortduren. Zij waren dus wel verplicht om de tuinen van het Gouvernement te blijven onderhouden ³⁾.

Ziedaar, wat men tijdens de regeering van den Baron van der Capellen verstond onder eene vrije cultuur!

Genoeg over de koffieteelt; waren wij hiermede met het zondenregister der Indische Regeering van 1819 tot 1826 slechts ten einde! Maar dit is helaas het geval niet, want

¹⁾ De Gids, 1867, I, 516—517.

²⁾ t. a. p., blz. 517.

³⁾ Rapp. van du Bus, dd. 1 Mei 1827, bij Steyn Parvé, t. a. p. blz. 10.

het besluit van 6 Mei 1823 omtrent de verhuringen in de Vorstenlanden bleef nog onvermeld. Al is dit onderwerp reeds dikwijls behandeld, volledigheidshalve kan ik niet nalaten het hier ter sprake te brengen. De zaak is ook belangrijk genoeg en heeft in hare gevolgen vrij wat jammer teweeggebracht.

Men zal zich herinneren wat in het vorige hoofdstuk is gezegd omtrent het ambtelijk landbezit. Naar een oud Aziatisch gebruik namelijk, worden de ambtenaren en gunstelingen van Indische vorsten meestal niet bezoldigd in geld, maar in land; hetgeen beteekent dat de belastingen, die de ingezetenen van dit land aan hun soeverein, zoowel in geld en in natura, als in arbeid, moeten opbrengen, aan die bepaalde personen zijn afgestaan. Dit ambtelijk landbezit, zooals wij gezien hebben, was door de Commissarissen-Generaal op Java afgeschaft; doch het spreekt van zelf dat de afschaffing niet van toepassing kon zijn op de landen van den Keizer van Solo en den Sultan van Djocjocarta, de zoogenaamde Vorstenlanden. Het stelsel van ambtelijk landbezit bleef daar tot den huidigen dag in wezen. Nog in onzen tijd worden bijna alle gunstelingen, beambten en zelfs huisbedienden van de vorsten van Solo en Djocjocarta bezoldigd, niet door een loon te erlangen in geld, maar door het recht te verkrijgen van in zekere dorpen de belastingen te heffen, die aan den soeverein toekomen. Naar de oude Javaansche gebruiken bedragen die belastingen twee vijfden van den oogst en één dag arbeids van de zeven. Zoolang de landbouwer aan zijne verplichtingen behoorlijk voldoet, wordt hem zijn grond niet ontnomen.

De ambtenaren of huisbedienden, die op zulk een voet zijn bezoldigd, kunnen echter niet persoonlijk de belastingen innen, welke de vorst hun heeft afgestaan; zij verpachten die aan derden. Zulke pachters betalen dan aan hunne cessionarissen of jaarlijks, of in eens, een vaste som en treden in al de rechten, die dezen toekomen; zij mogen dus van

de bevolking in zekere streken twee vijfden van den oogst en één dag arbeids in de week vorderen.

Van dezen stand van zaken nu wisten vóór zestig jaar eenige Europeesche en andere ondernemers gebruik te maken, door zich bij de personen, die in land waren bezoldigd, als pachters aan te bieden. Zulke aanbiedingen konden voor alle partijen slechts voordeelig zijn. Voor den pachter, omdat hij zich voorstelde met de bevolking overeenkomsten te sluiten, waarbij deze zich verbond te zijnen behoefte producten te telen, geschikt voor de Europeesche markt. Voor den met ambtelijk landbezit begiftigde, want de Europeesche ondernemer kon hem natuurlijk een hoogere pacht-som bieden dan elk ander, die zich vergenoegde met zijn aandeel in den oogst te innen en te gelde te maken. Voor de bevolking, daar de pachter wel gedwongen zou zijn om haar goed te behandelen, wilde hij haar tot overeenkomsten bewegen die hem voordeel zouden aanbrengen.

Alzoo ontstonden de zoogenaamde landverhuringen in de vorstenlanden, en weldra openbaarden zich de heilzame gevolgen van de inmenging van vreemd kapitaal en vreemden ondernemingsgeest. De nieuwe pachters slaagden zeer wél in hunne overeenkomsten met de bevolking. Meestal regelde men de zaak aldus, dat de bevolking, in plaats van een deel van haren oogst, een deel van hare velden afstond en daarop tegen zeker loon de stapelproducten bouwde, die de pachter verlangde. De meeste ondernemingen maakten goede rekening en het blijkt uit een rapport, in 1822 door den hoofdinspecteur van Financiën, H. J. van de Graaff, bij het Gouvernement ingediend, dat men op dat tijdstip in de vorstenlanden binnen weinig jaren eene productie van 200,000 pikols koffie verwachtte ¹⁾. Ook de schatkist trok voordeelen van de meerdere welvaart, die allengs in dat gedeelte van Java zichtbaar werd. Dezelfde

¹⁾ Zie Tijdschr. voor N. I., 1852. II, 373.

Hoofdinspecteur erkent dit nadrukkelijk ¹⁾. „Sedert de laatste jaren,“ zegt hij, „zijn de uitkomsten der tolpoorten en bazaars in de Vorstenlanden zoodanig gestegen, dat het belangrijk wordt om de oorzaken van die importante vermeerdering nauwkeurig te leeren kennen. Deze voor 's lands financiën gunstige resultaten,“ voegt hij er bij, „worden algemeen toegeschreven aan de uitbreiding, welke Europeanen aan de cultuur, vooral van meer kostbare en voor de Europeesche markt geschikte producten, hebben gegeven.“

Neemt men dit alles in aanmerking, dan vraagt men zich af: wat was er in deze landverhuringen dat aanstoot kon geven aan het Gouvernement? Het ambtelijk landbezit was zeer zeker af te keuren; maar het lag niet in de plannen der Regeering om er in de Vorstenlanden een eind aan te maken. En nu het eenmaal bestond, was het beter dat het dienstbaar werd gemaakt aan de belangen van moederland en kolonie, dan dat het slechts diende om de bevolking te laten uitzuigen door Javaansche pachters, wien het alleen te doen was om het maximum van belasting te vorderen. Bij de regeling, die nu was tot stand gekomen, waren de belangen der inlanders geenszins gekrenkt; integendeel, het blijkt dat de welvaart op de landen, die op de nieuwe wijze waren verpacht, grooter was dan elders; hoe zouden anders de tolpoorten en bazaarrechten meer hebben opgeleverd dan voorheen? En dat de bevolking zelve er even gunstig over dacht, toont de Heer van der Wijck in zijn boek over du Bus de Ghisignies zeer duidelijk aan. In een overeenkomst tusschen een Engelschen ondernemer en een Javaanschen prins in de Vorstenlanden komt namelijk een bepaling voor, waarbij door den Prins wordt bedongen, dat geen Javanen van zijne andere landen zouden worden toegelaten op

---

¹⁾ In een Rapport dd. 3 Maart 1821. Zie van Hoevell, Parlementaire Redevoeringen, III, 30.

de gronden, die de Engelschman had gepacht. „Het volk“, zegt de Heer van der Wijck terecht, „behoeft door geene „dwangmiddelen geweerd te worden uit plaatsen, waar het „niet meer naar zijn genoeg is“ ¹⁾).

Desniettemin werd door de Regeering den 6den Mei 1823 een besluit genomen dat op eens al die landverhuringen deed eindigen. Bij dat besluit werd bepaald, „dat alle con- „tracten, door Europeanen of andere personen, geen Javanen „zijnde, met de Javaansche vorsten of hunne onderdanen „aangegaan over huur of pacht van landerijen of dessa's „voor langer dan drie jaren, den 31sten Januari 1824 „zouden vervallen.“ Men kan zich voorstellen, welke de gevolgen moesten zijn van zulk een maatregel. De meeste contracten waren gesloten voor 15, 20 ja 30 jaren; want wie zal op gronden, die hij slechts voor 3 jaren in huur heeft, koffieboomen planten, die 4 of 5 jaar moeten groeien eer zij vruchten afwerpen? Het besluit der Indische Regeering stond volkomen gelijk met een verbodsbepaling. Die geheele opkomende cultuur van stapelproducten voor de Europeesche markt was met een enkele pennestreek vernietigd.

En waarom? In de missive, die de Baron van der Capellen ter rechtvaardiging van zijn gedrag den 4 Juni 1823 aan den Minister van Koloniën heeft gericht, zoekt men te vergeefs naar een voldoende antwoord op die vraag: men vindt slechts algemeenheden, verwijzigingen naar geheime stukken, naar nadere rapporten, die steeds zijn uitgebleven ²⁾, naar tractaten en verbodsbepalingen, die niemand kent ³⁾; maar de ware hoofdreden wordt verzwegen. Die hoofdreden is te vinden in het reeds vermelde rapport van den inspecteur van Financiën H. J. van de Graaff, een der geduchtste vijanden van Elout's beginselen in dien tijd, maar tevens

¹⁾ t. a. p., blz. 128.

²⁾ Zie Elout's dépêche aan du Bus van 27 Nov. 1826, § 1.

³⁾ Zie van der Wijck, t. a. p., blz. 123.

een man, die grooten invloed op den Landvoogd schijnt gehad te hebben. In dit rapport, dat den voornaamsten stoot heeft gegeven tot het nemen van den maatregel, lezen wij over de verhuringen in de Vorstenlanden de volgende curieuse volzinnen:

„Het zijn niet meer stillevende burgers of schamele kooplieden in die weinige artikelen, welke van het monopolie der voormalige O. I. Compagnie waren uitgesloten gebleven, die landen in huur of pacht van de inlandsche vorsten of grooten namen; maar het zijn kooplieden, reeds van eenige beteekenis en naam, die, ondersteund door vreemde kapitalen, bedreigen om binnen korte jaren een overwicht van tweemaal honderd duizend pikols koffie, dus van het meest winstgevend product, dat het eiland Java oplevert, in den schoot van den Indischen handel te werpen“¹⁾.

Welk een ramp, niet waar? Tweemaal honderd duizend pikols koffie door particulieren ter markt gebracht! Hoe zouden, de winsten, door de verplichte koffieteelt in de Preanger-Regentschappen verkregen, hierdoor verminderen! Welk een ellende voor Java! Welk een bron van verlies voor onzen handel en onze scheepvaart! De reeks van jammeren ware niet te overzien geweest. Had men zich nog maar bepaald tot de cultuur van „die weinige artikelen,“ die zelfs in de goede dagen der „voormalige O. I. Compagnie“ aan den vrijen handel waren overgelaten. Maar tweemaal honderd duizend pikols koffie!

Op zulke gronden werd onder het bestuur van den Baron van der Capellen de particuliere productie op Java tegengewerkt! De maatregel van 1823 betreffende de landverhuringen in de Vorstenlanden was slechts een vervolg op het besluit omtrent de pakhuisen, dat twee jaren vroeger was genomen: opzettelijke tegenwerking van alles, wat

¹⁾ Dit uittreksel is medegedeeld in het Tijdschrift voor N. Indië, 1852, II, 373.

niet tot de Gouvernementscultuur behoorde, wering van dat Europeesch vernuft en die Europeesche kapitalen, die, naar het gevoelen van Elout, zoo noodig waren om het gemis aan kunde en financieele krachten der inlandsche bevolking aan te vullen en die daarom, gelijk hij meende, naar Java moesten gelokt worden. De geest van het ancien régime, die èn de O. I. Compagnie, èn de meerderheid der Staatscommissie van 1803, ja zelfs Daendels had beheerscht, leefde nog krachtig voort in het bestuur over Java en gaf de richting aan, waarin de koloniale politiek zich bewoog. Er was een strijd gevoerd tusschen reactie en vooruitgang, en de reactie had, niet in schijn maar in werkelijkheid, gezegevierd.

Welken indruk maakten echter die handelingen op de Regeering in Nederland? Het departement van koloniën werd toenmaals bestuurd door den minister Elout, die als Commissaris-Generaal de regeling van 1818 mede had ontworpen en vastgesteld. Kon hij rustig aanzien, dat men zoo lijnrecht in strijd met zijne beginselen handelde? Het antwoord op die vraag behoeven wij niet schuldig te blijven, sedert eenige dépêches, die tusschen de Indische Regeering en den Minister zijn gewisseld, bekend zijn geworden. Uit deze stukken blijkt, dat Elout, zoodra hij de beteekenis van hetgeen geschied was ten volle heeft begrepen, de gedragslijn van het Indische bestuur ten strengste heeft afgekeurd. Bitter beklagt hij zich over de ontrouw, die aan de eenmaal vastgestelde beginselen was gepleegd. De gronden, waarop de maatregel betreffende de landverhuringen werd verdedigd, noemt hij geheel ongenoegzaam; ook is hij niet blind voor de ware bedoeling van het genomen besluit. Hij beschouwt het als de voltooiing van een stelsel, dat niet anders beoogde dan den Europeeschen invloed op Java zooveel mogelijk te weren ¹⁾. En bij deze klachten en opmerkingen heeft Elout

---

¹⁾ Zie Elout's Rapp. aan den Koning, dd. 13 Mei 1828, bij Steyn Parvé t. a. p., blz. 245.

het niet gelaten. Hij heeft den koning bewogen om een specialen Commissaris-Generaal, waarvoor de Burggraaf du Bus de Ghisignies is gekozen, naar Indië af te vaardigen. Deze Commissaris zou in de eerste plaats als de aanleiding zijner zending te beschouwen hebben: „het niet achtervolgen door het Indisch bestuur van het op koninklijk gezag in den jare 1818 vastgestelde regeeringsreglement“¹⁾. In de tweede plaats moest hij met al den ernst, dien het gewicht der zaak gebod, onderzoeken wat doelmatiger was: de Europeanen op Java zooveel mogelijk toe te laten tot het drijven van handel, landbouw en industrie, gelijk het reglement van 1818 voorschreef, dan wel, het stelsel te volgen dat de Indische Regeering later had omhelsd²⁾. Eindelijk had hij in last, bezuinigingen te brengen in het bestuur en na te gaan, in hoever de reeds gegeven voorschriften van financieelen aard toereikend waren voor het daarbij beoogde doel.

In October 1825 vertrok du Bus naar Indië; toen hij den 2 Februari 1826 daar aankwam, had de Baron Van der Capellen reeds vóór een maand de betrekking van Gouverneur-Generaal nedergelegd. Hij vond de kolonie in een ellendigen toestand. Niet alleen toch hadden de genomen maatregelen de particuliere industrie voor goed afgeschrikt en aan verscheidene personen belangrijke nadeelen berokkend³⁾, maar de wijze, waarop de Indische Regeering zich tegenover de Javaansche Prinsen in de Vorstenlanden bij de regeling der schadeloosstellingen tusschen de huurders en verhuurders had gedragen, was van dien aard geweest, dat de ontevredenheid, die de vernietiging der huurcontracten reeds had opgewekt, niet weinig was bevorderd. Vrij alge-

¹⁾ Art. 1, al. 1 der geheime instructie bij van der Wijck, t. a. p., blz. 4.

²⁾ Instructie, Art. 49.

³⁾ In het advies van den Raad van State, dd. 22 December 1828, »betreffende de bevordering der cultuur op Java,» wordt gezegd dat een felle slag aan Java's welvaart is toegebracht». Zie Elout's Bijdragen (1874), blz. 112.

meen wordt het erkend, dat de opstand van Diepo Negoro, die van 1825—1830 heeft geduurd en onzerzijds aan bijna 12,000 man het leven, aan de schatkist de som van 32 millioen guldens heeft gekost¹⁾, mede aan deze oorzaak moet worden toegeschreven²⁾. Dit was het gevoelen van den Minister Elout; en de Commissaris-Generaal du Bus, die zeker op de plaats zelve het best over de zaak kon oordeelen, was geheel van dezelfde meening³⁾.

Ook de financieele toestand der kolonie liet veel te wenschen over. Van 1820 tot 1826 bedroegen de te korten gezamenlijk niet minder dan *f*20,961,915, of gemiddeld *f*2,620,239 'sjaars⁴⁾. Om in het gemis aan beschikbare kasmiddelen te voorzien, had de Indische Regeering van 11 tot 12 millioen guldens aan muntpapier in omloop gebracht⁵⁾, hetgeen op de geldcirculatie een zeer nadeeligen invloed had uitgeoefend. Bovendien had zij eene poging aangewend om in China en elders leeningen te sluiten ten bedrage van bijna 8 millioen, op voorwaarden die zeer onereus zouden geweest zijn; doch de uitvoering van dit plan was nog in tijds geschorst door een Koninklijk besluit. Intuschen was reeds met de firma Palmer en C^o te Calcutta een geldelijke overeenkomst aangegaan, die den lande ruim *f*1,097,600 heeft gekost, doch niet meer dan *f*717,000 opgebracht, zoodat de schatkist hierdoor een verlies heeft geleden

¹⁾ Tijdschr. van N. I., 1851, II, 99.

²⁾ Zie o. a. Dr. J. E. Doornik, Vrijmoedige gedachten over N. Indië en over de Regeering van den Gouverneur-Generaal Van der Capellen, (1826), blz. 161, en Van der Wijck, du Bus, blz. 134.

³⁾ Zie Elout's Rapport aan den Koning, dd. 14 Nov. 1826, in het Tijdschr. voor N. I., 1864, I, 1—30. Idem, dd. 10 Jan. 1827, t. a. p., 1864, II, 34—41. Elout's missive aan du Bus, dd. 27 November 1826, medegedeeld in het Tijdschr. voor N. I., Jaarg. 1851, II, 45—57. Verder: du Bus' Missive aan Elout dd. 3 Nov. 1826 in Elout's Bijdragen (1864) Inleiding bl. 21, benevens zijn Rapport van 1 Mei 1827, bij Steyn Parvé, t. a. p. Bijlagen, blz. 74.

⁴⁾ Verg. de Waal, N. I. in de Stat.-Gen., I, 165, II, 63.

⁵⁾ Van der Wijck, t. a. p., blz. 73.

van *f* 380,000¹⁾). Kortom, op elk gebied was de stand van zaken bedroevend. En hoe kon dit ook anders bij de richting van bestuur, die in de laatste jaren was gevolgd? De voordeelen van den vrijen handel had men opgeofferd, zonder iets anders daarvoor in de plaats te stellen.

Het bestuur van du Bus de Ghisignies is belangrijker geweest door hetgeen deze Landvoogd voorgesteld, dan door hetgeen hij tot stand gebracht heeft. Behalve bezuiniging was onderzoek het hoofddoel zijner zending. Klaarblijkelijk wilde Elout, hoezeer overtuigd van de juistheid zijner inzichten, eerst door een man van talent onpartijdig laten onderzoeken, of de ondervinding, die in de laatste jaren was opgedaan, niets bewezen had ten nadeele der Regeeringsbeginselen van 1818, alvorens hij den Koning andermaal adviseerde, Java naar die beginselen te doen besturen. De Commissaris-Generaal moest zich dus wel onthouden van hetzij in de eene, hetzij in de andere richting met kracht werkzaam te zijn. Dit heeft ten gevolge gehad dat hij alle radicale hervormingen (behalve op financieel gebied) zorgvuldig heeft vermeden. Door de oprichting van commissiën van landbouw zijn onder zijn bestuur de cultures aangeemoedigd. Die van suiker is van Regeeringswege ondersteund door geldelijke voorschotten en door het verleenen van hulp aan de fabrikanten voor het verkrijgen van werklieden²⁾, zoodat de uitvoer van dit product in de jaren 1826—1830 van 19725 tot 108,640 pikols is gestegen. Ten aanzien der koffiecultuur is bepaald, dat al de koffie, die de inlanders plantten, in de Gouvernements-pakhuizen moest afgeleverd

¹⁾ Zie Van der Wijck, t. a. p., blz. 28.

²⁾ Daarbij is meer dwang gebruikt dan du Bus zelf wel vermoedde. Zie het verhaal omtrent het gebeurde met de Boedjangs van Cheribon, bij van Deventer, II, 316—318.

worden, en daar, na korting van een bewaarloon van 2 percent, geheel ter beschikking van de eigenaars blijven. Ook zijn de verhurings in de Vorstenlanden op den ouden voet hersteld en is de toelating van vreemdelingen op Java, die door het vorig Gouvernement onnoodig was bemoeilijkt ¹⁾, weder gemakkelijk gemaakt. Al deze maatregelen hadden zeker eene weldadige strekking, maar geen daarvan was bijzonder ingrijpend; de opmerking van den Heer van der Wijck, volgens wien de geschiedenis der verschillende cultures tijdens het bestuur van du Bus eene vreemde mengeling van vrijheid, leiding en dwang vertoont, is niet onjuist. Doch de voornaamste oorzaak hiervan lag niet bij du Bus zelf, maar bij zijne instructie, die hem voorschreef, ten aanzien der inlanders vrijheid van handel en cultuur te handhaven (Art. 44), maar de groote quaestie: toelating of wering van Europeesche particuliere industrie, voorloopig onbeslist te laten, ten einde daarover den Minister van advies te dienen (Art. 49) ²⁾.

En hoedanig is nu dat advies geweest? Gaarne zou ik aan de beantwoording van die vraag een afzonderlijk hoofdstuk hebben gewijd, had mijn bestek het gedoogd. Het advies van du Bus, vervat in zijn bekend rapport van 1 Mei 1827 ³⁾ aan den Minister van Koloniën, is reeds op zich zelf een hoogst merkwaardig stuk, wegens den scherpen blik dien de Commissaris-Generaal toonde te bezitten op de economische behoeften en gebreken der Indische maatschappij; maar de beteekenis van dit rapport wordt nog veel grooter, wanneer wij daarin licht zoeken voor de oplossing der koloniale

---

¹⁾ Zie het besluit van 20 Mei 1823.

²⁾ Zie van der Wijck, t. a. p., bl. 138 en 165.

³⁾ Zooals ik reeds heb opgemerkt, is dit Rapport te vinden bij Steyn Parvé, Het Koloniaal Monopoliestelsel nader toegelicht, Bijlagen bl. 1—126. De steller van het Rapport is geweest Jhr. Mr. W. van Hogendorp, later in 1838, als Graaf van Hogendorp, lid van den Raad van State. Zie Elout's Bijdragen (1874), bl. 110.

quaestie van onzen tijd. Mijne bedoeling zal terstond duidelijk zijn, wanneer ik herinner dat de plannen van du Bus hoofdzakelijk hierop neerkwamen: toekenning van individueel landbezit aan den inlander, en uitgifte van woeste gronden in erfpacht. — Een kort woord zij voldoende om beide punten toe te lichten.

In vele gedeelten van Java wordt het recht van landbezit gemeentelijk uitgeoefend. Ik zeg: over een groot deel van Java, niet overal; want in Bantam, Krawang, en de Preanger-Regentschappen, in een der regentschappen van Cheribon, in twee districten van Banjoemas, voorts in de residenties Probolingo, Bezoeki en Banjoewangi, te zamen bijna één derde van het geheele eiland beslaande, vindt men schier uitsluitend individueel grondbezit. En zelfs daar, waar communaal bezit heerscht, vindt men te midden daarvan nog het individueele. Het gemeentelijk grondbezit is op Java niet zóó algemeen, als men voorheen plag te verzekeren.

Waar dit gemeentelijk landbezit bestaat, hebben de leden der dessa, voorzoover zij deelgerechtigd zijn, geen aanspraken op bepaalde velden in hunne gemeente, maar slechts op onbepaalde aandelen in die velden. Er zijn echter tweeërlei gemeente-gronden: de zoodanige, die door al de ingezetenen der dessa gezamenlijk worden gebruikt, en die, welke door de rechthebbenden individueel worden bebouwd. Tot de eerste soort behooren voornamelijk de gemeene weiden, tot de tweede de rijstvelden. Deze laatste worden in de Oostelijke helft van Java meestal jaarlijks verdeeld, zoodat het gemeen bezit daar het karakter heeft van een wisselend gebruik. In de Westelijke helft daarentegen blijven zij meestal in dezelfde handen en gaan zelfs over van vader op zoon ¹⁾. Ofschoon dus het gemeentelijk grondbezit niet onafscheidelijk is van de dorpsinstellingen

---

¹⁾ Zie het »Eindresumé», bl. 8 en het Koloniaal Verslag van 1876, bl. 79.

der Javanen (immers die instellingen bestaan ook daar waar het niet in zwang is), zoo sluit het zich niettemin, waar het bestaat, daarbij aan.

Ik zal thans niet onderzoeken welke de voor- of nadeelen zijn van het communaal grondbezit: ditmaal wensch ik alleen te vermelden, dat het, volgens du Bus, overal door individueel bezit moet worden vervangen, zal Java's bevolking een hoog standpunt van ontwikkeling bereiken. De redenen, waarmede du Bus dit gevoelen in zijn rapport verdedigt, zijn te belangrijk om niet met een enkel woord te worden vermeld ¹⁾.

De Commissaris-Generaal begint met den economischen toestand van Java te beschrijven en hij komt tot de slotsom, dat deze zeer gebrekkig is. De eenige cultuur, zegt hij, die de Javaan vrijwillig drijft, is de rijstbouw; immers de koffiecultuur wordt aangemoedigd door dwangmiddelen. Java's productie nu staat in geen de minste verhouding tot de natuurlijke vruchtbaarheid van zijn grond en het cijfer zijner bevolking ²⁾, en zoolang dit het geval is, zal het „een „lastpost blijven voor den moederstaat en een invretende „kanker voor diens financiën.“

De oorzaken van die wanverhouding zijn talrijk, maar de voornaamste, zegt du Bus, ligt bij de eigenaardige inrichting der Javaansche maatschappij. Vooreerst is op Java bijna iedereen landbouwer, en de geschiedenis leert ons geen enkel volk kennen, dat uitsluitend van den landbouw heeft geleefd en zich niettemin boven een zeer laag standpunt heeft weten te verheffen. Doch er is meer: zelfs die éene tak van bedrijf wordt op Java slecht uitgeoefend. Zal de landbouw bloeien, dan moet er verschil van rangen en klassen, verdeling van arbeid bestaan. Bij ons te lande, bijvoorbeeld,

---

¹⁾ Ik gebruik hierbij een paar maal de woorden van den Heer van der Wijck, blz. 166—172 zijner voortreffelijke dissertatie over du Bus.

²⁾ t. a. p., blz. 35.

vindt men grondeigenaren en pachters, zoowel groote als kleine, waarvan sommige het land zelve en anderen het door middel of met behulp van daglooners bewerken. Deze verdeeling is allerheilzaamst, daar zij ten gevolge heeft, dat ieder zich inspant naar de mate zijner krachten; bestond zij niet, dan had de Europeesche landbouw nooit zijne tegenwoordige hoogte kunnen bereiken. Maar op Java zijn hiervan geen sporen te vinden; iedereen is daar landbouwer in het klein; ieder werkt voor zich zelve en daarenboven meestal op gronden, waarvan hem niet eens het duurzaam genot is verzekerd. „Kan men zich dan verwonderen, dat alles er blijft voortgaan op den ouden slender? „dat de Javaan van het eene geslacht op het andere uitsluitend hangen blijft aan zijn rijstcultuur en van geen andere weten wil? dat hetgeen Java daarbuiten oplevert niet dan op hoog gezag verkregen wordt? Ja, dat die rijstcultuur zelve weinig meer afwerpt, dan wat de bevolking voor haar eigen voeding behoeft?“

En welke, vraagt men, zouden nu de middelen zijn om de bevolking uit dien toestand op te heffen? Het eerste en noodzakelijkste middel, antwoordt du Bus, is het verleenen van individueel grondbezit aan den inlander.

Immers die ellendige verbroekeling van den grond is juist het gevolg van het stelsel van landverdeeling. Dit stelsel belet de uitbreiding van den landbouw, daar het de ontginning van nieuwe gronden moeilijk maakt. In en om de dessa's is thans de bevolking dicht opeengehoopt en daarnaast liggen vier vijfden (volgens sommige zeven achtsten) van Java's bodem woest. Naarmate het getal deelgerechtigden klimt, wordt ieders aandeel zooveel kleiner, ieders armoede zooveel groter. Er wordt dus ook geen kapitaal gevormd. De uitgestrektheid gronds, die voor gemeene weide dient, is meestal veel te aanzienlijk en wordt, daarenboven erg verwaarloosd; de individueele nijverheid zou er veel meer van weten te trekken. Kortom, het communaal bezit geeft

geen prikkel aan den ondernemingsgeest en verzwakt de belangstelling van den landbouwer in de verbetering van den grond. Tegenover de ver uiteenlopende behoeften der maatschappij stelt het een doodsche eenvormigheid.

Zoo gaat het thans op Java, zegt du Bus, en zoo zal het blijven gaan, zoolang het oude stelsel van grondbezit en landbouw wordt gehandhaafd. Java's toekomst onder dit stelsel is gemakkelijk te voorspellen. Zijne bevolking zal blijven toenemen, maar traag ¹⁾. De ontginning van zijne onbebouwde gronden zal evenzeer blijven toenemen, maar nog trager. En wanneer na lang tijdsverloop alle gronden op Java zullen ontgonnen zijn, zal het over zijn geheele oppervlakte eene bevolking bezitten, volmaakt gelijk aan die, welke thans een gedeelte daarvan bewoont: eene bevolking namelijk, die, overal opeengedrongen, zal bestaan uit ettelijke millioenen pachters van heele en halve en kwart morgen gronds, die allen rijst bouwen ter verkrijging van hun eigen voedsel en verteren wat hun stukjes grond hun, na aftrek der landrente, opbrengen; een bevolking in één woord, die aan het Gouvernement de helft, twee vijfden of één derde van hare rijstooigsten zal afstaan, maar die aan den handel, aan den uitvoer, niét meer zal leveren dan wat zij thans levert, van de producten onzer nationale nijverheid niet meer zal koopen dan zij er thans van koopt, en die, gekluisterd door hare maatschappelijke instellingen, het schoone Java zal bewonen en bebouwen op zulk eene wijze dat het niets zal bijdragen tot de uitbreiding van Nederlands handel en nijverheid ²⁾.

Doch het verleenen van individueel landbezit aan den inlander, hoe weldadig ook, zou, volgens du Bus, nog niet

---

¹⁾ Dat is onjuist geredeneerd. Het communaal bezit — ziedaar juist een zijner schaduwzijden — geeft een veel te sterken prikkel aan de uitbreiding der bevolking.

²⁾ t. a. p., blz. 48.

voldoende wezen om zulk een toekomst te ontgaan. Gelijk Elout reeds in 1818 zoo juist had ingezien, was er nog iets anders noodig, namelijk de hulp van vreemd' kapitaal. Deze hulp, meende du Bus, kon verkregen worden door uitgifte van woeste gronden aan Europeesche ondernemers.

Hij dringt er krachtig op aan, dat hiertoe worde besloten. Hij herinnert dat voor het ontginnen van woeste gronden niet enkel vlijt en ondernemingsgeest, maar ook vele financiële middelen noodig zijn, wederlegt achtereenvolgens al de bezwaren, die tegen de vestiging van Europeanen in de binnenlanden van Java worden aangevoerd¹⁾, beschrijft nauwkeurig de ligging en soort der gronden, die voor uitgifte aan Europeanen geschikt zijn en noemt als zoodanig het land, dat in de nabijheid van welbebouwde en bevolkte streken is gelegen, waar het den planter niet zal ontbreken aan de gelegenheid om arbeiders te huren. Hij is er van vast overtuigd, dat de Javanen zeer bereid zullen zijn om tegen een voldoende arbeidsloon voor de Europeesche ondernemers te werken en verklaart de traagheid, die men hun toeschrijft, uit de instellingen waaronder zij leven²⁾. Hij wijst op de voordeelen, die eene krachtige ontwikkeling van den grooten landbouw ook voor de nijverheid van het moederland zal afwerpen, daar zij den afzet van manufacturen zal bevorderen. Ten slotte beslist hij de vraag, of men gronden in erfpacht dan wel in eigendom zal uitgeven, ten gunste van het eerste. Wel pleiten voor den eigendom gewichtige redenen; immers, men zorgt beter voor land dat men in eigendom, dan voor land dat men in pacht heeft; maar tegenover deze voordeelen staan bezwaren. Wegens de hooge kosten, die op eerste ontginners drukken, zou de Staat geen hoogen koop prijs kunnen vorderen, dus voor weinig geld onherroepelijk afstand moeten doen van gronden, die later een hooge waarde zullen erlangen. Daarom

¹⁾ t. a. p., blz. 83.

²⁾ t. a. p., blz. 55—56.

geeft hij de voorkeur aan verpachting, mits op lange termijnen; maar later zal men tot verkoop moeten overgaan.

Ziedaar het plan van du Bus de Ghisignies in zijne hoofdtrekken geschetst. Het was zoo geheel in overeenstemming met de beginselen van Elout, het beantwoordde, in het algemeen gesproken, zoo volkomen aan datgene wat steeds in zijne bedoeling had gelegen, toen hij met Buyskes en van der Capellen de regeling van 1818 had vastgesteld, dat hij wel niet kon nalaten zich er mede te vereenigen ¹⁾. Bij een uitvoerig verslag (van 13 Mei 1828) onderwierp hij het rapport van du Bus aan de beoordeeling en goedkeuring des Konings en hij voegde daarbij een ontwerp-besluit tot uitgifte van woeste gronden op Java. De gewichtigste bepalingen van dat ontwerp kwamen op het volgende neder:

De uitgiften zouden geschieden aan Nederlanders door geboorte, wetsduiding of naturalisatie; voorts aan vreemde Europeanen, die bij de afkondiging van het besluit reeds ingezetenen van N. Indië waren; eindelijk aan Javanen en andere Oosterlingen, die bevonden zouden worden de middelen en de geschiktheid te bezitten om landontginningen te ondernemen. Onder de uit te geven pachtgronden zouden in geen geval de velden begrepen worden die reeds door Javanen waren ontgonnen of de grond die voor gemeene weiden of andere doeleinden door de bevolking werd gebruikt. De pachten zouden aanvankelijk op 40 jaren worden bepaald, met vergunning aan de pachters om reeds tien jaren vóór het verstrijken van dien termijn eene verlenging aan te vragen. Ook waren eenige bepalingen gemaakt tot wering van lieden, die zich schuldig zouden maken aan onderdrukking der bevolking. Zulke personen zouden verplicht kunnen worden, hunne lan-

---

¹⁾ Behalve op het punt der koffiecultuur. Elout wilde met hare uitbreiding voortgaan, totdat het welslagen der nieuwe landontginningen boven allen twijfel zou verheven zijn; du Bus daarentegen wilde zich bepalen tot het onderhouden der bestaande koffietuinen, zonder uitbreiding. Zie Elout's Bijdragen van 1874, blz. 131.

den binnen een zekeren tijd aan anderen over te doen ¹⁾).

Over dit onderwerp bracht de Raad van State den 22 December 1828 een zeer gunstig advies uit. Hij beantwoordde de vraag, of uitgifte van woeste gronden op groote schaal aanbeveling verdiende, toestemmend. Dat „de Euro-peaan op Java te beschouwen is als de parasiete plant, die „de voedende sappen verslindt en geene vruchten draagt“, noemt hij een „erroneus begrip“. „De bekrompenheid dezer „denkbeelden — zoo leest men in het advies — is van lieverlede „erkend en heeft plaats gemaakt voor een volledige overtuiging „— nog bovendien toegelicht door plaatselijke ervaring en door „de vergelijking van hetgeen door andere natiën met opzicht tot „hun koloniaal stelsel wordt in acht genomen — wegens „het nuttige en noodzakelijke van deze wijze van vermeer- „dering der nationale welvaart.“ ²⁾).

Toch is het ontwerp nooit tot besluit verheven; het stuitte af op de tegenkanting des Konings, die weldra zijne sympathie schonk aan een ander stelsel, lijnrecht in strijd met dat van Elout en du Bus. Welk dit stelsel was en waarom het is ingevoerd, zal nu blijken.

---

¹ Zie Elout's Bijdragen van 1851, blz. 189—196.

² Zie Elout's Bijdragen van 1874, bl. 112.

IV.

HET CULTUURSTELSEL.

Brengen wij ons den stand van zaken in 1829 andermaal voor den geest. De Baron van der Capellen had het liberale regeeringsreglement van 1818 niet nageleefd; daarop had de Koning den Burggraaf du Bus de Ghisignies naar Indië gezonden om te onderzoeken, of er afdoende redenen hadden bestaan voor dit gedrag, en du Bus was tot deze slotsom gekomen: het stelsel van vrijen arbeid past zeer goed voor Java, mits het gemeentebezit door individueel bezit vervangen en de Europeesche kapitalist door aanbieding van gunstige voorwaarden naar de kolonie gelokt worde. In overeenstemming met dit advies had Elout een voorstel gedaan tot het verpachten van woeste gronden op Java. Men kon nu verwachten dat dit voorstel tot besluit zou worden verheven; maar neen, juist het tegendeel hiervan gebeurde: er had eensklaps een algeheele verandering plaats in de koloniale politiek der regeering. Aan welke oorzaak, zoo vraagt men met reden, was die verandering toe te schrijven?

Vooreerst, naar ik meen, aan de persoonlijke gezindheid van Koning Willem I. Men mag wel aannemen dat deze Vorst nooit een warm voorstander is geweest van een vrijzinnige koloniale politiek. Reeds in Juli 1817 gaf hij aan Raffles, die hem te Brussel bezocht, duidelijk te kennen, dat hij onmiddellijke voordeelen meer verlangde dan een gelei-

delijke ontwikkeling der kolonie. Raffles ontving bij dit bezoek den indruk, dat het stelsel, door hem op Java ingevoerd, onder het Nederlandsche bestuur geen groote toekomst te gemoet ging ¹⁾). Maar in de tweede plaats bestonden er destijds voor Willem I bijzondere redenen om aan geleidelijke ontwikkeling minder waarde te hechten dan aan een politiek, die terstond voordeel gaf. Bij de oprichting der Nederlandsche Handelmaatschappij in 1824 had hij, met zijne gewone mildheid, den aandeelhouders een vaste rente toegezegd, en duur was hem die toezegging te staan gekomen. Reeds in 1829 bedroeg de som, die hij als borg voor de rente had uitbetaald, ruim drie en een half millioen ²⁾). Op dien voet voort te gaan was onmogelijk. Er moest òf een ontbinding der Maatschappij voorgesteld, òf een middel uitgedacht worden om haar binnen korten tijd groote winsten te verzekeren. Zou deze overweging niet mede behoord hebben tot de oorzaken van de verandering, die destijds heeft plaats gegrepen in onze koloniale politiek?

De voornaamste reden evenwel, dit weet men met zekerheid, lag in den financieelen nood van het moederland. Onze wetgevende macht had in 1814 een heldhaftig besluit genomen, toen zij zich had verbonden om dat deel der Nationale Schuld, dat sedert de tierceering in 1810 geen rente meer droeg, bij jaarlijksche uitloting van f 6,000,000 ten volle in rentegevende schuld te verwisselen. Wellicht zou het aan de toenmalige regeering bij een verstandig financieel beheer en onder gunstige omstandigheden ook wel gelukt zijn, telken jare uit de overschotten van dienst aan die verbintenis te voldoen. Doch de omstandigheden waren ongunstig, het bestuur der geldmiddelen liet veel te wenschen over, en

¹⁾ Zie E. de Waal, N. I. in de Staten Generaal, I, 41.

²⁾ Dit was (volgens Mr. H. W. Tydeman, de Nederlandsche Handelmaatschappij, bl. 225) het cijfer op 1 Januari 1832. Daar echter de kapitaalrekeningen van 1829 en 1831 een avans aanwijken, kan de schuld aan den Koning na 1829 niet veel vermeerderd zijn.

in plaats van baten leverde elke dienst een te kort. Van daar dat iedere uitloting en conversie een vermeerdering te weeg bracht in den rentelast, die dan ook van 1814 tot 1830 van *f* 15,423,000 tot *f* 24.825,000 steeg. Zulk een toestand was op den duur onhoudbaar en dreigde op een staatsbankroet uit te loopen. Om dit te ontgaan moesten alle krachten worden ingespannen. De financieele nood bracht de eer en de welvaart van het vaderland in gevaar.

„De overweging van de menigvuldige en belangrijke onderwerpen, de Oost-Indiën betreffende, welke gedurende het jongste verblijf van den Luitenant-Generaal Van den Bosch alhier behandeld zijn,“ — zoo schreef den 26 Mei 1829 de Secretaris van Staat de Mey van Streefkerk uit Brussel aan den Minister Elout — „heeft den Koning meer en meer bevestigd in de meening, dat het in de tegenwoordige omstandigheden voor allerwenschelijkst moet worden gehouden, dat de O. I. bezittingen zoo spoedig mogelijk in staat geraken van in de kosten van derzelve onderhoud te voorzien en 's Rijks schatkist dus ontheven worde van de aanzienlijke uitschotten, die zij thans jaarlijks te doen heeft tot betaling der renten en aflossingen van de kapitalen ten behoeve dier bezittingen opgenomen.... Bij gelegenheid van den terugkeer van den Luitenant-Generaal van den Bosch naar 's Hage is mij door Z. M. opgedragen, Uwe Excellentie daarvan bijzonderlijk te onderrichten, ten einde bij voortgang in dienzelfden zin met zijne Excellentie in overleg worde getreden en de door hem voor te dragen maatregelen bestendig uit het oogpunt beschouwd worden van derzelve geschiktheid om het aangegeven doel te bereiken, zoodat alle andere commercieele en politieke maatregelen daaraan voor zoover noodig ondergeschikt blijven. — Eerst nadat de baten de lasten zullen bestrijden, vermeent Z. M. dat men zal kunnen zien, op welke wijze de koloniën verder zullen worden dienstbaar gemaakt aan het algemeen

belang; maar tot aan dat tijdstip acht de Koning het van het hoogste gewicht, dat de zaken in den voorschreven geest door Uwe Excellentie worden bestuurd, voor zooveel dezelve namelijk daarmede in betrekking staan¹⁾.

Het blijkt dus duidelijk, dat de financiële toestand van het oogenblik de hoofdreden is geweest, die tot een verandering van koloniale politiek heeft geleid. „Het algemeen belang„ moest tijdelijk ondergeschikt worden gemaakt aan de financiële belangen van het Rijk. Welke voordeelen het stelsel van Elout ook kon aanbrengen, onmiddellijke baten aan de schatkist kon het niet geven. De vruchten van zulk een stelsel zouden eerst langzamerhand kunnen rijpen; en al stond het onwrikbaar vast dat zij op den duur veel talrijker en van beter gehalte zouden zijn dan die van elke andere regeling, dit was de vraag niet. Er moesten terstond remises komen uit Java, liefst in den vorm van producten, die, door bemiddeling der Handelmaatschappij verkocht, tevens een nieuwe bron van winsten zouden openen voor dat kwijnende lichaam. Elout kon echter tot de uitvoering van een regeeringsbeleid, dat op zulke beginselen zou rusten, de hand niet leenen. Moest de liberale koloniale politiek om financiële redenen voor een nieuw stelsel wijken, dan zou de Koning een anderen minister moeten kiezen. Hij bleef aan zijne overtuigingen getrouw en nam in den zomer van van 1829 zijn ontslag. Den 1 Januari 1830 is hij (door van Gobbelschroy) vervangen.

De man, die het nieuwe stelsel zou toepassen, was de Luit.-Generaal Van den Bosch. In 1780 geboren, op vijftienjarigen leeftijd naar Indië vertrokken, had hij daar langen tijd vertoefd en een hoogen militairen rang verworven. Hij stond bekend als een bekwaam en ook als een philanthropisch man: was hij niet de stichter der Maatschappij van

---

¹⁾ Zie Memorie van Beantwoording der Cultuurwet van 1865/1866, Bijlage I.

Weldadigheid? Het behoeft geen bevreesing te wekken, dat Elout in het najaar van 1828 tot zijne aanstelling als Gouverneur-Generaal van Indië heeft medegewerkt; op dat oogenblik was er niets, dat recht gaf om van den Bosch als een voorstander van dwangcultuur te beschouwen. Wel is waar, had hij in een boek over de koloniën, in 1818 door hem geschreven, zich gunstig uitgelaten over het stelsel der Oost-Indische Compagnie en betoogd, dat voor een bevolking, als die van Java, belasting in arbeid beter is dan belasting in geld; maar in datzelfde boek had hij toch ook gezegd: „Allen, die wenschen de cultures van Europeesche consumtie, op dwangarbeid gegrond, vergroot te zien, „ten minste voor zooveel Java betreft, verlangen niets minder dan de lasten van den inlander te verzwaren. Tot het „invoeren van zoodanig een stelsel wordt voorzeker weinig „meer vereischt dan een toereikend getal bajonnetten.“ Ja, er is meer. Men heeft een nota van Van den Bosch over het Rapport van du Bus, die, hoewel zonder dagteekening, klaarblijkelijk vóór zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal is opgesteld. Hij geeft daarin onverholen zijne ingenomenheid te kennen met de wijze, waarop du Bus de door hem voorgedragen plannen had toegelicht. „Alle bedenkingen daartegen meermalen ingebracht,“ zegt hij, „zijn daarbij rijpelijk overwogen en wederlegd.“ Slechts één bezwaar had de landvoogd naar zijn meening over het hoofd gezien: de moeilijkheid om in Europa een goed debiet te vinden voor al de producten die de op Java te verhuren gronden zouden voortbrengen. Niet alleen toch geloofde van den Bosch dat de markt van de meeste dier producten reeds ruim voorzien was, maar de West-Indische slavenkoloniën, dacht hij, konden ze beter koop leveren. Daarom vreesde hij, dat de particuliere ondernemers zich hoofdzakelijk op de rijstcultuur zouden toeleggen. Maar ondanks deze vrees achtte hij het zoo zeer te wenschen dat eens proefondervindelijk werd beslist, in hoeverre Java vatbaar is voor „een stelsel

van vrije industrie", dat naar zijn overtuiging „over alle bezwaren behoorde te worden heengestapt en overgegaan tot het nemen eener proeve, en dat wel op een schaal, breed genoeg om het resultaat voor beslissend te houden, en nogtans niet zoo ruim dat bij eventueele mislukking daaruit groote nadeelen zouden moeten ontstaan." ¹⁾

Of Elout deze nota heeft gelezen, blijkt niet, maar het is duidelijk, dat Van den Bosch gesproken heeft in denzelfden geest, als waarin zij is gesteld, want anders is het onverklaarbaar, dat Elout tot zijne benoeming heeft medegewerkt. Eerst vijf maanden later, in een advies van 6 Maart 1829, heeft hij zijne plannen uiteengezet. Dat stuk ademt een geheel anderen geest dan het vorige ²⁾. Nu heet het niet meer: „Ik doe volkomen recht aan de lumineuse wijze, waarop het stelsel van kolonisatie ³⁾ in het onderwerpelijk rapport behandeld is. Alle bedenkingen, daartegen meermalen ingebracht, zijn daarbij rijpelijk overwogen en wederlegd. De groote voordeelen die het voor den Javaan kan opleveren, zijn voldoende aangewezen;" — maar: „Al dadelijk is het mij toegeschenen dat het systema, door den

¹⁾ Zie Steyn Parvé, t. a. p. Bijlagen bl. 274, 276 en 281.

²⁾ Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, in zijne Geschiedenis van Nederland na 1830 (II, 268) ontkent dit. Toch geeft hij toe, dat de nota aan Elout gericht en «stellig» vóór de benoeming van Van den Bosch geschreven is. (Zie II, 267 en Aant. blz. 100.) De Heer Kemper acht dus het volgende aannemelijk. Na de ontvangst der nota werkt Elout mede om Van den Bosch tot Gouverneur-Generaal te verheffen; na kennis te hebben genomen van het advies zegt hij: ik kan geen minister blijven, als dit advies wordt opgevolgd. Toch is er tusschen beide stukken geen «groot verschil!»

Het is volkomen waar, dat reeds in de nota bezwaren worden aangevoerd tegen de plannen van du Bus; maar in het advies zijn zij veel breeder uitgemeten. Ook vindt men in de nota geen enkel woord tot aanprijzing van het stelsel der Oost-Indische Compagnie.

³⁾ Met dit woord wordt niets anders bedoeld, dan uitgifte van woeste gronden in huur of erfpacht. Zie, ten overvloede, het Rapport van du Bus, Steyn Parvé, t. a. p. Bijlagen, bl. 54.

heer Commissaris-Generaal voorgesteld, den grootsten invloed en de bedenkelijkste gevolgen zou kunnen hebben, zoo op den staat der productie op Java als op de Gouvernements-inkomsten en andere aangelegenheden aldaar." De bezwaren tegen het plan van du Bus worden veel breeder uitgemeten dan in het eerste advies. Wel is waar blijft Van den Bosch ook nu het nemen van een proef aanbevelen, maar hij kan zich geenszins vereenigen „met het voorstel om het systema van Europeesche kolonisatie aan te nemen, als een algemeen beginsel van industrie voor Java, tot teling van producten van Europeesche consumtie." Ja, aan het slot van zijn advies levert hij zelfs een warme aanprijzing van „het oude stelsel der voormalige Compagnie of dat der geforceerde cultuur." Zoo men dit stelsel „met onpartijdigheid had onderzocht en daarvan had afgezonderd alles wat een gebrekkig bestuur van den inlander daaraan had toegevoegd," zegt hij, dan zou men „bij het dalen der producten en den afnemenden staat van welvaart op Java, daarin een middel van herstel hebben gevonden, en tevens ingezien, dat het in zijne beginselen rechtvaardig, in zijne strekking zoowel voor het moederland als voor Java heilzamer en voor den Javaan voordeeliger was dan eenig ander, dat van de vrije beschikking over zijnen arbeid niet uitgezonderd." ¹⁾

Dit stuk doet Elout de oogen opengaan. Den 20sten Mei 1829 schrijft hij aan Van den Bosch: „Laat ons openhartig „zijn. Ik vang daarmede aan en ik moet U rondelijk be- „kennen, dat, wanneer er zal moeten gewerkt worden in een „geest, als waarvan mij uw tegenwoordig voorstel een voor- „proeve geeft, ik daartoe ongeschikt ben. Ik zou handelen „tegen de overtuiging van mijn verstand, tegen beter weten „aan; want ik mag de geringe kennis en ondervinding, welke „ik heb opgedaan, niet geheel vaarwel zeggen. Als men in

---

¹⁾ Steyn Parvé, t. a. p., bl. 315.

„het 63ste jaar zijns levens is, dan is het niet de moeite „waard, of liever, dan althans moet men zich wachten, om „met zichzelf in strijd te komen en tegen innerlijke over- „tuiging te handelen, en dit zou het geval zijn, wanneer ik „voorstellen van den aard als het tegenwoordige aanpreef.“ Zijn besluit is nu genomen: hij legt zijn portefeuille neder.

Waarom heb ik bij deze historische quaestie stil gestaan? Om dezelfde reden, waarom ik in het vorige hoofdstuk getracht heb aan te toonen, dat de treurige ondervindingen, in de jaren 1819—1826 opgedaan, niets hebben bewezen tegen de mogelijkheid van den vrijen arbeid op Java. Ten aanzien van de redenen, die tot de invoering van het cultuurstelsel hebben geleid, heeft langen tijd een overlevering bestaan, volgens welke dit stelsel alleen daarom is ingevoerd, omdat het aan de regeering in het moederland gebleken was, dat vrije arbeid voor Java niet paste. Deze overlevering is niet alleen onhistorisch, zij is tevens ongerijmd. Indien werkelijk de vrije arbeid op Java was mislukt, welken zin had dan de opmerking van Van den Bosch in zijne nota van 1828, dat men over alle bezwaren moest heenstappen, opdat „het vraagstuk proefondervindelijk worde beslist, in hoe verre Java vatbaar is voor een stelsel van vrije industrie?“ Moet nog proefondervindelijk beslist worden over de waarde van een stelsel, dat reeds tien jaren lang aan de ondervinding is getoetst? Slechts dan zou de traditie niet ongerijmd zijn, indien de regeering in het moederland destijds in dwaling had verkeerd omtrent de ware toedracht der zaken op Java van 1819 tot 1826, door te gelooven dat Van der Capellen de wetgeving der Commissarissen-Generaal eerlijk had uitgevoerd. In deze dwaling verkeerde zij echter niet; dit wordt bewezen door een tal van officieele bescheiden en allermeeft door de zending van du Bus de Ghisignies, die hare eerste aanleiding heeft gevonden in „het niet achtervolgen door het Indisch Bestuur van het in den jare 1818 vastgestelde regeeringsreglement.“

Neen, financieele redenen bovenal, zoo niet uitsluitend, hebben tot een verandering van koloniale politiek geleid. Men mag aannemen dat het cultuurstelsel nooit ingevoerd of, na zijn invoering, zoo lang in stand gehouden zou zijn, indien deze redenen niet hadden gegolden ¹⁾.

En waarin bestonden nu de plannen van Van den Bosch, welker uitvoering zulke schoone vruchten beloofde voor de schatkist en aan Nederlands handel en scheepvaart een nieuw leven zou schenken? Naar zijn voorgeven slechts hierin: het stelsel der landrenten zoodanig te wijzigen, dat

---

¹⁾ Den 10 Jan. 1842 schreef Baud in een vertrouwelijk brieven aan den waarnemenden Gouverneur-Generaal: »De boog is hier te lande bij voortdurend sterk gespannen. Ik kan en mag niet adviseeren tot het verlaten van een stelsel, welks strekking is om nieuwe bijdragen uit de koloniale geldmiddelen te verzekeren en te verhoeden dat de boog kome te barsten». Van Deventer, III, 122. En den 9 December 1851 zeide hij, na het indienen van het eerste ontwerp-Regeeringsreglement voor N. I.: »Zal mijne verdediging (van dit reglement) eenigen invloed hebben op uw oordeel, dan behoor ik voor u te staan..... als een aankleever van mildere beginselen, wiens begrippen hebben moeten zwichten voor den onvermijdelijken drang van omstandigheden, die hij niet kon veranderen noch verminderen».

Men moet zich weten te verplaatsen in den tijd van 1830—45. De financieele nood was toen zoo dringend, dat wij ons niet behoeven te verbazen over de ingenomenheid met het cultuurstelsel, die allengs is ontstaan, vooral, zoo wij daarbij in acht nemen, dat de bekendheid met Indische zaken destijds in Nederland zeer gering was. Uit dien hoofde is het ook begrijpelijk, dat Elout zelf (zie de Bosch Kemper, t. a. p., II, 337), schoon ten einde toe getrouw gebleven aan zijne beginselen, in 1841 den koning heeft aanbevolen om het cultuurstelsel te handhaven.

Opmerkelijk is de volgende plaats in een brieven aan zijn zoon, van 15 Februari 1836: »Ook ik meen, dat het systeem van commissarissen goed was en goede resultaten kon opleveren; maar de wijze, waarop dat systeem na mijn vertrek is behandeld en vele andere omstandigheden, waaromtrent ik het met den Heer Van der Capellen oneens was en ben, hebben de minder goede resultaten teweeggebracht; en (hoe men ook over het systeem van den Heer Van den Bosch in abstracto mag denken) het brengt nu geldelijke resultaten, in verband met de bezuinigingen van du Bus, waardoor de koning daarmede is ingenomen». (de Bosch Kemper, t. a. p., II, Aant. blz. 156—7.

het Gouvernement in het bezit zou komen van een groote hoeveelheid producten, geschikt voor de Europeesche markt. Van den Bosch verklaarde namelijk, met de bezitters van rijstvelden overeenkomsten te willen sluiten en te dien einde ongeveer het volgende tot hen te willen zeggen:

Om in uwe dagelijksche behoeften te voorzien, teelt gij thans op uwe velden, behalve de tweede gewassen, alleen rijst. Daarvan moet gij een zeker deel — nemen wij aan: gemiddeld twee vijfden — jaarlijks aan het Gouvernement opbrengen. Welnu, behoudt voortaan die twee vijfden van uw oogst voor u zelven, maar sta mij daarentegen slechts één vijfde af, niet van uw oogst, maar van uw grond. Ik zal u dan uitnoodigen om de velden, die gij mij hebt afgestaan, te beplanten met producten van Europeesch verbruik, welke niet meer tijd en moeite kosten dan de rijsttuur. Voor dien arbeid zal ik u daarenboven eenige belooning geven, en wel zóóveel, als het verkregen product bij taxatie meer zal blijken waard te zijn, dan het bedrag der vroeger door u verschuldigde landrenten ¹⁾). Ziet nu welke voordeelen ik u aanbied! Vier vijfden van uw oogst, in plaats van drie vijfden, zooals nu het geval is, blijven voortaan uw eigendom; en daarenboven zult gij nog een inkomen genieten, waarvan gij thans verstoken zijt, door hetgeen ik u geven zal voor de producten, die gij op het mij afgestane deel van uw grond zult verbouwen. Wilt gij echter deze overeenkomst niet sluiten, behoudt gij liever uw geheelen grond voor eigen gebruik, dan kunt gij voortgaan met op den ouden voet landrenten te betalen. Nooit zult gij gedwongen worden om mijn voorstel aan te nemen.

Wat dunkt u van zulk een aanbod? Men zou bijna gelooven, dat het cultuurstelsel naar het oorspronkelijke plan een philanthropische instelling is geweest. Een philanthropische kleur aan zijn stelsel te geven, was ook werkelijk de

¹⁾ Zie Memorie van 1834, blz. 132 (afzonderlijke uitgave).

bedoeling van Van den Bosch. „Plechtig betuig ik uwe Excellentie,“ schreef hij den 5^{den} Juni 1829 aan Elout, „dat het mijn voornemen geenszins is, het beginsel van vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid in Indië af te schaffen, maar hetzelfde alleen dermate te wijzigen, dat Java een gepaste markt voor de Nederlandsche fabriekaten kan opleveren en deszelfs producten zooveel mogelijk met voordeel, of althans zonder nadeel, naar herwaarts kunnen worden overgebracht, en dat ik mij daartoe denk te bedienen van indirecte middelen“ ¹⁾. Twee jaren later, den 5^{den} Maart 1831, in een nota aan den Raad van Indië, ging hij nog verder: „Ik wil,“ zegt hij daar, „het lot van den gemeenen Javaan verzachten, door hem in de gelegenheid te stellen zich, voor zoover hij dit verkiest, door de teelt van voortbrengselen, voor de markt van Europa geschikt, van de hem drukkende landrenten te ontslaan. Alles echter alleen in zooverre als zulks het gevolg zal zijn eener vrije keuze..... Zoo de Javaan verkiest zijne belasting of landrenten in geld te betalen, zal hij tot geen ander middel met mijne toestemming gedwongen worden.“ ²⁾ — „Laat het te goeder trouw erkend worden,“ zegt hij op een andere plaats in dezelfde Nota, „dat bij het bestaande stelsel de gemeene Javaan is opgeofferd aan de belangen van het Gouvernement en dat men zijne natuurlijke vertegenwoordigers heeft omgekocht, door hun een ruim aandeel in den buit te verzekeren. Dit is de natuurlijke strekking van het stelsel van Raffles..... De landrente is eigenlijk niets anders dan een willekeurige belasting, zonder maatstaf de desza's opgelegd wordende, en de dorps hoofden zijn de invorderaars er van, met het recht om ieder zooveel te doen betalen als zij verkiezen of van hen kan worden gehaald“ ³⁾.

¹⁾ Bartholo, De wording van het cultuurstelsel, bl. 93.

²⁾ Van Deventer, II, 249.

³⁾ T. a. p., bl. 256.

Niet waar? dit alles klinkt zeer menschlievend. Deze scherpe kritiek van de willekeur, waarmede de landrenten geheven werden, moest de sympathie opwekken van allen, die het wél meenden met de kolonie.

Maar in hoever waren die plechtige verzekeringen en stellige beloften oprecht gemeend? Op deze vraag is dikwijls en in zeer verschillenden zin geantwoord. Na alles, wat op de zaak betrekking heeft, rijpelijk te hebben overwogen, geloof ik dat het volgende naar waarheid kan gezegd worden: Van den Bosch heeft wel degelijk geweten, dat hij, om zijn plannen uit te voeren, dwang zou moeten bezigen; maar hij heeft niet gedacht, dat die dwang tot nadeel zou strekken van Java's bevolking.

De eerste stelling is wedersproken door den heer Van Alphen, die, toen Van den Bosch minister van koloniën was geworden, twee jaren achtereen als chef van diens kabinet gewerkt en in die betrekking een zeldzaam vertrouwen genoten heeft. „Van den Bosch,“ zoo verzekert deze schrijver, „kon zich niet laten overtuigen, dat zijn stelsel gegrond was op dwang: hij verkeerde in de meening, dat de bevolking gaarne datgene verrichtte, waartoe hij meende haar te moeten aanzetten“ ¹⁾. Ondanks den eerbied dien ik koester voor de meerdere kennis van den heer Van Alphen, is het mij echter onmogelijk aan te nemen, dat Van den Bosch aan die vrije overeenkomsten met de Javanen ooit een oogenblik ernstig heeft geloofd. Zegt hij niet duidelijk in zijne Memorie van 1834, dat men in Nederland even gemakkelijk de Mahomedaansche godsdienst zou kunnen invoeren als op Java de vrije koffiecultuur ²⁾; dat de Javanen in ontwikkeling gelijk staan met kinderen van 12 en 13 jaren en als zoodanig moeten behandeld worden ³⁾; dat een aartsvaderlijk bestuur het best voor hen past en dat het

¹⁾ Gids, 1867, II, 287.

²⁾ t. a. p., blz. 65 (afz. uitgave).

³⁾ t. a. p., blz. 79.

Gouvernement voor hen moet zorgen, daar zij niet in staat zijn dit zelve te doen; dat men allermintst aan zulke kinderen de rechten van volwassenen mag geven en vooral niet moet beproeven, door buitengewone middelen de ontwikkeling hunner verstandelijke vermogens te bevorderen ¹⁾? Straalt niet in vele zijner stukken eene groote ingenomenheid door met de beginselen der Oost-Indische Compagnie, vooral met den vorm, waarin zij van 1795 tot 1808 zijn toegepast ²⁾? Prijst hij de gedwongen koffieleverantiën in de Preanger-Regentschappen niet herhaaldelijk met warmte aan ³⁾, en heeft de Regeering in het moederland, na de indiening van zijn advies van 6 Maart 1829, ooit gemeend dat een stelsel van vrijheid op Java zou worden ingevoerd ⁴⁾? Ook Elout hechtte aan al de betuigingen en plechtige verklaringen van Van den Bosch geen de minste waarde. Hij doorzag maar al te goed, wat uit die vrije overeenkomsten met de bevolking zou groeien.

Ondanks het gevoelen van den Heer Van Alphen geloof ik dus als bewezen te mogen aannemen, dat Van den Bosch nooit de minste illusie heeft gekoesterd omtrent den aard van zijn stelsel ⁵⁾. En indien ik een gissing mag wagen om

¹⁾ t. a. p., blz. 96 en 98.

²⁾ Zie het advies van 1829 en Memorie, blz. 71.

³⁾ Steyn Parvé, t. a. p., blz. 320 en Memorie, blz. 55.

⁴⁾ »De Gouverneur-Generaal Van den Bosch,» zoo lezen wij in een Rapport van den Minister van Koloniën aan den koning dd. 17 Maart 1831, »meende uit de West-Indië gegevens te hebben medegebracht, die voldoende bewezen, dat zoo de Europeesche planter op Java van vrije arbeiders in den eigenlijken zin des woords moest afhangen, hij nimmer in staat zou zijn de mededinging tegen de West-Indische slavenkoloniën vol te houden; en hij oordeelde dan ook, dat de inrichting der toenmalige O. I. Compagnie, waarvan gedwongen cultures en leverantiën de hoofdzuilen waren, de voorkeur verdiende.» Van Deventer, II. 185.

⁵⁾ Ten overvloede herinner ik nog aan zijn Rapport van 16 October 1830 aan den Minister Clifford, opgenomen onder de Bijlagen van het werk van den Heer Cornets de Groot over het beheer onzer koloniën. Dit stuk neemt, dunkt mij, allen twijfel weg voor een ieder, die voor overtuiging vatbaar is.

het ontstaan der tegenovergestelde meening bij den voormaligen chef van het kabinet des Ministers te verklaren, dan wensch ik te herinneren aan twee of drie volzinnen in de straks vermelde nota van 6 Maart 1829, waar Van den Bosch, sprekende van het beginsel der „geforceerde cultuur“, het volgende schrijft: „Het genoemde beginsel zou zeker op een zachtere wijze kunnen worden uitgedrukt. Men zou b.v. kunnen zeggen dat het Indisch bestuur in betaling der landrente zal kunnen aannemen een product van Europeesche consumtie of wel grondstoffen voor nuttig~~e~~ fabrikaten geschikt. Ik erken,“ voegt hij er bij, en op deze woorden leg ik den meesten nadruk, „ik erken dat het dikwerf noodig kan zijn, bestaande vooroordeelen niet te schokken en in zoodanig geval dergelijke omschrijvingen te gebruiken ¹⁾“. Wij zien hieruit, welk middel Van den Bosch doelmatig achtte om de gevoeligheid van liberale vrienden te sparen.

Dwang te bezigen, lag dus wel degelijk in zijn bedoeling; maar daarom behoeven wij ons Van den Bosch niet voor te stellen als een man zonder hart; wij behoeven niet te gelooven dat hij naar Indië is gegaan met het voornemen om de Indische bevolking te onderdrukken. Niets verhindert ons om aan te nemen, dat hij volkomen oprecht was, toen hij zijn stelsel voordroeg, als in overeenstemming zijnde met de belangen der Javanen. Het is duidelijk, dat hij aldus heeft geredeneerd: „De Javaan heeft veel vrijen tijd, maar weinig geld; daarom moet een belasting, die hem geld rooft, veel nadeeliger voor hem zijn dan een belasting, die hem tijd rooft. Schaf ik de landrente af en vervang ik haar door een verplichte teelt van producten, geef ik daarenboven den Javaan voor dien verplichten arbeid nog eenige belooning, dan bevorder ik ongetwijfeld zijn welvaart. Maar tevens bevorder ik de welvaart van Nederland, welks handel en scheep-

¹⁾ Sielyn Parvé, t. a. p., blz. 324—322.

vaart nu kwijnen, welks financiën in een beklagenswaardigen toestand verkeerden. Zoo lang er slavenkoloniën zijn, kan het aan particuliere ondernemers geen voordeel geven om op Java in vrijen arbeid koffie, suiker en indigo te laten telen voor de Europeesche markt. Het eenige middel om deze en soortgelijke goederen in groote hoeveelheden van Java te verkrijgen, bestaat hierin, dat het Gouvernement de levering daarvan aan de inlanders bij wijze van belasting oplegt. Waarom zou het Gouvernement dit nalaten, nu het zeker is, dat belasting in arbeid minder drukkend is voor de bevolking dan belasting in geld? Het culturstelsel, al is het op dwang gegrond, moet voordeelig zijn voor alle partijen: rust het landrentestelsel ook niet op dwang? In plaats van gedwongen te worden om geld te betalen, zal de Javaan voortaan gedwongen worden om producten te leveren: zie daar het eenige verschil."

Het zou dan ook onbillijk zijn om Van den Bosch te verwijten, dat hij aan de belangen van Java's bevolking niet heeft gedacht. Zijn fout was veeleer oppervlakkigheid, gemis aan doorzicht. Hij heeft niet ingezien, tot welke gevolgen zijne maatregelen moesten leiden en welk een richting zij gedurende een reeks van jaren zouden geven aan onze koloniale politiek. Heeft Elout, wien het uitstekende Rapport van Muntinghe zeker nog versch in het geheugen lag, hem niet gewaarschuwd en op de schaduwzijde van zijn stelsel gewezen? Ik kan het nauwelijks gelooven. Maar Van den Bosch — naar de juiste opmerking van den Heer de Bosch Kemper, die hem echter, naar het mij voorkomt, nog veel te hoog schat — was „een dweeper met de op zich zelve juiste „stelling, dat de productieve krachten van den grond vermeerderd moeten worden door meerderen arbeid ¹⁾“; hij lette alleen op de voordeelen, niet op de schaduwzijden van zijn systeem. Het eigenaardige van alle personen, die met het

¹⁾ Geschiedenis van Nederland van 1830, II. 344.

een of ander plan dwepen, is, dat zij zich de uitvoering van dat plan als zeer eenvoudig voorstellen. Waren zij minder oppervlakkig, minder eenzijdig, dan zou hun ingenomenheid met hetgeen zij hebben uitgedacht minder groot zijn.

Om billijk te zijn jegens Van den Bosch moeten wij intusschen nog één punt in het oog houden. Zijn plan is nooit uitgevoerd overeenkomstig zijne bedoeling. Hij wilde, naar wij gezien hebben, de landrenten door verplichte cultuur van producten vervangen; maar dat is niet gebeurd. Wel is op vele plaatsen, waar de cultuurdiensten te drukkend waren, vrijstelling van landrenten verleend, maar dit is op verre na niet overal geschied: de landrente is gebleven en de verplichte cultures zijn er bij gekomen. De regeering kon, bij den bestaanden geldnood, de millioenen niet prijs geven, die de landrente opbracht en zij heeft daarom deze belasting gehandhaafd ¹⁾). Nu zou dit in de practijk misschien geen groote nadeelen voor den Javaan hebben opgeleverd, indien zijn arbeid aan de Gouvernements-cultures naar evenredigheid zooveel hooger ware beloond; doch, zooals ons later zal blijken, de belooning is in de meeste gevallen zeer gering geweest. Evenmin heeft de Regeering zich gehouden aan haar voornemen om over niet meer dan een vijfde der rijstvelden te beschikken; in den regel heeft zij zooveel ge-

---

¹⁾ Ik geloof stellig, dat dit geschied is in strijd met den persoonlijken wensch van Van den Bosch en beroep mij tot verdediging van dit gevoelén:

1°. Op de volgende woorden van Van den Bosch, voorkomende in zijne nota van 2 April 1831: »Niet omdat ik het stelsel (van landrenten) als stelsel van belasting voor den Javaan en in ons belang goedkeur, maar omdat de omstandigheden niet veroorloven het af te schaffen, ben ik voor de instandhouding van dat stelsel.» (Van Deventer, II, 301.)

2°. Op twee plaatsen in zijne memorie van 1834, waar Van den Bosch zich zeer duidelijk uitspreekt, blz. 132 en 134 der afzonderlijke uitgave.

3°. Op hetgeen de Heer Van Alphen geschreven heeft in de Gids (1867, II, 288) over den persoonlijken invloed van Willem I »op alles waarbij 's lands financiën sterk betrokken waren.»

nomen als zij noodig had. Ook is nog op een andere wijze van het oorspronkelijke denkbeeld afgeweken: de arbeid, die van de bevolking werd geëischt, stond niet met dien aan de rijstcultuur gelijk, maar overtrof dien meestal belangrijk ¹⁾. Wanneer men dit alles in aanmerking neemt, blijkt het duidelijk, dat de cultuurdiensten geenszins voor de Javanen een middel zijn geworden om zich „van de hen drukkende landrenten te ontslaan“, maar in den regel een nieuwe belasting, op hoog gezag aan hen opgelegd.

Weinige woorden zijn voldoende om de practische werking van het cultuurstelsel te beschrijven. Goedkoope producten te verkrijgen voor het moederland was het doel, dat Van den Bosch beoogde; het middel bestond hierin: de bevolking der kolonie te dwingen om tot lage prijzen zekere gewassen te telen. Sommige producten, zooals indigobladeren en suikerriet, moeten een fabriekmatige bewerking ondergaan, eer zij geschikt zijn voor het handelsverkeer. Op tweëerlei wijze kan deze bewerking geschieden: door tusschenkomst van particulieren, of direct voor rekening van het gouvernement. Zoowel de eene als de andere methode is door de regeering gevolgd; ook heeft zij wel, na eerst de eene te hebben toegepast, later de andere verkozen.

Dit is bij voorbeeld het geval geweest met de indigo. Toen in Juli en Augustus 1830 deze cultuur in de Preanger-Regentschappen en Cheribon is ingevoerd — het was de eerste proefneming met het nieuwe stelsel — heeft de regeering de bewerking der grondstof voor haar eigen rekening genomen en de som van f1,000,000 aangewezen voor het bouwen van de noodige fabrieken ²⁾. Doch toen een half jaar later (2 April 1831) de indigo-cultuur ook ten oosten van Cheribon is uitgebreid, is het andere beginsel in prac-

---

¹⁾ J. C. Baud maakte hierop reeds in 1834 opmerkzaam. Zie van Deventer, II, 667.

²⁾ Zie van Deventer, II, 142. 152.

tijk gebracht: bewerking door tusschenkomst van particulieren. De regeering ging overeenkomsten aan met eenige personen en wel op de volgende voorwaarden. Zij verbond zich om aan de fabrikanten, tegen betaling hunnerzijds van het vastgestelde plantloon, al de indigobladeren te doen leveren, die de bevolking op haar last zou telen en om hun rentelooze voorschotten te geven, aflosbaar binnen een en twee jaar. De fabrikanten daarentegen moesten alles, wat zij voor plantloon en aflossing van schuld aan het Gouvernement te betalen hadden, voldoen in indigo, berekend à *f*1.67 (zilver) per Amst. pond. Het product, dat zij daarna overhielden, bleef hun eigendom.

Bij de regeling van de suikercultuur, die den 13 Augustus 1830 plaats vond ¹⁾, werd insgelijks de tusschenkomst van particulieren ingeroepen. De contractanten zouden tegen voldoende borgstelling rentelooze voorschotten ontvangen, zoowel voor den opbouw hunner fabrieken als voor hunne dagelijkse uitgaven, en bovendien het suikerriet tot den kostenden prijs van het Gouvernement overnemen, maar dan ook alles, wat zij aan den lande te betalen hadden, voldoen in suiker, berekend à *f* 8.33 (zilver) per pikol. Ook zou het plaatselijk bestuur hun werkvolk verschaffen tegen een matig dagloon. Er bestond dus in het wezen der zaak hoegenaamd geen verschil tusschen een indigo- en een suikercontract. De regeering leverde alles: grondstof, geld, arbeiders; de fabrikanten daarentegen moesten hunne schulden afbetalen in producten, berekend tot een zekeren prijs.

Voor de koffiecultuur kon de regeling nog eenvoudiger zijn. Daar, zooals men weet, reeds verscheidene Gouvernements-koffietuinen bestonden, die in naam vrijwillig, maar in waarheid gedwongen werden bewerkt, vond Van den Bosch ten aanzien van deze cultuur een toestand, dien hij slechts behoefde te bestendigen en uit te breiden; ook kon hier,

---

¹⁾ Zie Rapport der suikercommissie (1857), Bijlage A, N°. 4.

daar koffie geen fabriekmatige bewerking behoeft te ondergaan, zooals suiker en indigo, de hulp van particuliere tusschenpersonen worden gemist. Den 3^{den} Februari 1833 werd bepaald, dat voortaan alle koffie, die op Java werd geteeld, voor zoover zij aan de betaling van landrenten was onderworpen ¹⁾, aan het Gouvernement moest geleverd worden, tegen een jaarlijks te bepalen marktprijs, waarvan twee vijfden voor belasting, benevens de transportkosten tot een maximum van *f* 2.50 (zilver) per pikol, zouden worden afgetrokken. Opdat echter de Javaansche bevolking het woord „marktprijs“ niet verkeerd zou uitleggen door zich in hare eenvoudigheid te verbeelden dat daarmede bedoeld werd: de prijs, die aan de markt bedongen wordt — hetgeen volstrekt de officieele uitlegging niet was, — zoo werd reeds dadelijk bepaald dat de marktprijs voor 1833 *f* 20.83 per pikol zou bedragen, zijnde *f* 6 à *f* 7 minder dan de toenmalige waarde. Na aftrek van landrenten en transportkosten vergoedde Van den Bosch derhalve *f* 10 per pikol van 125 Amst. ponden aan de koffieplantende bevolking.

Doch hierbij bleef het niet. De bestaande cultuur, die tot dusver meestal in kampongs en bosschen was gedreven ²⁾, werd niet enkel gehandhaafd; er werden ook op groote schaal nieuwe tuinen aangelegd. Van 1833 tot 1835 werd last gegeven tot het planten van 94 millioen boomen. In de residentie Banjoemas alleen moesten de aanplantingen in in één jaar tijds vervijfvoudigd worden. Voor dien arbeid werd hoegenaamd geen loon uitgekeerd; eerst dan zou de bevolking eenige vergoeding genieten voor hare moeite, wanneer zij de koffie, die van de nieuwe boomen verkregen werd, afleverde aan het Gouvernement; immers dan ontving zij den dusgenaamden marktprijs, na aftrek van de landrente en het maximum der transportkosten. Daar echter de koffieboom

¹⁾ Zie boven blz. 39 en 40.

²⁾ Zie het Koffie-rapport van den Heer C. J. Bosch, Bijlagen tot de Hand. der Stat. Gen. 1869—70. N°. 168; 35. blz. 152.

vier of vijf jaar groeit, eer hij vrucht afwerpt, zoo werden billijkheidshalve de gezinnen, die met den nieuwen aanplant waren belast, van landrente vrijgesteld ¹⁾.

Op deze en soortgelijke wijze bracht van den Bosch zijn stelsel voor de verschillende cultures in werking en hij mocht de voldoening smaken, dat al hetgeen hij verrichtte door de regeering in het moederland terstond werd goedgekeurd ²⁾. Het was destijds zijn voornemen, niet minder dan 70,000 hectaren met suiker en 90,000 hectaren met indigo, tabak en andere gewassen te doen beplanten, ten einde (de koffie niet medegerekend) een productie van ten minste 1,500,000 pikols suiker en ongeveer 60,000 pikols indigo, tabak en andere gewassen te verkrijgen. Door dit alles zou de schatkist een jaarlijksch voordeel genieten van ten minste f 16,000,000 ³⁾. Het is bekend, dat de uitkomst deze verwachting nog overtroffen heeft, hoewel van den Bosch, om het verlangde cijfer van productie te verkrijgen, zulk een groote uitgestrektheid gronds niet noodig heeft gehad als hij aanvankelijk vermoedde ⁴⁾.

Tot de uitvoering van zulke grootsche plannen was echter in de eerste plaats een krachtige medewerking noodig van

¹⁾ Zie van Deventer, II, 564, 564, 570. Daar de landrenten destijds gemiddeld f 7,50 bedroegen, en (naar den maatstaf van Banjoemas gerekend) elk gezin 500 à 550 boomen moest planten, mag men aannemen, dat zodoende indirect gemiddeld $1\frac{1}{2}$ à $1\frac{1}{2}$ cets. per boom werd vergoed.

²⁾ Zie t. a. p., II, 358, 359.

³⁾ Men vindt deze plannen uiteengezet in een nota van Van den Bosch dd. 24 Juni 1832. Van Deventer, II, 541—543.

⁴⁾ Men rekent voor de koffie 1200 boomen per bouw van 0.709 hectaren. Dit maakt voor den tegenwoordigen aanplant van 237 millioen boomen 200,000 bouws of ruim 140,000 hectaren. Daar bovendien de suikercultuur ongeveer 27,000 hectaren beslaat, zoo blijkt hieruit, dat ten behoeve van het cultuurstelsel thans over ruim 167,000 hectaren is beschikt. Deze uitgestrektheid is echter belangrijk minder dan zij vroeger was.

het inlandsch bestuur en van de Nederlandsche ambtenaren. Welke illusies Van den Bosch zich ook van de voordeelen, die hij Java's bevolking aanbood, mocht maken, hij doorzag maar al te goed, dat hij zonder die medewerking niet slagen zou. Twee middelen greep hij aan om zich daarvan te verzekeren; het eene was: het herstel van het ambtelijk landbezit en de oprichting van zoogenaamde barissans; het andere: de uitkeering van cultuurprocenten.

Over het ambtelijk landbezit heb ik reeds herhaaldelijk gesproken. Hoe het door Raffles is in stand gehouden, door de Commissarissen-Generaal afgeschaft, en welke nadeelen aan dit stelsel van bezoldiging kleven, daar het een te onbepaalde macht in handen geeft aan de inlandsche hoofden, dit alles is in het breede toegelicht. Wij mogen het betreuren, dat Van den Bosch dit stelsel weder heeft ingevoerd, want hoewel hij de bezoldiging in velden tot de helft van het salaris beperkte, toch deed hij een terugtred op een goeden weg. Maar die terugtred was onvermijdelijk geworden. Om de bevolking naar zijn wil te leiden, moest het Gouvernement zich aangenaam maken bij de hoofden, en het beste middel daartoe was: het binnenlandsch bestuur zooveel mogelijk aan hen over te laten, misbruiken door de vingers te zien, dus, de hoofden in al datgene te believen, waarbij het moederland geen nadeel kon lijden. Van den Bosch verbloemde dit niet; hij kwam er rond voor uit, dat zulk een wijze van regeeren hem veel doelmatiger toescheen dan eenige andere ¹⁾). De Javaan, zeide hij, staat nooit op tegen zijn eigen opperhoofden; bevalt het hem niet langer onder hun bestuur, dan verhuist hij ²⁾). Wil men de rust op Java bewaren, dan make men zich de hoofden tot vrienden. Dit beteekent wel niet, dat men de oogen zou moeten sluiten

¹⁾ Memorie van 1834, blz. 10 en 36.

²⁾ »Zoolang het volk geen bewijzen geeft van misnoegdheid, dat altijd blijkt uit talrijke verhuizingen naar elders, zij men verzekerd, dat zij

voor het wangedrag, waaraan zij zich schuldig maken; maar wanneer een regent „niet aan zijn bestemming beantwoordt“ (de term is karakteristiek), moet men altijd van de onderstelling uitgaan, dat dit zeker negen malen van de tien het gevolg is van de ongeschiktheid der Nederlandsche ambtenaren¹⁾). Men store zich dan ook weinig „aan het geschreeuw over misbruik van gezag bij de inlandsche hoofden, dat vele in de huishoudelijke aangelegenheden van den Javaan geheel onkundige ambtenaren aanheffen, en dat zeldzaam een anderen grond heeft, dan de zucht om zelve in de dessa's den baas te spelen“²⁾). Tot de middelen nu om de inlandsche hoofden te believen en zich hunne vriendschap te verzekeren, behoorde gewis het ambtelijk landbezit³⁾). Een regent die, in plaats van een inkomen in geld te erlangen en dus als gewoon rijksambtenaar bezoldigd te worden, de beschikking verkrijgt over de belastingen van een geheele landstreek, gevoelt zich vereerd. Hij stijgt zoolwel in aanzien als in macht en ondanks alle voorzorgen van het Gouvernement weet hij wel wat hem te doen staat om er ook financieel baat bij te vinden.

Maar het was niet voldoende, enkel de toegenegenheid der regenten te winnen, men moest deze ook in staat stellen desgevorderd krachtige medewerking te verleen. Het kon toch gebeuren, dat de bevolking weigerde om de gesloten „overeenkomsten“ getrouw na te komen of te hernieu-

---

met het bestuur der zaken, of althans met hunne hoofden, tevreden zijn». Memorie, blz. 150. »Of althans met hunne hoofden»; dat was voldoende, zoodra men deze aan zich verbonden had. Verg. blz. 14.

¹⁾ t. a. p., blz. 15.

²⁾ t. a. p., blz. 150.

³⁾ »Daarom acht ik het noodig,» schrijft Van den Bosch in zijne Nota van 8 Maart 1831, »de hoofden des volks nader aan ons te verbinden door hen gedeeltelijk in rijstvelden te salariëren». Hij vergoelijkt zijn gedrag door te beweren, dat hij hun daarmede slechts wettelijk toekent, »wat zij thans oogluikend genieten». — Zie van Deventer, II, 249.

wen. Reeds waren in Cheribon, kort na de invoering van het cultuurstelsel in dat gewest, eenige onlusten uitgebroken, die (terecht of ten onrechte) door sommigen in verband werden gebracht met de gedwongen indigoteelt ¹⁾. Van den Bosch richtte daarom een soort van inlandsche schutterij op, barissans geheeten, die onder het bevel der regenten zou staan en door het Gouvernement zou bezoldigd worden ²⁾.

Wat het tweede middel, de cultuurprocenten betreft, hierover valt weinig tot toelichting te zeggen. Zij bestonden — de benaming geeft dit reeds te kennen — uit zekere procenten over de waarde der producten, die aan het Gouvernement geleverd moesten worden, en werden tusschen de Nederlandsche ambtenaren en de Javaasche hoofden verdeeld. Voor de indigo en de suiker b. v. bedroegen zij één tiende van den prijs, waarvoor de contractanten hun fabriekaat aan de regeering afstonden; derhalve ruim 16 Cents voor een pond indigo, 83 Cts voor een pikol van 125 pond suiker. Van den Bosch meende hierin een prikkel te vinden voor den ijver der hoofden en tevens voor dien der Nederlandsche ambtenaren, daar nu aller belang medebracht de productie krachtig aan te moedigen.

Is het niet opmerkelijk, hoe zeer terstond werd bewaarheid wat Muntinghe in zijn Rapport van 1817 had gezegd dat geschieden zou, indien de Regeering ooit terugkeerde tot het stelsel der Compagnie? In 1847 schreef de Minister J. C. Baud het volgende aan den Gouverneur-Generaal: „Ik „kan Uwer Excellentie niet genoeg aanbevelen om... der „Javaasche bevolking nieuwe bewijzen te geven van die

¹⁾ Zie Van Deventer, II. 196, 310—316.

²⁾ t. a. p., blz. 201—207.

«Door het belang der hoofden ten nauwste aan ons te verbinden,» schrijft van den Bosch in zijne Nota van 8 Maart 1831, «wil ik hun tevens de middelen verschaffen om hunnen invloed ten onzen behoeve te kunnen aanwenden en daarom barissans uit hunne familiën en afhangelingen oprichten, welke, zoo dat gevorderd wordt, het leger aanmerkelijk kunnen versterken,» t. a. p., II, 249.

„belangstellende zorg, welke een der eerste plichten, maar
 „tevens een der schoonste attributen is van de opperland-
 „voogden van Nederlandsch-Indië. Door die zorg alleen kun-
 „nen getemperd en onschadelijk gemaakt worden de gebre-
 „ken, eigen aan het cultuur-, of liever aan het percenten-
 „en contractenstelsel, — een stelsel, waardoor toch
 „de volksmassa onbetwistbaar is beroofd gewor-
 „den van een groot gedeelte der bescherming,
 „welke zij weleer in de meerdere onzijdigheid
 „der Europeesche en Inlandsche ambtenaren
 „vond.“¹⁾).

Hetgeen hierboven is medegedeeld, strekt tot verklaring
 dezer woorden.

Behalve de medewerking van het inlandsch bestuur en
 de Nederlandsche ambtenaren, was echter nog iets anders
 noodig om het nieuwe stelsel te doen bloeien: het Gou-
 vernement moest zich zooveel mogelijk het monopolie ver-
 zekeren van de werkkrachten der bevolking en daarom de
 concurrentie der particulieren tegengaan. Van den Bosch
 begreep dit onmiddellijk, en hij wachtte zich dan ook wel,
 gebruik te maken van de hem verleende bevoegdheid om
 „ter uitbreiding van nuttige cultures“ woeste gronden in
 eigendom, huur of erfpacht uit te geven. Na zijn vertrek
 volgde het Indische bestuur zijn voorbeeld. Wel hadden in
 1836 onder J. C. Baud eenige verhuringen plaats; maar toen
 twee jaren later, den 19 September 1838, voor het eerst
 eene definitieve regeling van de uitgifte van woeste gronden
 tot stand kwam, bleek het duidelijk, dat de Indische regee-
 ring de uitbreiding der particuliere industrie niet ernstig ver-
 langde. Ja, het had er veel van, of zij eens door een proef wilde
 zien, op welke ongunstige voorwaarden de kapitalisten wel den
 moed zouden hebben om hun geld op Java te wagen. Het

¹⁾ t. a. p., II, 617.

aanleggen van dessa's met rijstvelden (dikwijls een onmisbaar vereischte) werd verhinderd (Art. 2); de huurder moest voor elken arbeider jaarlijks f 3.— aan 's lands kas voldoen en niettemin zijn volk, zoo vaak dit verlangd werd, beschikbaar stellen voor verplichte werkzaamheden aan bruggen en wegen en andere heerediensten (Art. 5). Na het verstrijken van het huurcontract zouden al de aanplantingen, benevens de te veld staande gewassen, zonder eenige schadevergoeding aan het Gouvernement overgaan. Alleen de gebouwen, de werktuigen en de inventaris zou het Gouvernement des verkiezende „tegen billijke schatting“ kunnen kopen; maakte het echter van die bevoegdheid geen gebruik, dan zou de ondernemer zijn eigendom (zijn gebouwen en opstallen, wel te verstaan) mogen wegnemen, waarvoor hem een billijke tijd zou gelaten worden (Art. 8). Maar het fraaiste heb ik nog verzwegen. Artikel 10 luidde woordelijk aldus: „De ondernemer is voorts verplicht getrouwelijk op te volgen en na te komen alle bestaande en nader door het Gouvernement te maken bepalingen omtrent de verplichtingen van huurders van Gouvernementsgronden en alle algemeene wetten en voorschriften.“ Men verbond zich dus volgens dit artikel niet alleen om de voorwaarden te vervullen, die het Gouvernement reeds had vastgesteld, maar ook die welke het later nog zou goedvinden te bepalen; voorwaarden derhalve, waarvan men hoegenaamd niets wist. Waarlijk, wie op zulk een voet gezind was land te huren, kon zeker wel geacht worden door buitengewonen moed en ondernemingsgeest uit te blinken ¹⁾).

Maar zelfs deze regeling vond afkeuring bij Van den Bosch, die destijds als Minister met de leiding van het Departement van Koloniën was belast. Hij wilde de verhuring van woeste gronden niet alleen beperken, maar geheel verbieden. In November 1838 schreef hij naar Indië ²⁾), „dat het stelsel

¹⁾ Zie T. v. N. I., 1851, 28—34 en 1856, II, 386—390,

²⁾ Zie Tijdschrift van N. I., 1867, I, 29,

van cultures geacht werd zich bezwaarlijk te verdragen met uitgifte van land, waardoor buiten den kring van het dorpsgezag een behoefte aan arbeiders zou ontstaan, die veelal niet anders zou kunnen bevredigd worden, dan ten koste der werkzaamheden door het gezag aan de dorpelingen opgelegd ¹⁾». Deze opvatting schijnt mij volkomen juist en natuurlijk. Ieder koopman, ieder landbouwer of industrieel, kortom iedereen die winst zoekt te behalen, tracht min of meer naar het bezit van een monopolie, want concurrentie vermindert zijne verdiensten. Zoodra nu het Gouvernement koopman en planter wordt, valt het van zelf onder die algemeene wet en is het door zijn belang gedwongen om de particuliere ondernemers als gevaarlijke concurrenten te behandelen. Het kon niet ontkend worden dat de huurders van woeste gronden, zoodra zij eenigszins talrijk wierden, het volk door betere loonen zouden aftrekken van de op hoog gezag ingestelde cultures, die daardoor noodzakelijk op vele plaatsen zouden kwijnen. Bovendien zouden de verkregen producten op de Europeesche markt in concurrentie komen met die, welke van Gouvernementswege werden aangevoerd, hetgeen allicht eenige daling van prijs kon veroorzaken. Wilde de Regeering met nadruk haar stelsel handhaven en beoogde zij niet een geleidelijke oplossing van de dwangcultuur in vrijen arbeid, dan was zij zedelijk verplicht om de uitgifte van land in huur of erfpacht na te laten. Ook op het gebied der koloniale politiek kan men niet twee heeren dienen. Men kan de dwangcultuur niet met kracht toepassen en tegelijk den vrijen arbeid bevorderen; want de goede werking van het stelsel van dwangcultuur vereischt een geheel samenstel van wetten en regels, die met den vrijen arbeid onvereinigbaar zijn. Evenmin kan men den vrijen arbeid

---

¹⁾ «Door het gezag aan de dorpelingen opgelegd.» Verkeerde Van den Bosch, toen hij dit schreef, nog in de illusie, dat zijn stelsel niet gegrond was op dwang?

huldigen en tegelijk allerlei toestanden in wezen laten, die in het andere stelsel volmaakt goed passen, maar een hinderpaal, ja dikwijls een onoverkomelijke hinderpaal zijn voor de particuliere industrie. Ware dit in lateren tijd meer algemeen ingezien, dan zou er, dunkt mij, spoediger een einde zijn gekomen aan veel halfheid en onzekerheid, die zich op het gebied der koloniale politiek heeft vertoond en zelfs nu nog niet is verdwenen. De partijen zouden van stonden aan zich scherper hebben afgeteekend; er zou niet zoo vaak een transactie zijn beproefd, een conciliatie van onderling tegenstrijdige beginselen. Het „stelsel van handel“ en het „stelsel van belasting“ staan lijnrecht tegen elkander over. Wil men het eerste op Java bestendigen, dan moet men zich door geenerlei overwegingen laten weerhouden om datgene te doen, waardoor dat stelsel alleen bestaanbaar is. Men moet de hoofden niet beperken in hun macht over de bevolking, de cultuurpercenten niet afschaffen, de woeste gronden niet overgeven aan de particuliere industrie, en bovenal het regeeringsbeleid niet onderwerpen aan de goedkeuring van een Parlement, dat immers onder den invloed staat van een — altijd min of meer philanthropisch gestemde — publieke meening. Verkiest men daarentegen het tweede, dan bezitte men evenzeer den moed van zijn overtuiging en blijve op den weg der hervorming, hoe bedachtzaam ook bewandeld, niet ten halve staan. Laten wij toch, om het even of wij ons liberaal noemen of conservatief, van Van den Bosch leeren, wat de eisch der consequentie op het gebied der koloniale politiek insluit. Hoe meer wij zijne nota's en rapporten herlezen en dóórdringen in den geest van zijne beginselen, hoe meer de overtuiging zich bij ons moet vestigen, dat zijn stelsel één geheel vormt, à prendre ou à laisser.

Het Indisch bestuur werd in Maart 1840 bij kabinetsmissive uitgenoodigd „om de verhuringen van gronden voor de „koffie-, suiker- en indigocultuur definitievelijk te staken en „om, in geval zoodanige verhuringen ter bevordering en uit-

„breiding van andere cultures wenschelijk mochten geoordeeld worden, alsdan telkens daartoe de toestemming te vragen van het Opperbestuur.“

Ik besluit dit hoofdstuk met een kort overzicht van het geschiedkundig verloop der voornaamste cultures tot 1868 ¹⁾. De tijdsorde volgende, begin ik met de indigo. Het is ons gebleken dat de Regeering, na eerst een ander stelsel te hebben verkozen, in 1831 de bemiddeling heeft ingeroepen van tusschenpersonen, die haar op zekere voorwaarden nageuoeg al de verwerkte grondstof tot een vasten prijs van f1.67 per Amst. pond zouden leveren. De ingevoerde regeling beantwoordde echter niet aan haar doel. „Aanvankelijk verkreeg men betrekkelijk gunstige uitkomsten; doch spoedig bleek het dat de gronden slecht gekozen, de fabrieken te uitgebreid en onoordeelkundig geplaatst en, als een gevolg van een en ander, de woningen der planters te ver van de aanplantingen verwijderd waren. Die omstandigheden te zamen leidden tot spoedige uitputting van den grond, vermindering van productie en tot ondragelijken druk van de betrokken bevolking ²⁾“. Uit een onderzoek, ten jare 1834 in de Preanger Regentschappen ingesteld, bleek het, dat de indigo-planters soms twintig à vijf en twintig uren gaans van de fabrieken woonden en de bevolking, door de zware werkzaamheden aan deze cultuur verbonden, den rijstbouw in zulk een mate had moeten verwaarloozen, dat twee jaren achtereen in twee regentschappen „een nijpende behoefte aan levensmiddelen“ had bestaan. Met het oog op deze ongunstige uitkomsten werd een hervorming ingevoerd, bij welke gelegenheid het Gouvernement, waarschijnlijk om zich vrijer te kunnen bewegen, besloot, de fabriekmatige bewer-

¹⁾ Het jaar, waarin de eerste uitgave van dit werk is verschenen. Over de suikerwet en de jongste regeling der koffiecultuur spreek ik later, in hoofdstuk VI.

²⁾ Memorie van Toelichting der Cultuurwet van 1865, blz. 32.

king weder voor eigen rekening te doen geschieden. Onder het aldus gewijzigd stelsel steeg de productie van 247,000 tot 2,297,000 Amst. ponden, welk cijfer in 1840 werd bereikt.

Hoewel nu de toestand was verbeterd, was hij nog geenszins wat hij wezen moest; de indigo-cultuur is altijd een drukkende arbeid gebleven. De Regeering heeft dit zelve erkend en daarom in 1847 (onder het bestuur van den Minister J. C. Baud en den Gouverneur-Generaal Rochussen) besloten om haar belangrijk te beperken. Overeenkomstig dat besluit is den 2 December 1850 de indigocultuur overal ingetrokken, waar zij minder opleverde dan 30 Amst. ponden per bouw. Ook is het plantloon, dat tot dusver nooit meer dan *f* 1.20 per pond had bedragen, achtereenvolgens tot *f* 2 verhoogd. Maar ondanks dit alles bleef de toestand der Javanen, die bij de indigocultuur waren ingedeeld, bedroevend. In Bagelen en Banjoemas, waar deze cultuur hoofdzakelijk werd gedreven ¹⁾, bedroeg het loon gemiddeld slechts *f* 8.62 en *f* 9.69 per gezin, „voor een arbeid, die, hoe laag ook „berekend, toch stellig meer dan 150 dagen van het jaar vordert“ ²⁾, hetgeen uitkomt op ongeveer 6 centen per hoofd daags! Daarbij bleek het, hoe meer men de zaak onderzocht, dat de Gouvernements-indigocultuur den grond uitputte en in alle opzichten verre achterstond bij de particuliere teelt.

Ook voor de schatkist kon zij betrekkelijk geringe voordeelen meer opleveren. De netto winst bedroeg wel is waar van 1861 tot 1863 gemiddeld nog *f* 836,000 's jaars; indien echter het plantloon slechts van *f* 2.— op *f* 3.— per pond werd verhoogd, eene verhooging, die de verdiensten der bevolking in Bagelen en Banjoemas nog maar op *f* 13.— per gezin of 9 centen per hoofd daags zou brengen en die dus in billijkheid moest geschieden, dan zou die winst, bij eene

¹⁾ De productie was in 1857 614784 Amst. ponden. Hiervan werden 458119 ponden door Bagelen en Banjoemas geleverd.

²⁾ Woordenboek, I, 529.

productie van 600.000 pond, reeds tot f 240.000 verminderen. Er bestonden dus redenen genoeg om tot intrekking der cultuur over te gaan. Den 19 September 1864 is daartoe, overeenkomstig een advies van den Raad van Indië, besloten. Na 1865 zijn op Java van Gouvernementswege geen velden met indigo beplant ¹⁾.

De indigocultuur is niet de eenige, die het Gouvernement op Java heeft moeten intrekken; ook de peper-, de tabak- de thee- en de kaneelcultuur, die allen haar ontstaan aan den Graaf Van den Bosch te danken hadden, zijn achtereenvolgens opgeheven. Bij elk dier cultures in het bijzonder stil te staan, zou ons te ver leiden en is ook niet bepaald noodig. Geene van haar heeft groote voordeelen aan de schatkist opgeleverd. Op de peper heeft het Gouvernement beurtelings verdiend en verloren, en als men de verliezen van de winsten aftrekt, blijft slechts een winst van f560.044 over. De thee daarentegen, evenals de tabak en de kaneel, gaf bijna altijd verlies. Rekent men deze cultures bij elkander, dan komt men voor de jaren 1836—63 tot een nadeelig resultaat van f 6.627.352 ²⁾. Ook de cochenilleteelt, die in den laatsten tijd alleen in een straf-etablisement in Banjoewangie gedreven werd, is vóór eenige jaren opgeheven. De kina cultuur, die eerst veel later is ingevoerd, was nooit voor den handel van eenig belang en geschiedt thans geheel in vrijen arbeid.

Over de koffie valt, binnen de grenzen die wij ons thans hebben gesteld, weinig te zeggen. De aanplantingen werden krachtig voortgezet, en toen er vrees ontstond, dat goede gronden voor de uitbreiding der cultuur weldra zouden ontbreken, werd (bij resolutie van 25 September 1836) besloten om de afgeschreven koffietuinen, voor zoover zij op oorspronkelijk goede gronden waren aangelegd, alleen bij volstreckte

¹⁾ Zie Memorie van Toelichting der Cultuurwet, bl. 36.

²⁾ Zie de Bijlagen I, II, V en VII van de Memorie van Toelichting der cultuurwet van 1865.

noodzakelijkheid aan de bevolking terug te geven: zij moesten braak blijven liggen, totdat zij weder geschikt zouden zijn om met koffie te worden beplant. Een hard besluit, dat eerst den 25 Juli 1866 is ingetrokken! Wat den prijs betreft, dien het Gouvernement zou betalen, den zoogenaamden marktprijs, wij hebben reeds gezien dat die in 1833, na aftrek van huur en transportkosten, op *f* 10.— (zilver) per pikol was vastgesteld. Deze prijs is echter niet altijd onveranderd gebleven. De eerste verandering had den 12 April 1844 plaats, toen hij, wegens de daling der koffie-prijzen in Nederland ¹⁾, tot *f* 8.27 (zilver) per pikol werd verlaagd. In 1858 daarentegen werd hij weder tot *f* 9.20 verhoogd; doch op het einde van dat jaar is een nieuwe regeling ingevoerd, waarbij aan de bevolking een prijs is toegekend, afhankelijk van de marktwaarde in de laatst verloopen vijf jaren ²⁾. Dienovereenkomstig is de betaling van lieverlede geklommen tot *f* 13 (1867). Thans echter houdt men zich niet langer aan de prijschaal van 1858; het maximum van *f* 13 is sedert 1874 met *f* 1 overschreden.

¹⁾ De gemiddelde koffie-prijzen, in Nederland bedongen, waren:

van 1825—33	32,1	Cent per half kilogram
» 1834—43	29,1	» » »
» 1844—53	23,9	» » »
» 1854—63	36,7	» » »

²⁾ Wanneer de marktwaarde

in de laatste vijf jaren gemiddeld bedragen had:	dan ontving de bevolking:
<i>f</i> 20.—	<i>f</i> 8.50
» 20.— à 22½	» 9.—
» 22½ » 35	» 9.50
» 25.— » 27½	» 10.—
» 27½ » 30	» 10.50
» 30.— » 32½	» 11.—
» 32½ » 35	» 11.50
» 35.— » 37½	» 12.—
» 37½ » 40	» 12.50
» 40.— en hooger	» 13.—

Zie van Deventer, II, 550.

Onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Rochussen is de cultuur van bosch- en paggerkoffie belangrijk ingekrompen, die van tuinkoffie daarentegen in gelijke mate uitgebreid. De heer Rochussen was van oordeel, dat deze maatregelen zoowel vermeerdering van productie als vermindering van druk voor de bevolking zouden teweegbrengen. In het Verslag van 1865 betreffende de uitkomsten der koffienquête wordt evenwel gezegd, dat de Heer Rochussen zich hierin heeft vergist en juist het omgekeerde is gebeurd van hetgeen hij verwacht heeft: de arbeid is toegenomen, het product verminderd. De steller van het Verslag gaat zelfs zoover van te beweren, dat de maatregelen van den Heer Rochussen „onberekenbaar veel kwaad aan de cultuur hebben „toegebracht, omdat daardoor de volkscultuur, waarvan men „schier overal de kiemen kon ontdekken, als het ware in „hare geboorte gesmoord werd.“ Immers, „een koffieplantend huisgezin kan, tegen 300 boomen in tuinen, wel 1000 in kampongs onderhouden.“ 1)

En thans blijft ons nog een der belangrijkste takken van productie op Java ter behandeling over: de suiker. Wij hebben gezien, welke regeling van den Bosch voor deze cultuur had ingevoerd. Hier allerminst kon hij de tusschenkomst van particulieren missen 2) en van den uitslag zijner pogingen om zich die te verzekeren hing de toekomst zijner plannen grootendeels af. Het schijnt echter, dat in den aanvang, ondanks de winsten die het aangaan van een suikercontract aanbod, de opgewektheid om zulke contracten te sluiten niet groot was. Men heeft een gewezen Bengaleeschen kok tot suikerfabrikant gepromoveerd, en de anecdote schijnt historisch te zijn, dat de resident van Pasoeroean den Luitenant-Chinees aldaar tot het aangaan van een contract heeft be-

1) Begrooting van N. I. voor 1871, Bijlage 35. bl. 14.

2) Een vijftal fabrieken in Madioen heeft het Indisch bestuur een tijd lang voor eigen rekening geëxploiteerd, doch de resultaten waren zeer treurig en de proef werd daarom niet voortgezet.

wogen door hem te dreigen, dat hij anders zijn vader niet in den rang van Kapitein-Chinees zou opvolgen ¹⁾; zelfs ging Van den Bosch er toe over, een zijner zonen met een contract te begiftigen. Langzamerhand begonnen echter velen het winstgevende der zaak in te zien, en zoo groot als vroeger de tegenzin was geweest, zoo groot, ja nog grooter werd de begeerte om contracten meester te worden. Ook onder de ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur — die in het nieuwe stelsel aanvankelijk niets anders hadden gezien dan een belangrijke vermeerdering van bezigheden ten behoeve van particuliere fortuinzoekers — bracht het voordeelige der toenemende cultuurprocenten een geheel veranderde stemming teweeg, zoodat hunne onverschilligheid plaats maakte voor een wedijver om de uitgifte van nieuwe contracten te bevorderen. Ja, vele hunner werden zelve contractanten ²⁾.

Men begrijpt echter dat een industrie, die op zulk een voet werd gedreven, nog al het een en ander te wenschen overliet. Het fabrikaat, dat het Gouvernement voor zijne uitschotten in betaling kreeg, was van zeer geringe kwaliteit. Men verzekert, dat somtijds een product werd afgeleverd, ten aanzien waarvan twijfel bestond, of het wel suiker was en niet modder of slijk. Van daar dat het Gouvernement steeds geld verloor. Van 1837 tot 1844 berokkende deze cultuur aan de schatkist een nadeel van niet minder dan *f* 9.929.579 ³⁾. Ook de bevolking maakte slechte zaken, want het loon was gering. In Japara, waar al de beste gronden ten behoeve

---

¹⁾ Fransen van de Putte, De regeling en uitbesteding van de Suikercontracten op Java, blz. 3. «Juist deze onderneming werd de productiefste van Pasoeroean en wierp later fabuleuse winsten af.»

²⁾ Het voorgaande en hetgeen onmiddellijk volgt is ontleend aan het hoogst belangrijke artikel Suiker in het Woordenboek voor N. I. III, 627.

³⁾ Zie de Memorie van Toelichting der Cultuurwet van 1865, Bijlage VIII.

der suikercultuur in beslag waren genomen, zoodat voor den rijstbouw alleen de slechtste velden overbleven, verlieten in 1841 gedurende zes maanden tijds meer dan 2100 personen hunne haardsteden ¹⁾. Kortom, het Gouvernement verloor geld, de bevolking had oorzaak tot ontevredenheid en alleen de fabrikanten werden schatrijk; voor zoover zij ten minste op het gemakkelijk verdiende geld niet het „zoo gewonnen, zoo geronnen“ toepasten ²⁾.

Hierin moest noodwendig verandering komen, en daarom is kort na de optreding van Baud als minister van koloniën een nieuwe regeling ingevoerd (1842). Hierbij is aan de fabrikanten toegestaan om voortaan één derde van hun product tot de volle marktwaarde te verkoopen, op voorwaarde dat de suiker, die zij tot lagen prijs aan het Gouvernement moesten leveren, van betere kwaliteit zou zijn dan tot dus ver het geval was geweest. Deze bepaling heeft goede vruchten gedragen. Sedert 1845 is (met uitzondering van het jaar 1848) de suiker altijd met voordeel verkocht. De winsten bedroegen van 1845—1864 in het geheel de aanzienlijke som van bijna f 70.000.000, zijnde gemiddeld f 3.500.000 per jaar.

Een vrij belangrijke uitbreiding onderging deze cultuur door de inkrimping der indigoteelt onder den Gouverneur-Generaal Rochussen, daar vele gronden, die tot dus ver voor indigo waren gebezigd, nu voor het verbouwen van suikerriet werden bestemd. De aanplantingen, die in 1848 37417 bouws besloegen, waren dientengevolge in 1852 tot 42276 bouws vermeerderd. Bij de uitgifte der nieuwe contracten voerde de Gouverneur-Generaal tevens eene hervorming in, door te bepalen dat de regeering van nu af aan geen voorschotten meer zou geven voor het oprichten der fabrieken. Aanvankelijk ontmoette die maatregel veel tegenstand; maar dank zij het beleid, waarmede hij werd uitgevoerd, gelukte hij ten

¹⁾ Zie het Rapport van den Inspecteur der cultures over deze zaak bij van Deventer, III, 122 en verv.

²⁾ Woorden boek voor N. I., III, 627.

slotte volkomen ¹⁾. Ook de plantloonen werden verhoogd en naar een nieuwen maatstaf berekend; de betaling per bouw werd namelijk door een betaling per uitgeleverden pikol suiker vervangen.

De Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist heeft mede het oude stelsel op een der hoofdpunten gewijzigd, door de levering aan het Gouvernement van twee derden der opbrengst in die van een vooruit bepaalde hoeveelheid te veranderen. Het was gebleken dat de maatregel van 1842, hoe gunstig die ook gewerkt had, nog niet geheel aan het doel beantwoordde. Het fabrikaat toch, dat de contractanten verplicht waren tot lagen prijs aan het Gouvernement af te staan, moest van de beste hoedanigheid zijn. Vervaardigden zij nu ook suiker uit de stroop, die zij overhielden — natuurlijk van geringe soort — dan maakten zij daarbij gewoonlijk slechte rekening; want tegenover iederen picol mindere suiker, dien zij dan verkregen, moesten zij twee picols betere suiker tot een lagen prijs leveren. Daarom lieten zij meestal de stroop wegloopen, hetgeen ten nadeele strekte van de bevolking, die daardoor minder plantloon ontving ²⁾. De maatregel van 1854 had ten doel dit te verhoeden en zijn werking is uitstekend geweest. Na de invoering van het fixum is de productie in vijf jaren tijds van 1,498,489 tot 1,774,176 picols gestegen. Zes jaren later, bij de regeling van 1860, is echter hierop teruggekomen. De regeering heeft toen het het stelsel van 1842, hoewel eenigszins gewijzigd, weder toegepast, maar daarentegen de levering van mindere suiker,

---

¹⁾ Zie Fransen van de Putte, de Suikercontracten op Java, bl. 10—12. Later, in 1860, heeft de heer Rochussen, als minister, bij de toenmalige regeling der suikercultuur, ook de voorschotten voor de dagelijksche uitgaven (behalve voor de plantloonen) afgeschaft en daardoor den maatregel, dien hij als Gouverneur-Generaal genomen had, voltooid.

²⁾ Zie het Verslag der Commissie uit de Tweede Kamer over de regeling der suikercultuur op Java, dd. 1 Oct. 1860, § 20, geciteerd bij van Hoëvell, Parlementaire Redevoeringen, IV, bl. 265—6.

voor een zeker gedeelte, veroorloofd. Zij meende aldus het bezwaar, dat in de oude regeling gelegen was, op te lossen en tevens aan de schatkist meerdere voordeelen te verzekeren ¹⁾).

Zeer belangrijk was ook de regeling, ingevoerd bij Koninklijk Besluit van 20 Juli 1863. Zij rustte hoofdzakelijk op de vier volgende grondslagen.

Ten eerste werd daarbij als beginsel aangenomen, dat de contracten niet, zooals vroeger, naar de willekeur van het Indisch Bestuur, maar bij openbare uitbesteding gegund zouden worden, en wel (behoudens de andere vereischten) aan hen, die aannamen de grootste hoeveelheid suiker van een bepaalde kleur tot een vastgestelden prijs aan het Gouvernement te leveren. Het beginsel van de levering eener vooruit bepaalde hoeveelheid (een fixum) is dus ook bij deze regeling weder toegepast.

Ten tweede werd voorgeschreven, dat over niet meer dan een vijfde van de rijstvelden van elke gemeente mocht worden beschikt. Van dezen regel was gedurig afgeweken. Eerst nu werd hij tot gebod verheven.

Ten derde werd aan de bevolking een plantloon verzekerd, even als vroeger naar de verkregen hoeveelheid suiker berekend, maar naar den volgenden (veranderden) maatstaf: voor de eerste 45 picols van elken bouw: *f* 3 per picol, en voor iederen picol meer *f* 1.50; behoudens een minimum van *f* 90 per bouw ²⁾).

¹⁾ Volgens den Heer Millaro was dit eene grove fout en is het daaraan toe te schrijven dat de productie, die in 1860 1,774,176 picols had bedragen, in 1862 tot 1,687,998 picols was verminderd. Hand. Ind. Genootschap, 1868, bl. 162.

²⁾ Volgens de regeling van 1860 werden betaald: per picol.

Voor de eerste	30 picols van elken bouw	<i>f</i> 3.—
» »	volgende 15 » » » »	» 2.—
»	het overige.	» 1.—
Het minimum was.	. . . . .	» 75.—

Ten vierde werd bepaald ¹⁾ — dit was het bekende artikel 17 — dat het snijden en vervoeren van het suikerriet naar den molen en alle verdere werkzaamheden in en bij de onderneming, even als de afvoer van de suiker, moest geschieden in vrijen arbeid, zonder eenige tusschenkomst van het bestuur. Vroeger was dit anders geregeld. Het bestuur verbond zich toen niet alleen om den contractant van riet te voorzien; het voorzag hem ook desgevorderd van de noodige werklieden ²⁾. In 1863 heeft de regeering gemeend dezen toestand niet te mogen bestendigen.

Om nu den overgang te bespoedigen, werden ten behoeve der ondernemingen, die op den voet der algemeene grondslagen van 1860 werkzaam waren en wier contracten voor het meereendeel nog in lang niet zouden verstrijken, eenige exceptioneele bepalingen vastgesteld. Dit was noodig om de bezitters der contracten te bewegen, tot de nieuwe regeling toe te treden. Het einddoel van deze laatste was, zooals duidelijk blijkt, het voordeel der schatkist en tegelijk het welzijn der suikerplantende bevolking te vermeerderen. De regeering trachtte dit tweeledig doel te bereiken door vier middelen: openbare uitbesteding der contracten, beperking van de cultuur tot een vijfde der rijstvelden, afschaffing van den gedwongen arbeid bij het snijden, vervoeren en bewerken van het product, en verhooging van het plantloon, inzonderheid bij ondernemingen met een groote productie per bouw.

Ziedaar een ruwe schets van de geschiedenis der voornaamste cultures tot 1868. Ik kon die schets niet leveren, zonder nu en dan een blik te werpen op de uitkomsten van het cultuurstelsel; en straks, als wij ons met deze laatste meer

---

¹⁾ In overeenstemming met het advies der suikercommissie van 1857; zie haar Verslag, Hoofdst. V, bl. 35.

²⁾ Zie boven blz. 96.

opzettelijk bezig houden, zal het telkens noodig zijn om weder het historisch terrein te betreden. Van zelf zal dan menige leemte worden aangevuld in dit, uit den aard der zaak zeer onvolledig, overzicht. Ditmaal was het mij vooral daarom te doen, aan hen, die met dit onderwerp niet geheel bekend zijn, een denkbeeld te geven van de inrichting van het cultuurstelsel, van de economische en staatkundige grondslagen, waarop het rust, en van de wijzigingen, die het heeft ondergaan. Wij hebben gezien, dat al de gedwongen cultures van lieverlede zijn afgeschaft, behalve die van de koffie en de suiker, en dat de regeering tot hare afschaffing is overgegaan, niet op losse gronden, maar òf omdat financiële redenen het geboden, òf omdat de druk te zwaar was voor de bevolking. Als stelsel — dit leert ons een eenvoudige opsomming der feiten — is het werk van Van den Bosch grootendeels mislukt. Of is het geen mislukking te noemen, dat van de acht cultures, die hij heeft ingevoerd òf uitgebreid, na een betrekkelijk kort tijdsverloop niet minder dan zes onhoudbaar zijn gebleken en de eene van het tweetal dat nog bestaat, de suikercultuur, eerst vijftien jaren na hare invoering een bron van winst is geworden voor het Rijk? Tot lof van Van den Bosch is veel gezegd en geschreven waarmede ieder moet instemmen; maar op de vraag, of zijn werk den stempel draagt van die genialiteit, die sommigen hem zoo gaarne toekennen, moet, naar ik meen, een ontkennend antwoord volgen. Een geniaal man levert werk dat stand kan houden; wel niet ten alle tijde — want de behoeften veranderen — maar gedurende een lange reeks van jaren. En wat heeft stand gehouden van de schepping van Van den Bosch? Wij hebben het reeds gezien: een gedeelte was zóo bouwvallig, dat het weldra is ingestort; een ander gedeelte zóo gebrekkig, dat het aanhoudend principieele verbetering noodig had; terwijl het overige alle natuurlijke groeikracht miste. Van den Bosch bezat zonder twijfel groote verdiensten; doch men stelt

hem veel te hoog, wanneer men hem een scheppend genie noemt. Vastberadenheid, wilskracht, volharding, ziedaar veel-
eer de eigenschappen, waardoor hij heeft uitgeblonken; hij
is geen groot, maar een kloek man geweest. Niet door
bovenmatige verstandelijke ontwikkeling, maar door buiten-
gewone vastheid van karakter, heeft hij zich beroemd ge-
maakt. Had hij meer kennis of doorzicht en minder wils-
kracht bezeten, dan zou hij nooit de stichter zijn geworden
van het cultuurstelsel.

V.

DE UITKOMSTEN VAN HET CULTUURSTELSEL.

Het stelsel van Van den Bosch is in het vorige hoofdstuk naar plan en aanleg beschreven; laat ons nu zien, welke vruchten het gedragen heeft. Eene verdeling van onze stof is hierbij noodig. Eerst wil ik onderzoeken, hoedanig de uitkomsten zijn geweest voor de kolonie zelve; daarna, welke voor- of nadeelen het cultuurstelsel heeft opgeleverd voor het moederland.

Op de eerste vraag wordt zeer verschillend geantwoord. Het oordeel van sommigen luidt buitengemeen ongunstig. Het cultuurstelsel, zoo beweren deze, is, zoo lang het bestaan heeft, een bron van ellende geweest voor geheel Java. Het heeft de hoofden gedemoraliseerd, de bevolking uitgemergeld en jammertooneelen veroorzaakt, waarvan men gruwet. Zijne geschiedenis is die van onrecht en geweld, van onderdrukking en willekeur. Ja, al het kwaad, dat men gesproken heeft van de slavernij der negers in de West-Indische koloniën, geldt in dezelfde mate van dit, in hun oog, verfoeielijk stelsel.

Hoewel ik dit oordeel, zooals het daar ligt, niet kan beamen, toch is er veel in, dat mij juist en niet overdreven schijnt. Het doel van het cultuurstelsel is altijd gebleven wat het, althans voor Koning Willem I, oorspronkelijk is geweest: geldelijke voordeelen te verkrijgen voor het

meederland; wie zulk een doel op zulk een wijze najaagt, kan niet zeer moeilijk zijn in de keuze der middelen. Een regeering, die tevens het bedrijf van koopman en planter uitoefent, staat, gelijk Muntinghe in zijn rapport van 1817 zoo volkomen naar waarheid heeft opgemerkt, tegenover hare onderdanen niet meer in een zuivere positie. Hare plichten en hare belangen zijn met elkander in strijd gebracht. Als souverain moet zij de bevolking beschermen en mag zij nooit verhinderen dat de bronnen van welvaart ruim vloeien. Als planter daarentegen moet zij lage arbeidsloonen verlangen en de particuliere concurrentie weren. Zich te dien aanzien illusies te maken, leidt tot geen practisch resultaat. Zoolang het cultuurstelsel op Java heerschte, kon ons bestuur over deze kolonie niet voortreffelijk zijn.

Vooraf, nu wij tot regel hadden aangenomen, de bevolking door middel van hare eigene hoofden te besturen, moest het dubbel nadeelig zijn, dat de souverain tevens planter was. Hoe kon de regeering met nadruk van de hoofden eischen, de bescherming der bevolking als hun eerste en duurste plicht te beschouwen, terwijl zij zelve dien plicht verzaakte? Hoe verlangen, dat zij gewillig luisterden naar billijke klachten, die tot hen kwamen, nu ook zij om financiële redenen vaak de ooren daarvoor sluiten moest? Hoe verhinderen, dat zij zich door baatzucht lieten beheerschen, nu zij dagelijks, zij het dan ook ten voordeele van de Nederlandsche schatkist, van baatzucht het voorbeeld gaf? Het kon niet anders, of de algemeene geest, die het opperbestuur beheerschte, moest ook de hoofden beheerschen, van den regent af, tot het kleinste desso hoofd toe. — Is winstbejag het doel, waarmede een kolonie wordt bestuurd, dan zullen de beste reglementen de schoonste kabinetscirculaires niet verhinderen, dat de bevolking er wordt gekneveld.

Maar al erken ik dit alles volkomen, ik wil mij wachten voor onbillijkheid. Het is waar dat op Java veel verkeerd heeft plaats gevonden, waarvan het cultuurstelsel de schuld

heeft gedragen. Maar evenmin kan het geloochend worden, (I) dat in de geschiedenis van onze koloniale politiek in de laatste 47 jaren twee tijdperken zijn waar te nemen, die veel van elkander verschillen, (II) dat de toestand op Java volstrekt niet overal dezelfde is of geweest is. Nu beweer ik niet dat deze waarheden door iemand worden ontkend, maar ik meen in twijfel te mogen trekken, of sommige bestrijders van het cultuurstelsel hierop wel genoeg nadruk hebben gelegd.

I. Van de twee tijdperken, waarin ik de geschiedenis van het cultuurstelsel verdeel, reikt het eerste van zijne invoering tot het jaar 1850; het tweede, van 1850 tot den huidigen dag. In de eerste periode bespeuren wij een gestadige uitbreiding en verzwaring, in de laatste een toenemende inkrimping en verlichting der dwangcultures. Van 1830—1850 werd onze koloniale politiek ten opzichte van Java hoofdzakelijk door één machtige drijfveer beheerscht, en die drijfveer was gelddorst. Door de gevolgen van het wanbeheer van vroeger dagen en van den oorlog met België, die schatten kostte, sloot ieder jaar met een aanzienlijk deficit, en de Oost-Indische baten waren uit een financieel oogpunt volstrekt onmisbaar. Vandaar dat de instructiën, die het Departement van Koloniën naar Indië zond, steeds strenger luidden. In 1834 schrijft de Gouverneur Generaal Baud aan den Minister van Koloniën (destijds de Graaf van den Bosch), dat het reeds moeite zal kosten om de som van 10 millioen gulden, waarop de remise van het volgende jaar was bepaald, over te maken. Zend 18 millioen, antwoordt van den Bosch. „De Heer Gouverneur Generaal ad interim,” lezen wij in zijn rapport aan den Koning, „kan zich blijkbaar niet op het standpunt verplaatsen om te beslissen wat hier (in Nederland) in het belang van den Staat kan en moet gedaan worden.” Zoo werd de boog altijd sterker gespannen. Voor 1837 werd het bedrag der remise op 22 millioen, voor 1838 op 25 millioen bepaald, en dit ge-

schiedde telkens, eer men zekerheid of zelfs waarschijnlijkheid had verkregen, dat Indië de vastgestelde som kon opbrengen. Maar Van den Bosch handelde aldus met opzet. „Dat het bestuur in Indië liefst de handen ruim heeft, is zeer natuurlijk,“ zeide hij; „dan, ik geloof niet dat het met de belangen van het Gouvernement strookt, hierin te vrijgevig te zijn.“ Hij beschuldigde de Indische Regeering van al te groote „rijkelijkheid“ in hare uitgaven, en het beste middel om hieraan paal en perk te stellen, scheen hem toe dit te zijn: „de remise zoo hoog te bepalen, als men slechts met zekerheid kon aannemen dat zij zou kunnen bedragen” ¹⁾).

Onder den drang van zulke herhaalde aanschrijvingen kon op Java aan geene intrekking van al te drukkende cultures worden gedacht en van uitgaven ten behoeve der volksontwikkeling evenmin sprake zijn. In 1835 stelde de resident van Banjoemas aan de Regeering voor om ter bevordering van het inlandsch onderwijs in zijn gewest de kapitale som van f 30 per maand toe te staan. Tien maanden wachtte de Resident te vergeefs op antwoord; toen ontving hij eindelijk bericht, „dat in zijne voordracht om redenen van algemeene toepassing niet kon worden getreden” ²⁾. „Om redenen van algemeene toepassing“. Stelt u eens voor dat al de Residenten van Java f 30 per maand hadden aangevraagd voor zulk een overtollige zaak als het inlandsch onderwijs! Doch vallen wij de Indische Regeering hierover niet hard; niet bij haar lag de schuld, maar bij het opperbestuur, dat gedurig meerdere remises van haar eischte ³⁾.

¹⁾ Zie Van Deventer, II, 776 en III, 24—36.

²⁾ t. a. p. II, 776.

³⁾ De beide eerste der «suppletoire punten van instructie voor den Gouverneur-Generaal van N. I.» dd. 13 Oct. 1842, luiden aldus:

«Art. I. De Gouverneur-Generaal zal, in overeenstemming met de inzichten van het opperbestuur in het moederland, de geldelijke maatregelen en schikkingen van hetzelfde met al zijnen invloed ondersteunen; en zal,

In plaats van verlichting was verzwaring van druk dus het wachtwoord; het cultuurstelsel moest gehandhaafd worden in al zijne gestrengheid. De middelen, die daartoe werden aangewend, zijn nog niet allen openbaar geworden; in 1841 is dienaangaande van wege het Indisch Bestuur eene enquête ingesteld bij de Residenten, doch de ontvangen antwoorden liggen nog begraven in het archief te Batavia ¹⁾. Intusschen is het een en ander bekend geworden, dat der mededeeling waardig is. Zoo is het b. v. gebleken dat in 1839 de bevolking van eene dessa in Cheribon, toen zij weigerde de haar opgelegde aanplantingen van suikerriet te bewerkstelligen, door den Resident met niet meer of minder dan het totaal verlies van hare rijstvelden werd bedreigd. Deze gronden zouden onder de ingezetenen van andere dessa's verdeeld en zij zelve met gewone menoempangs gelijk gesteld worden. En meent niet, dat de Resident eene krachtige berisping ontving, toen deze bedreiging aan de Indische regeering ter oore kwam. Men heeft hem alleen te kennen gegeven, dat zijne handelwijze in dit geval onnoodig en ondoelmatig werd geacht, daar andere „schikkingen“ voldoende zouden geweest zijn; doch de regeering liet duidelijk doorstralen, dat de bedreigde maatregel als een uiterst middel geenszins werd afgekeurd ²⁾. Drie jaar later maakte de be-

---

door gepaste middelen, medewerken tot gestadige vermeerdering van het beschikbaar voordeelig slot, ten behoeve van het moederland. Hij zal de beraamde schikkingen stiptelijk naleven, onverminderd zijne bevoegdheid om daartegen bedenkingen in te leveren.

«Art. 2. Hij zal de voorstellen der administreerende Departementen en ambtenaren, strekkende tot vermeerdering der uitgaven, zoo dezelve op geene onvermijdelijke noodzakelijkheid steunen, beschouwen als onvatbaar voor inwilliging of ondersteuning.» Zie Tijdschrift voor N. I., 1851, I, 267.

¹⁾ Zie Van Deventer, III, 177. Zij werden bij de bewerking van Van Deventer's Bijdragen niet in het Koloniaal archief te 's Gravenhage gevonden.

²⁾ Zie Van Deventer, III, 132.

volking in Pekalongan insgelijks bezwaar, voor zulk een gering loon, als haar was toegezegd, suikerriet te planten. Daarop werden vier van de ergste klagers gevangen genomen en, hoewel zij zich aan geenerlei misdrijf hadden schuldig gemaakt, zooals bij het verhoor duidelijk bleek, voor een jaar tot dwangarbeid veroordeeld. Ziedaar een paar staaltjes van de middelen, die men destijds op Java bezigde om de inlanders tot het sluiten van „vrije overeenkomsten“ te bewegen.

In den regel schijnen de plaatselijke besturen geen groote moeilijkheden te hebben ondervonden; maar hier en daar hebben toch kleine onlusten plaats gehad. Zoo begaven zich den 2 Augustus 1833, in een van de afdeelingen der Residentie Pasoeroean, ruim 1000 Javanen naar de woning van den regent, verklarende, niet huiswaarts te willen keeren, alvorens zij van de suikercultuur waren ontheven. Tot laat in den avond poogde men te vergeefs hen door zachte middelen te overreden; doch toen dit niet gelukte, werden de noodige maatregelen beraamd om geweld te gebruiken. De militaire macht werd in gereedheid gebracht, ten einde de weerspannige suikerplanters duidelijk te maken, dat de Gouvernementscultuur met al den aankleve daarvan op hunne aloude gebruiken gegrond en geheel in overeenstemming met hunne belangen was ¹⁾.

Den volgenden dag groeide de menigte tot 2500 à 3000 man aan en vorderde nu gewapend en op dreigenden toon ontheffing van de suikercultuur en vrije beschikking over hare rijstvelden. Om bloedvergieten te voorkomen, besloot eindelijk het plaatselijk Bestuur toe te geven en bekend te maken, dat dit jaar geen suiker meer behoefde geplant te worden. Nauwelijks was die toezegging gedaan, of de menigte

---

¹⁾ Zie: *Blik op het Bestuur van N. I.*, uitgegeven door de Redactie van De Oosterling, Kampen 1835, bl. 101. Ik ben thans geneigd om met Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper te gelooven, dat Mr. P. Merkus dit boek niet geschreven heeft.

ging rustig uiteen. Deze belofte is niet nagekomen; de plantloonen zijn echter kort daarop verhoogd en van regeeringswege zijn eenige maatregelen genomen in het belang der bevolking ¹⁾.

---

¹⁾ Mijne voorstelling van de oorzaken der onlusten in Pasoeroean is door Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper genoemd: «eene merkwaardige bijdrage, hoe de waarheid door de overlevering, door oncritisch naschrijven, kan verdonkerd worden.» (Geschiedenis van Nederland na 1830, II, bl. 285.) Hij herinnert ons aan hetgeen over deze zaak reeds in 1834 geschreven is door Van Elten en doet vervolgens mededeeling van een relaas, hem ter hand gesteld door den Heer van Nes, resident van Pasoeroean in de jaren 1832—1839. Volgens dat relaas zou de suikercultuur met de onlusten van 1833 niets te maken hebben, bestond zelfs de meerderheid van het saamgescholen volk niet eens uit suikerplanters, en heeft er geen verhooging van plantloonen plaats gehad. Er is alleen, zoo luidt het bij den Heer Van Nes, door hem «voorgesteld» om een verhooging van plant- en snijloon van de suikerfabrikanten «voor te stellen.» Dus geen verhooging, slechts een «voorstel» tot verhooging.

De eerbied, dien ik schuldig ben aan de nagedachtenis van den Heer de Bosch Kemper, verplicht mij tot een antwoord. Ik kan het vroeger geschrevene, door hem zoo geheel onjuist genoemd, niet bijkans onveranderd laten herdrukken, zonder de redenen te vermelden, die mij daartoe nopen.

Zij zijn hoofdzakelijk deze. Noch Van Elten, noch van Nes, is voor mij in dezen een man van gezag. Van Elten niet, want hij heeft, zooals de Heer de Bosch Kemper zelf herinnert, zijne brochure geschreven op last en onder toezicht van Van den Bosch, die er natuurlijk geen belang bij had om het gebeurde in Pasoeroean aan de oprijving der suikercultuur te zien toegeschreven. Van den Bosch werd destijds hevig aangevallen. De brochure van Van Elten was eigenlijk zijn zelfverdediging en kan als geschiedkundig bewijsstuk niet dienen. Maar ook aan Van Nes mogen wij geen onbepaald vertrouwen schenken. Hij was het, die aan de verregaande oprijving der suikercultuur in Pasoeroean schuldig stond. Bij een resolutie van 2 Januari 1834 is hem bevolen om daarmede niet voort te gaan en door het doen aanleggen van nieuwe rijstvelden een betere verhouding tusschen de uitgestrektheden gronds, die voor suikercultuur en paditeelt werden gebezigd, te doen ontstaan. In een Missive van den Gouv. Gen. Rochussen, dd. 20 Januari 1850, waarbij een rapport van den directeur der cultures wordt overgelegd, wordt hij beticht van veel meer de belangen der suikerfabrikanten in zijne residentie te hebben bevorderd dan die van het Gouvernement en de suikerplantende bevolking.

De Indische regeering schijnt het destijds niet noodig geacht te hebben, omtrent deze gebeurtenis uitvoerige berichten naar Nederland te zenden; waarschijnlijk om goede redenen. Zulke berichten toch zouden een eenigszins zonderlinge

De cultuur, zegt de directear, is wel sterk uitgebreid, maar «de voordeelen zijn grootendeels genoten door de fabrikanten, terwijl de bevolking al de lasten heeft gedragen tegen onvoldoende betaling en het «gouvernement aanzienlijke sommen op de ontvangen suiker heeft verloren en nog verliest.» — Het is derhalve verklaarbaar dat Van Nes niet gezind was om eenig verband te erkennen tusschen de onlusten van 1833 en de suikercultuur. Ik onderstel bij hem geen kwade trouw; maar hij was geen onpartijdig persoon, en ik zou mij aan «concritisch naschrijven» bezondigen, indien ik zijn voorstelling zonder verder onderzoek volgde.

Te meer, omdat er eenige omstandigheden zijn, die niet voor hare juistheid pleiten. De Heer de Bosch Kemper zegt: «Ook door de nauwkeurige overweging der officieele stukken betreffende de rechtsvervolgving, door van Deventer, blz. 469 (lees blz. 590) medegedeeld, wordt de voorstelling van Van Nes bevestigd.» (Aant. p. 150.) Ik kan het niet inzien. Opmerking verdient, dat bij resolutie van 12 Januari 1835 «den resident «van Pasoeroean de ontevredenheid der regeering is betuigd over de «zeer trage afdoening dezer zaak» (de rechtsvervolgving van 18 in den oploop betrokken personen) «en over de onvolledigheid van het onderzoek.» Maar van nog meer belang is het volgende:

Van Nes schrijft de onlusten toe aan de wraakzucht van een Madureeschen vorst: in geen der stukken, door van Deventer medegedeeld, wordt van dien Madurees met een enkel woord melding gemaakt.

Van Nes schrijft, «dat onder het volk het grootste gedeelte niet tot de suikerrietplanters behoorde.» De Regeering daarentegen noemt nog in hare resolutie van 12 Januari 1835 den oploop «een oploop van suikerplanters.» Ook blijkt uit hare missives van Augustus en September zeer duidelijk, dat zij de opdrijving der suikercultuur voor de oorzaak der onlusten houdt, al poogt zij die onlusten zelve als van weinig belang voor te stellen. Kwaadwilligen kunnen de bevolking hebben aangemoedigd om hare bezwaren «in te brengen,» het bestaan dier bezwaren erkent de regeering. (Zie van Deventer, II, 584.)

Van Nes schrijft: de plantloonen zijn niet verhoogd. Daarentegen leest men in het Verslag van den Gouverneur-Generaal ad interim J. C. Baud betreffende zijne inspectiereis over Java, dd. 20 Augustus 1834: «Met den aanvang van dit jaar hebben de fabrikanten (hoezeer daartoe «volgens de contracten niet gehouden), de betaling van een groote bouw

toelichting zijn geweest op hetgeen Van den Bosch kort te voren in een zijner nota's had geschreven: „dat men in de Oostelijke provinciën den ijver der bevolking om suikerriet te planten had moeten beperken, vermits enkelen al hunne

eerste soort verhoogd tot op *f* 200 en hebben beloofd om het riet met eigen karren en vee naar den molen te doen brengen: concessiën, die een zeer gunstigen indruk hebben gemaakt, vooral de laatstgemelde, «want de landbouwers zijn hier uitermate gehecht aan hunne trekdiereu, die zij zeer ongaarne voor het zeer vermoeiend werk der suikermolens afstaan.» En later, als van Bezoeki gesproken wordt: «Bij mijne komst in deze residentie, vond ik omtrent de prijzen, door de fabrikan-ten aan de planters te betalen, nog de bij de contracten vervatte betaling in zwang, namelijk *f* 160, *f* 120 en *f* 80 per groote bouw van 1400 vierk. roeden, voor de drie klassen van suikerrietvelden, even als die tot in het jaar 1833 in Pasoeroean had bestaan. Het kwam mij gevaarlijk voor, dat twee naast elkander gelegen en in geheel gelijke omstandigheden verkeerende residentieën, verschillende tarieven van betaling zouden hebben, vooral daar de verhooging in Pasoeroean blijkbaar het gevolg was van den oloop in Augustus 1833, hetwelk de planters van Bezoeki tot een gelijke poging zou hebben kunnen aansporen.» (Zie van Deventer, II, 665 en 670. Verg. ook bl. 589, noot.)

Op het punt van de verhooging der plantloonen heeft de Heer Van Nes zich dus vergist. Maar nu merke men op, met welk een overhaasting hij zijn bericht aan den Heer Kemper heeft samengesteld. Hij schrijft: «Niet zooals de Heer Pierson, naar van Deventer II, bl. 669 en 670, voorgeeft, zijn de plantloonen sedert dien tijd verhoogd, maar wel heeft de Resident van Pasoeroean, in een conferentie van den waarn. G. G. Baud, den Lt. Gouv. de Eerens en den Directeur der cultures, te Buitenzorg gehouden, voorgesteld, de vernieuwing der contracten met verhooging van plant- en snijloon aan de suikerfabrikanten voor te stellen, ten einde de bevolking in de groote voordeelen van het suikerfabrikaat te doen deelen. Eene verhooging van plant- en snijloon toch konde niet verkregen worden, zonder toestemming en toetreding der suikerfabrikanten tot de nieuw geprojecteerde contracten.» Het hierboven gegeven uittreksel uit het Reisverslag van J. C. Baud toont aan, dat dit laatste argument geen doel treft, en Van Nes zou zijne ontkenning van de verhooging der plantloonen of achterwege gehouden of geheel anders toegelicht hebben, indien hij bij Van Deventer dit Reisverslag had nagelezen. Hij heeft het klaarblijkelijk niet gedaan; en de Heer de Bosch

rijstvelden daarmede hadden bepoot¹⁾. Tot die Oostelijke provinciën behoorde ook Pasoeroean. Intusschen was het gebeurde een les om niet te veel te rekenen op de zachtheid der bevolking, en „den tegenzin der Javanen tegen nieuwigheden“ (gelijk Van den Bosch het uitdrukte) wel in het oog te houden. Aan dien tegenzin, schreef hij later, moest aanvankelijk veel worden opgeofferd²⁾.

Tot de middelen die ten dienste van het cultuurstelsel werden aangewend, behoorde ook wel, dat men de bevolking van de eene dessa suiker en indigo liet planten op de gronden der andere, omdat de inlanders, op eigen grond plantende, dien te veel zouden ontzien! Dit is, naar een

Kemper evenmin, want anders had hij onmiddellijk bespeurd, hoe verkeerd Van Nes hem inlichtte.

Kortom, het stuk van Van Nes heeft geen historische waarde. De schrijver moge recht hebben als hij beweert, dat Pasoeroean in 1833 kanonnen noch schutterij bezat (dit punt is van minder belang), zijne voorstelling omtrent de hoofdoorzaak der beweging kan ik niet overnemen. Hoe onwaarschijnlijk is zij! Er heeft, na een aanzienlijke opdrijving der suikercultuur, een volksoploop plaats, die door het Gouvernement als een «oploop van suikerplanters» wordt betiteld; daarna wordt onderzocht of de suikercultuur inderdaad bezwarend is voor de bevolking en, als dat blijkt zoo te wezen, last gegeven om ze niet verder uit te breiden. Ja nog meer: de fabrikanten, schoon daartoe niet gehouden, besluiten tot een verhooging van plantloon ten bedrage van 25 percent en beloven om voortaan het riet met eigen karren en vee naar den molen te doen brengen. Toch zou de suikercultuur met de geheele beweging niets te maken hebben en deze uitsluitend zijn toe te schrijven aan de wraakzucht van een Madureeschen vorst!

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat de Heer Van Deventer, die «door een «zevenjarig verblijf in Pasoeroean (1849—1856) als secretaris van dat gewest, door kennismeming van de betrekkelijke stukken en door de verhalen van de ooggetuigen, met alle omstandigheden, waaronder deze «merkwaardige demonstratie heeft plaats gehad, is bekend geworden,» «maar die, getrouw aan zijn plan, zijne persoonlijke bekendheid met de «bijzonderheden ter zijde stelt om zich alleen te beroepen op officieele «bescheiden, die ook door anderen kunnen geraadpleegd worden» (II, 583) klaarblijkelijk dezelfde meening is toegedaan als schrijver dezes.

¹ Zie van Deventer, II, 260 en 583.

² Memorie van 1834, blz. 134.

geloofwaardig bericht, in Bantam geschied ¹⁾. In dezelfde residentie werden ten bate der koffiecultuur bij voorkeur boomgaarden in beslag genomen: de jonge vruchtboomen werden dan eenvoudig omgehakt; de oudere liet men staan om schaduw te verkrijgen ²⁾. Ook is het gebeurd, dat men koffieboomen heeft laten planten op grond, die reeds door bemesting voor het verbouwen van veldgewassen was toebereid! — Geen wonder dus, zoo de koffiecultuur in Bantam „aanleiding heeft gegeven, dat enkele dessa's door hare inwoners verlaten zijn.“ ³⁾ Geen wonder evenmin, dat ook in andere residentieën, waar met gelijke gestrengheid is gehandeld, volksverloop is waargenomen. In de eerste helft van 1841 — ik heb het reeds vermeld — zijn niet minder dan 2118 personen uit Japara vertrokken, hetgeen, blijkens het rapport van den ambtenaar Buyskes, door het Gouvernement met een onderzoek naar de oorzaken dier volksverhuizing belast, hoofdzakelijk moet worden toegeschreven aan den druk der cultures. Het rapport van Buyskes ⁴⁾ is zeer belangrijk en der kennismeming overwaard; het kan ook dienen tot verklaring van den nadeeligen invloed, dien de sterke uitbreiding van het cultuurstelsel menigmaal op de volksvoeding heeft uitgeoefend.

Men heeft wel eens getracht, dien invloed te loochenen; het cultuurstelsel, zoo beweerde men, heeft integendeel aan Java's bevolking gelegenheid geschonken om zich beter te voeden dan ooit te voren. Raadplegen wij echter de beste baonnen, die ons ten dienste staan, dan blijkt ons het volgende. De Heer de Launy, destijds Directeur-Generaal der Finantiën, heeft den 21 Augustus 1846 bij het Gouverne-

¹⁾ Zie het ten jare 1871 te Batavia ter landsdrukkerij verschenen *Résumé* van het bij het Gouv. besluit van 10 Juli 1867 bevolen onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam, bl. 187 en 194.

²⁾ t. a. p., bl. 216—7.

³⁾ t. a. p., bl. 222.

⁴⁾ In substantie medegedeeld bij Van Deventer, III, 122—131.

ment een rapport ingediend over den toestand der rijstcultuur ¹⁾. Daarin leest men, dat vóór de invoering van het cultuurstelsel op Java gewoonlijk rijst werd geteeld van goede hoedanigheid, die 6 of 8 maanden noodig heett om te rijpen, doch dat na dien tijd de bevolking meestal verplicht is geweest om rijst te verbouwen van minder soort, die slechts 3 of 4 maanden vordert, maar dan ook 30 à 50 pCt. minder waard is. Verschillende oorzaken schijnen tot dien achteruitgang te hebben bijgedragen ²⁾. Nu eens werden de velden na afloop der Gouvernements-cultuur te laat aan de bevolking teruggegeven; dan weder — gelijk met de suiker het geval was ³⁾ — had de regeering voor hare ondernemingen de beste gronden in beslag genomen; maar zeer dikwijls ontvingen de inlanders hun land in zulk een uitgeputten toestand terug, dat de teelt van goede rijst in den eersten tijd onmogelijk was. „Moesten,“ zoo schreef de Minister J. C. Baud in 1847 aan den Koning (en hij dacht daarbij zeker ook aan de uitkomsten der enquête van 1834, hierboven op blz. 106 vermeld), „moesten de directe en indirecte voordeelen van het moederland niet bij elke gelegenheid op den voorgrond staan, de kennis van de bezwaren, die de indigocultuur na zich sleept en van haren invloed op de ontzettende duurte van de rijst, zou voorzeker moeten leiden tot het besluit om die cultuur geheel op te heffen en om de 50,000 bouws, thans daarvoor niet slechts gebezigd, maar ook uitgemergeld, voor goed terug te geven aan de rijstteelt ⁴⁾.“ In hetzelfde jaar vaardigde de toenmalige Gouverneur-Generaal Rochussen een kabinetcirculaire uit, waarin hij den schadelijken invloed van het cultuurstelsel op de volksvoeding zonder omwegen erkende. De landvoogd verzekerde, dat de hoeveelheid graan,

¹⁾ Dit verslag is opgenomen in het T. v. N. I., 1851, II, 35—41.

²⁾ Verg. Bijdragen tot de kennis der voortbrengselen van N. I. (uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen), de Rijst, blz. 26.

³⁾ Zie het Rapport der Suiker-Commissie van 1857, blz. 18.

⁴⁾ Van Deventer, II, 616.

die over een gegeven oppervlakte werd inge oogst, in den laatsten tijd „aanzienlijk minder was geworden“, en hij aarzelde niet om dit aan de genoemde oorzaak toe te schrijven. De Heer Rochussen deelt deze circulaire zelf mede op blz. 128—133 van zijne Toelichting en Verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië (1853). Hij beroemt er zich op, dat onder zijne regeering de 84541 bouws, die, in 1845 voor de Gouvernementscultures, behalve de koffie, waren afgezonderd, in 1850 tot 70651 waren verminderd.

Ook de teelt van zoogenaamde tweede gewassen werd door de gedwongen cultures vaak belemmerd. Het meeste nadeel is in dit opzicht veroorzaakt door de verplichte tabakscultuur, die gelukkig nooit een aanzienlijke uitbreiding heeft erlangd, maar in die streken, waar zij is ingevoerd, zeer drukkend is geweest voor de bevolking. Een onderzoek, in Maart 1850 ingesteld naar de oorzaken van het volksverloop uit de afdeelingen Demak en Grobogan (residentie Samarang), heeft dit overtuigend bewezen. De betrokken dorpshoofden zijn omtrent dat volksverloop ondervraagd, en zie hier hunne antwoorden:

„Vraag. Hebben de verhuizers plan om later terug te keeren?

Antwoord. Wellicht wel, indien er veranderingen in het district komen.

Vraag. Welke veranderingen? Wordt de bevolking door de ambtenaren onderdrukt of geven hunne handelingen of gedragingen aanleiding tot grieven?

Antwoord. Neen, doch wij zijn bevreesd om de hoofdoorzaak der verhuizing op te geven.

Vraag. Spreekt vrij, gij hebt daartoe recht; er zal u geen leed geschieden.

Antwoord. De tabaksfabrieken zijn daarvan de oorzaak.

Vraag. Dit bevreesd mij; de bevolking heeft bij de tabaksfabrieken toch groote voordeelen.

Antwoord. O neen; het volk lijdt door het bestaan der fabrieken veel schade en is daardoor zoo verarmd. Vóór het oprichten der fabrieken had de bevolking eenige welvaart en nu heeft zij geen voedsel.

Vraag. Hoe kan dat zijn, daar de bevolking toch veel geld bij de tabaksfabrieken verdient?

Antwoord. Vele menschen in de dessa's, die geen karbouwen (buffels) hadden en er nu nog geen hebben, konden nimmer zooveel aanplanten dat zij genoeg te eten hadden. Daarin konden zij echter voorzien, door anderen in den padieoogst behulpzaam te zijn.... Sedert de oprichting der fabrieken moest dit ophouden, omdat gedurende den padieoogst ook de gronden voor den tabaksaanplant moesten worden ontgonnen en de ingedeelden daaraan moesten werkzaam zijn. Tengevolge van het aanplanten van tabak konden zij ook geen polowidjo (tweede gewassen) planten en daardoor hadden zij steeds gebrek aan voedsel, dat zij van anderen leenen of koopen moesten.... De landrente moest nu uit de geogste padie worden voldaan en van datgene, wat dan overbleef, moesten de planters met hun gezin in hunne voeding voorzien, waarin zij meestal te kort schoten, zoodat zij leenen of koopen moesten.

Vraag. Maar dat nadeel werd immers vergoed door het plantloon van den tabak?

Antwoord. Op verre na niet; wat de planters verdienen was meestal niet voldoende om de schulden voor gekocht voedsel te betalen, zoodat zij daartoe nog andere bezittingen, als kleedjes, sieraden en wapens, soms karbouwen, moesten verkoopen. Die geen karbouwen hadden, moesten uit het plantloon van den tabak de huur van karbouwen vinden voor de bewerking der gronden. Dikwijls is het gebeurd, dat door den zwaren arbeid, dien de bewerking der gronden voor de tabak vordert, karbouwen verlamd of gestorven zijn.... Ook is de tabakscultuur voor de bevolking een zware arbeid. Daarmede zijn de planters 6 à 8 maanden bezig. Zij

moeten aanhoudend dag en nacht op de velden zijn, zoodat hun tot niets anders tijd wordt gelaten.... Van het oogeblik dat de bewerking van den grond begint, totdat de tabak ingeogst is, heeft het volk geen rust....

Vraag. Waarom is daar vroeger niet over geklaagd?

Antwoord. De kleine man klaagt nooit openlijk.

Vraag. Waarom is de kleine man dan niet vroeger gaan verhuizen?

Antwoord. Er zijn reeds zeer velen verhuisd, sedert de tabaksfabrieken opgericht zijn, ofschoon niet zoo veel, omdat het volk nog steeds voedsel had en niet totaal verarmd was.

Vraag. Maar nu dan de menschen, die geen tabak hebben geplant, waardoor hadden die schade?

Antwoord. Door de levering van materialen.... Alles moest op verren afstand gekapt en gehaald worden.... Niet allen kunnen balken kappen en niet allen hebben bamboe-aanplantingen. Die ze leveren moesten, waren genoodzaakt ze meestal van anderen te koopen.

Vraag. Daarvoor verkregen ze immers ook betaling?

Antwoord. Minder dan de inkoopsprijs bedroeg, omdat de prijzen bij levering door het bestuur bepaald zijn....

Vraag. Wat zou nu, naar uw gevoelen, in het belang van het volk kunnen gedaan worden om verdere verhuizingen te voorkomen?

Antwoord. Wij kunnen dit moeilijk opgeven; doch zeker zal het volk worden teruggehouden, indien geen tabak meer wordt aangeplant, want het volk, dat nog niet bij de tabakscultuur is ingedeeld geweest, verhuist nu, uit vrees dat het ingedeeld zal worden, omdat reeds zoo vele van de gewone tabaksplanters verhuisd zijn en er dus nieuwe zullen moeten worden ingedeeld.¹⁾

De Gouverneur-Generaal Rochussen heeft destijds een verslag van dit onderzoek ter kennis gebracht van het opperbestuur. Toen zijn opvolger, de Heer Duymaer van Twist,

¹⁾ Memorie van Toelichting der cultuurwet van 1865/66, blz. 23—25.

in September 1852 de afdeelingen Demak en Grobogan bezocht, vond hij er nog de sporen van de ellende, die er geheerscht had. „Opmerkelijk was het, te zien,“ schreef hij aan den minister van koloniën, „hoe de terugkeerende bevolking zich steeds op een aanzienlijken afstand vestigde van de ruïnen der tabaksschuren. Het schijnt dat zij een huivering heeft voor die gebouwen, die zoozeer tot hare rampen hebben medegewerkt en vreest, dat die cultuur te eeniger tijd op nieuw zal worden opgevat“ ¹⁾).

Waarlijk, als wij nagaan, tot welke ongerechtigheden de gedwongen cultures, destijds vooral, direct en indirect aanleiding hebben gegeven, dan wordt het ons zoo duidelijk, dat mannen, die dit alles voor een groot gedeelte hebben bijgewoond, geen woorden weten te vinden om hun afkeer van het stelsel van Van den Bosch te uiten. Doch gelukkig is dit stelsel sedert 1850 belangrijk ingekrompen en milder toegepast. De regeering heeft eindelijk begrepen, dat op den ingeslagen weg niet langer kon worden voortgegaan. In de Staten-Generaal zijn de Indische belangen meer ter sprake gebracht. In brochures en tijdschrift-artikelen is de natie bekend gemaakt met ons bestuur over Java en vele stemmen hebben luide op hervorming aangedrongen. Ook is allengs de financieele toestand van het moederland verbeterd: de jaarlijksche rentelast, die acht jaren te voren nog *f* 44 miljoen had bedragen, was in 1852 reeds tot *f* 35 miljoen verminderd. Er bestond dus na 1850 niet meer dezelfde noodzakelijkheid als vroeger, om van Java's bevolking het uiterste te vorderen. Bovendien is de prijs van het voornaamste gouvernementsproduct — de koffie — tot zulk een hoogte gestegen, dat ondanks de beperking van enkele gedwongen cultures de baten voor de schatkist toch aanzienlijk zijn toegenomen. De invloed van dit alles is niet uitge-

---

¹⁾ t. a. p. blz. 25.

bleven. Op de belangen der bevolking is meer dan vroeger gelet. Hare loonen zijn verhoogd, hare grieven onderzocht, de drukkendste belastingen afgeschaft. Onder deze laatste mag ik de bazaarrechten niet vergeten, zijnde een belasting op het koopen en verkoopen ter openbare markt, die jaarlijks ruim *f* 2.000.000 aan de schatkist opracht, doch door de knevelarijen der Chinezen, aan wie ze verpacht was, veel meer (men zegt *f* 6 à *f* 7 millioen) aan de bevolking kostte. De opheffing hiervan heeft men te danken aan den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist. Ook de cultuurpercenten der Nederlandsche ambtenaren, die tot zoo vele misbruiken aanleiding gaven, zijn afgeschaft, de heerediensten beperkt, terwijl omstandigheden, ten deele onafhankelijk van den wil der regeering, mede den algemeenen toestand hebben verbeterd. Zoo heett de suikerindustrie zulke groote vorderingen gemaakt, dat de productie per bouw sedert 1840 tot meer dan het dubbel is gestegen. Zij bedroeg:

in 1840	23.53	picols.
" 1845	27.84	"
" 1850	35.03	"
" 1855	33.26	"
" 1860	45.68	"
" 1865	44.47	"
" 1870	55.03	"
" 1875	61.04	"

Ik zal in het volgende hoofdstuk nog eenige hervormingen van den allerlaatsten tijd beschrijven; daaruit zal blijken, dat ook in het cultuurstelsel, voor zoo ver het heeft stand gehouden, veel is verbeterd. — Toch moet nog altijd het bekende woord van Groen van Prinsterer onze leus blijven: „dankbaar — maar onvoldaan.“

II. Dat de dwangcultuur, in het algemeen gesproken, aan de welvaart van Java bevorderlijk zou zijn geweest, zooals velen beweren, blijkt dus niet; immers van hare inkrimping

dagteekent juist een tijdperk van meerderen bloei voor de kolonie. Intusschen — en hierop wensch ik in de tweede plaats te wijzen — geldt niet van alle residentien hetzelfde. Het stelsel van Van den Bosch heeft zich steeds gekenmerkt door groote ongelijkheid in zijne werking.

Dit moet voor een groot deel daaraan worden toegeschreven, dat de gronden, die voor de invoering of uitbreiding van cultures zijn gekozen, soms niet of minder goed, maar soms ook bij uitnemendheid daarvoor geschikt waren.

Nog in 1860—62, zoo leest men in de belangrijke bijlagen van het Verslag omtrent de uitkomsten der koffienquête, zijn in Probolingó koffietuinen aangelegd op gronden, waar niet veel meer dan de helft der geplante boomen met moeite voor hunne wortels tusschen steenen en rotsblokken een doorgang konden vinden ¹⁾. In Patjitan moest menige tuin worden prijsgegeven. Sedert 1860 heeft men er meer in paggers en op de erven laten planten, doch ook hierin, zoo lezen wij, heeft men zoo weinig oordeel aan den dag gelegd, dat in een der districten van 300.000 boomen niet de helft, in een ander van 483.000 boomen slechts 50.000 zijn geslaagd ²⁾. In Bagelen — men verneemt het uit dezelfde bron — is het plaatselijk bestuur er eens toe overgegaan om koffietuinen aan te leggen op rijstvelden; de uitkomsten waren allertreurigst: na vijf of zes jaren stierf meestal de boom. Sedert 1857 zijn de tot dat einde gebezigde velden, naar gelang de tuinen werden afgeschreven, teruggegeven aan de bevolking; toch heeft men tijdens de enquête nog enkele koffietuinen op sawah's aangetroffen ³⁾. In Kadoe heeft men op zekeren dag een stelsel van bemesting ingevoerd, dat aan meer dan een milioen boomen het leven heeft gekost. Bij Gouvernements besluit van 27 De-

---

¹ Bijlagen van de Hand. der Staten-Gen., 1870/71, blz. 1357.

² t. a. p. blz. 1652.

³ t. a. p. 1871/72, blz. 2390.

cember 1850 is dan ook bevolen om dat heerlijk stelsel van bemesting voorloopig niet meer in practijk te brengen ¹⁾. In een der districten van Cheribon moest een aanplant van 18000 boomen, in 1863 gedaan, reeds na weinig jaren worden afgeschreven. „Aan de bevolking is echter nooit hiervoor „vergoeding gegeven; hieraan is zelfs niet gedacht.“ — ²⁾ Zoo ging het altijd. Wanneer een particulier ondernemer onverstandige dingen doet, draagt hij zelf daarvan het na-deel; maar als het Nederlandsche Gouvernement koffieboomen laat planten op ongeschikte gronden en die boomen bij duizenden sterven, is de inlander, die slechts zijn bevelen opvolgde, de souffre-douleur. Hij krijgt geen vergoeding; „daaraan wordt zelfs niet gedacht.“

Gelukkig echter is de keus der gronden niet altijd even slecht geweest; vele zijn bij uitnemendheid geschikt bevonden, met name voor de koffiecultuur. In Pasoeroean, bij voorbeeld, welke residentie ongeveer één vierde levert van al de Gouvernementskoffie, die op Java wordt geteeld, moet de cultuur van dat artikel zeer voordeelig zijn voor de bevolking. Men vindt er zelfs een klasse van lieden, djoeragans geheeten, die van het koopen en huren der koffieplantsoenen een bedrijf maken. Soms koopen zij het product alleen, maar soms ook koopen of huren zij den geheelen aanplant of laten zelfs nieuwe tuinen door de bergbewoners aanleggen. „Als huurprijs voor koffie van den boom,“ zoo berichtte in 1865 de resident Van der Poel, „betalen zij *f* 30 tot *f* 100 de duizend boomen, waarbij op hen de verplichting rust om het plantsoen te onderhouden, terwijl deze huur dikwijls voor drie of meer oogsten wordt gesloten. De koopprijs van een aanplant van 1000 boomen varieert tusschen *f* 100 en *f* 220.“ Vooral in het district Tengger is dit zeer algemeen: ongeveer 1200.000 boomen worden er geacht in handen van

¹⁾ t. a. p. 1871/72, blz. 2430.

²⁾ t. a. p. 1871/72, blz. 2501.

djoeragans te zijn; maar deze schatting is vermoedelijk nog beneden de werkelijkheid ¹⁾.

Men mag aannemen, dat er nog meer streken van Java zijn, waar de toestand even gunstig is ²⁾, en het behoeft ons dan ook niet te verbazen, dat de berichten van ooggetuigen omtrent de werking van het cultuurstelsel hemelsbreed van elkander verschillen. Het maakt een belangrijk onderscheid, waar zij hebben gewoond. In Pasoeroean, zoo als wij gezien hebben, en gedeeltelijk ook in Probolingo, geeft de koffiecultuur voordeel aan de bevolking; daarentegen leest men in de Bijlagen van het Verslag der koffie-enquête omtrent Samarang: „Bij den aanleg en het onderhoud der koffietuinen wordt groot misbruik gemaakt van den arbeid der bevolking, die er somwijlen toe is overgegaan om het reeds op dwang geplukte en bereide product onderweg of te verkoopen aan opkoopeers, of ook maar eenvoudig weg te werpen in de wildernis, omdat het koffiepakhuis te ver gelegen en te moeilijk te bereiken was.“ ³⁾ Over het geheel schijnen de pakhuizen tot voor korten tijd veel te weinig talrijk te zijn geweest, even als het personeel dat ze bediende ⁴⁾. „Het is gebleken,“ zoo leest men in een Missive, dd. 26 Aug. 1870 van den Gouverneur-Generaal Mijer aan den Minister van Koloniën ⁵⁾, „dat de koffieplanters soms acht dagen moeten wachten vóór dat hun product in ontvangst wordt genomen en betaald, gedurende welken tijd zij zelve voor huisvesting en voeding moeten zorgen, ver verwijderd zijn van vrouw en kinderen en onttrokken worden aan de verzorging van hun vee en plantsoenen.“ Maar ook in dit op-

¹⁾ Bijlagen tot de Hand. der Staten-Gen. 1871/72, blz. 2509.

²⁾ Zie b. v. Bijlagen 1872/73, 5. 1 blz. 7, omtrent het distrikt Tengger in Probolingo.

³⁾ Bijlagen 1870/71, blz. 1541.

⁴⁾ Sedert 1873 is het aantal pakhuizen van 228 tot 288 vermeerderd.

⁵⁾ t. a. p. 1871/72, blz. 1145. Verg. het Rapport van den heer Bosch, blz. 106.

zicht zal er wel ten allen tijde veel verschil hebben bestaan tusschen de eene residentie en de andere.

In het reeds meermalen genoemde verslag van den Heer Bosch over de koffiecultuur ¹⁾ vindt men een opgave van hetgeen in de twaalf jaren 1853—1864 door ieder koffieplantend huisgezin in het beste jaar, het slechtste jaar en gemiddeld is ontvangen. Zie hier eenige sterk sprekende cijfers uit dat overzicht:

	hoogst	laagst	gemiddeld.
Bantam	f 19.31	f 0.81	f 10.06
Tagal	" 60.47	" 15.22	" 37.84
Japara	" 18.62	" 2.29	" 10.45
Paseroean . . .	" 60.47	" 15.32	" 37.99
Banjoewangie .	" 12.64	" 1.98	" 7.31
Soerabaja . . .	" 43.43	" 46.37	" 29.30

Nu staat het volstrekt niet vast, dat daar, waar de minste betaling is genoten, de minste arbeid is verricht; ja het tegenovergestelde was dikwijls mogelijk. Ook zal men het groote verschil hebben opgemerkt tusschen de verdiensten der bevolking in goede en in slechte jaren. Bij een schralen oogst was inderdaad in sommige residentieën de belooning al zeer gering ²⁾ en ook dit bleek een nadeel, klevende aan de gouvernements-koffiecultuur. De druk, dien zij uitoefende, was niet alleen verschillend tusschen de eene plaats en de andere, maar ook van jaar tot jaar. Zoo vaak een slechte koffie-oogst is samegevalen met een slechten padi-oogst, moet in sommige streken van Java de toestand der bevolking zeer ongunstig zijn geweest.

Bij de suikercultuur is de ongelijkheid van verdien-

¹⁾ Blz. 123. Dit verslag is de laatste bijlage van de Indische begroo-ting over 1871.

²⁾ Men heeft dikwijls willen berekenen, hoeveel de verdiensten der koffieplanters per dag hebben bedragen. Daartoe zou men echter moeten weten, hoeveel dagen zij arbeiden, en dat weet niemand, naar het schijnt, ons met juistheid te zeggen. De gewone schatting is 60 dagen per huisgezin van drie personen.

sten nooit zoo groot geweest als bij de koffiecultuur, noch als wij het eene jaar, noch als wij het eene gewest met het andere vergelijken, vinden wij hiér zulke groote verschillen. Sedert echter (door den Gouverneur-Generaal Rochussen) de betaling per bouw door een betaling per uitgeleverden pikol suiker was vervangen, moesten de ongelijke geschiktheid van den grond voor de suikerteelt en de ongelijke bekwaamheid der fabrikanten noodzakelijk eenig verschil van plantloonen teweegbrengen. Zoo werd in 1869 gemiddeld over gansch Java *f* 107.94 per bouw uitbetaald; maar in Probolingó genoot de bevolking *f* 125.42, in Tagal slechts *f* 69.85. Wij hebben reeds opgemerkt (blz. 134) dat de suikerproductie per bouw in den laatsten tijd aanmerkelijk is toegenomen; in 1862 was het middencijfer over geheel Java 42.27, in 1875 61.04. Maar in de eene residentie is de toeneming veel sterker geweest dan in de andere. Cheribon is geklommen van 34.80 tot 96.92, Bezoeki van 44.72 tot 88.48, Madioen zelfs van 29.86 tot 64.50 pikols. Deze veranderingen hebben natuurlijk invloed gehad op de betrekkelijke verdiensten der bevolking bij de suikercultuur.

In sommige streken van Java werkt het cultuurstelsel eenvoudig als eene gewone heffing in geld. Dikwijls toch zijn de gezeten landbouwers niet in staat of niet gezind om zelve de cultuurdiensten te verrichten, die de regeering hun heeft opgedragen ¹⁾. Zij huren dan menoempangs als

---

¹⁾ »De eenigszins welgestelde landbouwer tracht zich door geldelijke opoffering zooveel mogelijk aan het drukkende en voor hem onaangename der verplichte diensten te onttrekken.» Rapport der suikercommissie van 1857, Bijlage Y. Soerabaja *f*. 3. Zie ook het regeeringsverslag over 1862, blz. 30.

Bij de heerediensten geschiedt hetzelfde. »Afskoop of plaatsvervangning van heeredienst door minnelijke schikking der betrokkenen onderling,» zegt het koloniaal verslag van 1869, »vindt op Java en Madura overal plaats.» Zie verdere bijzonderheden: Bijlagen tot de Hand. der

plaatsvervangers, wien zij in dat geval natuurlijk een zeker minimum van loon moeten waarborgen. Wordt dat loon nu volkomen gedekt door hetgeen het Gouvernement betaalt, dan heeft de landbouwer niets verloren, misschien zelfs iets verdiend, gelijk wij hierboven gezien hebben dat het geval is in Pasoeroean. Is echter de betaling daarvoor niet toereikend, gelijk maar al te vaak gebeurt, dan moet hij het verschil aanvullen. Ziedaar eene nieuwe reden, waarom het cultuurstelsel niet overal denzelfden invloed uitoefent op de welvaart der bevolking. Die invloed, ziedaar mijne slotsom, hangt voor een groot deel af — en heeft ten allen tijde afgehangen — van plaatselijke omstandigheden.

Om het onderwerp, dat ons nu bezig houdt, zoo getrouw en volledig mogelijk te behandelen, moet ik ten slotte nog de aandacht bepalen bij een zeer belangrijk punt, namelijk de werking van het cultuurstelsel ten opzichte van de volksinstellingen der Javanen. Zooals men weet, was het een geliefkoosde bewering van den Graaf van den Bosch dat zijn systeem geheel op de adat, de aloude gebruiken der inlanders, was gegrond. Deze stelling is zoo dikwijls herhaald, dat gedurende vele jaren bijna niemand aan hare juistheid heeft getwijfeld. En toch meen ik het een onbetwistbare waarheid te mogen noemen, dat geen stelsel ooit de adat meer geschonden heeft dan juist dat van den Graaf van den Bosch. Alleen wat den schijn betreft berust het op de volksgebruiken; in werkelijkheid staat het op geheel andere grondslagen. En dit is geen uit de lucht gegrepen verwijt, maar eene opmerking, die door de beste getuigen wordt bevestigd ¹⁾. Ja, wat meer is, het cultuurstelsel heeft de

---

Staten-Gen. 1869/70, blz. 309—310. Men klaagt er over, dat vele plaatsvervangers oude en halfvolwassen lieden zijn. Zie Kol. Verslag van 1875, blz. 81.

¹⁾ Men kent de krasse woorden van J. C. Baud, in 1853 door hem gebezigd in een geheime Memorie aan den Minister van Kolonien. Sprekend van de suikercultuur in het bijzonder, maar (als ik den zin

adat juist ondermijnd in datgene wat goed en weldadig was voor de bevolking. Het heeft, ziedaar de drie punten die ik in het kort wensch te beteogen, de dorpsinstellingen grootendeels bedorven; de rechten der bevolking op hunne velden in menig opzicht ^{mis} erkend; en het communaal grondbezit uitgebreid.

Het heeft de dorpsinstellingen grootendeels bedorven. Immers, het schoonste van die instellingen is de verkiezing der dorpschoude door de leden der gemeente zelve. Zoolang dat recht wordt gehandhaafd, zijn de vrijheden der bevolking voor een belangrijk deel verzekerd. Men herinnert zich ongetwijfeld, welke voorzorgen de Commissarissen-Generaal in 1818 genomen hebben om te verhinderen dat de schoude slechts werktuigen zouden worden in de handen der Regenten; hoe zij het ambtelijk landbezit en het sluiten van overeenkomsten met geheele dessa's ook om die reden streng hebben verboden. Onder het cultuurstelsel nu zijn niet enkel die beide verbodsbepalingen opgeheven; men is nog verder gegaan. Het dorpschoude is geworden wat Elout zoozeer trachtte te voorkomen dat hij wierd: een werktuig van het openbaar gezag. Ja nog erger dan dat: de betrekking van dorpschoude is van lieverlede al dieper gezonken. Vroeger werd zij meestal bekleed door personen uit de aristocratie van het dorp, maar onder het cultuurstelsel is zij in handen gekomen van „lieden van de laagste volksklasse”¹⁾; oppassers, staljongens van inlandsche en Europeesche ambtenaren, zijn tot dessa-schoude benoemd. Dit was grootendeels de schuld der regeering,

goed vat) ook van het cultuurstelsel in het algemeen, zegt hij, »dat daardoor aan de Javaansche maatschappij eene gedeeltelijk reeds volbrachte omwenteling is voorbereid, die noch met de eischen der rechtvaardigheid, noch met die van het staatsbelang kan worden overeengebracht.” Bijlagen Hand. Staten-Gen. 1868/69, blz. 1260.

¹⁾ Woorden, voorkomende in eene nota van 20 Sept. 1852, door den directeur der cultures, S. D. Schiff, bij den Gouverneur-Generaal Duymaer van Twist ingediend. Zie van Deventer, III, 327.

want indien zij zich opzettelijk ten doel had gesteld, den post van hoofdessa in de algemeene achtig te doen dalen, had zij niet anders kunnen handelen dan zij gehandeld heeft. Tot het jaar 1841 werden diegenen onder de hoofden, die haar misnoegen hadden opgewekt, vaak met rottingslagen gestraft, terwijl zij niettemin hunne betrekking behielden ¹⁾. Toen dit verboden en ontslag het voornaamste middel van straf was geworden, ontstond er „een formeele handel in dorpsbeambten” ²⁾. Wanneer de indigo-, suiker-, of koffieaanplantingen van het een of ander dorp niet goed vooruitgingen, werd het dorps hoofd ontslagen en een ander aangesteld ³⁾. Kortom „het geheele recht van vrije keus werd een vorm en niets meer” ⁴⁾. Wel bleef dit recht in schijn bestaan; maar veelal had de centrale ambtenaar, om aan de eischen van het opperbestuur te voldoen, aan het hoofd der gemeente zoozeer een werktuig noodig naar zijn hand, dat de wil der dessa wel geheel voor den zijnen moest bukken ⁵⁾.

Ik overdrijf niet; hetgeen ik hier vermeld is bijna woordelijk ontleend aan mededeelingen van hooggeplaatste Indische ambtenaren; van den resident van der Poel, den oud-Minister en directeur der Middelen, E. de Waal en anderen. Al die berichten sluiten volkomen met elkander, en worden daarenboven bevestigd door den inhoud van een kabinetsmissive, die de Minister Fransen van de Putte den 5^{den} Februari 1864 over dit onderwerp tot het Indisch be-

¹⁾ Van Deventer, I, 414—423.

²⁾ Volgens den Resident van der Poel, t. a. p., III, 283.

³⁾ t. a. p., III, 283.

⁴⁾ Tijdschrift voor N. I., 1858, I, 234.

⁵⁾ E. de Waal, Aanteekeningen over koloniale onderwerpen, II, 354—355. Het is merkwaardig, dat art. 6 der »suppletoire punten van instructie,” waarvan hierboven gesproken is, wel het handhaven van »de zelfstandigheid der Javaansche dorpsbesturen” voorschrijft, maar van de vrije verkiezing dier besturen door de ingezetenen met geen woord melding maakt.

stuur heeft gericht, en waarin op terugkeer tot de gezonde beginselen der Commissarissen-Generaal krachtig wordt aangedrongen ¹⁾).

Het cultuurstelsel heeft in de tweede plaats de rechten der dessa-bewoners op hunne velden in vele opzichten miskend.

Om dit te bewijzen zijn weinig woorden voldoende, want hierover kan geen verschil van gevoelen bestaan, dat naar de Javaansche rechtsbegrippen een landbouwer, die geregeld zijne belastingen betaalt, niet van zijn velden ontzet mag worden. Maar bij de invoering en uitbreiding van het cultuurstelsel is dit aanhoudend geschied: hoe willekeurig heeft men gehandeld met de rijstvelden der inlanders! Vooral ten behoeve der suikercultuur. Wanneer b. v. eene grootte onderneming moest worden aangelegd en het daarvoor noodig was, het meerendeel der gronden van een dessa met suikerriet te beplanten, werden de ingezetenen, die aldus van hunne velden waren beroofd, eenvoudig bij de omliggende dessa's ingedeeld, waardoor deze laatsten natuurlijk schade leden, daar nu elks aandeel zooveel kleiner was geworden. Ik ontleen deze mededeeling aan de antwoorden, die in de jaren 1853—1857, bij gelegenheid van eene officieele enquête omtrent de suikercultuur van de verschillende residenten op Java zijn ingekomen ²⁾. Zeer treffend onder anderen is dat van den resident van Samarang. Deze verklaart, dat hij over de „afwijkingen van de huishoudelijke of gemeente-instellingen“ der Javanen, die bij „de in-

¹⁾ Van Deventer, I, 423.

Het schijnt echter, dat het gehalte der dessahoofden op vele plaatsen nog altijd te wenschen overlaat. Hunne betrekking is te slecht bezoldigd en daardoor niet genoeg begeerd. Het zou een groote vooruitgang zijn, indien daarin verbetering werd gebracht; ook de publieke veiligheid zou er bij winnen. Zie Kol. verslag van 1876, blz. 3.

²⁾ Zie het Rapport van de suikercommissie van 1857, blz. 18, bijlage P. fol. 1, en bijlage Y, Tagal, fol. 5.

voering en uitbreiding der suikercultuur" hebben plaats gevonden, maar niet gesproken heeft, omdat het „bezwaar, daarin opgesloten liggende, te zeer bekend en erkend is, dan dat uitweiding daarover noodig zou zijn" ¹⁾). Maar niet alleen ten behoeve der suikercultuur is zoo gehandeld. Hierboven is reeds gebleken, dat de plaatselijke besturen de rechten en gebruiken der bevolking niet beter hebben ontzien bij de invoering en uitbreiding van andere cultures ²⁾).

In de derde plaats heb ik opgemerkt, dat onder de werking van het cultuurstelsel het communaal grondbezit is uitgebreid ten koste van het individueele. Het individueel bezit — reeds de heer Rochussen erkende dit in 1853 onbewimpeld ³⁾ — stond de uitbreiding van sommige cultures in den weg, en niet altijd heeft de regeering haar stelsel daarvoor doen wijken; zeer dikwijls heeft zij het tegenovergestelde gedaan. Bij de invoering der suikercultuur b. v. zijn in sommige residentien „ook die rijstvelden, die volgens plaatselijke gebruiken van het gemeenschappelijk bezit waren buitengesloten, tot de gemeentegronden getrokken" ⁴⁾), opdat men over allen zonder onderscheid op dezelfde wijze zou kunnen beschikken.

Ziehier, hoe men is te werk gegaan in Tagal: de Minister van Koloniën E. de Waal heeft het ons medegedeeld in de Bijlage van zijn ontwerp tot aanvulling van art. 62, Indisch Regeeringsreglement ⁵⁾. „Er werd conferentie gehou-

¹⁾ t. a. p. Bijlage Y, Samarang, fol. 6.

²⁾ Zie boven, blz.

³⁾ Toelichting en Verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië, blz. 120. De heer Rochussen zegt »dat hij de suiker- en indigocultuur in Bantam ook daarom heeft ingetrokken, omdat in die residentie, in den regel, individueel bezit onder de inlanders bestaat en op dien toestand het cultuurstelsel, behoudens orde en billijkheid, niet toe te passen is." Toch is dit vaak niet geschied.

⁴⁾ Rapport der suikercommissie van 1857, blz. 18.

⁵⁾ Zie Bijlagen der Hand. der Staten-Generaal 1868/69, blz. 1052.

den en in een oogenblik had men voor de afdeeling Tagal nagenoeg 80 kleine indigo-fabrieken op de kaart gevonden. Deze moesten spoedig door de bevolking gebouwd en de gronden met indigo beplant worden. Er was geen tijd om de rechten der bevolking op de sawah's na te gaan. Alles was in de weer om het bevolene in den kortst mogelijken tijd ten uitvoer te brengen. Dit geeft een denkbeeld, hoe geneigd de hoofden toen moesten zijn om alle rechten op sawah yassa (individueel bezeten velden) ter zijde te schuiven." — Omtrent Cheribon wordt ons in denzelfden bundel bericht: „Waren de Gouvernements-cultures niet ingevoerd, dan zouden in de geheele residentie, op kleine uitzonderingen na, de sawah's in handen van vaste bezitters geweest zijn." — Het is een algemeen bekende zaak, dat in 1833, in een der districten van Cheribon, de toenmalige regent alle individueel bezit heeft vernietigd, door de registers en eigendomsbewijzen op te vorderen en die te verbranden. Dit was zeker wel een zeer eenvoudig middel om de moeilijkheden, die de invoering van het cultuurstelsel in den weg stonden, te doen verdwijnen ¹⁾.

Op zoodanige wijze is bij de invoering en uitbreiding van het cultuurstelsel gehandeld ten opzichte van de adat. Waarlijk, ik begrijp niet, hoe men tegenover dergelijke feiten nog langer aan dat stelsel de eer kan toekennen van op de volksgebruiken gegrond te zijn: het heeft die elk oogenblik verkracht of geschonden. Beweert men nu dat de adat op Java geen onveranderlijke grootheid is en dat er geen

---

¹⁾ Verg. o. a. de Memorie van Toelichting der cultuurwet van 1865, blz. 63; de extracten uit het verslag omtrent de statistieke opneming van Cheribon, in het Tijdschrift van N. I., 1863, I, 146, 168, 169; verder: de mededeelingen in de vergadering van het Indische Genootschap, t. a. p. 1864, I, 224, 233, 234; eindelijk, tot staving van het laatst vermelde feit, van Deventer, III, 94, en de rede van den Minister van Koloniën (Mr. Alting Mees) in de Tweede Kamer, den 22 December 1876 gehouden (Zie Bijblad blz. 749).

reden bestaat om haar tot elken prijs te handhaven, dan komt mij onwillekeurig de vraag op de lippen: met welk recht dan, juist door de partij die het cultuurstelsel zoo warm in bescherming heeft genomen (elk plan tot hervorming op Java bestreden is, op ^g ^{ar}... dat het met de adat in strijd zou zijn? Een van beiden: gij eerbiedigt de adat of gij eerbiedigt die niet. In het eerste geval kunt gij het stelsel van Van den Bosch niet verdedigen; in het tweede moogt gij u op de adat niet beroepen om elke ingrijpende hervorming te bestrijden. Met twee maten te meten zal wel in de politiek, evenmin als elders, geoorloofd zijn.

Intusschen komt het mij voor, dat de geschiedenis van het cultuurstelsel, ook uit dit oogpunt beschouwd, bijzonder leerrijk is. Zij bevestigt, wat door vele bekwame Indische specialiteiten herhaaldelijk is beweerd, dat men bij plannen tot verbetering der sociale toestanden op Java de aloude volksgebruiken, voor zoover die nog bestaan, wel in aanmerking moet nemen, als een der factoren waarmede men te rekenen heeft, doch dat men, wanneer overwegende motieven daartoe dringen, die gebruiken weder niet al te veel behoeft te ontzien. Het cultuurstelsel ging dwars door de adat heen; doch de moeilijkheden, die het te overwinnen heeft gehad, zijn niet hoofdzakelijk daaraan toe te schrijven, maar aan andere oorzaken, die ons bekend zijn. Wat ik aan dit stelsel verwijt, is derhalve niet zoo zeer dat het de adat geschonden heeft, maar dat het die heeft geschonden ten nadeele der inlanders. De vernietiging van het individueel bezit, het bevorderen der jaarlijksche landverdeeling, de corruptie van het dorpsbestuur, dit alles was niet alleen in strijd met de aloude gebruiken, maar, wat veel meer zegt, strijdig bovenal met de rechten en belangen van Java's bevolking ¹).

¹) De Oud-Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele heeft eens in de

Ik behoef geene verschooning te vragen, omdat ik bij de behandeling van de uitkomsten van het cultuurstelsel zoo lang bij die rechten en belangen heb stil gestaan. Het zal toch wel onnoodig ^{dit} te betoogen, dat iedere koloniale politiek in de eerste plaats getoetst moet worden aan die algemeene beginselen van zedelijkheid, die wij niet enkel in het dagelijksch leven, maar ook op staatkundig gebied wenschen te huldigen. Doch onze studie zou niet volledig zijn, indien wij thans niet in de tweede plaats onderzochten, welke vruchten het cultuurstelsel voor Nederland zelf heeft gedragen: voor zijn financiën, voor zijn handel en scheepvaart.

Omtrent de financiëele uitkomsten van het cultuurstelsel in de allereerste jaren zijn wij nog zeer slecht ingelicht, doch er bestaat alle reden om te gelooven, dat zij voor de meeste artikelen niet fraai zijn geweest. Mr. J. de Bosch Kemper vermoedt „dat de eerste remises in 1834 anticipatiën waren en dat de schuld aan de Handelmaatschappij al van heel vroeg dateert.” Naar zijn oordeel had Merkus, toen hij in zijne nota beweerde, „dat de eerste financiëele resultaten slechts in schijn bestonden“ niet zoo groot, ongelijk ¹⁾. Bij gelegenheid van de indiening der cultuurwet van 1865 heeft de regeering eenige opgaven gedaan, waaruit blijkt, dat op de suiker in 1836 *f* 394,746 is verdiend, maar van 1837—44 niet minder dan *f* 9,929,579 is verloren. In datzelfde tijdsverloop, 1837—44, gaven de thee en de kaneel

---

Tweede Kamer (Zie Bijblad 1869/70, blz. 140, 141) het volgende medegedeeld omtrent de gemakkelijke wijze, waarop de adat soms ontstaat. «In het Bantamsche reizende, verwonderde het mij, dat in eenige kampong al de vrouwen en meisjes voor hare huizen zaten. Ik vroeg naar de reden; het antwoord was: het is hadat, dat wanneer aanzienlijke personen reizen, de mooie vrouwen en meisjes zich ten toon stellen. Het is een feit! Ik heb daarnaar onderzoek gedaan, en wie had die hadat gemaakt? Een vroegere resident van Bantam. — De Gouverneur-Generaal heeft onmiddellijk die hadat afgeschaft.»

¹⁾ Geschiedenis van Nederland na 1830, II, Letterk. Aant. blz. 164.

gezamenlijk een verlies van *f* 864.337; daarentegen gaf de indigo een winst van *f* 10.020.751, die echter de genoemde verliezen slechts goedmaakte. Voor de koffie reiken de opgaven der regeering niet verder dan tot 1840; in dat jaar gaf de cultuur van dat artikel reeds een belangrijk voordeel. Men mag als waarschijnlijk aannemen, dat de baten van het cultuurstelsel in de eerste 14 of 15 jaren nagenoeg uitsluitend van de koffie zijn verkregen; bij de overige artikelen zullen winsten en verliezen tegen elkander hebben opgewogen.

De koffie is altijd het artikel gebleven, dat het meeste voordeel aan het Rijk heeft verschaft. Ik heb beproefd een tabel te maken van de winsten en verliezen, die het cultuurstelsel van 1840—1874 heeft opgeleverd. Met volstrekte nauwkeurigheid was dit niet te doen, daarvoor zijn de regeeringsstatistieken te onvolledig; toch mag ik aannemen, dat mijne cijfers niet ver van de waarheid zijn verwijderd. Gemiddeld is jaarlijks

	OP DE KOFFIE	OP DE ANDERE ARTIKELEN	IN HET GEHEEL GEWONNEN
van 1840/44 <i>f</i>	8.055.527	gewonnen <i>f</i> 187.189	verloren <i>f</i> 7.868.338
" 1845/49 "	4.909.808	" " 2.101.555	gewonn. " 7.011.363
" 1850/54 "	15.507.958	" " 1.799.006	" " 17.306.964
" 1855/59 "	21.119.814	" " 7.400.724	" " 28.520.538
" 1860/64 "	25.231.738	" " 6.452.513	" " 31.684.252
" 1865/69 "	24.299.021	" " 4.995.662	" " 29.294.683
" 1870/74 "	28.778.711	" " 5.866.174	" " 34.644.885
1840/1874 <i>f</i>	<u>18.271.797</u>	" <i>f</i> <u>4.061.206</u>	" <i>f</i> <u>22.333.003</u>

Volgens deze berekening is het totaal der winsten, na aftrek der verliezen, ruim *f* 781 millioen geweest, te weten *f* 639 millioen op de koffie, *f* 142 millioen op de andere artikelen; en van die *f* 142 millioen heeft alleen de suiker *f* 115 millioen gegeven. Zooals ik reeds opmerkte, zijn deze cijfers niet als volstrekt juist te beschouwen. Alleen voor de jaren 1840—63 (en zelfs hier nog niet eens

voor alle artikelen, want voor de koffie en de cochenille ontbreken zij) stonden mij de officieele statistieken ten dienst, die de regeering in 1865 heeft uitgegeven; al het overige moest berekend worden door vermenigvuldiging der aan het gouvernement geleverde hoeveelheden producten met het verschil tusschen de in- en netto verkoopprijzen in ieder jaar. Deze wijze van berekening kan niet volkomen zuiver zijn, daar steeds een gedeelte der in het eene jaar verkregen producten in het andere jaar zal zijn verkocht; en hoewel ik getracht heb de waarheid naderbij te komen, door de gemiddelde prijsverschillen in elke vijf jaren met de gezamenlijke in dat tijdsverloop geleverde hoeveelheden te vermenigvuldigen, zoo is daardoor volkomen nauwkeurigheid stellig nog niet verkregen. Maar ik geloof, dat de algemeene indruk, dien de bovenstaande tabel achterlaat, toch juist kan heeten. Het is niet voor tegenspraak vatbaar, dat het cultuurstelsel alleen daarom met financieel succes is bekroond, omdat de koffiecultuur groote voordeelen heeft afgeworpen. Ook zijn die groote voordeelen niet rechtstreeks te danken aan het stelsel zelf, maar veeleer aan de gelukkige omstandigheid, dat de koffieprijsen zoo aanmerkelijk zijn gestegen. In 1845—49 heeft de picol koffie zuiver opgebracht gemiddeld *f* 16.59, in 1850—54 *f* 25.71, in 1855—59 *f* 33.44, in 1860—64 *f* 43.24, in 1865—69 *f* 41.31, in 1870—74 *f* 49.74. Ware de prijsverhooging na 1849 uitgebleven, dan zouden de baten van 1850—74 ruim *f* 470 millioen kleiner zijn geweest.

De voordeelen van het Gouvernement op de suikercultuur — hierop kom ik later nog terug — zijn sedert de invoering der wet van 1870 niet meer afhankelijk van wisselende marktprijzen. De fabrikanten leveren thans aan het Gouvernement geen suiker, maar betalen een „cijns,” die in 1874 netto heeft opgebracht *f* 4.007.284.17½, in 1875 *f* 4.095.334.17½.

Om nu een zuivere rekening te maken van de voordee-

len, die door het cultuurstelsel zijn verkregen, zou men nog twee posten in aanmerking moeten nemen, die echter geen van beiden voor een nauwkeurige schatting vatbaar zijn; de eene zou het eindcijfer verkleinen, de ander zou het vergrooten. In mindering zou men moeten brengen de som, die op den duur aan landrenten meer zou verkregen zijn, indien het cultuurstelsel niet ware ingevoerd. Doch wie zal die som berekenen? Dit alleen weten wij uit de geschiedenis, dat het cultuurstelsel aan de herziening en verhooging der landrenten in den weg heeft gestaan ¹⁾, en dat de opbrengst dezer belasting, die van 1820—1829 meer dan 50 pCt. gestegen is, van 1829—1864, dus in een viermaal grooter tijdsverloop, niet veel meer dan 100 pCt. is toegenomen ²⁾. Reeds in 1844, toen zij ruim *f* 8.000.000 opbracht, berekende de toenmalige directeur der cultures, de heer G. L. Baud, dat zij tot *f* 15 millioen zou kunnen stijgen, indien zij aan een deugdelijke herziening werd onderworpen ³⁾. Ofschoon dus niemand met zekerheid kan opgeven, hoeveel de regeering door het cultuurstelsel aan vermeerdering van landrenten heeft moeten derven, zoo weet toch een ieder dat het bedrag niet onbelangrijk kan zijn.

Daarentegen zou men het eindcijfer moeten verhoogen met de assurantiepremiën, die de regeering betaald heeft boven hetgeen zij aan schadevergoeding heeft genoten, en met de som, die zij meer aan vrachten heeft uitgegeven, dan bij een stelsel van vrije concurrentie het geval zou zijn geweest. Deze bedragen, waarmede de baten van het cultuurstelsel willekeurig zijn verminderd, moeten wij in

¹⁾ In hoofdstuk VII zal dit nader worden toegelicht.

²⁾ De opbrengst was in 1820 *f* 3.392.111

» 1829 » 5.016.272

» 1864 » 10.609.551.

Na 1864 is de rijzing weder zeer belangrijk geweest. In 1874 was de opbrengst *f* 15,239.765.

Zie Van Deventer, II, 129 en de koloniale verslagen,

³⁾ Van Deventer, III, 192.

aanmerking nemen, om nauwkeurig te berekenen, welke zuivere winsten het stelsel heeft opgeleverd. Ik overdrijf zeker niet, door ze voor de jaren 1840—64 op *f* 35 à *f* 40 millioen te stellen; immers, het is bekend, dat reeds van 1839—1848 de schatkist niet minder dan *f* 4.700.000 zou hebben bespaard, indien de goederen onverzekerd waren overgevoerd ¹⁾; en wat de vrachten betreft: als wij rekenen dat van 1840—1864 slechts *f* 20 per last minder zou zijn besteed, indien het stelsel van vrije concurrentie ware gevolgd ²⁾, dan maakt dit voor de 58000 lasten per jaar, die in dat tijdsverloop voor gouvernementsrekening zijn overgevoerd, reeds een verschil van *f* 29 millioen.

Hoewel het in verband met ons onderwerp niet noodzakelijk is, zoo willen wij toch in het kort nagaan, welk gebruik de Indische regeering van de uit het cultuurstelsel verkregen winsten gemaakt heeft. Wanneer wij ons herinneren, met welk doel het stelsel is ingevoerd, dan vermoeden wij reeds dat zij niet ten bate van Java, maar van Nederland zijn aangewend, en dit vermoeden is juist. Volgens een berekening van den heer E. de Waal, heeft het beheer van Java in de jaren 1841—1863 aan de Nederlandsche staatskas een batig saldo opgeleverd van *f* 468½ milioen ³⁾. Nu blijkt uit de hierboven gegeven tabel, dat

¹⁾ Zie Mr. H. W. Tydeman, de Nederlandsche Handel-Maatschappij, Bijlage D.

²⁾ Het middencijfer der betaalde vrachten van 1840—1864 is ruim *f* 131 per last.

³⁾ E. de Waal, Aanteekeningen over koloniale onderwerpen, II, 151.

Gaarne had ik deze berekening voortgezet tot 1874, maar daartoe had ik de speciale kennis moeten bezitten, die de heer de Waal door langdurige studie en ervaring op het gebied der Indische financiën heeft verkregen. Laat ons hopen, dat de kundige schrijver der Aanteekeningen ons in zijn Nieuwe Reeks het vervolg levert op zijn vroegeren arbeid.

Aan een nadere toelichting der Indische financiën is dringend behoefte en zoo de heer de Waal ons die verschaft, doet hij een nuttig werk. De opgaven der regeering missen de noodige klaarheid en zijn — althans voor het ongeoeffend oog — niet altijd met elkaar in overeen-

de winsten op de verschillende cultures van 1840—1864 netto ruim *f* 461 miljoen hebben bedragen. Hieruit zien wij, dat het Gouvernement van 1840—1864 al de uitgaven op Java uit inkomsten, buiten het cultuurstelsel verkregen, heeft kunnen bestrijden. Als middel ter voorziening in Java's eigen kosten van bestuur is dit stelsel gedurende het bedoelde tijdvak derhalve niet noodig geweest; het heeft uitsluitend gediend om de finantiën van het moederland te steunen. Was het nooit ingevoerd, dan zou Java van 1840—1864 misschien wel geen baten hebben gegeven aan de Nederlandsche schatkist, doch haar evenmin verlies hebben berokkend. De kolonie zou hare kosten hebben goedgemaakt.

Onderzoeken wij thans, welke uitkomsten het stelsel heeft opgeleverd voor de teelt van voortbrengselen van Europeesch verbruik op Java, hetgeen hetzelfde is, als te vragen, in welke mate het bevorderlijk is geweest aan onzen handel en onze scheepvaart. Men kan van het cultuurstelsel, uit dit oogpunt beschouwd, veel goeds en veel kwaads vermelden; noch het een, noch het ander wensch ik te verzwijgen.

Ten gunste van het cultuurstelsel moet gezegd worden, dat het in zeer korten tijd een belangrijke uitbreiding heeft gegeven aan sommige takken van productie; een uitbreiding, zoo groot als de vrije cultuur niet bij machte zou zijn geweest haar in zoo weinige jaren te geven. Java was voor veertig jaren in Europa schier een onbekend land. Slechts weinige hadden een denkbeeld van de hulpbronnen, die het bevatte, en nog kleiner was het getal van hen, die den moed bezaten om er landbouwondernemingen te vesti-

---

stemming. Ik geloof dat velen in den lande den heer de Waal zeer dankbaar zullen zijn, wanneer hij ons in zijn «Nieuwe Reeks» over de sedert verloopene jaren zulk een overzicht geeft, als te vinden is op blz. 150—199 van Deel II der «Aanteekeningen.»

gen. Het is mogelijk, zeer denkbaar zelfs, dat, bijaldien een vrijgevinger stelsel ware toegepast, Java thans evenveel, ja veel meer, goederen van Europeesch verbruik zou opbrengen; maar het is niet waarschijnlijk, dat zijn productie van zoodanige goederen in korten tijd tot die hoogte zou zijn geklommen, die het door middel van het cultuurstelsel in weinige jaren heeft bereikt.

Letten wij echter ook op de keerzijde. Het stelsel van Van den Bosch heeft aan de teelt van voortbrengselen van Europeesch verbruik op Java een zeer snelle uitbreiding gegeven; maar toen dit eenmaal was geschied, bleek zijne opwekkende kracht als met verlamming geslagen te zijn. De indigo-productie — een weinig statistiek is ook thans onvermijdelijk — steeg in 1840 tot 2.232.097 E ; toen daalde zij snel, en reeds in 1847 was zij tot 1.097.024 E verminderd ¹⁾. De koffiecultuur bleef gedurende 35 jaren geheel op dezelfde hoogte. De productie bedroeg gemiddeld in ieder jaar:

in 1840/44	912.654	pikols.
„ 1845/49	722.296	„
„ 1850/54	939.534	„
„ 1855/59	893.582	„
„ 1860/64	824.162	„
„ 1865/69	882.997	„
„ 1870/74	844.842	„

De suikerproductie is wel aanmerkelijk vooruitgegaan; maar reeds in 1852 was daarvoor eene uitgestrektheid gronds in cultuur gebracht, die de tegenwoordige overtreft ²⁾. Daarenboven zijn alle cultures, behalve die van suiker en koffie, thans ingetrokken. Het blijkt dus, dat het stelsel van Van den Bosch onmachtig is geweest om aan Java's productie een blijvende vermeerdering te geven. De vermeerdering is

¹⁾ Zie Woordenboek voor N. I., I, 522.

²⁾ In 1852: 42276 bouws, in 1874 38605 bouws. Zie de Koloniale Verslagen over die jaren.

snel geweest, veel sneller waarschijnlijk, dan onder een stelsel van vrijen arbeid had kunnen geschieden; maar zij is niet voortgegaan. Op de spoedige uitbreiding is stilstand, ja achteruitgang gevolgd.

Waaraan is dit toe te schrijven? Het antwoord op die vraag is reeds gegeven bij het overzicht van de geschiedenis der voornaamste cultures. Zoowel het belang der schatkist als dat der bevolking heeft tot inkrimping en beperking van cultures geleid. De regeering heeft niet anders kunnen handelen dan zij gehandeld heeft. Waarlijk, indien zij de mogelijkheid had ingezien van het cultuurstelsel verder te ontwikkelen, in stede van het gedurig in te krimpen, dan geloof ik niet dat zij maatregelen zou genomen hebben, die het, wel beschouwd, in een ongunstig daglicht plaatsen.

Doch vermoedelijk stelt dit antwoord niet iedereen tevreden. Al geeft men toe, dat het gedrag der regeering noodzakelijk was, men verlangt de reden van die noodzakelijkheid te kennen. Waarom hebben financieele en philanthropische overwegingen het Gouvernement gedwongen aldus te handelen? Kon het cultuurstelsel niet op zulk een voet worden ingericht, dat zoowel de bevolking als de schatkist er in alle opzichten voordeel bij vond en duurzame uitbreiding mogelijk was? Waarom, zoo vraagt men zich af, moesten de Gouvernementscultures stationair blijven, ja gedeeltelijk worden ingetrokken?

Waarom? Omdat een Gouvernementscultuur in den regel slechts voordeel kan geven bij buitengewoon lage productiekosten; omdat een regeering, die planter is, het ideaal, dat wij ons van een verstandig planter vormen, nagenoeg in geen enkel opzicht verwezenlijkt; omdat gedwongen arbeid meestal een slordige, een slecht geregelde arbeid is. Men werpe een blik in de jaarlijksche koloniale verslagen en in de bijlagen van het verslag over de koffie-enquête, om een denkbeeld te krijgen van de wijze waarop de Gou-

vernements-koffiecultuur op Java gedreven werd. „Terwijl“ zoo leest men in het koloniaal verslag van 1862, „op „Java slechts in de bij uitstek vruchtbare boschgronden de „koffieboomen 20 en meer jaren oud worden en op min- „der goede gronden slechts een ouderdom van 6—12 jaren „bereiken en daardoor gedurig verwisseld moeten worden, „weten de Ceyloneesche koffieplanters het door zorgvuldige „behandeling van den boom en doelmatige bemesting zoo „ver te brengen, dat de aanplantingen zelfs op minder „goede gronden meer dan 20 jaren oud worden en een „veel gelijkmatiger product afwerpen.“ Daarmede vergelijkte men wat in de straks genoemde bijlagen voorkomt. Omtrent Bantam wordt bericht: met den koffiepluk gaat het ruw toe; ladders worden nooit gebezigd, „men vindt de koffieboomen dan ook zeer gehavend en in de koffietuinen een groen tapijt van ontkiemende koffiezaden,“ hetgeen het gevolg is van onvoldoenden napluk ¹⁾. Omtrent Banjoewangie ²⁾: verschillende tuinen zijn zeer oud en er is te weinig aangeplant. Niemand heeft belang bij uitbreiding der cultuur. Het Europeesch toezicht is gebrekkig. „Een assistent-resident in een afdeling zoo uitgestrekt als Banjoewangie, tevens fungerend noraris, ambtenaar van den burgerlijken stand,“ enz. enz., „hoe zal die nog tijd vinden om zich met den last van de koffiecultuur zoo gestadig te bemoeien,“ als noodig is? — Maar dan de inlandsche hoofden, die immers cultuurpercenten trekken? Naast de zeer ruime inkomsten en diensten, waarvan de hoofden het genot hebben, verdwijnen de koffiepercenten, hoezeer betrekkelijk hoog, in het niet. Zij kunnen veel meer voordeel trekken van de bevolking, door haar voor hun eigen doeleinden te bezigen ³⁾. — De resident van Samarang wijst er op, dat van

¹⁾ Bijlagen van het verslag van de Hand. der St. Gen. 1870—71, blz. 1345—46.

²⁾ Ik volg de orde der verslagen, vandaar de geographische sprong.

³⁾ Bijlagen 1870—71, blz. 1362—63.

1853—64 de particuliere landen in zijn gewest gemiddeld 4,61 picols koffie per bouw hebben opgeleverd, de gouvernementstuinen slechts 3,45, hoewel „over het algemeen de minst geschikte gronden aan de partikulieren in huur zijn afgestaan“ ¹⁾. — Veel koffie gaat bij den pluk verloren; „een gevolg zeer zeker van minder billijke betaling en slecht toezicht in het algemeen“ ²⁾. — De resident van Japara klaagt over de schandelijke knoeierijen in de droogschuren; de inlander krijgt minder droge koffie dan hem toekomt. — In sommige dessa's is de afstand tot de pakhuizen 25 palen, dat is acht uren gaans, zoo ver als van Amsterdam naar Utrecht! ³⁾ Die verre afstanden, niet alleen van de pakhuizen, maar ook van de tuinen, is op vele plaatsen ten allen tijde een ernstig bezwaar geweest. Om daaraan te gemoet te komen, heeft de Indische regeering den 1 September 1866 het besluit genomen om alle aanplantingen op een grooteren afstand dan vier palen (80 minuten gaans) van de woonplaatsen der inlanders te verbieden; maar dit verbod te handhaven, zonder groote schade te doen aan de koffiecultuur, bleek onmogelijk. Reeds den 26 Juni 1867 is het ingetrokken.

Een controleur in Bagelen kreeg eens het volgende antwoord van een inlander, wien hij gevraagd had, waarom de boomen in de Gouvernements koffietuinen zoo spoedig sterven en zoo weinig vrucht geven: „de koffiebboom is doof voor parentah“ ⁴⁾. — Welk een kritiek op het cultuurstelsel!

Wil men nog meer van dien aard vernemen? Men leze het volgende, dat betrekking heeft op de gouvernement-indigocultuur. „Ik had mij geveleid“ — zoo klaagt de heer Rochussen in de Toelichting en Verdeding van enkele daden van zijn bestuur ⁵⁾ — „ik had mij geveleid de middelen tot weder-

¹⁾ t. a. p. blz. 1403.

²⁾ t. a. p. blz. 1542.

³⁾ t. a. p. blz. 1549.

⁴⁾ Bijlagen Hand. der Staten-Gen. 1871—72, blz. 2391,

⁵⁾ Blz. 126.

opbeuring van dien belangrijken tak van cultuur te zullen vinden, deels door knnstmatige bemesting van den grond, deels door aan de bevolking een meer voldoende belooning voor het planten, onderhouden en wieden toe te staan; deels eindelijk ook, door de fabrikatie op andere grondslagen te doen rusten, dan waarop zij op Java gevestigd is; doch het te werk gestelde onderzoek was nog niet tot rijpheid gekomen, toen ik het bestuur nederlegde." Volgens den heer Rochussen was dus na twintig jaar eindelijk gebleken, dat voor de bemesting der indigovelden geen behoorlijke zorg werd gedragen, dat de bevolking te weinig loon ontving om zich bij het planten, onderhouden en wieden de noodige moeite te geven, ja zelfs dat de geheele fabriekmatige bewerking op verkeerde grondslagen rustte! Het kon niet erger. Wat nu het bedoelde onderzoek betreft, dat was tien jaar later nog niet „tot rijpheid gekomen." Elk regeeringsverslag maakte melding van nieuwe proeven, die altijd veel beloofden en weinig gaven ²⁾, totdat men eindelijk vernam dat het Gouvernement de verstandigste partij gekozen en de geheele cultuur opgeruimd had.

Ook de suikercultuur — hoewel de tusschenkomst van particulieren daar gunstig heeft gewerkt — is, zooals wij gezien hebben, na 1852 niet voor uitbreiding vatbaar gebleken. Hare geschiedenis verdient reeds daarom onze belangstelling, omdat zij leert hoe een Gouvernement, dat rechtstreeksche handelsvoordeelen beoogt voor de schatkist en toch zijne plichten tegenover zijne onderdanen niet geheel en al vergeten wil, in een altijddurende moeilijkheid is geplaatst. Zulk een Gouvernement is steeds met zich zelf in strijd. Om het den contractanten mogelijk te maken tot lage prijzen suiker te leveren, moest de regeering de planten koelieloonen niet al te hoog opvoeren, en daarbij de beste

---

²⁾ Verg. «De indigocultuur van particulieren en de officieele cultuur.» Tijdschrift voor N. I., 1860. II, 1—20.

rijstvelden in beslag nemen. Maar zoowel het een als het ander was in het nadeel der bevolking, en deze overweging alleen verbood reeds verdere uitbreiding, toen eenmaal een zekere hoogte was bereikt. Zoo moest dan ook hier na eenige jaren een periode van stilstand intreden en het cultuurstelsel andermaal zijn machteloosheid bewijzen om eene duurzame vermeerdering te geven aan Java's productie. Wie met eenige scherpzinnigheid was begaafd, had dit reeds in de dagen van Van den Bosch kunnen voorspellen.

De bezwaren tegen de suikercultuur waren velerlei. In den lateren tijd zijn de plantloonen wel niet laag geweest; doch het geld kwam niet altijd aan den rechten man en eerst maanden, nadat het werk was verricht, werden de loonen daarvoor uitbetaald ¹⁾. Ik zwijg van den gedwongen arbeid ten behoeve der fabrieken en bij het rietsnijden: nog in 1867 werden uit dien hoofde 1.470.000 dagdiensten verricht ²⁾. Hieraan is echter een eind gekomen. Sedert 1873 heeft het „verstrekken van arbeiders“ (welk een verheven opvatting van de menschelijke persoonlijkheid spreekt uit dien officieelen term!) niet meer plaats.

Een der redenen, waarom het cultuurstelsel niet krachtiger heeft bijgedragen tot de vermeerdering van Java's productie, moet, dunkt mij, hierin worden gezocht, dat die vermeerdering nooit het eenig doel is geweest van de regering. Zij wilde niet alleen de teelt van voortbrengselen van Europeesch verbruik op Java doen toenemen, maar ook, ja vooral, een batig slot verkrijgen. Dit laatste doel echter kon in den regel slechts bereikt worden door middelen, die ongeschikt waren om bij de inlanders ingenomenheid te wekken met het cultuurstelsel. Misschien had dit stelsel, op zichzelf beschouwd, nog wel kunnen dienen om de Javanen tot vrijwillige teelt van producten voor onze markt aan

¹⁾ Zie de belangrijke redevoering van den heer Fransen van de Putte in de Tweede Kamer, van 28 Mei 1870, bijblad 1869—70, blz. 1566.

²⁾ Zie koloniaal verslag van 1872, bijlage LL en MM.

te sporen; maar nu het hoofdzakelijk is gebezigd tot winstbejag, is dat doel gemist. Het laat zich begrijpen, ja tot op zekere hoogte verdedigen, dat een Gouvernement zijne onderdanen, wanneer zij van nature eenigszins traag zijn en weinig ondernemingsgeest bezitten, door maatregelen van dwang tot meer en veelzijdiger arbeid tracht te bewegen; maar zullen die maatregelen opleidend zijn, zullen zij van lieverlede zichzelf overbodig maken, omdat zij de bevolking tot het inzicht brengen: wat de regeering ons beveelt te doen, is in overeenstemming met ons belang, dan moeten zij dat belang ook werkelijk bevorderen en niet hoofdzakelijk de bevordering ten doel hebben van een ander belang, dat van de schatkist eener overzeesche mogendheid. Wie de geschiedenis van het cultuurstelsel beoefent en daarbij een oog heeft voor de macht der zoogenaamde associatie van denkbelden, vraagt zich telkens af: kon er een beter middel worden uitgevonden om de Javanen afkeerig te maken van de teelt van voortbrengselen ten behoeve der Europeesche markt ¹⁾?

¹⁾ Wie dit oordeel overdreven acht, raadplege nog eens de Bijlagen van het Algemeen Verslag van de uitkomsten der koffie-enquête, die belangrijke bron van kennis voor de werking van het cultuurstelsel. Ziehier wat uit Probolingo over de koffiecultuur in de afdeeling Lemadjang wordt geschreven:

«De uitkomsten der gouvernements-koffiecultuur zijn in een landstreek, die gestadig vooruitgaat, zoo in bevolking als in ontginningen, niet bemoedigend, want de productie is in de tweede zes jaren (van het twaalfjarig tijdvak 1853—64) met 22½ pCt. verminderd, terwijl de koffieplantende huisgezinnen met 12 pCt. zijn toegenomen.» De resident wijst drie oorzaken daarvoor aan; de derde is: de weerzin tegen deze cultuur bij de bevolking, die men gedwongen heeft tot een wijze van bewerking, waarvan zij wist dat zij niet deugde. De inlandsche ambtenaren meenden daarom verplicht te zijn «haar met dwangmiddelen aan den arbeid te brengen. De mishandeling bleef ook nu niet achterwege, «want het gebeurde vroeger dikwijls, dat velen in het blok werden gesloten, als zij niet behoorlijk opkwamen, «terwijl enkelen, met het aangezicht naar de zon gekeerd, «in de tuinen aan bamboezen werden gebonden.»

«In weerwil van deze handelingen,» zegt de resident, «werd die tegenzin niet gekeerd.» Dat «in weerwil» is kostelijk. — Zie Bijl. tot de Hand.

Mijn voornaamste grief tegen het stelsel is niet zoozeer, dat het op dwang was gegrond — dwang is wel eens noodig en kan uitstekend werken — maar dat die dwang niet beter is aangewend. Slechts in wejnig streken van Java is de bevolking tot vrijwilligen arbeid aangespoord; in de meeste gevallen moest dit het besluit zijn, waartoe de maatregelen der regeering haar brachten: het is veel beter voor ons om geen suiker, geen indigo, geen koffie te teelen, maar ons te bepalen tot de rijstcultuur, want die andere cultüres putten onze gronden uit en verschaffen ons een karig inkomen.

Ingenomenheid te betuigen met de uitkomsten van het cultuurstelsel, is mij derhalve onmogelijk. Ik erken gaarne, dat het in sommige gedeelten van Java, waar bijzonder gunstige omstandigheden hebben medegewerkt, welvaart heeft verspreid; maar de particuliere landbouw en industrie zouden dit in dezelfde, ja in nog grooter mate hebben gedaan, waren zij aangemoedigd in plaats van belemmerd. En hier-tegenover staat het onbetwistbare feit, dat het cultuurstelsel in vele residentïën armoede en ellende heeft veroorzaakt, zoodat met zijne inkrimping na 1850 een tijdperk van verhoogden bloei voor de kolonie is begonnen. Schond het niet ieder oogenblik de aloude volksgebruiken, juist in datgene, waarin die gebruiken goed en weldadig waren? Bracht het niet verwarring in het landbezit, bederf in de dorpsinstellingen; demoralisatie in het binnenlandsch bestuur? Ook voor onzen handel en onze scheepvaart is het op den duur niet weldadig gebleken. Het heeft die tijdelijk wel een grooten bloei verleend, maar tevens veroorzaakt, dat gedurende een reeks van jaren Java's productie voor de Europeesche markt stationair is gebleven. Terwijl men elders bijkans op ieder gebied van den handel leven en ontwikkeling vond, bleef de handel van Nederland met zijne Oost-Indische koloniën nagenoeg op dezelfde hoogte.

der St.-Gen. 1872—73, N°. 5, 1, blz. 1 en 2. — Verg. verder t. a. p. blz. 55. (Bezoeki.)

VI.

HERVORMING.

Het zij mij nu vergund de aandacht te bepalen bij eenige groote maatregelen die — gedeeltelijk op aandrang en onder medewerking der Staten-Generaal — in den laatsten tijd genomen zijn om den economischen toestand op Java te verbeteren. Achtereenvolgens wensch ik te vermelden: 1°. wat er geschied is tot afschaffing van den gedwongen arbeid bij de suikercultuur, 2°. de hervorming van het Pre-anger-stelsel, 3°. de ingevoerde verbeteringen in de Gouvernements-koffiecultuur, 4°. de afschaffing der blandongdiensten, 5°. de nieuwe regeling der landrente. Over de Agrarische wet spreek ik eerst later (in hoofdstuk IX), want het onderwerp, dat bij deze wet is geregeld, vereischt een geschiedkundige en economische toelichting.

1.

De arbeid ten behoeve der suikercultuur bestaat in aanplant, snijden en vervoeren van riet, voorts in fabrieksarbeid en afvoer van het product. Voor al die werkzaamheden werden in de eerste 30 jaren van het cultuurstelsel, naar de reeds vermelde officieele uitdrukking, „arbeiders verstrekt.“ Behoudens eenige streken in den Oosthoek (zoo

leert ons de Memorie van Toelichting der cultuurwet van 1865) is de feitelijke toestand steeds geweest, dat bij de Gouvernements-suikercultuur alles in gedwongen arbeid geschiedde, zelfs de opbouw en uitbreiding der fabrieken, benevens het verschaffen en aanvoeren der daarvoor benoedigde bouwstoffen, en dat, niettegenstaande van regeeringswege voor het bouwen en inrichten dezer fabrieken voorschotten waren verleend onder beding, dat de contractanten voor dat doel geen verdere hulp zouden erlangen. „Zoo bleek in 1847, bij gelegenheid van het optreden van een nieuw hoofd van gewestelijk bestuur, dat in de residentie Tagal sedert lang, niet alleen voor alle diensten voor de fabrieken, maar ook voor de bediening der ondernemers, van hunne opzieners en Chineesche mandoers, koelies tegen een loon van 12 à 15 duiten daags werden gebezigd en men zelfs niet schroomde om door het bestuur verstrekte koelies voor karren en wagens te spannen tot het vervoeren van brandhout uit de bosschen.“

In 1860 kwam een nieuwe regeling der suikercultuur tot stand; maar op het punt van den gedwongen arbeid bracht zij slechts verbetering in schijn, niet in werkelijkheid. Zij schreef voor, dat de fabrieksarbeid „in den regel“ door vrijwilligers moest worden verricht: dan alleen, wanneer het overtuigend bleek, dat dit vooreerst nog niet kon geschieden, zou het plaatselijk bestuur bevoegd zijn — niet verplicht — om „hulp“ te verleenen. Nog meer: voor het vervoer van riet en van suiker mochten in het geheel geen koelies worden verstrekt; voor deze werkzaamheden moest de fabrikant vrije arbeiders huren. Maar die schoone bepalingen zijn een doode letter gebleven, ja ten deele door de regeering zelve krachteloos gemaakt. Weinige maanden na de vaststelling der Algemeene Grondslagen van 1860, richtte zij een aanschrijving tot de residenten, waarbij zij het verbod om transport-koelies te verstrekken nader toelichtte. Dit verbod — zoo luidde die toelichting — behoorde

„niet te beletten, dat het bestuur het transportwezen aanmoedigt, door zijn zedelijken invloed buitensporige eischen der karrevoerders tracht tegen te gaan en hen tot hunnen plicht tracht te houden.“ Iedereen begrijpt wat er na zulk een aanschrijving van den vrijen arbeid is gekomen. Maar welk een treurig licht valt hier weder op het cultuurstelsel: een Gouvernement, dat zijn „zedelijken invloed“ gebruikt om de loonen te drukken!

Eerst drie jaren later zijn ernstige maatregelen genomen om den gedwongen arbeid bij de suikercultuur te beperken. Het koninklijk besluit van 20 Juli 1863, waarover ik reeds in het vierde hoofdstuk heb gesproken, stelde andermaal nieuwe regels vast voor de suikercultuur, en tot die regels behoorde, dat het snijden en vervoeren van het riet, benevens de verdere werkzaamheden in en bij de onderneming, in vrijen arbeid moesten geschieden. Alleen die fabrikanten, die uit eigen beweging tot de nieuwe voorwaarden zouden toetreden, mochten desgevorderd van rietsnijders worden voorzien, tegen betaling hunnerzijds van 1 cent per bos van 25 stokken. Toen het echter bleek dat die toetreding zeer traag ging, besloot het Indisch bestuur (4 Mei 1866) om de bepalingen, vervat in de Algemeene Grondslagen van 1860, krachtiger te handhaven: slechts dan zouden den fabrikant koelies worden verstrekt, wanneer hij te vergeefs „alle bestaانبare middelen“ had aangewend om vrije arbeiders te huren. Om de naleving van dit voorschrift te verzekeren, verhoogde de regeering tegelijkertijd de loonen voor gedwongen arbeid met ongeveer 50 pCt.: het dagloon, van 20 à 25 op 30 à 35 cents, het nachtlloon, van 22 à 30 op 33 à 40 cents. Dit heeft zeer gunstig gewerkt. Reeds een paar jaren later geschieden al de transporten door middel van vrijwillige overeenkomsten met de bevolking, „geheel buiten bemoeienis van het bestuur.“ In 1871 is slechts aan één derde der fabrikanten hulp verleend, wat het rietsnijden betreft; en ook hieraan kwam spoedig een

einde, deels door de strenge bepalingen van § 19 der Ambtelijke Voorschriften van 1871, deels door verhooging van het snijloon, dat in 1863 bepaald was op 1 cent, maar nu op $1\frac{1}{2}$ cent per bos van 25 stokken werd gesteld. Zelfs het werk in de fabrieken geschiedde in 1871 bijna geheel door vrijwilligers: slechts twee contractanten werden in dat jaar van fabriekskoelies voorzien. Nu duurde het niet lang meer, of alle „verstrekking van arbeiders“ ten behoeve der suikerondernemingen, de aanplant daargelaten, had geheel opgehouden. Op deze wijze is in minder dan tien jaren tijds een zeer belangrijke hervorming tot stand gebracht ¹⁾.

Door de uitvoering der wet van 21 Juli 1870 zal ook de verplichte afstand en bewerking van grond ten behoeve der suikercultuur van lieverlede vervallen. Het verdient opmerking, dat de strijd, die over deze wet, alvorens zij werd aangenomen, is gevoerd, schier uitsluitend geloopt heeft over de vraag, niet of, maar hoe de verplichte cultuur in een vrije zou worden opgelost. Te dien aanzien bestonden twee meeningen. De eene was reeds vier of vijf jaren te voren belichaamd in art. 41 en 42 der „cultuurwet“, een ontwerp, dat door den minister, die het had voorgedragen, den 18^{den} Mei 1866 was ingetrokken. Volgens deze artikelen zou na afloop van ieder contract de gedwongen aanplant terstond zijn vervallen, maar de regeering nog gedurende twintig jaren aan de ondernemers de beschikking hebben verzekerd over den benoodigden grond, en wel tot een maximum van 400 bouws voor elke onderneming. Het ontwerp, dat nu in behandeling kwam, luidde anders: „Nieuwe invoering van de suiker-cultuur, op hoog gezag,“ zoo werd daarbij voorgesteld te besluiten, „heeft niet plaats. Waar zij bestaat, eindigt de beschikking over gronden, door de inlandsche bevolking voor eigen gebruik

---

¹⁾ Verg. de Memorie van Toelichting der cultuurwet van 1865, en die der suikerwet, ingediend in 1869. Voorts de Koloniale Verslagen.

ontgonnen, met den aanplant van het jaar 1890. Na den aanplant van het jaar 1878 wordt, behoudens de rechten, bij het in werking treden van deze wet verkregen, die beschikking voor elke onderneming jaarlijks trapsgewijze verminderd." Met andere woorden: in 1865 was voorgesteld om den veldarbeid vrij te maken, maar daarentegen den verplichten afstand van grond nog gedurende 20 jaren te handhaven; thans werd voorgesteld om èn den verplichten afstand, èn de verplichte bewerking van den grond vooreerst te bestendigen, maar beide van 1778 tot 1890 trapsgewijze af te schaffen. De gedwongen veldarbeid zou dus veel langer blijven bestaan, daarentegen de gedwongen afstand van grond spoediger eindigen.

Een belangrijke redetwist over dit wetsontwerp is op het einde van Mei 1870 in de Tweede Kamer gevoerd. De voorstanders der in 1865 ontworpen regeling spraken aldus: De Javanen, het is algemeen bekend, zijn bij voorkeur landbouwers en daarom veel gemakkelijker tot veld- dan tot fabrieksarbeid te bewegen. Bovendien, wanneer men het suikerriet aan den molen heeft en geen werklieden om het te behandelen, dan bederft het. In een groote fabriek kan men geen oogenblik, geen enkelen dag, ja geen uur zijn werkvolk missen, of het fabriekaar loopt gevaar. Maar of het suikerriet op het veld een dag niet gewied, of de grond een dag later geploegd is, dat zal geen invloed hebben op den aanplant. Nu stelt de regeering voor — zoo luidde inderdaad een andere bepaling van het ontwerp — om aan de Contractanten voor den fabrieksarbeid, tenzij bij „volstrekte, telkens te bewijzen onmisbaarheid," geen koelies te verschaffen. De regeering schijnt dus niet op te zien tegen het meerdere, wel tegen het mindere. Zij durft er op rekenen, dat de Javaan, die van natuur een landbouwer is, fabrieksarbeid zal willen verrichten, maar niet, dat hij genegen zal zijn tot veldarbeid!

De Minister voerde hiertegen aan, dat het wel in strijd

is met de gebruiken van een Oostersch volk om te beschikken over zijn grond, maar niet om te beschikken over zijn arbeid; daarom mocht het eerste, de beschikking over den grond (die, naar het voorstel van 1866, nog 20 jaren zou duren), niet zoo lang worden bestendigd; veel spoediger, reeds na een achttal jaren, moest de regeering beginnen met haar te doen eindigen. Voorts beriep zich de Minister ten gunste van het denkbeeld, dat hij in zijn ontwerp had nedergelegd, op het oordeel van bevoegde personen. Ten slotte evenwel kwam hij eenigszins tegemoet aan de bezwaren der tegenpartij door in het ontwerp een bepaling op te nemen, volgens welke de gedwongen aanplant „zoo spoedig doenlijk, in overleg met den fabrikant“ moet ophouden. Aldus gewijzigd is het voorstel den 21sten Juli 1870 tot wet verheven.

Behalve het reeds genoemde, bevat de wet nog andere bepalingen. Zoo schrijft zij voor, „dat gelijktijdig over niet meer dan één vijfde der velden van elke betrokken dessa mag worden beschikt, tenzij de bevolking zelve afwijking van dit voorstel mocht verlangen;“ dat „de middelen tot verwerking van het riet geëvenredigd moeten zijn aan de uitgestrektheid van den aanplant;“ dat „de bevolking voor de afgifte van den grond behoorlijk moet worden schadeloos gesteld“ — hetgeen tot dusver nooit afzonderlijk was geschied — „en voor haren arbeid behoorlijk beloond;“ dat „voor het drijven der molens of andere toestellen niet mag beschikt worden over water, benoodigd voor den eigen landbouw der bevolking“; en eindelijk, „dat aan den lande een billijke cijns moet worden verzekerd, zoowel over het product van den vrijen, als over dat van den verplichten aanplant.“ Over de wijze waarop deze drie laatste bepalingen zijn uitgevoerd nog een enkel woord.

De schadeloosstelling is aldus geregeld. Er zijn plaatselijke commissiën benoemd, bestaande uit één Europeeschen en drie inlandsche ambtenaren. Deze commissiën hebben onderzocht, voor welke prijzen de inlanders gewoon zijn om

elkander hunne rijstvelden ter beplanting met suikerriet te verhuren, of, waar dit niet voorkomt, voor welke prijzen zij geneigd zouden zijn dit te doen; daarna hebben zij de sommen bekend gemaakt, waarop, naar hun oordeel, de schadeloosstelling in elk bijzonder geval bepaald moest worden. De belanghebbenden, die daarmede geen genoegen namen, mochten zich beklagen; het bedrag zou alsdan door den rechter worden bepaald ¹⁾. Dit geval echter heeft zich nergens voorgedaan; de bevolking toonde overal volkomen tevredenheid met de beslissingen der gecommiteerden. Uit het Koloniaal Verslag van 1876 blijkt, dat in het voorafgaande jaar over 38605 bouws een som is betaald van f 1.630.970, gemiddeld ruim f 42 per bouw of ongeveer f 60 per hectare. Hierbij zij opgemerkt, dat de afstand van grond, waarvoor de schadeloosstelling wordt voldaan, van 14—17 maanden duurt.

Voor de regeling der plantloonen heeft men op soortgelijke wijze gehandeld. Het werk is toevertrouwd aan dezelfde commissiën, die plantloon en schadeloosstelling voor vijf jaren hebben vastgesteld. Zooals men weet, was het plantloon vroeger afhankelijk van de uitkomsten der onderneming: de bevolking kreeg zóóveel guldens per verkregen picol suiker, behoudens een minimum, dat in 1860 op f 75, in 1863 op f 90 per bouw was bepaald. Met dat oude stelsel van „maatschap tusschen de plantende bevolking en den fabrikant“ is nu gebroken; het plantloon is onafhankelijk gemaakt van de uitkomsten der onderneming, hetgeen zeer billijk is, te meer nu in dat loon slechts bezoldiging van arbeid, geen schadeloosstelling voor afstand van grond, is begrepen. Ook voor den fabri-

---

¹⁾ In de stukken betreffende de nieuwe regeling der suikercultuur, Bijlagen van de Hand. der Staten-Gen. 1872/73, n°. 20. blz. 34, staat abusievelijk «door de Regeering»; maar dit is een drukfout. Zie Bijblad, Tweede Kamer, 1872/73, blz. 1065.

kant is deze regeling veel beter. Wel is waar moet hij ook dan het bedongen plantloon ten volle betalen, wanneer de oogst ten deele is mislukt; maar hiertegenover staat, dat hij geen hooger loon behoeft uit te keeren, wanneer hij door betere bewerking van het riet meer suiker daaruit verkrijgt. Het plantloon is daarbij aanmerkelijk verhoogd: het bedraagt nu bijna *f* 950.000 meer dan vroeger ¹⁾.

Streng wordt de hand gehouden aan de naleving van het voorschrift der wet: „voor het drijven der molens of andere toestellen mag niet worden beschikt over water, benoodigd voor den eigen landbouw der bevolking.“ Na onderzoek „is het duidelijk geworden,“ zoo lezen wij in de reeds aangehaalde stukken, „welke schatten in den vorm van onmiddellijk verlies en winstderving de bevolking jaarlijks ten offer bracht aan een contractsbepaling, als de molen met water werd gedreven.“ Men heeft nu alle belangen met nauwgezetheid overwogen en slechts daar water toegestaan, waar overvloed bleek te bestaan, of waar men, door

¹⁾ Blijkens de koloniale verslagen bedroeg het in 1868—70 gemiddeld *f* 5.266.247; maar destijds werd de suikerplantende bevolking voor landrente aangeslagen tot een bedrag van *f* 453.000 en ontbrak de schadeloosstelling voor den grond (nu *f* 1.630.970) geheel. Voor een vergelijking met het plantloon, dat thans wordt uitbetaald, waarvan geen landrente wordt afgetrokken en waarin geen schadeloosstelling voor den grond begrepen is, moeten wij dus de *f* 5.266.247 met de twee genoemde posten verminderen. Wij houden dan netto *f* 3.182.277 over. In 1875 bedroeg het «loon voor aanplant, onderhoud en bewaking» *f* 4.130.626, hetgeen een voordeelig verschil geeft van *f* 948.349.

Tot ongeveer dezelfde slotsom (*f* 985.897) komt de directeur van het Binnenlandsch Bestuur in zijn «ambtsbericht,» medegedeeld aan de Tweede Kamer den 26 Aug. 1872. De directeur groepeerde echter de cijfers op een zonderlingen trant. Hij voegt plantloon, belooning aan de dessahoofden en cultuurpercenten bijeen, en nog wel zonder het te zeggen, zoodat men, er niet op verdacht zijnde, geheel verkeerde resultaten uit zijne mededeelingen zou afleiden, te meer omdat hij gedurig van «plantloon» spreekt. Op de juistheid zijner redeneering heeft dit echter geen invloed, want de belooning der dessahoofden en de cultuurpercenten zijn aan beide kanten opgenomen.

het te onthouden, groot onrecht zou plegen. Aan niet minder dan 41 ondernemers is het gebruik van water als drijfkracht verboden, hetgeen zeer tot voordeel strekt van de daarbij belanghebbende bevolking. Vroeger is het wel gebeurd, dat zij, om de te veld staande gewassen te besproeien, heimelijk het water uit de molenleiding heeft moeten aftappen, of het tot 10 à 15 cents per hectoliter heeft moeten koopen. Men noemt streken, waar de oude regeling, door mislukking van oogsten te veroorzaken of de gelegenheid tot het planten van tweede gewassen te verminderen, jaarlijks aan de bevolking op een verlies en winstderving van *f* 2900, ja van *f* 49000, is te staan gekomen. Naar waarheid kon dus gezegd worden, dat de gestrenge naleving van het voorschrift der wet van 1870 omtrent het watergebruik „een van de donkerste zijden der gedwongen cultuur“ heeft doen verdwijnen.

Ten slotte nog een woord over den cijns aan den lande. Deze is ten eerste veranderd wat den vorm betreft; de fabrikanten leveren nu geen suiker meer tot een lagen prijs, maar zij betalen een vaste som in geld. Slechts één van de 93 ondernemingen werkt nog op de oude voorwaarden (zij leverde in 1875 een hoeveelheid van ruim 10.000 picols); al de anderen zijn toegetreden tot de nieuwe regeling, die daarin bestaat, dat zij, behalve de plantloonen, de cultuurpercenten en de schadeloosstelling voor den grond, aan het Gouvernement *f* 2 per picol over de eerste 45 picols per bouw, *f* 2.50 over het meerdere tot en met den 60sten picol en *f* 3 per picol over al wat de 60 te boven gaat, moeten voldoen. Tot maatstaf der productie zijn genomen de gemiddelde uitkomsten van 1864—1870, de jaren der hoogste en laagste productie niet medegerekend. In verband met de nieuwe regeling der plantloonen, is ook dit een groote verbetering. De fabrikant weet nu, hoeveel hij jaarlijks te betalen heeft, en aan de bevolking, en aan het Gouvernement.

Maar in de tweede plaats: de schatkist heeft een offer gebracht; de cijns is lager gesteld dan het bedrag, dat in de laatste jaren door het Gouvernement op de suiker was verdiend. Van 1864—1870 ontving het jaarlijks gemiddeld 1.049.570 picols, die per picol f 9.26^s hebben gekost en netto f 14.64^s opgebracht. De zuivere winst, derhalve, was ruim f 5.600.000. Nu is de cijns aan den lande gesteld op f 4.023.393, waarbij men nog te voegen heeft de cultuurpercenten van de inlandsche hoofden, die vroeger het land betaalde, maar die nu ten laste komen van de contractanten, ten bedrage van f 488.613, doch waarvan ruim f 450.000 zijn af te trekken, omdat de suikerplantende bevolking eertijds landrente betaalde, waarvan zij nu is vrijgesteld. Om kort te gaan, het Land trekt nu jaarlijks ruim f 4.000.000, tegen ruim f 5.600.000 in 1864/70, maar heeft geen pakhuizen meer beschikbaar te stellen tot tijdelijke berging van suiker.

Het offer der schatkist kan dus geraamd worden op ongeveer anderhalf millioen gulden 's jaars ¹⁾. Is het verdedigbaar, dat men dit offer van haar heeft gevergd? Had de nieuwe regeling der suikercultuur niet op zulk een voet kunnen geschieden, dat het land daarvan geen geldelijk nadeel droeg? Het is moeilijk om hierop te antwoorden. Bij de behandeling der wet, en reeds eenige jaren te voren, is door alle deskundigen verzekerd, dat de suikercontractanten in een benarden toestand verkeerden en dat de Staat, om den bloei der suikercultuur en industrie op Java te bevorderen, verplicht was om afstand te doen van een deel zijner inkomsten uit die bron. Later is beweerd, dat de deskundigen zich hadden vergist, schoon dit van andere zijden weder is tegengesproken: bij de lage suikerprijzen van het vorige jaar, bij voorbeeld, zouden de contractanten, ondanks de voordeelen, die de nieuwe regeling hun bracht, weinig

¹⁾ Waarvan, naar ons bleek, f 950.000 ten goede zijn gekomen aan de bevolking.

of niets hebben verdiend. Ik meng mij niet in dit geschil, maar bepaal mij tot deze korte opmerking: een regering, die een gedwongen cultuur in een vrije wil oplossen, moet vooral niet te zuinig wezen. Het doel, waarmede de wet van 1870 is aangeboden en vastgesteld, was drieledig: de gedwongen afstand en bewerking van den grond ten behoeve der suikercultuur moesten afgeschaft, maar de suikercultuur en industrie zelve voor ondergang behoed en de nadeelen, die zij tot heden aan de bevolking veroorzaakten, terstond getemperd worden. Om dit drieledig doel te bereiken moest de regering aldus handelen: zij moest de fabrikanten in de gelegenheid stellen om veel geld te verdienen, ten einde hun belang bij den bloei der suikercultuur te verhoogen, en tevens aan de bevolking grootere inkomsten verzekeren, ten einde haar met die cultuur te verzoenen. Zoowel het een als het ander was noodig; het eerste, omdat het vooruitzicht van eerlang de medewerking van het koloniaal bestuur ter verkrijging van land en volk te zullen missen, op zichzelf eenigszins ontmoedigend zou zijn voor de fabrikanten en hun den lust zou kunnen ontnemen om nieuw kapitaal in hunne ondernemingen te wagen; het tweede, omdat „niet zeer lang geleden de residenten der suikergewesten, op de bepaalde vraag of meer ingenomenheid met de Gouvernements-suikercultuur (bij de bevolking) viel op te merken, schier eenparig het tegengediel“ hadden geantwoord ¹⁾. De fout, die de regering bij de uitvoering der wet te vermijden had, was dus: fiscaliteit, overdreven zorg voor de belangen der schatkist. Bleek het nu — wat bij mij nog niet vast staat — dat zij daarin te ver is gegaan, dan zou ik de laatste zijn om haar dit als een vergrijp aan te rekenen, hiervan overtuigd zijnde, dat bij de uitvoering der wet het belang der schatkist niet op den voorgrond mocht treden en dat het zeer moeilijk was

---

¹⁾ Zie Bijlagen van de Hand. der Staten-Gen. 1868/69, t. 2, 1265.

om het juiste midden te treffen. Zooveel is zeker, dat de regeering haar onmiddellijk doel met buitengewone snelheid heeft bereikt; reeds zeer kort na de afkondiging der wet zijn al de contractanten, op een na, tot de nieuwe regeling toegetreden.

Eerlang — na het einde van den aanplant van 1878 — zal een begin worden gemaakt met de trapsgewijze vermindering der „beschikking over gronden“, en de vraag doet zich voor, of de contractanten reeds maatregelen hebben genomen om te zorgen, dat hun bedrijf hierdoor geen schade zal lijden. Wij kunnen hierop het volgende antwoord geven. Sedert de invoering der wet is de vrije suikercultuur op Java niet onbelangrijk toegenomen. Alle ondernemers zonder onderscheid huren reeds gronden van de bevolking en laten daarop suiker planten; zoo de getallen, die het laatste Koloniaal Verslag ons geeft, betrouwbaar zijn, hebben zij in 1875 ruim 3000 bouws voor dat doel gehuurd, terwijl nog van 500 bouws het riet door hen is opgekocht. Maar in datzelfde Verslag lezen wij ook dit: „Verscheiden fabrieken hebben nauwelijks de noodige capaciteit om den Gouvernements aanplant naar behooren en tijdig te verwerken en de eigenaren hebben dus vooralsnog geene aanleiding om zich aan de vrije cultuur te wijden. Aan de ondernemers, die zich met ernstigen wil en met tact op het verkrijgen van vrije aanplanting toeleggen, gelukt dit zeer wel. Velen echter geven zich daar geen moeite voor, hetzij uit gemakzucht, hetzij uit vrees voor geldelijke opofferingen, hetzij omdat zij de vrije cultuur onmogelijk achten. Dat op deze wijze de bestending der suikercultuur na de opheffing der gouvernements bemoeienis kwalijk wordt voorbereid, behoeft nauwelijks gezegd te worden“ ¹⁾.

Het laat zich evenwel verwachten, dat hierin wel verbe-

---

¹⁾ t. a. p. blz. 185.

tering zal komen, zoodra de eerste vermindering der beschikking over gronden zal hebben plaats gehad. Die ongehoovige, vreesachtige of gemakzuchtige contractanten zullen dan zien, dat het der regeering ernst is met de uitvoering der wet. Ik geloof dan ook niet, dat de suikercultuur op Java met ernstige gevaren wordt bedreigd, want de vrije aanplant schijnt niet duurder te zijn dan de verplichte. „Rekenen de contractanten al hunne kosten te zamen, met inbegrip van den cijns (*f* 25 per bouw), dan komt hun een bouw vrijwillig geteeld riet,“ zoo lezen wij in het Koloniaal Verslag, „niet duurder, veelal minder duur te staan dan een bouw contracts-aanplant“ ¹⁾. En nog dit kan vermeld worden, ten bewijze dat er reden is om het beste te verwachten. Sedert eenigen tijd heeft zich op Java de geheel vrije suikercultuur, buiten alle verband met de gouvernements-aanplantingen, krachtig uitgebreid. Volgens het Verslag van 1876 was toen het getal der op dezen voet gedreven ondernemingen 46. Drie daarvan hadden geene opgaven gedaan, vier in het verloop jaar nog niet gewerkt; de productie der 39 overigen had 232.034 picols bedragen ²⁾. Door lage suikerprijzen en hooge dagloonen zijn de winsten van de eigenaars dezer ondernemingen in 1875 gering geweest, maar de prijsverhooging, die in den jongsten tijd heeft plaats gegrepen, is ook hun ten goede gekomen en het zou mij dus niet verwonderen, indien het volgend Verslag ons betere berichten bracht. „Het huren van gronden, zelfs van blokken aaneengesloten velden, levert in den regel geen moeilijkheid op, waar de ondernemers, de taal machtig, zich met de inlanders weten te verstaan“ ³⁾. Wat de bewerking en beplanting van den grond betreft, deze geschiedt meestal bij

¹⁾ t. a. p. blz. 185.

²⁾ De «contractanten» maakten in 1875 2.568.991 picols.

³⁾ Koloniaal Verslag van 1876 blz. 187. Meer bezwaar geeft de irrigatie. De ondernemers zijn »geheel afhankelijk van de inlandsche ambtenaren en hoofden die de waterregeling besturen.» Zouden er geen

taak, doch ook wel in dagloon en soms bij aanneming. Het blijkt dus, dat de inlandsche bevolking niet ongezind is om hare gronden voor de snikercultuur af te staan en met riet te beplanten, indien haar voor een en ander genoeg geld wordt geboden.

Maar over de toekomst van den vrijen arbeid op Java zullen wij later uitvoeriger spreken; dit onderwerp is te belangrijk om ter loops te worden behandeld. Laat ons nu overgaan tot het beschrijven van een tweede hervorming: de afschaffing van het Preanger-stelsel.

2.

Het Preanger-stelsel was een legaat der Oost-Indische Compagnie. Toen haar regeeringsstelsel in de meeste andere residentieën van Java, als strijdig met de belangen van gouvernement en bevolking, is verlaten, is het in de Preanger-Regentschappen om financiële redenen behouden. Men weet, waarin het stelsel der Compagnie bestond: de Hoofden niet te bezoldigen; hun de bevoegdheid te laten om belasting te heffen van hunne onderzaten; daarentegen de levering te eischen van producten, hetzij om niet, hetzij tot lage prijzen. Welnu, ziedaar in korte trekken het Preanger-stelsel geteekend. Van wege het Nederlandsche gouvernement werden in de Preanger geen noemenswaardige belastingen geheven; des te meer, gelijk wij straks zullen zien, door de inlandsche hoofden; maar de bevolking moest koffie planten en het product afleveren tot een prijs, die vóór 1837 slechts *f* 2.42 per picol (circa 2 cents per half kilogram) bedroeg en sedert dien tijd trapsgewijze tot *f* 6.50 was verhoogd. Deze prijs van *f* 6.50, evenwel, was slechts de helft van hetgeen betaald werd voor belastingschuldige koffie uit andere residentieën. De bevolking der Preanger was derhalve

reglementen te maken zijn, waardoor die afhankelijkheid wierd verminderd?

in tweederlei opzicht misdeeld: 1°. elders werden de belastingen niet door de hoofden, maar door het Nederlandsche Gouvernement geheven, en 2°. elders gaf het Gouvernement voor de koffie een dubbelen prijs. Ja, nog een derde nadeel trof den bewoner der Preanger-landen. De geheele regeling, die daar bestond, had de strekking om de macht der regenten te verhoogen; de bevolking was hun veel meer onderworpen dan op andere plaatsen, veel meer zelfs dan het geval zou zijn geweest, indien er geen Nederlandsch opperbestuur had bestaan. De aanwezigheid van dat bestuur, de eerbied dien de bevolking daarvoor koestert, de zekerheid, die zij bezat, dat het de regenten zou te hulp komen, indien zij het waagde om zich tegen hun bevelen te verzetten, dit alles droeg daartoe bij. Men pleegt te zeggen, en met reden, dat in Azië het slechtste Europeesche bestuur nog de voorkeur verdient boven het beste inlandsche. Maar ten aanzien der Preangerlanden diende het Europeesche opperbestuur schier alleen om het voornaamste correctief tegen Oostersch wanbeheer: vrees voor opstand, weg te nemen. Van daar, dat de levering van huishoudelijke benodigdheden, zooals rijst, kippen, groenten en brandhout, die de hoofden bij plechtige gelegenheden — huwelijken, geboorten en besnijdenissen — van de bevolking plegen te verwachten, in de Preanger-landen veel regelmatigiger en in veel grooter hoeveelheden geschiedde dan in de andere gedeelten van Java. Elders zijn die leveringen geschenken; de bevolking is vrij om ze al of niet te geven; maar hier werden ze geëischt en waagde het niemand om ze achterwege te houden. Van daar ook, dat de bevolking in de Preanger veel minder zeker was van het ongestoord bezit harer roerende goederen, zooals sieraden, buffels, paarden. Werd het beste daarvan haar afgenomen, zij had geen moed om zich daartegen te verzetten; want achter hare regenten stond het Nederlandsche Gouvernement — de Toewan Besaar op Buitenzorg — met al zijn macht. Van daar eindelijk, dat de

diensten aan de hoofden, de zoogenaamde pantjens-diensten, hier veel drukkender waren dan elders. De bevolking was verplicht om de velden der hoofden te bewerken, hunne paarden en hun vee te onderhouden, voor hen te jagen en te visschen, hun bouwstoffen te leveren voor woningen ¹⁾ en allerlei huiselijke diensten voor hen te verrichten. Slechts voor den veldarbeid het padi-snijden werd loon gegeven, en de huisbedienden, als zij zeer arm waren, kregen voedsel, soms kleeding; maar al het andere bleef onbeloond. Om niet bloot te staan aan de knevelarijen van iederen machthebbende, hadden vele inlanders de gewoonte aangenomen van zich, bij zoogenaamd vrijwillige overeenkomsten, in dienst te stellen van bepaalde hoofden of invloedrijke personen, en zoo was in de Preangerlanden een stelsel van dienstbaarheid geboren, „mengawoela“ genaamd, dat aan middeleeuwsche toestanden herinnert. De welbekende *commendatio* heeft een soortgelijken oorsprong gehad. Ook de grondbezitter in de middeleeuwen maakte zich dienstbaar aan een machtigen Heer, ten einde zich van grooter leed te vrijwaren.

Van het buitensporig gezag, dat in de Preanger door de Hoofden werd uitgeoefend, trok ook de geestelijkheid partij; deze residentie was van lieverlede haar Eldorado geworden. De tienden van den oogst, de percenten bij boedscheiding, waarop de geestelijkheid op Java gewoon is aanspraak te maken, nergens werden zij zoo getrouw voldaan als hier. Want nergens is de bevolking wettelijk verplicht om ze te betalen, en zoo de geestelijke heeren er niet in slagen ze binnen te krijgen, tant pis pour eux. Maar in de Preanger was het anders. Daar werd de geestelijkheid door de Hoofden ondersteund en aan hare vorde-

---

¹⁾ Geen kleinigheid, als men bedenkt 1°. dat een hooggeplaatst Hoofd zeer vele vrouwen en bijwijken en elk van deze een afzonderlijke woning heeft, 2°. dat er in 1866 3000 hoofden waren.

ringen moest even nauwgezet worden voldaan, als aan die der Hoofden zelve. Wij mogen aannemen, dat de bevolking f 350.000 's jaars aan hare geestelijkheid opbracht ¹⁾).

Men heeft den lagen prijs, die voor de Preanger-koffie werd betaald, gewoonlijk verontschuldigd door te wijzen op de vrijstelling van landrente, die de bevolking der Regentschappen genoot. Wij weten thans, wat van dat argument te denken valt. De vrijstelling van landrente, nu zij gepaard ging met de bevoegdheid, aan de Hoofden verleend, om voor zich zelve belastingen te heffen, was geen vergoeding voor den lagen prijs, maar veeleer een verzwareing van druk, te meer, wegens de buitensporige macht, die daardoor en de Hoofden, en, door hunne bemiddeling, de geestelijkheid hadden verkregen. Alleen de tienden van het rijstgewas voor de regenten — die voor de geestelijkheid daargelaten — kostte aan de bevolking meer, dan de landrente in menige residentie opbracht. En hoeveel andere belastingen behalve deze waren er nog! Het is mij dan ook onverklaarbaar, dat men ooit aan het Preanger-stelsel een gunstigen invloed op de welvaart der Preanger-bewoners heeft kunnen toeschrijven. Laat het zijn, dat die welvaart inderdaad heeft bestaan — wat ik, op grond van zeer betrouwbare berichten, sterk in twijfel trek — dan is toch zóóveel zeker, dat zij niet bestaan heeft door, maar o n d a n k s het stelsel.

Hoe bezwarend voor de bevolking was de koffiecultuur! In andere deelen van Java heeft men in lateren tijd de aanplantingen van kampong- of paggerkoffie bevorderd, die in tuinen, welke meestal op groote afstanden van de dorpen liggen, beperkt. Niet alzoó in de Preanger. In 1866 waren er 1432 koffieplantende dessa's; 1270 daarvan lagen meer dan twee uren gaans van hare tuinen verwijderd. Soms waren de afstanden zoo groot, dat de werkbare man-

---

¹⁾ Voor deze en andere bijzonderheden zie Bijlagen Hand. Staten-Gen. 1870/71, blz. 1223/31.

nen te midden der aanplantingen moesten verblijven; kwam er dan een bevel, dat ook de vrouwen gelastte om mede te werken, zoo moesten huis en have aan de zorg van ouden, gebrekkigen of kinderen worden overgelaten. Daarbij leidde het langdurig samenzijn van mannen en vrouwen in dezelfde tuinen dikwerf tot verregaande onzedelijkheid.

Bezwarend was niet alleen de cultuur, maar ook het verplichte vervoer naar de afschepingspakhuizen, deels uithoofde der verre afstanden, deels uithoofde van den slechten toestand der wegen. De belooning, die daarvoor gegeven werd, was zeer gering: in 1864 was zij gesteld op een halven stuiver per paal en per picol. Men kreeg dus $7\frac{1}{2}$ cent om 60 kilogram koffie een uur gaans te vervoeren! En dan was de bevolking vroeger nog verplicht om zonder eenige belooning de inkoop-pakhuizen te bouwen; eerst in 1864 is zij van die verplichting ontheven.

Den 9ten November 1869 zeide de heer van der Hucht in de zitting der Tweede Kamer: „Een tal van jaren heb ik in de Preanger-regentschappen gewoond, omringd van koffietuinen. Schoon geen ambtenaar zijnde, kwam ik dikwijls in die tuinen en zag, hoe daar geplukt werd. Het is meermalen verhaald — en waarheid is het, want ik heb het honderden malen gezien — op welke wijze er geplukt werd. Aan ieder takje van den koffieboom zitten tegelijk rijpe en groene of onrijpe vruchten, bloesems en reeds kiemen voor den volgenden pluk. In plaats dat nu de inlander, zooals het behoerde, alleen de rijpe vruchten plukte en later terugkwam om de vruchten te plukken, die dan weder rijp waren geworden, nam hij zulk een tak tusschen duim en vinger, stroopte dien in eens af, nam er de rijpe vruchten uit en wierp de rest weg. Menigmaal, waanneer ik dit zag, heb ik den inlander gevraagd: waarom doet gij dat? Op die wijze gaat er zooveel verloren. Het antwoord, dat ik altijd kreeg, luidde: gij weet het immers even goed

als wij: de betaling, welke wij voor die koffie krijgen, beloont onzen arbeid niet, want 10, 12, 15 palen ver moeten wij met onze vrouwen en kinderen komen om de koffie te plukken. En wat krijgt men dan voor zijne moeite? Bijna niets; want wij moeten die koffie naar huis nemen en bereiden, en als zij geheel klaar is, moeten wij 10—12 palen ver gaan om ze af te leveren. De moeite wordt dus niet betaald en wij zijn er in eens af" ¹⁾.

Nadat de Regeering zich door een specialen commissaris, Mr. O. van Rees, had laten voorlichten en tot de overtuiging was gekomen van de wenschelijkheid om het Preanger-stelsel geheel af te schaffen, is zij, onder medewerking der Staten-Generaal, den 1sten Juni 1871 daartoe overgegaan. De landrente en de andere op Java geheven belastingen zijn in de Preanger-regentschappen van toepassing verklaard; daarentegen is aan de hoofden de bevoegdheid tot belastingheffing ontnomen, de „algemeene dienstbaarheid der inlandsche bevolking aan de hoofden en aanzienlijken des lands of andere personen“ afgeschaft, en de koffieprijs eerst tot f 10, doch reeds kort daarna tot f 13 verhoogd ²⁾. Voorts is de bevolking ontheven van het verplichte vervoer der koffie en andere landgoederen, van de zoogenoemde regentsposterij, van de verplichting om in heeredienst te voorzien in de huisvesting van talloze inlandsche hoofden en hunne gezinnen, terwijl haar de gronden, die voor privaattjacht der regenten werden gebezigd, ter ontginning zijn teruggegeven. Ook het ambtelijk landbezit is, even als weinige jaren te voren in de andere residentien was geschied, afgeschaft. Om zich de medewerking der regenten te verzekeren, heeft de regeering hen ruim schadeloos gesteld. Aan drie van hen is een trakte-

---

¹⁾ Deze geheele redevoering, als ook die van den Oud-Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele, is zeer lezenswaard. Bijblad 1869/70, blz. 128 en 132.

²⁾ Thans wordt overal f 14 betaald

ment van *f* 24.000 en een persoonlijke toelage van *f* 20.000 verleend, aan de twee anderen een tractement van *f* 20.000, en nog aan allen daarenboven *f* 1 voor elken pikol koffie, uit hunne regentschappen aan het Gouvernement geleverd. Tegelijk echter is hun voorgeschreven om te zorgen „dat de Mohamedaansche priesters zich geenerlei macht of gezag aanmatigen over de materiele belangen der bevolking; dat de opbrengsten aan de geestelijkheid blijven binnen de grenzen door hunne godsdienstleer voorgeschreven en dat de inning daarvan geschiede buiten eenige tusschenkomst van het inlandsch bestuur“¹⁾).

Dank zij de zorg, waarmede de hervorming was voorbereid en den tact, waarmede zij is uitgevoerd — bijzondere lof komt hiervoor toe aan den Gouvernements-Commissaris van Rees — heeft zij groote tevredenheid verwekt bij de bevolking en van niemand tegenwerking ondervonden. Hierdoor aangemoedigd, is de regeering voortgegaan op den ingeslagen weg en heeft zij kort daarna voor de koffiecultuur in de Preanger een nieuwe regeling vastgesteld, die wij aanstonds zullen beschrijven. En nu is het verblijdend om jaarlijks in de Koloniale Verslagen te lezen, hoe snel deze residentie vooruitgaat en hoe uitnemend de genomen maatregelen werken. Reeds in 1872 werd gemeld: „Het lijdt geen twijfel, dat de kleine man zich onder den tegenwoordigen stand van zaken meer tevreden gevoelt dan vroeger; zijne diensten toch zijn sedert 1 Juni 1871 ten minste met een derde verminderd. Dat de bevolking haren meerderen vrijen tijd ten eigen nutte aanwendt, blijkt uit de meerdere ontginningen allerwege en uit het drukker handelsverkeer en passerbezoek.“ Deze gunstige berichten zijn sedert dien tijd bevestigd en de hervorming van het Preanger-stelsel mag dus worden aangemerkt als een der nuttigste

---

¹⁾ Zie Ind. Staatsbl. 1870. N°. 121—124, het koloniaal Verslag van 1871, blz. 303 en dat van 1872, blz. 59.

en best geslaagde maatregelen, die in de laatste jaren ter verbetering van maatschappelijke toestanden op Java zijn genomen. Al de sombere voorspellingen harer bestrijders zijn gelogenstraft en de uitkomsten zoo gunstig geweest, als men redelijkerwijs kon verwachten. Op nieuw is het gebleken, dat de gehechtheid eener Aziatische bevolking aan haar aloude gebruiken haar geenszins belet om veranderingen, die bevorderlijk zijn aan hare welvaart, met ingenomenheid te begroeten. — Zal deze waarheid, na de op Java, en in Britsch-Indie zoo dikwijls verkregen ondervinding, nu eindelijk algemeen worden erkend?

3.

Na de hervorming van het stelsel van bestuur in de Preanger, achtte de Indische regeering den tijd gekomen, om ook de Gouvernements-koffiecultuur in deze residentie op een beteren voet te brengen. Zij heeft dit gedaan bij besluit van 29 Januari 1872 (N°. 14). Dat besluit verdient in hooge mate onze aandacht, want den 26sten Mei 1875 zijn de bepalingen, die het bevat, ook van toepassing verklaard voor de andere gewesten van Java, voor zoover plaatselijke omstandigheden het gedoogen. Laat ons den hoofdinhoud dezer bepalingen nagaan; wij zullen bespeuren dat zij alle de strekking hebben om de bevolking met de koffiecultuur te verzoenen, die cultuur tot een volkscultuur te maken.

Het stelsel van aanplant in groote en ver van de kampongs gelegen tuinen is verlaten; slechts kleine tuinen, in de nabijheid der dessa's en kampongs, mogen thans worden aangelegd. „Uitdrukkelijk verboden“ is ook een praktijk, die voorheen dikwijls werd toegepast, daarin bestaande, dat men de geheele bevolking eener streek aan het werk stelde om koffie te planten, zonder te vragen of zij, die met den arbeid werden belast, ook de voordeelen daarvan zouden in-

oogsten. Maar de voornaamste bepalingen in de nieuwe regeling zijn deze. Men heeft aan de planters de bevoegdheid gegeven om den bevolen aanplant te bewerkstelligen op gronden, door henzelve daartoe gekozen, mits zij voor de cultuur geschikt of door bemesting geschikt te maken zijn. Ja nog meer: men heeft hun vergund om bestaande koffietuinen, waarbij zij zijn ingedeeld, te verlaten, mits er gelegenheid besta om die tuinen aan gegoede en gunstig bekende inlandsche ondernemers over te dragen, of om ze in te deelen bij dessa's, die meer in de nabijheid der te verlaten tuinen zijn gelegen. De bewoners der Preanger kunnen zich derhalve, zoodra zij dit willen, van de verplichting tot het aanplanten van tuinkoffie onttaan, door in de nabijheid hunner woningen, hetzij op eigen, hetzij op gehuurden grond, het voorgeschreven aantal boomen te planten en te onderhouden, en het product daarvan tot den gestelden prijs (nu f 14 de pikol) aan het Gouvernement te leveren. Aan de cultuurplichtigen is, na de uitvaardiging van het besluit, zelfs gelegenheid gegeven om hetzelfde doel te bereiken, door op woesten, voor de koffiecultuur gereserveerden grond, eigen tuinen aan te leggen en daarin jaarlijks 50 heesters te planten. Gretig is van deze gunstige bepalingen gebruik gemaakt. Er zijn nu twee benamingen in zwang gekomen, die in het bovenstaande haar toelichting vinden: merdika en milik-tuinen. Onder de eerste verstaat men tuinen, die in handen zijn van inlandsche ondernemers; onder de tweede, kleine koffieplantsoenen, door de cultuurplichtigen aangelegd op grond, dien zij in erfelijk individueel bezit hebben. In 1875 was het aantal bezitters van merdika-tuinen reeds geklommen tot 826 en de uitgestrektheid in hun bezit tot 6373 bouws. De ondernemers onderhouden die tuinen goed en vele van hen besteden ook aan de bereiding van het product groote zorg. „Hier en daar zijn zeer doelmatige, met pannen gedekte droogschuren opgericht; al meer en meer

worden de versche vruchten ontbolsterd in kleine, eenvoudig samengestelde, door water gedreven molens, welker gebruik gunstig moet werken op den pluk, omdat alleen goed rijpe vruchten op die wijze van de saprijke bolsters kunnen worden ontdaan¹⁾.

Het blijkt evenwel, dat met de merdika-tuinen geen winst wordt gemaakt, wanneer daarin wordt gewerkt met een vrij aanzienlijk kapitaal, dus in het groot. De milik-tuinen daarentegen — die kleine plantsoenen op eigen grond — beloven gunstige uitkomsten en nemen aanhoudend in aantal toe; hetgeen daarom van gewicht is, omdat vooral langs dezen weg de koffiecultuur een vrijwillige volkscultuur zal kunnen worden. Bij het einde van 1874 waren in de Preanger reeds 3219 inlanders van den verplichten aanplant vrijgesteld, omdat zij een voldoende getal boomen in eigen tuinen hadden geplant en onderhouden²⁾; maar tijdens den west-moesson van 1875/76 is dit cijfer tot ruim 13000 geklommen³⁾, en waarschijnlijk zal het nog verder toenemen. Voor de bevolking is het een groot ongerief om op verre afstanden koffie te planten; geen wonder dat zij gaarne partij trekt van de vergunning, die haar nu is verleend, om zich door vrijwilligen aanplant in haar naaste omgeving van dat ongerief te vrijwaren.

Ik heb reeds opgemerkt, dat bij besluit van 26 Mei 1875 diezelfde bepalingen, behoudens noodzakelijke wijzigingen, van toepassing zijn verklaard voor geheel Java. Het district Tengger in Probolingo, zoowel als de residentie Pasoe-roean, is echter hiervan uitgesloten, omdat, gelijk men weet⁴⁾, de koffiecultuur daar reeds een volkscultuur is geworden. Blijkens het laatste Koloniaal Verslag is het Besluit van 1875

¹⁾ Koloniaal Verslag van 1875, blz. 181.

²⁾ Koloniaal Verslag van 1875, blz. 181

³⁾ Zie Koloniaal Verslag 1876, blz. 177.

⁴⁾ Zie Hoofdst. V, blz. 136.

overall uitgevoerd, hoewel niet overal op even groote schaal, want op sommige plaatsen scheen een proefneming wenschelijk; voor zoover men reeds kan spreken van verkregen resultaten, zijn die gunstig. Dit liet zich voorspellen. Mij dunkt het kan niet anders of een regeling, die zoozeer in het belang is van de bevolking, moet nuttig werken.

Maar nu rijst een belangrijke vraag. Zal de Regeering het hierbij moeten laten? Is alles, wat wij van haar op het gebied der koffiecultuur mogen verwachten, gedaan, wanneer de Preanger-regeling in die gewesten van Java, waar zij een verbetering kan scheppen, is ingevoerd? Het antwoord op deze vraag hangt af van het stelsel, dat in het algemeen bij het bestuur onzer koloniën voortaan moet worden in praktijk gebracht.

In onze wetgeving van den laatsten tijd op koloniaal gebied is niet genoeg eenheid en consequentie te ontdekken. Dertig jaar geleden was het duidelijk, wat men wilde: de koloniën moesten jaarlijks zóóveel opbrengen aan onze schatkist. Maar wat wil men thans? Is het verkrijgen van directe voordeelen, van een batig slot, nog altijd ons doel? Zoo ja, waarom de heerediensten dan beperkt, het Preangerstelsel afgeschaft, spoorwegen bekostigd, en een wet uitgevaardigd, die aan de Gouvernements-suikercultuur binnen weinige jaren een einde zal maken? Waarom is dan bij herhaling besloten tot verhooging van den koffieprijs en die prijs niet gelaten op *f* 9, hetgeen ons een grootere bate zou geven van *f* 4 à 5 millioen 's jaars? Zoo neen, hebben wij Englands koloniale politiek tot voorbeeld gekozen, is de ontwikkeling van Java's productieve krachten ons doel en zoeken wij geen batige sloten, maar indirecte voordeelen, waarom dan den ingeslagen weg zoo aarzelend, zoo schoorvoetend betreden en zooveel ongedaan gelaten, wat ter bereiking van ons doel volstrekt noodig is? — Een batig slot, of een bloeiende kolonie, die aan handel, scheepvaart, en nijverheid dagelijks nieuw leven schenkt, wat verlangen wij?

Van de keus, die geschieden zal, hangt het af, welke maatregelen wij nog te verwachten hebben ten aanzien der Gouvernements-koffiecultuur. De vermelde besluiten zal niemand afkeuren, maar dat zij de koffiecultuur op Java nooit tot die hoogte zullen opvoeren, welke zij in staat zou zijn te bereiken, spreekt bijna van zelf. Tot twee dingen is thans de inlander verplicht: hij moet koffieboomen planten en onderhouden en hij moet het verkregen product tot lagen prijs aan het Gouvernement leveren. Nu is klaarblijkelijk dit het oogmerk der Regeering geweest: de verplichte levering te laten bestaan, maar de cultuur zóó te regelen, dat de inlanders haar vrijwillig drijven, omdat zij er voordeel van trekken. Laat ons aannemen dat dit gelukt. Onderstellen wij dat na eenigen tijd de toestand over Java zoo is geworden, als hij reeds in Tengger en Malang is; mogen wij dan tevreden zijn? Ja, wanneer wij hoofdzakelijk de verkrijging van een batig slot beoogen en dit doel op de minst drukkende wijze voor de bevolking wenschen te bereiken; neen, wanneer wij een belangrijke uitbreiding der koffiecultuur in het belang van kolonie en moederland nuttig achten.

Zulk een uitbreiding is onwaarschijnlijk, zoolang de Javaan tot lagen prijs zijn product aan den lande moet leveren. Het kan misschien rekening voor hem geven om voor *f*14 per pikol koffie te planten op de beste gronden; maar het lijdt geen twijfel, of er zijn nog een aantal gronden op Java, die voor de koffiecultuur zeer geschikt zijn, die echter voor dat doel ongebruikt moeten blijven, zoolang de planter slechts met *f*14 wordt beloond. Laten wij aannemen dat *f*35 per pikol de gemiddelde marktwaarde der koffie op Java is: de bestaande regeling komt dan hierop neder, dat de inlandsche koffieteelt aan een belasting is onderworpen, bedragende zestig percent van het bruto product! Wat kan er terecht komen van de uitbreiding eener cultuur, die zoo zwaar is belast? De verbe-

teringen, die nu zijn tot stand gekomen, zullen ongetwijfeld gunstig werken en aan de productie eenige vermeerdering geven; maar wie zich voorstelt, dat hare vermeerdering eenigszins te vergelijken zal zijn met die, welke de koffiecultuur van Ceylon, bijvoorbeeld, heeft vertoond, scheidt zich droombeelden. Ja, ik vraag mij af: zal de geringe vermeerdering, die verkregen wordt, duurzaam wezen en de Regeering het mogen wagen om, zolang zij de verplichte levering à *f* 14 bestendigt, de verplichting tot aanplant en onderhoud te doen vervallen? Nemen wij aan, dat het bij dien prijs in een streek voordeel geeft om de cultuur te drijven; maar nu ontstaat er vraag naar andere producten, welker voortbrenging grooter winst belooft: wat zal er thans nog overblijven van vrijwillige koffiecultuur? Zeer weinig misschien. De verplichte levering te handhaven, maar den verplichten arbeid voor goed af te schaffen, is een gevaarlijke onderneming. Wie zal den moed hebben om de Regeering daartoe aan te sporen?

Is nu de uitbreiding der cultuur ons hoofddoel niet, omdat wij vóór alles een batig slot'ontvangen, dan zullen wij het ons getroosten, dat de productie niet aanzienlijk toeneemt. Maar in den laatsten tijd hebben wij op koloniaal gebied een nieuwen weg ingeslagen en zijn wij op vermeerdering der indirecte voordeelen bedacht geweest. Allerlei maatregelen zijn genomen om den particulieren landbouw op Java, en daardoor zoowel den rijkdom der kolonie als ons handelsverkeer met haar, te bevorderen. Met die maatregelen nu komt de handhaving van het koffiestelsel hoe langer hoe meer in strijd en wij zullen ons gedwongen zien om of dit stelsel prijs te geven, of terug te keeren tot onze oude beginselen van koloniaal beheer.

Bij voorbeeld. In een der laatst Koloniale Verslagen, dat van 1875, ter plaatse waar gesproken wordt van de uitgifte van woeste gronden, leest men de volgende naïeve verklaring: „Bij de beoordeeling van iedere aanvraag van

woeste gronden in erfpacht wordt rekening gehouden met de belangen der Gouvernements-koffiecultuur en er worden geene gronden uitgegeven, waarvan men kan nagaan dat zij in de eerste tien jaren voor die cultuur benoodigd zullen zijn¹⁾ In de eerste tien jaren! Goed, dat wij het weten; zoo het na eenigen tijd blijkt, dat de uitgifte van woeste gronden op Java niet de uitbreiding heeft verkregen, die wij haar toewenschen, zullen wij de reden daarvan kennen. Want het is duidelijk, dat het Gouvernement de beste gronden zal bewaren voor zijn koffiecultuur; de beste, wat natuurlijke vruchtbaarheid, maar ook, na de genomen besluiten, wat ligging betreft: bij voorkeur zal het Gouvernement die terreinen beschikbaar houden, die de particuliere ondernemer het liefste heeft: terreinen in de nabijheid der dessa's. Het koffiestelsel belemmert dus de ontwikkeling der cultuur op erfpacltgronden en ik kan niet inzien, dat dit ooit anders zal worden, hoeveel men het stelsel ook verbetert. De Indische Regeering moge thans in een vrijgeevige stemming zijn, zij zal het op den duur met leede oogen aanzien, wanneer zich alom vrije ondernemingen vestigen, die de bevolking door hooge loonen tot zich trekken en afkeerig maken van de minder beloonde Gouvernements-koffiecultuur. Oordeel ik juist, dan zal het haar op den duur onmogelijk zijn om èn deze cultuur, èn de particuliere landbouwondernemingen krachtdadig te bevorderen.

Nog andere moeilijkheden zullen zich voordoen. Wanneer de erfpachtsondernemingen op woeste gronden zich vermenigvuldigen, zal dan bij de inlanders de vraag niet rijzen: waarom mag de Europeaan zijn koffie tot den marktprijs — *f* 30, *f* 40 of *f* 50 — verkoopen, terwijl wij ons product voor *f* 14 aan de pakhuizen moeten afleveren? Zullen zij niet verlangen om dezelfde voordeelen te genieten, die aan anderen zijn toegestaan? Wij hebben zoo even vermeld, dat er

¹⁾ Blz. 118.

in de Preanger gegoede inlanders zijn, die Gouvernementskoffietuinen van de cultuurplichtigen overnemen en voor eigen rekening bewerken. Indien nu sommige dezer lieden (die het Gouvernement wel tot levering, maar niet tot arbeid kan verplichten) woeste gronden in erfpacht vragen, met het kennelijk doel om ze met vrije koffie te beplanten, en daarentegen de Gouvernmentstuinen, waarvan zij het product voor *f* 14 moeten afleveren, te verlaten, wat zal de Regeering dan antwoorden? De aanvragen toestaan, of weigeren en uitvluchten zoeken? — Het punt, dat ik aanroerde, kan weldra een groote actualiteit verkrijgen, daar de Preanger regeling schier alom is ingevoerd. Ik begrijp echter niet, hoe de Regeering tegenover deze moeilijkheid zal handelen.

Om deze en soortgelijke redenen geloof ik dat het koffiestelsel zich niet verdraagt met de nieuwe regeeringsbeginselen, die wij in den laatsten tijd bij ons koloniaal beheer hebben toegepast. Wij moeten òf voorwaarts, òf achterwaarts; stilstaan kunnen wij niet langer. Voorwaarts naar het Engelsche stelsel, dat geen batig slot, maar economische ontwikkeling der koloniën beoogt; of terug naar Van den Bosch, die bovenal remises verlangde ten behoeve der Nederlandsche schatkist. Er moet eenheid zijn in onze koloniale wetgeving. Verzuimen wij een keuze te doen, dan zullen ten slotte de voordeelen van beide stelsels ons ontgaan.

De kring dezer beschouwingen heeft zich van lieverlede uitgebreid: van de koffiecultuur zijn wij gekomen op de batig-slot-politiek. Maar nu het gebleken is, hoe nauw deze onderwerpen aan elkaar verwant zijn, kan ik mij te dezer plaatse aan de behandeling van het tweede niet geheel onttrekken. Een kort woord daarover zij mij dus vergund. Reeds dikwijls is aangetoond — en dit te bewijzen was niet moeilijk — dat de batig-slot-politiek in strijd is met de belangen der koloniën. Mij dunkt echter, dat men nog een

stap verder kan gaan en aantoonen, dat zij ook in strijd is met de belangen van het moederland. Zij, die dit loochenen, vergeten, dunkt mij, twee dingen: I. dat een natie veel meer bevoordeeld wordt door gestadige uitbreiding van haar handel, scheepvaart en industrie, dan door batige sloten, II. dat het batig-slot-systeem op den duur slechts kan gehandhaafd worden door middelen, die een beschaafd volk in onzen tijd niet kan, niet durft gebruiken.

I. Een natie wordt veel meer bevoordeeld door gestadige uitbreiding van haar bedrijfsmiddelen dan door batige sloten. Ruim veertig jaren achtereen schonk Indië ons jaarlijks ettelijke millioenen, en wat heeft dit opgeleverd? Is onze welvaart belangrijk vooruitgegaan? Ja, er is bloei waar te nemen in vele onzer takken van bedrijf; de negentiende eeuw is voor de meeste landen van Europa een eeuw van vooruitgang geweest op stoffelijk gebied. Maar hoe menigmaal is het niet aangetoond, dat Nederland in dien vooruitgang op verre na niet zooveel heeft gedeeld als andere landen, welker ligging en hulpbronnen niet beter zijn dan de onze. Hoe menigmaal is niet een parallel getrokken tusschen de commercieele ontwikkeling van Hamburg en Bremen en die onzer groote koopsteden, en hoe ongunstig viel de vergelijking steeds voor ons uit? Is er vooruitgang in onze scheepvaart? Neemt het getal onzer handelshuizen bij voortdoring toe? Winnen onze markten in omvang en beteekenis? Als wij de economische geschiedenis van Nederland in de laatste veertig jaren raadplegen, getuigt dan elke bladzijde dezer geschiedenis van zóóveel ontwikkeling, als zich — de voordeelen in aanmerking genomen, die het bezit van rijke koloniën kon geven — liet verwachten? O neen. Ten gevolge van het stelsel, dat wij in Indië hebben toegepast, is er de productie van goederen voor de Europeesche markt vele jaren schier geheel stationair gebleven, en daar onze wereldhandel voor een zeer groot gedeelte uit den handel in Oostersche producten bestaat, bleef ook

deze, na een zeker punt te hebben bereikt, nagenoeg op dezelfde hoogte. „The stationary state is dull,” zegt Adam Smith. Wij hebben het ondervonden.

De vraag keert dus weder: welk voordeel heeft Nederland uit de batige sloten getrokken? De remises uit Indië — dat was haar eerste werking — hebben koning Willem I krachtig aangemoedigd in zijn „stelsel van volharding” tegenover België, dat den lande schatten heeft gekost. Later zijn diezelfde remises ons te stade gekomen bij onze pogingen tot vermindering der Nationale Schuld en hebben zij ons vergund het land te verrijken met een net van spoorwegen en met andere publieke werken. Maar die publieke werken hadden ook bekostigd kunnen worden uit de opbrengst van leeningen; naburige volken, die geen koloniale baten hadden, zijn ons in den aanleg van spoorwegen vóór geweest. Het eenige, dat die baten ons gegeven hebben, bestaat dus hierin, dat wij minder belastingen hebben betaald; en zelfs dit voordeel is niet onvermengd geweest, want door den bloei onzer financiën hebben wij een flinke hervorming van ons belastingstelsel steeds nagelaten; hetgeen bijvoorbeeld ten gevolge heeft gehad dat de Grondbelasting, ondanks de aanzienlijke rijzing der pacht- en huurwaarden, ten huidigen dage niet meer opbrengt dan voor dertig jaar. Had hare opbrengst met de vermeerdering dezer waarden gelijken tred gehouden, dan zouden onze eigenaars van vaste goederen minder gewonnen, maar de algemeene welvaart zou niets geleden hebben, terwijl het inkomen van het Rijk uit belastingen wel f 15 millioen grooter zou zijn! Wilt gij een natie verrijken, zoo vermeerder hare bronnen van bestaan. Open nieuwe uitwegen aan de voortbrengaelen harer nijverheid, breng leven in haar scheepvaart en handel, en schep voor hare zonen een veld van winstgevendende arbeid, opdat zij niet insluimeren en hun aangeboren veerkracht verliezen. Dit te doen, heeft binnen ons bereik gelegen. Wij hadden aan Java's produc-

tieve krachten een ontwikkeling kunnen geven, die op onze eigen productieve krachten bevruchtend zou hebben gewerkt. In plaats van ver achter te staan bij andere volken, zouden wij nu op handelsgebied een hoogen rang kunnen innemen. Maar wij bleven liever bij ons batig-slot-systeem. Wij gaven den Javaan een karig loon voor zijn producten, kweekten zijn traagheid aan door hem in heeredienst te laten arbeiden, weerden opzettelijk de particuliere industrie, beducht zijnde voor onze (ten deele zoo armzalige) Gouvernementscultures, lieten vijf en twintig jaar verlopen alvorens aan de kolonie spoorwegen te schenken, en onthielden aan hare bewoners dien heilzamen prikkel, dien een goed geregeld grondeigendomsrecht altijd geeft. En dat alles om acht of tien gulden per hoofd minder op te brengen aan rijksbelastingen, welke som, zonder schade voor de algemeene welvaart, reeds voor de helft door een betere uitvoering der wet op de grondbelasting ware te verkrijgen geweest! De batig-slot-politiek is dikwijls om hare uitkomsten geprezen; maar heeft men wel eens nagegaan, wat zij aan Nederland heeft gekost?

II. Men houde vervolgens in het oog, dat het oude stelsel op den duur slechts kan gehandhaafd worden door middelen, die wij niet meer kunnen, niet meer durven gebruiken. Voor elf jaren vertrok een Gouverneur-Generaal naar Indië, met het verklaarde oogmerk om er paal en perk te stellen aan de toepassing der nieuwe beginselen; maar nauwelijks aangekomen, bespeurde hij dat Indië niet meer zóó bestuurd kon worden als voorheen, en toen hij het bewind nederlegde moest hij dit openlijk erkennen. Aldus zal het ieder gaan, die hetzelfde onderneemt, want de geest der bevolking op Java is veranderd; en de publieke meening in Europa is het ook: indien wij onze koloniën op soortgelijke wijze bestuurden als voor dertig jaar, zouden wij ons aan groote gevaren blootstellen.

Door twee oorzaken zijn onze batige sloten aanzienlijk geworden. In de eerste plaats, door de financiëele politiek die wij in Indië hebben toegepast. Gedurende een reeks van jaren is daar een zuinigheid betracht, die den naam van karigheid ten volle verdient. Noch voor onderwijs, noch voor rechtswezen en politie, noch voor publieke werken, is half zooveel gedaan als noodig was. Later zijn wij milder geworden, en toen kwamen de hooge koffieprijzen ons ter hulp: in 1871 was de middenprijs van goed ordinaire Java-koffie in de veilingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij 36 cents per half kilogram, in 1872 45, in 1873 56, in 1874 en 1875 57 cents. Over de 1,700,000 balen, waaruit de gezamenlijke veilingen van 1874 en 1875 bestonden, maakte die hoogere prijs van 21 cents een verschil van ruim *f* 40 millioen, gemiddeld *f* 20 millioen 's jaars! Maar kunnen wij op de hooge koffieprijzen staat maken? Is het niet waarschijnlijk, dat zij alom een groote productie zullen uitlokken, die prijsverlaging ten gevolge zal hebben? Nemen wij aan dat dit gebeurt en dat wij desniettemin het batigslot-systeem willen handhaven, dan zal onze Regeering dit moeten doen. Zij zal moeten terugkeeren tot de oude karigheid ten aanzien van publieke werken, onderwijs, rechtswezen en politie. Zij zal de onbezoldigde heerediensten moeten uitbreiden; de landrente aanmerkelijk verhoogen; van de *f* 14 per pikol, die de bevolking thans voor hare koffie ontvangt, misschien nog een paar gulden afnemen; kortom, zij zal, om niet geheel van Indische millioenen verstoken te zijn, allerlei maatregelen moeten nemen, die ons koloniaal bestuur gehaat maken in de koloniën zelve en verachtelijk in de oogen van het beschaafd Europa. Welke bewindslieden zullen moed en opgewektheid bezitten om de verantwoordelijkheid van zulk een gedrag te aanvaarden? De batigslot-politiek is dus niet langer houdbaar; hare consequente toepassing onderstelt het gebruik van middelen, waarvoor in onzen tijd ieder staatsman, van welke

richting hij ook zij, terugdeinst. Wij zullen het ondervinden, zoodra de koffieprijsen dalen; en dat die daling niet zal uitblijven, laat zich verwachten.

Men zal mij antwoorden: reden te meer om, zoolang zij niet heeft plaats gevonden, met de hooge prijzen ons voordeel te doen! Volkomen juist; maar hoe kan dat beter geschieden dan door ze aan te wenden tot vermeerdering van Java's productief vermogen? Want er is een nieuw gevaar dat ons dreigt. Ik ben zeer bevreesd, dat een daling der koffieprijsen ons niet alleen zal berooven van een batig slot, maar ons plaatsen zal voor een Indisch tekort. Door ons angstig vast te klemmen aan de directe voordeelen, zou het kunnen gebeuren, dat wij te eeniger tijd directe nadeelen hadden te dragen. Immers de prijsverlaging zou zoo belangrijk kunnen zijn, dat de Indische middelen niet langer toereikend waren voor de Indische uitgaven en dan zou Nederland het deficit moeten aanvullen. Wat hebben wij te doen om dit kwaad te voorkomen? Mij dunkt, het antwoord is zeer eenvoudig: wij moeten reeds nu alles aanwenden, wat in ons vermogen ligt, om de Indische bevolking economisch in een beteren toestand te brengen, opdat zij in staat zij om zooveel belastingen te dragen als er noodig zijn ter voorziening in de behoeften der Indische schatkist. Welnu, ons koffiestelsel is een hinderpaal voor de vermeerdering van Java's productie. Neem aan, dat onze boeren ruim 60 percent moesten betalen over de verkoopwaarde van een of ander artikel, waarvoor sommige hunner landerijen bij uitznemendheid geschikt zijn; wie onzer zou het verkeerde van zulk een regeling niet inzien en op hare afschaffing aandringen? Wie zich niet beijveren om te betoogen, dat zij de productie tegenhoudt, dus de vermeerdering der volkswelvaart in sommige streken des lands belemmert, en in strijd is met een der meest bekende voorschriften der financieeler, met het voorschrift namelijk, dat verbiedt om de bruto opbrengst van den landbouw te

belasten? Hier te lande zijn de tienden afkoopbaar gesteld en terecht. Maar op Java wordt van de koffie een zeszvoudige tiende geheven en zulk een heffing laten wij bestaan!

Zijn deze beschouwingen juist, dan is het wenschelijk, dat de Regeering den koffieprijs van lieverlede verhoogde en daarmee voortga, totdat hij in overeenstemming is gebracht met de marktwaarde en de koffiecultuur van allen dwang kan worden bevrijd. Daardoor zal de opbrengst der landrente aanzienlijk kunnen vermeederen; want de grond, waarop koffie wordt geteeld, zal een flinke belasting kunnen dragen, als het product, dat hij oplevert, tot den vollen marktprijs mag worden verkocht. Middelerwijl moeten de batige sloten worden aangewend om op Java de irrigatie te verbeteren, spoorwegen aan te leggen, in het algemeen om de welvaart der kolonie te bevorderen. Deze politiek komt mij voor, in overeenstemming te zijn met de belangen van Nederland. Ik zou wenschen dat wij op koloniaal gebied een einde maakten aan die halfheid, die tweeslachtigheid, die nooit en nergens goede vruchten heeft opgeleverd, en dat wij, daar de verkeerdheden van ons eigen stelsel gebleken zijn, met vastberadenheid partij kozen voor het koloniale stelsel, dat Engeland met het beste gevolg toepast.

4.

Ik wensch nu met een enkel woord de hervorming van het boschwezen te vermelden, waartoe reeds in 1865 besloten is, doch die uit den aard der zaak slechts van lieverlede kon worden uitgevoerd. Men zal zich herinneren, hoe de bosschen vroeger werden behandeld ¹⁾. Het verkeerde voorbeeld van Daendels en Raffles volgende, hadden de Commissarissen-Generaal in 1819 aan sommige gemeenten de verplichting opgelegd om gedurende acht maanden van

¹⁾ Zie blz. 12 en 42.

het jaar al de werkzaamheden aan de houtbosschen te verrichten en het daarvoor noodige trekvee te leveren. Deze regeling was na hun vertrek in stand gehouden; doch ook hier hadden zich weldra in ruime mate al de nadeelen ver- toond, die van gedwongen en slecht beloonden arbeid on- afscheidelijk zijn. „De rijke bosschen werden letterlijk bij roofofbouw geëxploiteerd. Jaarlijks tot 1853 geschiedde de aankoop van houtwerken op eisch; dat is men gaf het ge- tal en de afmetingen der noodige houtwerken voor elk de- partement op, en de aankoop geschiedde dienovereenkomstig, maar eigenlijk in het wilde. Om een stuk van een bepaalde afmeting te verkrijgen, kapte men boomen, die, als zij na den aankoop bleken niet aan de gestelde eischen te voldoen, op de plaats bleven liggen en verlaten werden; dan kapte men in het bosch weder andere boomen, zoolang totdat men er eindelijk in geslaagd was een balk of plank van de bepaalde afmetingen te verkrijgen. Dikwijls velde men prachtige boomen, ver boven de gevraagde afmetingen, die dan noodeloos klein werden gehakt, terwijl men kort daarna weder het woud moest binnendringen om juist soortgelijke boomen te vellen als men zoo even had gekapt, dewijl nu hout van groote afmeting werd vereischt. Men moest met spoed aan de eischen en behoeften van den dag voldoen, en de blandongs ¹⁾ trachtten zich met nog grooter spoed van de ondragelijke en karig beloonde taak te kwijten, zonder te letten op de verwoestingen, die aangericht wer- den. 't Gold immers slechts lands domein!“ ²⁾. In den re- gel werd dan ook meer hout gekapt dan noodig was. Bij een onderzoek in 1840 van regeeringswege in Rembang ingesteld, vond men alleen in de bosschen van Blora en Bodjonegoro niet minder dan 12,566 stuks houtwerken van den aankap van vroegere jaren verspreid liggen, waarvan,

¹⁾ De bosch-cultuurdiensten heetten blandong-diensten, en de des- sa's, die daarmede belast waren, blandong-volkeren.

²⁾ Tijdschrift voor N. I., 1867, I, 213.

volgens schatting, reeds een vierde tot gedeeltelijke ontbinding was overgegaan. Daarbij drukte de gedwongen arbeid, niet het minst ook de gedwongen levering van trekvee, loodzwaar op de bevolking ¹⁾.

Aan deze regeling moest een einde komen; van daar dat in 1865 besloten werd, de bosschen onder zekere voorwaarden over te geven aan de particuliere industrie. Naarmate de perceelen zouden zijn opgemeten, getaxeerd en in kaart gebracht, zouden achtereenvolgens concessiën voor het kappen van hout worden uitbested. Op die wijze zou langzamerhand aan het oude stelsel van zelf een einde komen en de gedwongen boschcultuur zich in vrijen arbeid oplossen. „Zeer belangrijke gevolgen,“ zoo drukte de Minister van Koloniën, de heer Trakranen, zich uit in de Memorie van Beantwoording op het verslag der Tweede Kamer over Hoofdstuk IX der staatsbegrooting van 1867, „zijn van het bij reglement van 10 September 1865 voorgeschreven stelsel van beheer en exploitatie te verwachten. Door inroeping van den bijzonderen ondernemingsgeest is een geregelde exploitatie op veel ruimer schaal dan de tot hiertoe gebruikelijke te bereiken. De exploitatie zelve geschiedt doelmatiger, omdat grootere bedrijfskapitalen worden besteed en nauwkeuriger toezicht gehouden wordt. In de veelszins gevoelde behoefte aan houtwerken, terwijl in de bosschen voor millioenen waarde overjarige boomen aan bederf waren prijsgegeven, zal ruimschoots kunnen worden voorzien. De Regeering bekomt de gelegenheid om de kostbare en moeilijk te beheeren houtstapelplaatsen in te trekken, en eindelijk wordt het mogelijk, de drukkende blandongdiensten af te schaffen“.

Deze verwachtingen zijn niet beschaamd. Aanvankelijk, wel is waar, hebben zich eenige moeilijkheden voorgedaan, die daarvan het gevolg waren, dat de pachters te hooge

---

¹⁾ T. a. p. blz. 249.

prijzen hadden besteed en de verkoop van het hout hun niet goed gelukte, maar van lieverlede zijn die verdwenen en thans schijnt de nieuwe regeling der boschcultuur uitstekend te werken. Blijkens het jongste Koloniaal Verslag zijn er op Java — behalve een viertal ondernemingen voor aankap ten behoeve van den lande — twee en twintig ondernemingen met vrije beschikking over het gekapte hout, die aan den lande een gezamenlijke retributie betalen van ruim *f* 530.000 's jaars. Bovendien heeft de Regeering nog vijftien contracten gesloten voor het uitdunnen van djati-boschen of tuinen en het daaruit wegruimen van dood en omgevallen hout. Deze contracten brachten in 1875 ruim *f* 37.000 op, terwijl nog *f* 6000 ontvangen werd bij den publieken verkoop van hout dat in daghuur was verzameld. Derhalve werd een extra bate van *f* 43.000 ontleend aan een bewerking, die uitsluitend in het belang van het onderhoud der djati-boschen plaats vindt.

Van deze hervorming mag dus getuigd worden, dat zij in alle opzichten goede vruchten heeft gedragen ¹⁾.

Naar het aangeduide plan zou ik thans te spreken hebben over een andere hervorming, welke helaas minder goed is geslaagd, die der landrente. Maar dit onderwerp is te gewichtig en te uitgebreid om ter loops te worden behandeld. Ik wijd daaraan een afzonderlijk hoofdstuk.

---

¹⁾ Het Reglement van 1865 voor het beheer en de exploitatie der houthoschen op Java en Madura, is den 14 April 1874 (Ind. Staatsbl. N°. 110) door een nieuw vervangen.

VII.

DE NIEUWE REGELING DER LANDRENTE.

(Ordonnantie van 3 April 1872, Staatsblad van
Nederlandsch-Indië N°. 66).

Gaan wij eerst de geschiedenis der landrente op Java in korte trekken na. Zij is een ware Spieghele Historiale onzer koloniale politiek.

Toen dé Engelschen hun gezag in Britsch Indië hadden gevestigd, moesten zij spoedig gebruik maken van het in 1765 door hen verkregen recht, tot heffing eener belasting op de inkomsten van den grond. Zulk een belasting bestond daar sedert lang — reeds op het eind der 16e eeuw was zij er vrij goed geregeld — maar de Engelschen hebben haar achtereenvolgens in al de gewesten hunner uitgebreide kolonie aan een nieuwe regeling onderworpen. Deze regeling is echter niet overal op dezelfde wijze geschied; naar gelang van het antwoord dat in elk gewest gevonden werd op de vraag, wie er de wettige grondbezitters waren, ook wel, naarmate deze of gene theorie bij het Bestuur bovendreef, is zij zeer verschillend uitgevallen. In Bengalën zijn de erfelijke ambtenaren, die van ouds met de invordering der landrente waren belast — de zoogenaamde Zemindars — als grondeigenaren beschouwd; elders is de eigendom toegekend aan de dorpsgemeente als collectieve eenheid en

is het dorps hoofd, als vertegenwoordiger der gemeente, in de landrente aangeslagen; elders weder heeft men het grondbezit gevonden in handen van familiën, aan wie de velden van een geheel dorp toebehoorden, zoogenaamde Village-Zemindars, die den grond of zelve bebouwden of aan anderen verhuurden, en ook daar is natuurlijk de gemeentelijke aanslag ingevoerd. Maar nog een ander stelsel is in Britsch Indië (aanvankelijk in Madras en later ook in Bombay) toegepast, namelijk het Ryotwar-stelsel, waarbij de landbouwers onmiddellijk, zonder tusschenkomst van dessa-hoofden of Zemindars, door het Europeesch bestuur worden aangeslagen.

Toen Raffles, als vertegenwoordiger der Britsche regeering met het bestuur over Java belast, het plan had opgevat om er landrente te heffen, kon hij een keus doen tusschen de meeste dezer stelsels. Hij heeft eerst den gemeentelijken aanslag verkozen, maar reeds vier maanden later is hij hierop teruggekomen en heeft hij besloten tot invoering van het laatstelijk beschreven, het ryotwar-stelsel. Dit was een fout. Onze Commissarissen-Generaal, die in 1816 de kolonie uit handen der Engelschen overnamen, zagen alras de onmogelijkheid in om, bij het volkomen gemis aan gegevens voor een billijke heffing, den individueelen aanslag te handhaven. „In aanmerking nemende“, zoo spreken zij in hun besluit van 4 Januari 1819, „dat nog niet is verkregen die algemeene kennis van de uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden, als vereischt wordt tot het daarstellen van vaste en onherroepelijke regelen; dat echter eenige bepalingen moesten worden gemaakt, welke tot zoolang werken kunnen, als die meer volmaakte kennis verkregen is, zoo is goedgevonden en verstaan: De aanslag der landrente over den jare 1819 en de volgende jaren zal, immers zoolang de landen niet behoorlijk gemeten, geclassificeerd en gewaardeerd zullen zijn, dessa's gewijze worden gedaan“. In overeenstemming met dit be-

sluit zijn, zoo als ik reeds heb herinnerd ¹⁾, metingen bevolen, te beginnen in de residentie Kadoe. Omtrent de waarde der uitkomsten, die deze metingen hebben opgeleverd, is na korten tijd bij sommigen wel eenige twijfel gerezen, maar desniettemin heeft de Indische regeering nog in Juni 1825 tot voortzetting van den arbeid besloten. Nauwelijks echter had zij dit besluit genomen, of zij ontving bevel van het opperbestuur tot invoering van allerlei bezuinigingen en tot staking van „de kostbare metingen in sommige gedeelten van Java en laatstelijk in de bosschen aangevangen.“ De directie der kadastrale meting werd „ingetrokken“; het „daaraan verbonden personeel“ kreeg „eervol ontslag“.

Bijna veertig jaar zou het duren, eer het werk zou worden hervat. En de voorloopige regeling van Commissarissen-Generaal? Zij is van kracht gebleven tot en met het jaar 1872. Eerst de nieuwe regeling, die aan het hoofd dezes is vermeld, heeft aan haar langdurig bestaan een eind gemaakt. Ik vergis mij; straks zal het blijken, dat zij zelfs die nieuwe regeling heeft overleefd.

Waarom is het toe te schrijven, dat men zoo dikwijls heeft uitgesteld om de landrente te herzien en dat de opnemingen eerst zoo laat zijn hervat? Aan oud-hollandsche traagheid, gemis van goed personeel voor statistisch onderzoek, opzien tegen de groote kosten, aan zoodanig onderzoek verbonden? Hoewel deze drie oorzaken ongetwijfeld hebben gewerkt, zoo is toch meermalen aangetoond, dat zij niet de eenige zijn geweest. Een Spieghel Historiaal onzer koloniale politiek heb ik de geschiedenis der landrente op Java genoemd, en dezen naam verdient zij ten volle. Reeds de invoering der landrente door Raffles was een feit van groote beteekenis, daar het de richting bepaalde, waarin Raffles de kolonie zou besturen. Het beteekende — ik heb dit in het eerste hoofdstuk aange-

---

¹⁾ Blz. 44.

toond — dat het stelsel der voormalige Oost-Indische Compagnie zou verlaten en de inkomsten van den Staat niet meer gezocht zouden worden in leveringen van producten door de regenten — welke regenten dan maar zelve moesten toezien, hoe ze aan die producten kwamen en voor hun moeite wierden beloond — maar in belastingen, naar vaste regels aan de bevolking opgelegd. Zoo stond de landrente van haar geboorte af tegenover het ancien régime, en die plaats heeft zij altijd behouden. Na Raffles' vertrek volgt men in het eerst zijn politiek en de landrente blijft in eere: men bestendigt haar, men werkt voort aan hare verbetering, zelfs dan nog, als geldnood tot staking der metingen dwingt. Daarop herleeft het oude stelsel der Compagnie en nu komt de landrente in diskrediet; men maakt een caricatuur van haar, ja men verwijst hare voorstanders naar het dolhuis ¹⁾. Als middel van inkomsten staat zij niet langer op den voorgrond; de wenschelijkheid om haar te verbeteren wordt niet meer getoetst aan de beginselen van een goed belastingwezen, want men heeft andere inkomsten gevonden, die veel meer zullen opbrengen; en als nu vrees ontstaat, dat door die andere heffingen de bevolking te zwaar wordt gedrukt, vergt men iets minder van de landrente en bezigt haar als „veiligheidsklep“. Ofschoon de regeering weet, hoe gebrekkig de landrente is ingericht, wijst zij met nadruk alle voorstellen om ze te hervormen af, omdat hervorming zou insluiten dat vaste regels wierden gesteld voor de heffing; en zij wil geen vaste regels, maar vrijheid om met de landrente te handelen naar goedvinden. Ook zou hervorming tot verhooging der belasting kunnen voeren, en hiervoor is zij nog meer beducht. In December 1840 vraagt de directeur der cultures van den Gouverneur-Generaal Merkus een som van f 5400 voor het hermeten der belastbare velden in Pasoeroean: zij wordt hem geweigerd. Men erkent dat het opmeten der velden zijn

¹⁾ Zie Van Deventer, II. 239.

„nuttige zijde“ kan hebben om een vaste basis te vinden „voor het doen van den aanslag“, waardoor de landrente „meer gelijkmatig onder de belastingschuldigen zou kunnen verdeeld worden“; maar het heeft ook zijn „bedenkelijke zijde“, en waarom? Omdat, zoo heet het, „die belasting daardoor zou kunnen worden opgevoerd tot een hoogte, welke voor hen, die daaraan onderworpen zijn, te drukkend zou worden“; en voorts: „omdat daardoor te veel zou worden afgeweken van het tot dusver over het algemeen in acht genomen en meermalen aangeprezen beginsel om de heffing dezer belasting steeds te doen plaats hebben bij wijze van overeenkomst met de daarbij betrokken inlandsche hoofden en dessa-besturen“ ¹⁾.

Twee jaar later komt de directeur op de zaak terug. Hij is van oordeel dat de bevolking door het cultuurstelsel genoegzaam is verrijkt om veel meer dan vroeger aan landrente te kunnen betalen. In levendige kleuren schetst hij de ellendige inrichting dezer belasting. Hier treft men alleen de opbrengst der rijstvelden, daar ook die der tuinen; ginds neemt men alleen de padi, elders ook de andere gewassen in aanmerking; op de eene plaats let men noch op de vruchtbaarheid, noch op de uitgestrektheid der velden en maakt maar een overeenkomst met de dessabesturen over een ronde som, op de andere wordt een bepaald bedrag per bouw geheven. Na waardeering van het gewas wordt hier een vijfde voor snijloon afgetrokken, daar trekt men niets af. „En over het algemeen is men in het geheel niet of althans zeer gebrekkig met de uitgestrektheid en vruchtbaarheid of productie der gronden bekend“. Kan het erger, is men geneigd te vragen. Ten slotte van de wenschelijkheid eener landrentehervorming overtuigd, gelast Merkus den 20 Juni 1844 een meting over geheel Java; en als hij kort daarop sterft, wordt de goedkeuring van den

---

¹⁾ Van Deventer, III, 168.

Minister van Koloniën, J. C. Baud, op dit besluit gevraagd. Lang laat de Minister op een antwoord wachten; de nieuwe Gouverneur-Generaal, de Heer Rochussen, moet nog in 1846 op een beslissing aandringen, die eindelijk volgt. En wat schrijft de Minister? Hij maakt allerlei bezwaren. Wat zal men later beginnen met dat gansche corps van landmeters, gecommiteerden en schrijvers, dat voor de opmeting noodig is? Zijn de inlanders, die men voor het werk wil gebruiken, er wel voor geschikt? Hoeveel geld zal de onderneming niet kosten! Zal het niet blijken dat menige dessa te laag is belast en geen ontevredenheid ontstaat, indien men ze hooger aanslaat? Ja, zal niet de slotsom van het onderzoek kunnen zijn, dat nergens verhoging, maar op vele plaatsen verhoging „binnen de grenzen der billijkheid ligt“? De Minister „is er ver af“ te beweren, „dat de landrenten gelijkmatig geheven worden“; maar „het opheffen van bezwaren en ongelijkmatigheden“ zal „van zelf en zonder eenig algemeen en bepaald onderzoek volgen, naarmate de kennis van taal en volk meer algemeen zijn geworden onder onze ambtenaren“. Het is duidelijk dat Baud de zaak niet wil. Hij vreest dat herziening tot verhoging der landrente zal leiden en is huiverig om het stelsel van loven en bieden, van geven en nemen, te verlaten, dat zoo uitstekend werkt tot tempering der nadeelen, die op vele plaatsen het gevolg zijn van de gedwongen cultures.

Baud had gelijk. Het was het tijdperk van de opdrijving der indigocultuur; van diezelfde cultuur, waarvan hij in het volgende jaar in een rapport aan den koning de bekende woorden zou schrijven, dat „de kennis van de bezwaren, die zij na zich sleept en van haren invloed op de ontzettende duurte van de rijst, tot het besluit zou moeten leiden om de 50.000 bouws, thans daarvoor niet slechts gebezigd, maar ook uitgemergeld, voor goed terug te geven aan de rijstteelt“, indien de voordeelen van het moederland

„niet bij elke gelegenheid“ op den voorgrond moesten staan. Het was het tijdperk, waarin de Gouverneur-Generaal Rochussen een kabinets-circulaire moest uitvaardigen, die de volgende merkwaardige zinsnede behelst: „Verschillende voorbeelden hebben doen zien, dat niet zelden over de tot den rijstbouw bestemde gronden ten behoeve van 's Gouvernements cultures in ruimere mate is beschikt, dan overeenstemde met de instellingen der bevolking of met het stelsel van belasting, heeredienst en cultuur; terwijl velden, voor bijzondere cultures afgezonderd, te vroeg aan den rijstbouw ontnomen of wel te laat daaraan zijn teruggegeven, zoodat alleen snelrijpend, maar daarom minder vruchtdragend graan kan worden aangeplant; waaraan hoofdzakelijk toegeschreven wordt, dat de ingeoogste hoeveelheid over een gegeven oppervlakte gronds aanmerkelijk minder is geworden“. In zulk een tijd was het beter, de landrente niet aan te roeren. Werd ze willekeurig geheven, eenige willekeur, eenige vrijheid van handelen ten minste, was te haren opzichte noodig. Juist nu haar aan vaste regels te onderwerpen, was bedenkelijk; laat staan, hare opbrengst te verhoogen.

In 1851 wordt het eerste ontwerp van het Indisch regeeringsreglement aan de Tweede Kamer gezonden; de Memorie van Toelichting toont ook op het punt der landrente de sporen van het aandeel, dat Baud aan de samenstelling van dat ontwerp heeft genomen. Deze belasting „moet zeer matig blijven in verband met het sedert 1832 ingevoerde cultuurstelsel.“ Tegen het „beramen van billijke grondslagen“ is geen bezwaar, maar van verhooging mag geen sprake zijn ¹⁾. In de Memorie van Beantwoording van het tweede Voorloopig Verslag der Kamer komt de regeering op de zaak terug en doet zij nog eens met nadruk uitko-

¹⁾ Zie de Handelingen der regeering en der Staten-Generaal betreffende het reglement op het beleid der regeering van N. I. (Uitgave Keuchenius) II, 12, 253.

men, dat verhooging der landrente „geheel in strijd“ is met „den wensch van het opperbestuur“. Zij wil dat „het tegenwoordig cultuurstelsel“, zoolang het wordt behouden, „gepaard ga met een zeer matige heffing op het rijstgewas“. — Opmerkelijke bekentenis voorwaar, die meer zegt dan lijvige boekdeelen en lange rapporten, omdat er duidelijk uit blijkt, hoe de regeering zelve destijds over het cultuurstelsel heeft gedacht. Nog altijd willen sommigen ons doen gelooven dat dit stelsel, zelfs vóór 1850, aan Java's bevolking louter voordeel geschonken en haar vermogen om belasting te betalen algemeen verhoogd heeft. In volkomen strijd hiermede is het oordeel der regeering. „Zoolang het tegenwoordig cultuurstelsel wordt behouden“, moet het ge-
paard gaan „met een zeer matige heffing op het rijstgewas“.

Met andere woorden: de verplichte cultures zijn bezwaarend; wegens den druk, dien zij veroorzaken, kan de landrente niet tot een hoog bedrag worden opgevoerd.

De toestand is nu aanmerkelijk veranderd. Slechts twee verplichte cultures zijn overgebleven en daarvan zal de eene, de suikercultuur, na 1878 van lieverlede worden ingetrokken; over de andere, de koffiecultuur, is tot dusver geen doodvonnis uitgesproken, hoewel reeds menige acte van beschuldiging tegen haar is ingediend. De aanneming der twee bekende wetsontwerpen tot wijziging van het Indisch regeeringsreglement heeft onmiskenbaar over eenige voornamen bestanddeelen der koloniale quaestie beslist, en wie thans van deze quaestie gewaagt, denkt nog meer aan de vraagstukken, die de regeling van het grondbezit en belastingwezen op Java betreffen, dan aan het cultuurstelsel. In vele opzichten zijn wij teruggekeerd tot de denkbeelden van Raffles, Elout en du Bus de Ghisignies. Nadat het „stelsel van handel“, om met Muntinghe te spreken, andermaal is beproefd en de gevolgen, die hij reeds in 1817 van zulk een proef voorspelde, in ruime mate zijn onder-

vonden, is het „stelsel van belasting“, dat hij aanpreeft, weder in eere gekomen en daarmee ook de voornaamste der belastingen in geld, de landrente. Het feit alleen, dat thans een nieuwe regeling der landrente is ingevoerd, heeft dus een eigenaardige beteekenis: het beteekent dat er eenige verandering heeft plaats gegrepen in den geest en de richting onzer koloniale politiek. Daarmede is nog niet gezegd dat het Besluit van 3 April aan alle eischen voldoet of zelfs in de gegeven omstandigheden volkomen doeltreffend zal blijken; maar alleen, wat niemand zonder onbillijk te zijn kan ontkennen, dat het genomen is met goede bedoelingen.

Het eerste dat in dit besluit — welks belangrijkheid nu genoegzaam is toegelicht — onze opmerkzaamheid verdient, is de aanhef. Men leest daar, dat de Gouverneur-Generaal, „willende overgaan tot een betere regeling van den aanslag en de inning der landrente, als voorbereiding der algemeene verordening, voorgeschreven bij art. 59 van het reglement op het beleid der regeering van Nederlandsch-Indië“, bepaald heeft — wat er volgt. Hier wordt dus verwezen naar artikel 59 van het regeeringsreglement en dat artikel heeft een geschiedenis. Door ze even te vermelden breng ik den lezer terstond voor een der grootste vragen, die bij de regeling der landrente een antwoord vorderen: moet de aanslag gemeentelijk of hoofdelijk geschieden? Moet de regeering elk dorp aanslaan voor een ronde som en aan de dessabesturen overlaten om die som te verdeelen; of moet zij elken landbouwer — misschien elken akker — in het bijzonder belasten?

Artikel 59 van het Indisch Regeeringsreglement is zijn inhoud verschuldigd aan een soort van compromis tusschen den conservatieven Minister van Kolonien Pahud en de liberale partij in de Tweede Kamer. De eerste redactie luidde aldus: „De grondbelasting, bekend onder den naam van

landrente, wordt op Java voortdurend geheven, in overleg met de hoofden en oudsten der gemeenten". In de Memorie van Toelichting, die het ontwerp vergezelde, zegt de regeering, dat van de drie verschillende stelsels, in Britsch Indie gevolgd, slechts de gemeentelijke aanslag blijkens de ondervinding „bestaanbaar is met de welvaart der belastingschuldige bevolking"; deze wijze van den aanslag te bestendigen is dus haar oogmerk. Als daarop in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer wordt aangemerkt, dat de regeering in de wetsvoordracht haar bedoeling niet duidelijk genoeg heeft uitgesproken, wordt in het volgende ontwerp het artikel aldus gewijzigd: „De Gouverneur-Generaal zorgt, dat de inordering der landrente bij voortduring plaats hebbe volgens den gemeentelijken of dorpsaanslag en dat binnen een door den Koning te bepalen tijd billijke grondslagen voor dien aanslag worden vastgesteld." Tegen deze redactie echter verheft zich, zoodra het artikel in de openbare zitting der Kamer aan de orde wordt gesteld, een levendige tegenstand. Van Hoëvell opent den strijd. Omtrent geen enkele belasting, zegt hij, bepaalt het ontwerp hoe zij geheven zal worden; waarom dan een uitzondering gemaakt voor de landrente? Juist over haar bestaat groot verschil van meening onder deskundigen. „Sommige ondervindingrijke mannen zijn van oordeel dat de heffing der landrente beter zou werken, wanneer zij niet gemeentelijk maar individueel plaats had... Anderen, aan wier hoofd de afgevaardigde uit Rotterdam (J. C. Baud), beweren, dat de voorkeur moet gegeven worden aan de gemeentelijke heffingen". Spreker verlangt nog niet een enquête om te onderzoeken, wie van beide gelijk heeft, maar wil „dat men deze Kamer niet verleide om in zulk eene gewichtige aangelegenheid een beslissing te nemen, vóór en aler de gegevens, die wij noodig hebben om te kunnen bepalen of een gemeentelijke aanslag beter is dan een individueele, aan ons oordeel on-

derworpen zullen zijn." Deze verstandige taal vindt bijval, vooral bij Thorbecke, die „groot bezwaar maakt om de hand eenigszins te leenen tot bevestiging van het stelsel van dorpsaanslag. „Ik deel geheel (zegt hij) in het gevoelen van den geachten spreker uit Utrecht (van Goltstein) dat, over het algemeen genomen, slechts hoofdelijke aanslag rationeel is. Daaruit ontleen ik thans niet een reden om te beweren dat die in Indië moet worden aangenomen; ik laat dat in het midden; maar het meer redelijke van den hoofdelijken aanslag belet mij, vooralsnog den dorpsaanslag te bekrachtigen. Ik durf dat te minder doen, daar de geachte afgevaardigde uit Rotterdam (J. C. Baud) meer dan eens, ondanks de voorkeur die hij geeft aan dorpsaanslag, het als hoogst onzeker heeft doen voorkomen, of die met de eischen der inlandsche maatschappij, met het verlangen der bevolking, wel strookt. Eindelijk, mijnheer de Voorzitter,.... ik kan mij zeer goed voorstellen dat de hoofden, de voornaamste bezitters in de gemeente, belang hebben bij het instandhouden van den dorpsaanslag, maar die, juist uit dien hoofde, niet in het belang is van de bevolking in het algemeen“.

Het einde der zaak is, dat de heer van Nispen van Sevenaer voorstelt om het artikel aldus te lezen: „De Gouverneur-Generaal zorgt, dat overal, waar de landrente geheven wordt volgens den gemeentelijken of dorpsaanslag, daarmee voorloopig worde voortgegaan. De grondslagen voor den aanslag in de landrente worden bij algemeene verordening vastgesteld. In het verslag, bedoeld bij artikel 60 der Grondwet (het Koloniaal Verslag) wordt jaarlijks opgave gedaan van de maatregelen, naar aanleiding van dit artikel genomen“. — Deze wijziging wordt met algemeene stemmen aangenomen, en aldus luidt nu het 59ste artikel van het Indische regeerings-reglement, waarvan de ordonnantie van 3 April 1872 in haar aanhef melding maakt. De

zin van het artikel schijnt mij volkomen duidelijk. „Voorloopig“ is de gemeentelijke aanslag bestendigd, maar de algemeene verordening, door het artikel voorgeschreven, kan ook een andere wijze van heffing invoeren. De koloniale wetgever heeft volkomen vrijheid van handelen ¹⁾.

De tijdsomstandigheden in aanmerking genomen was deze uitkomst vrij belangrijk. Hoe gebrekkig de vraagstukken, in verband staande met de regeling der landrente, ook zijn toegelicht, zij zijn het nu veel beter dan in 1854, want een ondervinding van groote beteekenis, die welke in Bombay is opgedaan, heeft sedert dien tijd onze kennis vermeerderd. Toen de ontwerper van het regeerings-reglement verklaarde, dat slechts de gemeentelijke aanslag in Britsch-Indië gebleken was te strooken met de belangen der bevolking, was er voor die verklaring wel eenige grond, hoewel wij nu geheel anders moeten oordeelen. Men raadplege het boek van Campbell, onder den titel *Modern India* in 1852 verschenen, en vergelijkte daarmede wat diezelfde schrijver — een autoriteit van den eersten rang — zeventien jaar later heeft gezegd; niets is meer geschikt om de houding onzer regeering van 1854 te leeren billijken, maar ook om ons te doen zien, dat over de quaestie nu een nieuw licht is opgegaan. In 1852 bestrijdt Campbell het stelsel van hoofdelijken omslag met hevigheid. Hij noemt het „perfectly monstrous“. Door het in te voeren werpt men zich in een zee van moeilijkheden. De misbruiken, waartoe het aanleiding geeft, zijn talloos en onvermijdelijk. Gemeentelijke aanslag, ziedaar het eenig gezonde stelsel; het is het beste voor de schatkist, die daarbij ontvangt wat haar toekomst, en het beste voor de bevolking, die bij dit stelsel minder dan bij eenig onder bloot staat aan knevelarij. Door in Madras den hoofdelijken aanslag in te voe-

¹⁾ Een «Algemeene Verordening» is een Wet of een Koninklijk Besluit, of wel een Ordonnantie van den Gouverneur-Generaal, vastgesteld in overeenstemming met den Raad van Indië.

ren, heeft Munro aan dit geweest een grooten ondienst gedaan. Kort geleden heeft men in Bombay de dwaasheid gepleegd van zijn voorbeeld te volgen. De ondervinding zal leeren wat het geven zal!

Welnu, de ondervinding heeft het geleerd en Campbell zelf komt er ons in 1869 het een en ander van verhalen. In den bundel stukken, getiteld: *Systems of land tenure*, uitgegeven door den Cobden club, vindt men een opstel van zijne hand, een van de schoonste der geheele verzameling. Wat leest men daar? „The ryotwar-system has really been worked out to a very successful issue in Bombay“. — „The revenue has been benefited as well as the people“. — „The Bombay system is extremely popular“. — En over Madras sprekende, besluit hij met de opmerkelijke verklaring, dat de slechte uitkomsten, daar verkregen, niet aan het stelsel zelf, maar aan zijne verkeerde toepassing zijn te wijten; men heeft hier te doen met een „administrative failure“. In de gunstige meening, die hij nu over het stelsel van hoofdelijken aanslag koestert, staat Campbell niet alleen. Men leze b. v. wat de beroemde Engelsche schrijver Sir Henry Summer Maine, in zijn werk: *Village Communities in the East and West*, van dit stelsel zegt (p. 105 en 106): „Nu het in sommige zijner onderdeelen is gewijzigd en eenige fouten, die men in den beginne heeft begaan, verbeterd zijn, is er (in Britsch-Indië) geen welvarender bevolking, dan die er onder leeft“.

Zoo spreekt men thans, maar zoo sprak men niet vóór 20 jaren; en ondanks mijne ingenomenheid met het stelsel van hoofdelijken aanslag, reken ik het zelfs gelukkig dat het toen zoo weinig voorstanders heeft gesteld, want ik geloof niet dat het destijds voor Java geschikt was. Het gemeentelijke stelsel toch heeft, bij al zijne gebreken, twee eigenschappen, die onder sommige omstandigheden deugden kunnen zijn. Het is in de eerste plaats, administratief gesproken, een gemakkelijk en plooibaar stelsel. Het vordert noch een

groot personeel, noch geoefende werkkrachten, noch langdurige voorbereiding. Hoe gebrekkig waren niet de hulpmiddelen, waarover Elout en zijn ambtgenooten te beschikken hadden, en toch heeft de landrente van 1819—1829 gemiddeld ruim *f* 4.000.000 's jaars opgebracht! Een binnenlandsche oorlog heeft op Java gewoed, het cultuurstelsel is er ingevoerd, drukkende heerediensten zijn er aan de bevolking opgelegd, hongersnood heeft haar geteisterd; maar de landrente is onder de „voorloopige regeling” van Commissarissen-Generaal schier altijd zonder belangrijken achterstand ingekomen en hare opbrengst is in ruim een halve eeuw tijds vervijfvoudigd. In de tweede plaats heeft de gemeentelijke aanslag dit voordeel, dat hij niet naar vaste regels behoeft te geschieden, en er kunnen redenen zijn die het stellen van zulke regels onraadzaam maken. In zijn Bijdragen tot de kennis van het Landelijk stelsel schijnt de Heer van Deventer het af te keuren, dat de Commissarissen-Generaal in 1819 geen maatstaf voor de heffing der landrente gegeven en zich bepaald hebben tot het voorschrift: omtrent „het bedrag van den aanslag zal met de hoofden en oudsten van elke dessa een overeenkomst worden getroffen”; hij prijst Raffles omdat deze anders heeft gehandeld. Het kan zijn dat ik dwaal, maar mij komt het voor dat Commissarissen-Generaal hun taak beter hebben begrepen dan de Britsche landvoogd en dat hun voorloopige regeling in dit opzicht van schrandrheid getuigt. In de volslagen onmogelijkheid verkeerende om den hoofdelijken aanslag te bestendigen, hebben zij een der grootste voordeelen, die de gemeentelijke aanslag hun aanbod, niet willen prijsgeven. Hoofdelijke aanslag moet geschieden naar vaste regels. De regeering kan niet onderhandelen, geen „overeenkomsten treffen”, met één of twee millioen personen; zij moet dus aan hare ambtenaren stellige voorschriften geven en alleen onder zeer buitengewone omstandigheden hun veroorlooven om daarvan af te

wijken. Zoolang zij daartoe niet bij machte was, zoolang zij geen bepalingen kon afkondigen, van welker deugdelijkheid zij genoegzaam was overtuigd om ze met nadruk en gestrengheid te durven handhaven, was zij wel gedwongen om de toevlucht te nemen tot het stelsel van gemeentelijken aanslag, waarbij zulk een onderhandelen en overeenkomsten treffen zeer goed mogelijk is. Welk een inconsequentie zouden de Commissarissen-Generaal gepleegd hebben, indien zij in een verordening, waarbij slechts dáárom de gemeentelijke aanslag werd ingevoerd, omdat hun voor de andere wijze van aanslag de noodige kennis ontbrak, een bepaling hadden opgenomen, waarvoor een vrij grondige kennis werd vereischt! Dat de voorloopige regeling van 1819 tot heden van kracht is gebleven, is waarlijk niet aan hen te wijten; evenmin, dat wij op dit oogenblik nog voor bijna dezelfde moeilijkheden staan, als die, welke het hun destijds onmogelijk hebben gemaakt den hoofdelijken aanslag van Raffles te behouden. Veeleer zijn wij hun dank schuldig voor hun beleid; want indien zij, in plaats van het stelsel van „admodiatie“ in te voeren, een vast quotum voor de landrente bepaald en dus de plooibaarheid van den gemeentelijken aanslag prijsgegeven hadden, zou de landrente in den bloeitijd van het cultuurstelsel een zware druk zijn geweest voor de bevolking, terwijl zij nu, zooals wij gezien hebben, als veiligheidsklep goede diensten heeft bewezen, zij het ook dat zij in sommige gevallen te hoog is opgevoerd.

Het is derhalve niet alleen verklaarbaar, maar zelfs prijzenswaardig, dat de gemeentelijke aanslag vóór twintig jaren door de regeering is verkozen. Toch zou het te betreuren zijn geweest, indien het regeeringsreglement het andere stelsel had uitgesloten, dat, om redenen die later nog meer zullen blijken, het stelsel der toekomst moet worden geacht. Wij zijn dus aan de liberale partij in de Tweede Kamer grooten dank schuldig voor de houding, die zij in 1854 heeft aangenomen; de vrijheid van handelen,

die aan den kolonialen wetgever ten aanzien van de regeling der landrente is verzekerd, is het gevolg van haar verstandige oppositie.

Van deze vrijheid van handelen kon echter voor de Ordonnantie van 3 April nog geen ruim gebruik worden gemaakt, want die ordonnantie is niet de algemeene verordening, bedoeld bij artikel 59, maar slechts een maatregel om haar voor te bereiden. De gemeentelijke aanslag is dus behouden; men heeft alleen getracht hem te zuiveren en aan vaste regels te onderwerpen. Ziehier, waarin die regels hoofdzakelijk bestaan. Plaatselijke commissiën moeten al de velden, die tot een dessa behooren, voor zoover zij landrenteplichtig zijn, gezamenlijk rangschikken in een der tien klassen, bij artikel 2 der ordonnantie bedoeld. Tot maatstaf dezer classificatie zal dienen: „de gemiddelde bruto opbrengst aan padi, of aan andere gewassen op gronden waar geen padi als hoofdgewas wordt geplant, per bouw van 500 □ Rijnlandsche roeden, berekend tegen den gemiddelden laagsten prijs der padi in dezelfde jaren“. In de eerste klasse vallen de gronden die, naar deze berekening, meer hebben opgebracht dan f 100 per bouw; zij betalen f 20. In de tweede die van f 90—100; zij betalen f 18. En zoo gaat het voort; naar gelang de productie f 10 vermindert, daalt de landrente f 2. In de laagste klasse vallen de gronden die van f 10 tot f 20 hebben opgebracht en voor f 2 worden aangeslagen. Zoodra de classificatie der dessa-gronden is afgeloopen, wordt aan de dorpshoofden gelegenheid gegeven om hunne bezwaren daartegen in te brengen. Over die, welke onopgelost zijn gebleven, beslist de resident, die ten slotte „den legger der classificatie voor het geheele gewest vaststelt“ en ieder dessahoofd laat onderrichten over hetgeen zijn dessa schuldig is te voldoen.

Hiermede is de aanslag, voor zoover het door het Europeesch bestuur geschiedt, volbracht, want iedere gemeente weet nu wat zij te betalen heeft. Een paar gewichtige bepalingen

moeten echter nog vermeld worden. Het geval kan zich voordoen dat een dessa, naar de voorschriften der nieuwe regeling, veel meer blijkt schuldig te zijn dan gemiddeld in de laatste drie jaren van haar is geëischt. Bedraagt nu dat meerdere een grootere som dan 20 pCt., zoo wordt de verhooging, die deze 20 pCt. te boven gaat, over vijf jaren verdeeld. De classificatie der gronden en het quotum der landrente gelden voor hetzelfde tijdsverloop van vijf jaren, behoudens de wijzigingen, waarvan nadere opmetingen de noodzakelijkheid zullen aantonen. Er is namelijk bepaald dat jaarlijks een vijfde der gronden van elk gewest, waarvan nog geen „statistieke opname“¹⁾ heeft plaats gehad, zal worden gemeten en dat dessa's gewijze aantekening zal worden gehouden van de gemiddelde opbrengst der velden en den gemiddelden laagsten prijs der padi. Voorts zijn eenige vrijstellingen gegeven, als ten behoeve der nieuw ontgonnen sawah's (die vrij blijven gedurende de drie eerste oogstjaren), ten behoeve der velden, waarover beschikt is voor de suikercultuur of die naar den grondslag der classificatie minder opbrengen dan *f* 10 per bouw, enz. Daar bovendien de landrente slechts van de beplante gronden wordt geheven, zijn de onbeplante vrij. Eindelijk is de Gouverneur-Generaal bevoegd „in buitengewone gevallen van groot misgewas of bij het bestaan van andere buitengewone en gewichtige redenen, geheele of gedeeltelijke vrijstelling van landrente te verleenen.“

Op den gemeentelijken aanslag volgt de repartitie onder de leden der dessa. Zij is aan de dorpsbesturen overgelaten. Ook dienaangaande is echter het een en ander bepaald, waarvan wij het voornaamste willen opnoemen.

¹⁾ Lees opneming, want opname is een verwerpelijk germanisme. «Opneming — zegt Mr. A. Bogaers — is ons overoud, onbetwist eigendom. Zou het dan niet dwaas mogen heeten, zoo wij ons beproefde, bruikbaar eigen goed lichtzinnig achter de bank gingen smijten, om, als armen en berooiden, van burens iets, dat volstrekt niet beter is, te leenen?» (Zie Van Dale, Woordenboek der Ned. taal, blz. 806).

De repartitie moet geschieden overeenkomstig den grondslag der classificatie; waar gemeentelijk grondbezit bestaat, naar gelang van het aandeel dat ieder in gebruik heeft; waar het grondbezit individueel is, naar gelang van de uitgestrektheid in ieders bezit. Zij moet plaats vinden in een openbare volksvergadering. Het dessahoofd, bijgestaan door zijn schrijver, moet van de repartitie een kohier maken, waarvan elk belastingschuldige inzage zal ontvangen, voor gezien geteekend door het districtshoofd. Dit uittreksel zal vermelden wat hij schuldig is, en hetgeen hij betaalt zal daarop worden afgeschreven. De controleurs en districtshoofden moeten „waken“ voor een behoorlijke repartitie der landrente in de dessa, en de dorpschouffens blijven met de invordering der gelden belast, tegen genot van 8 pCt. van hetgeen zij ontvangen.

Ziedaar de hoofdtrekken der nieuwe regeling. Thans wacht ons de veel moeilijker taak van hare deugdelijkheid te onderzoeken. Wij moeten trachten het standpunt te vinden, vanwaar de regeling moet worden beschouwd, hare voorschriften te toetsen aan eenige bekende economische beginselen, en daardoor licht te verspreiden over de vraag, of zij beantwoordt aan haar doel. Indien het mij vergund is sommige punten, waarover ik niet in staat ben te oordeelen, in het midden te laten, wil ik mijn beste krachten aan dit belangrijk, maar netelig en ingewikkeld onderwerp beproeven.

Ik heb zoo even het stelsel van hoofdelijken aanslag het stelsel der toekomst genoemd. Laat mij vóór alles de redenen vermelden, die mij daartoe nopen. Zij komen in het kort hierop neder: slechts bij hoofdelijken aanslag is de beste regeling der landrente mogelijk.

De wenschelijkheid van den hoofdelijken aanslag wordt gewoonlijk bepleit — zooals wij reeds uit de woorden van

Thorbecke hebben gezien — door te wijzen op de bntensporige macht, die het gemeentelijk stelsel aan de desso-
 hoofden verschaft en die reeds in 1814 door Raffles onbe-
 staanbaar is genoemd met de beginselen van een goed be-
 stuur. Wat toch — zoo spreekt men — is de groote
 kwaal, waaraan schier elke Oostersche maatschappij lijdt?
 Immers de slaafsche gehoorzaamheid die de hoofden van
 hun onderzaten weten af te dwingen. Nu heeft ons Gouver-
 nement zich in Nederlandsch-Indië tot regel gesteld om de
 bevolking door middel van haar eigen hoofden te besturen
 en van dien regel kan om meer dan één ~~er~~ redene niet worden
 afgeweken; wij kunnen dus het ~~er~~ hoofden niet ver-
 nietigen. Maar juist daarom staan wij onder de dure verplich-
 ting om tegen misbruik van hun gezag te waken en overal,
 waar zoodanig misbruik te vreezen is, aan het gezag der
 hoofden een grens te stellen. Vooral in onzen tijd, nu wij
 op Java den vrijen arbeid willen bevorderen. Vrije arbeid
 zal steeds gevaar loopen van te onttaarden in vermomden
 dwang, indien de inlanders aan de willekeur hunner hoof-
 den zijn overgeleverd. Die willekeur moet dus zóóveel be-
 perkt worden, als bestaanbaar is met de handhaving van
 het beginsel, waarop ons regeerings-reglement is gegrond.

Nu is de gemeentelijke aanslag, zoo gaat men voort,
 voor de desso hoofden een heerlijke gelegenheid tot verkeerde
 praktijken. De meeste hunner verantwoordden niet alles wat
 zij aan landrente ontvangen, zoodat de bevolking meer
 wordt belast, dan aan de schatkist der kolonie ten goede
 komt. Daarbij heeft dit stelsel van aanslag het groote na-
 deel van de macht der desso hoofden onbehoorlijk uit te
 breiden, hun invloed te vermeederen; want de repartitie
 der landrente is metterdaad aan hun willekeur overgelaten;
 zij kunnen daarbij den een begunstigen ten koste van
 den ander. En dan, wie zijn de desso- hoofden in den regel?
 Sedert de invoering der verplichte cultures ¹⁾ zijn zij meestal

¹⁾ Zie blz. 141.

gekozen uit lieden van geringen stand en, wat erger is, van laag zedelijk gehalte. Oppassers, staljongens van inlandsche en Europeesche ambtenaren, ja zelfs „de slechtste subjecten“, lieden „die de sporen droegen van de gestrengheid der wetten en de straf naast den dood hadden ondergaan“ ¹⁾ zijn toen van lieverlede in het dorpsbestuur gekomen; is het waarschijnlijk dat het geheele geslacht van dessa-hoofden, in den bloei van het cultuurstelsel verzezen, nu reeds uitgestorven zou zijn? In den regel vergaat onkruid niet zoo spoedig, en daarom is het, trots alle verbetering, die ook in dit opzicht heeft plaats gegrepen, niet te gelooven, dat de misbruiken ~~en~~ ^{de} betrekking tot den omslag der landrente thans geheel hebben opgehouden. Men beweert dat de inlander zelden over te hoogen aanslag klaagt: maar welke gegevens bezit hij om na te gaan, hoeveel hij schuldig is? Hij zal klagen als er meer van hem gevraagd wordt dan voorheen; maar zoolang men hem afneemt, wat hij gewoon was te betalen, zal hij geen argwaan koesteren. En al koestert hij argwaan, zal hij altijd zijn vermoeden durven uitspreken? Het dessa-hoofd is de man die hem regeert, die hem aanslaat in de cultuur- en heerediensten, die voorzit bij de verdeeling der gemeentevelden, en die, zoo hij wil, hem het leven genoeg kan verbitteren. De inlander zal er tweemaal over denken, eer hij zich zulk een tot vijand maakt.

Ziedaar de redeneering, waarmede gewoonlijk de zaak van den hoofdelijken aanslag wordt bepleit; ik mag echter niet verzwijgen, dat de waarheid der feiten, waarop zij rust, door velen wordt gelochend. Men beweert namelijk, dat de vrijmoedigheid der bevolking om hare klachten voor te dragen in den laatsten tijd aanmerkelijk is toegenomen en de inlander van onzen tijd volstrekt niet meer de lijdzame, deemoedige en vreesachtige persoon is van voorheen, die

¹⁾ Blijkens een nota van 1852 van den Heer Schiff, zie Van Deventer III, 327—8.

geduldig de grofste onbillijkheden verdroeg. Men zegt verder, dat in de laatste jaren bij de benoeming van desshaofden veel meer dan vroeger is gelet op het karakter en den stand der candidaten, zoodat ook hierin een groote vooruitgang is waar te nemen. Op die gronden wordt door velen, wier oordeel voorwaar geen geringschatting verdient, als hun overtuiging uitgesproken, dat de verantwoording der landrente thans met meer nauwgezetheid geschiedt. Van vroeger, ja, dat zelden iets achterwege wordt gehouden van hetgeen aan den Staat toekomt.

Men begrijpt dat ik in deze quaestie geen partij kies. Hebben zij, die het eerste gevoelen zijn toegedaan, gelijk, mijne ingenomenheid met den hoofdelijken aanslag zal er des te grooter om zijn; maar in het tegenovergestelde geval zal zij niet verminderen, daar zij nog op andere motieven rust dan op de vrees voor misbruik van gezag door de desshaofden. Ik kan uamelijk niet begrijpen, hoe men ooit tot de beste regeling der landrente zal komen, zoo lang het stelsel van gemeentelijken aanslag behouden blijft.

Er is veel gesproken en getwist over het onderscheid tusschen landrente en grondbelasting, en menigmaal is met nadruk aanbevolen, dat onderscheid wél in het oog te houden. Het bestaat dan ook in werkelijkheid; doch naar mijne wijze van zien is het eenvoudig hierin gelegen, dat de landrente een gebrekkige vorm van grondbelasting is; want elke verbetering, die men de landrente zal doen ondergaan, zal een der verschilpunten tusschen haar en een goede grondbelasting uitwisschen, totdat er ten slotte geen enkel meer overblijft. De grondbelasting is in de eerste plaats een reële belasting, geen personeele; zij kleeft op het voorwerp, dat zij treft en wordt daarom betaald door een ieder die het bezit, om het even of hij burger is of vreemdeling. In de tweede plaats: haar maatstaf is de zuivere opbrengst van den grond, nooit de ónzuivere, en daarom vindt zij in de huur- of pachtwaarde haar besten grondslag.

In de derde plaats: zonder voor eenwig te zijn vastgesteld, wordt zij evenmin van jaar tot jaar verhoogd of verlaagd; het bedrag, waarvoor ieder grondstuk is aangeslagen, verandert in den regel slechts bij een algemeene herziening der pacht- en huurwaarden of bij een wettelijke verandering van het quotum der heffing. Nu zou het onmogelijk zijn de landrente op eens naar dit model te hervormen; maar wie heeft ooit over de verbetering dezer belasting nagedacht, zonder tot de slotsom te komen, dat het eenige middel tot hare verbetering gelegen is in het nemen van maatregelen, die de strekking hebben om haar 1°. reëel, 2°. meer in verhouding tot de zuivere opbrengst van den grond en 3°. minder afwisselend te maken. Maar is dat doel te bereiken, zoolang men den gemeentelijken aanslag behoudt? Zal men den moed hebben om voor te schrijven, dat de repartitie der landrente door de dessa-besturen voor een reeks van jaren geldig zal zijn, zoolang men niet genoegzame zekerheid heeft verkregen, dat zij naar een billijken maatstaf is geschied, en is die zekerheid voor onze ambtenaren ooit te verkrijgen, indien zij het werk niet zelf, met de meest mogelijke kennis van zaken, hebben verricht? Laten de dessahoofden eerlijke lieden zijn: om een repartitie der landrente te maken, waaraan het gouvernement zijn zegel kan hechten, om de voorschriften na te leven, die zij met betrekking tot den aanslag der nieuw ontgonnen velden, de eventueele afschrijvingen, de splitsing der landrente bij verdeeling der goederen, en wat er nog meer te verrichten is, zullen ontvangen, hebben zij meer noodig dan eerlijkheid, moeten zij toegerust zijn met bekwaamheden, die drievierden van hen stellig niet bezitten. Hoevele dessa-hoofden kunnen goed lezen en schrijven? — Al ware het dus dat geen andere reden voor den hoofdelijken aanslag pleitte, al kon men ons de zekerheid geven, dat onder het gemeentelijke stelsel geen misbruiken hoegenaamd plaats vinden (er is moed toe noodig om dat van al die

duizenden dessa's op Java te durven zeggen!), dan nog zouden de eischen van een goede regeling der landrente, een regeling die haar zoo nauwkeurig mogelijk doet gelijken op een grondbelasting, tot het aannemen van het hoofdelijke stelsel dringen.

Is hiermede aangetoond, dat het stelsel van hoofdelijken aanslag — juist er gezegd: aanslag van iederen akker — het stelsel der toekomst is te achten, zoo kan ik verder gaan. Ik wensch nu aan te toonen, dat tot die wijze van aanslag niet op eens, niet zonder behoorlijke voorbereiding, mag worden besloten. De ondervinding van Madras — een afschrikkend voorbeeld! — toont ons, welke de gevolgen zijn van een overhaaste invoering van den hoofdelijken aanslag; immers, de verkeerde uitkomsten, die in Madras zijn verkregen, moeten vooral aan gebrekkige voorbereiding worden toegeschreven. De statistieke opneming is er op zeer onvoldoende wijze en veel te haastig verricht; men heeft er lieden voor gebruikt, die het werk niet goed verstonden en op wier arbeid geen behoorlijk toezicht werd uitgeoefend. Aan gebrekkig onderzoek zal het ook wel te wijten zijn, dat de landrente er op een veel te hoog cijfer is bepaald, een fout die op vele plaatsen verarming der bevolking heeft teweeggebracht. Om de gevolgen dier fout te verminderen, is men zeer mild geworden met het verleenen van vrijstellingen; daardoor evenwel is men ongetwijfeld in nieuwe onbillijkheden vervallen; want hoe is het mogelijk om in ieder geval met juistheid te bepalen of voor vrijstelling genoegzame grond bestaat? Dezelfde willekeur, dezelfde onvastheid van heffing, die men terecht of ten onrechte aan het gemeentelijk stelsel verwijt, is hier dus bij den hoofdelijken aanslag toegepast: de deugden van het gemeentelijk stelsel zijn opgeofferd, maar de gebreken in een anderen vorm grootendeels behouden.

Vorbereiding is dus wenschelijk, ja onmisbaar. Ik be-

weer niet dat zij slechts bestaan kan in metingen en statistieke opnemingen; misschien zelfs is een ander middel, dat straks zal worden aangeduid, voor Java in de gegeven omstandigheden verkieselijk. Het eenige wat ik thans wilde betoogen is, dat niet op eens de gemeentelijke door den hoofdelijken aanslag kan worden vervangen, en zeker niet, zoolang de gemeentelijke aanslag nog op zulk een primitieve wijze geschiedt als tot dusver op Java het geval was.

Wij zijn thans in staat te beoordeelen, aan welk een soort van regeling der landrente behoefte bestond. Niet aan een definitieve regeling, want daarvoor was het onderwerp nog op verre na niet rijp. Er was behoefte aan een maatregel van overgang, die de ergste gebreken uit het bestaande zou verwijderen en tevens den weg banen tot een goede eindregeling; het slechte, dat men voorloopig nog behouden moest, van zijn grofste verkeerdheden zou ontdoen en het betere — dat is hoofdelijke aanslag — voorbereiden. Wij willen nu onderzoeken of de ordonnantie aan die twee vereischten voldoet.

Waarin lag, volgens het Indisch bestuur — het gemis van alle regelen in zake de landrente natuurlijk daargelaten — het hoofdgebrek van den tegenwoordigen toestand? Er zou in de ordonnantie hoegenaamd geen gedachte moeten schuilen, indien zij ons hierop geen antwoord gaf: zij heeft vooral ten doel de landrente te maken tot een uniforme belasting, in geheel Java (de Preanger-regentschappen uitgezonderd) op gelijke grondslagen gevestigd en naar één maatstaf geheven. Het is niet twijfelachtig of dit denkbeeld op den voorgrond heeft gestaan, want de regeling offert alles op om het te verwezenlijken. In de eerste plaats, gedurende een zekeren tijd, de vastheid van aanslag. Wel zegt artikel 12, dat de classificatie der gronden en het quantum der landrente voor vijf jaren worden vastgesteld, maar de bepalingen, waarvan dit voorschrift is omringd, hebben

ten gevolge dat de landrente in de eerste vijf jaren op zeer vele plaatsen vermoedelijk onvaster zal zijn dan zij ooit te voren geweest is. Ja, straks zullen wij zien, dat zelfs de regeling der repartitie en daarmede, naar het mij toeschijnt, de geheele voorbereiding van den hoofdelijken aanslag, is blootgesteld aan het gevaar van mislukking, enkel en alleen door hetgeen tot verzekering der gelijkheid van aanslag is bepaald. Het blijkt dus duidelijk, dat de bestaande ongelijkheid van heffing door de Indische regeering als het hoofdgebrek van den ouden toestand is aangemerkt.

Het is te betreuren, dat het Indisch Bestuur het onnoedig heeft geacht, deze zienswijze breedvoerig te verdedigen tegen de bedenkingen, die men tegen haar zou kunnen aanvoeren, bedenkingen, die immers voor de hand liggen. Wat mij betreft, ik ben van hare juistheid in geen deele overtuigd. Zou gelijkheid van aanslag billijk zijn bij den ongelijken druk der koffiecultuur en der heerediensten en zouden de ongelijkheden, die tot dusver bij de landrente bestonden, niet door haar langen duur hebben opgehouden ongelijkheid van druk te veroorzaken?

Met een vast quotum voor de heffing der landrente in te voeren, heeft men ten doel, de eene dessa niet zwaarder te belasten dan de andere. Maar wanneer nu de eene veel meer dan de andere onder verplichte diensten gebukt gaat; wanneer de eene op verren afstand van hare woonplaats koffietuinen aanleggen en onderhouden moet en de andere daarvan vrij is; of wanneer de opbrengst der koffietuinen op de eene plaats veel geringer is dan op de andere; wordt dan billijkheid betracht door beiden op denzelfden voet aan te slaan? Men behoeft de officieele verslagen omtrent de koffiecultuur slechts in te zien om dit laatste argument te waardeeren. Er zijn streken van Java, waar de verplichte koffieteelt een bron van welvaart, en andere, waar zij een zware belasting is voor de bevolking. Er zijn plaatsen waar de dessabewoners uren ver moeten loopen, eer zij hun tui-

nen bereiken en waar hen de arbeid, dien de regeering hun oplegt, van meer winstgevend en arbeid terughoudt, en andere, waar de tuinen schier in de onmiddellijke nabijheid liggen van de kom der gemeente, zoodat met heen en weder loopen nauwelijks eenige tijd verloren gaat. Treft men nu allen naar éénen maatstaf, waar blijft dan de billijkheid? Zoolang de koffiecultuur en de heerediensten nog bestaan, begrijp ik niet hoe een uniforme landrente met de beginselen van een rechtvaardig bestuur is overeen te brengen.

Maar al bestond er noch koffiecultuur, noch heeredienst, zelfs dan zou aan peraequatie der landrente een groote onbillijkheid kleven. Men spreekt menigmaal van de landrente als van een belasting, die tot dusver door elken resident willekeurig verhoogd of verlaagd kon worden, en tot op zekere hoogte heeft men daartoe recht; maar de traditie is een veel te groote macht in de wereld, vooral in de ambtenaarswereld, dan dat niet voor elk gewest, ja voor iedere dessa, van lieverlede een zekere vastheid en regelmaat zou zijn ontstaan met betrekking tot hetgeen geheven wordt. Ik beweer niet dat overal elk jaar volkomen hetzelfde wordt geheven; maar wanneer men den gemiddelden aanslag van een gewest over een vier- of vijftal jaren vergelijkt met dien van een ander, gedurende een even lang tijdperk, dan geloof ik dat men in den regel ongeveer hetzelfde verschil zal vinden als wanneer men de vergelijking tusschen die beide gewesten maakt voor een andere reeks van jaren. Er zijn in den laatste tijd storende invloeden geweest, die hier en daar den traditioneelen gang hebben verbroken; inzonderheid heeft de statistieke opneming, die in enkele residentien heeft plaats gevonden, soms aanzienlijke verhooging veroorzaakt. Des ondanks is een zekere bestendigheid niet te loochenen; de koloniale verslagen bewijzen het. Zie hier bijvoorbeeld den gemiddelden aanslag per bouw in een (niet opzettelijk daarvoor uitgekozen) zevental

residentiën in de jaren 1864—67, vergeleken met dien in de jaren 1868/71.

	1864/67	1868/71
Krawang	f 4. —	f 3.70
Samarang	„ 4.21	„ 4.29
Pekalongan	„ 4.41	„ 4.61
Cheribon	„ 4.89	„ 4.98
Soerabaya	„ 5.16	„ 5.79
Bezoeki	„ 9.79	„ 9.24
Pasoeroean	„ 9.98	„ 10.45

De overeenkomst tusschen de verhoudingen, waarin de getallen van elk der beide rubrieken tot elkander staan, is, hoewel onvolmaakt, toch opmerkelijk; de volgorde althans verandert niet. Welnu, met deze betrekkelijke bestendigheid of continuïteit moeten wij rekening houden; want hoe langer een belasting op denzelfden voet geheven is, hoe meer de maatschappij zich aan haar gewend en naar haar geschikt heeft, hoe minder onbillijk zij dus werkt, indien zij bij hare invoering onbillijk is geweest. Denk u twee dessa's met gelijke bevolking en gelijke uitgestrektheid velden, van gemiddeld gelijke vruchtbaarheid, en stel u voor dat de eene dessa door een zware belasting wordt getroffen, waarvan de andere blijft verschoond. Nu wordt ongetwijfeld aanvankelijk de eene dessa in hare welvaart benadeeld; maar juist daarom zal bij haar de bevolking minder snel toenemen dan in de andere — misschien wel zal er volksverhuizing plaats vinden van de belaste dessa naar de onbelaste — en na verloop van eenige jaren zal de gemiddelde welvaart van elk individu in beide weder even groot zijn, juist zooals vroeger. De wet der adaptatie, die zich op het gebied der dieren- en plantenwereld zoo krachtig doet gevoelen, werkt niet minder sterk in het maatschappelijk leven. Waarom breidt de eene stad zich uit, terwijl in de andere het gras op de straten groeit? Waarom is in het eene bedrijf groote concurrentie, in het ander niet? Ook

daarom, omdat welvaart bevolking aantrekt, armoede haar vermindert. Het is ondenkbaar dat op Java de bevolking (dus ook de versnippering van den grond) niet daar het meest zou zijn toegenomen, waar — alle overige omstandigheden dezelfde zijnde — de landrente het minst drukkend was. Is deze stelling juist, dan volgt er uit, dat de ongelijkheden in de heffing der landrente thans weinig ongelijkheid van druk meer veroorzaken; met andere woorden, dat het kwaad zich zelf genezen heeft. Het komt mij waarschijnlijk voor dat peraequatie der landrente, nu deze belasting zestig jaar heeft bestaan, weinig onbillijkheden meer wegnemen, maar integendeel een reeks van onbillijkheden scheppen zou.

Reeds kort nadat de nieuwe regeling was afgekondigd, is hierop indachtig gemaakt, doch met weinig resultaat. Wie in ons vaderland de leer verkondigt, volgens welke een belasting, die lang heeft bestaan, geen ongelijkheid van druk meer uitoefent op hen, die haar betalen, vindt nauwelijks gehoor en wordt als een dier wezens beschouwd, die men, verachtelijk, theoristen noemt. Groot is de verbazing, waarmede hier te lande de eenvoudigste economische waarheden soms worden aangehoord, vooral, wanneer zij betrekking hebben op het onderwerp, dat de Engelschen „incidence of taxation“ noemen. Dit gedeelte der economie schijnt hier weinig beoefend; de meest averechtsche denkbeelden, althans, zijn dienaangaande bij het publiek in omloop. Nu mogen wij niet verwachten, dat die denkbeelden terstond voor betere zullen wijken, maar zoo er iets is, dat daartoe kan bijdragen, dan moet het de ervaring zijn, die op Java, na de beproefde uitvoering der ordonantie van 1872, is opgedaan. Men heeft niet willen gelooven, dat peraequatie eener belasting, die 60 jaar heeft bestaan, geene onbillijkheden wegneemt, maar scheidt; men heeft niet ingezien, dat juist die voorschriften der nieuwe regeling, welke ten doel hadden om uniformiteit in de hef-

ving der landrente te verkrijgen, de slechtste van alle waren; welnu, men heeft het ondervonden. De ordonnantie is op dit punt onuitvoerbaar gebleken. Toen de gewestelijke besturen gingen uitrekene hoe veel de bevolking naar de nieuwe voorschriften te betalen had, verkregen zij uitkomsten, waarvoor zij „terugdeinsden“, omdat de aanslag veel te hoog of veel te laag zou worden. Hun gezond verstand zeide hun onmiddellijk, dat zulke voorschriften niet waren na te leven ¹⁾.

Aan het vereischte: opheffing van de grootste gebreken der bestaande regeling, voldoet de ordonnantie dus niet. Het gebrek, dat zij wegneemt, is wel beschouwd geen gebrek; aan uniformiteit van aanslag bestond geen behoefte meer. Maar waaraan bestond dan wel behoefte? Ik heb het reeds gezegd: aan een goede voorbereiding van den hoofdelijken aanslag.

Die voorbereiding is echter geheel mislukt, en het zou weinig moeite kosten, om aan te toonen, dat het angstvallig trachten naar gelijkheid van heffing daarvan de oorzaak is. De ordonnantie bevat een uitmuntend denkbeeld om tot hoofdelijken aanslag den weg te banen, een denkbeeld, zoo geheel in overeenstemming met de beginselen eener gezonde en bedachtzame politiek, dat men het niet genoeg kan aanprijzen. Maar de uitvoering van dit denkbeeld heeft zij zelve onmogelijk gemaakt, door in de fout te vervallen, die zoo even is aangeduid.

De groote moeielijkheid, die de invoering van den hoofdelijken aanslag in den weg staat, ligt hierin, dat het Europeesch bestuur, wanneer het daartoe overgaat, van zijn oude ondervinding zoo weinig partij kan trekken en van nieuws af, als ware er voorheen nooit landrente geheven, moet beginnen. Het vindt geen schriftelijke aantekeningen van de repartities door de dessahoofden, maar moet

¹⁾ Zie Koloniaal Verslag van 1874, blz. 80.

terstond naar eigen inzicht elk individu aanslaan en dus, om geen gevaar te loopen van in den beginne groote onbillijkheden te plegen, van stonde aan een mate van kennis bezitten, die wel is waar door uoetingen en andere waarnemingen grootendeels te verkrijgen is, maar slechts na langen tijd, en zelfs dan nog niet zoo volkomen als door ervaring en praktische oefening. De ontwerper der regeling van 3 April heeft dit klaarlijk ingezien. De ordonnantie bevat ten minste een zeer goede bepaling, die de strekking heeft om de aangewezen moeilijkheid geheel op te lossen: ik bedoel het voorschrift, dat betrekking heeft op het aanleggen van kohieren van repartitie door de dessahoofden en op het afgeven van uittreksels daarvan aan de belastingschuldigen. Deze bepaling levert juist datgene, wat men zoo dringend noodig had: een brug om van den gemeentelijken aanslag tot den hoofdelijken over te gaan. Wordt zij goed nageleefd, dan zullen onze ambtenaren, bij de invoering van het nieuwe stelsel, een verzameling van gegevens vinden, die hun uitstekende diensten kunnen bewijzen. Zij kunnen dan beginnen met de inlanders geheel overeenkomstig de oude kohieren van repartitie te belasten en later, naarmate hun kennis van ieder veld en zijne opbrengst toeneemt, zelfstandiger te werk gaan en hun eigen maatstaf gebruiken. Zoodra de kohieren gereed en in goeden staat zijn, is er een basis, een uitgangspunt, voor den hoofdelijken aanslag verkregen. Niet van nieuws af behoeft dan alles te worden begonnen, maar de historische lijn kan worden voortgezet, de oude traditie en ontdekking gaan voor den nieuwen toestand niet verloren en zonder schokken of sprongen, zonder omverwerping van het bestaande, wordt een hervorming van zeer groote beteekenis ingevoerd.

Wat de Indische regeering te doen had, was dus volkomen duidelijk. Zij moest al haar aandacht hierop vestigen: de naleving harer voorschriften omtrent de kohieren van

repartitie te verzekeren. Daar lag het zwaartepunt van haar taak. Na de voorlichting te hebben gevraagd van kundige personen, moest zij dienaangaande regels stellen, zoo eenvoudig, zoo doelmatig, dat zij van lieverlede over geheel Java konden worden toegepast. Maar is dit geschied? Deze vraag klinkt bijna als bittere ironie: het repartitiewerk is zoo verregaand omslachtig gemaakt en onderstelt zooveel vaardigheid en arithmetische kennis bij hen, die het moeten uitvoeren, dat men zich afvraagt, of dit gedeelte der ordonnantie ook bijgeval is samengesteld, niet door practisch gevormde mannen, maar door den een of anderen kamergeleerde van een afgelegen Duitsche academiestad ¹⁾.

Goede kohieren van repartitie te maken, waarlijk dit is reeds dan geen lichte taak voor een dessahoofd, wanneer de som, die hij verdeelen moet, een bekende grootheid voor hem is, een bedrag, dat zeer nabij komt aan hetgeen hij reeds vele malen over zijn gemeenteleden heeft omgeslagen, en wanneer hem vrijheid wordt gelaten om te handelen gelijk hij gewoon was. Maar geeft men hem een tabel in handen, waarnaar hij de repartitie moet verrichten, noodzaakt hem de regeering tot een lastige rekening met percenten, waarbij allerlei kleinigheden in acht zijn te nemen, zal het totaalcijfer van het kohier met dat van den aanslag overeenkomen, verzwaart men dus zijn werk door er moeilijkheden aan toe te voegen, die hem slag op slag in verlegenheid brengen, dan wordt het geheel onuitvoerbaar.

Gelukkig is de ordonnantie van den 23 Februari 1874 ²⁾

¹⁾ Waarschijnlijk dacht de heer A. J. W. van Delden, schrijver van den Blik op het Indisch Staatsbestuur hieraan, toen hij schreef: «Zoo ooit door de rechtbank der praktijk een hard maar juist vonnis geveld is over het werk der theorie, dan bleek dit nimmer meer treffend, dan in zake van de laatste regeling der landrente» (blz. 119). De volzin is anders vrij zonderling. Ik kan den heer Van Delden de verzekering geven, dat de ordonnantie van 1872 volstrekt geen blijken draagt van door groote theoristen te zijn opgesteld.

²⁾ Zie Indisch Staatsblad, 1874, N°. 65.

op dit punt gewijzigd. Het dessakohier is nu teruggebracht tot den eenvoudigen vorm van een repartitie-staat, niets anders vermeldende dan den naam der landbouwers en het bedrag, waarvoor zij moeten deelen in de betaling der landrente, die van de dessa wordt gevorderd. Laat ons hopen, dat deze wijziging doeltreffend zal blijken en dat de Indische regeering nu in staat zal zijn om aan de gegelde invulling der kohieren streng de hand te houden.

Terwijl ik de nieuwe regeling aan een beoordeeling onderwierp, waagde ik het tevens mijne denkbeelden omtrent de bepalingen, die zij had moeten bevatten, aan te geven. Thans zij een nadere toelichting dezer denkbeelden mij vergund.

Het punt, waarvan wij moeten uitgaan, is reeds aangegeven. Er was behoefte aan een overgangsmaatregel die de ergste gebreken van het bestaande wegnam en een beteren toestand voorbereidde; hetgeen ik aan den kolonialen wetgever van 1872 gemeend heb te moeten verwijten, is, dat hij in de waardeering van de gebreken der oude landrente gedwaald en daarom noch in het eene, noch in het andere opzicht zijn doel bereikt heeft. Ja, er was behoefte aan een verordening die regel stelde in de plaats van willekeur; dáárover kan natuurlijk geen verschil van gevoelen bestaan; maar die regel behoefde niet te zijn een gelijkmatige heffing over al de gewesten van Java. Want niet dit was het groote gebrek van den ouden toestand, dat hier een hoog, ginds een laag quotum werd geheven; voor een deel werd dit gerechtvaardigd door den ongelijkmatigen druk der cultuur- en heerediensten, en voor zoover aan ongelijke heffing in den beginne onbillijkheid had veroorzaakt, kon die onbillijkheid geacht worden, reeds lang door ongelijken aanwas van bevolking te zijn weggenomen. Neen, het groote gebrek der voormalige regeling lag daarin, dat zij te veel

een landrente in de oude beteekenis van het woord, te weinig een grondbelasting was. Dit was haar fout, dat zij aan de bevolking te veel den prikkel ontnam tot verbetering van den grond en uitbreiding der productie; dat aan den aanslag alle vastheid ontbrak en de inlander van het eene jaar op het ander nooit zeker was tegen verhooging; in één woord, dat zij al de slechte eigenschappen bezat, waardoor een tiendheffing zich kenmerkt. Er was dus behoefte aan een regeling, die hierin verbetering bracht, en die, daar zonder hoofdelijken aanslag dit doel niet volkomen te bereiken is, den hoofdelijken aanslag door krachtige middelen voorbereidde. De landrente te veranderen in een gewone grondbelasting: ziedaar het ideaal dat ons voor oogen moet staan, en dat de liberale partij, neen ieder die hart heeft voor de economische belangen van Java's bevolking, moet trachten tot werkelijkheid te maken.

Wat is nu het middel om daartoe te komen? Ik geloof, dat men zal moeten beginnen met de landrente, die iedere dessa opbrengt, voor een zekeren tijd vast te stellen op het cijfer dat zij gemiddeld in de laatste drie jaren heeft bedragen. Het komt mij voor, dat daardoor aan de twee eischen, die wij aan den overgangsmaatregel hebben gesteld, tegelijk kan worden voldaan. Het allerergste bezwaar, het gemis van orde en regel in den aanslag, wordt weggenomen; van willekeurige verhooging of verlaging door de hoofden van gewestelijk bestuur zal geen sprake meer kunnen zijn; en daarbij krijgt de belasting, die elk individu te dragen heeft, reeds eene zekere mate van vastheid, want een der hoofdoorzaken der vroegere onvastheid zal verdwenen zijn. Maar tevens, en dit schijnt mij niet het geringste voordeel, kan aldus het uitmuntende voorschrift der nieuwe regeling, waarbij aan de dessahoofden een schriftelijke repartitie der landrente is aanbevolen, een voorschrift dat men natuurlijk met nadruk zou moeten handhaven, geleidelijk worden uitgevoerd. Het werk wordt nu veel eenvoudiger. Van iedere

verhooging is in den eersten tijd afgezien; men verlangt van de dessahoofden niets anders dan voortaan hetzelfde schriftelijk te doen, wat zij tot dusver mondeling hebben gedaan. Zij worden niet voor een geheel nieuwe orde van zaken gebracht, waarin zij zich niet te huis gevoelen; geen lastige rekening met percenten wordt hun opgedragen, waarvan zij niets begrijpen; zelfs geen maatstaf wordt hun opgelegd, waarnaar zij de repartitie moeten uitvoeren; men laat hun de meest mogelijke vrijheid van handelen en geeft hun slechts raad en voorlichting. Ook moet men niet verlangen dat de schriftelijke repartitie terstond over geheel Java tot stand komt; want aan lieden, die nauwelijks schrijven kunnen, de samenstelling van kohieren te gelasten, is volkomen ijdel ¹⁾. Doch er zijn reeds vele dorpen op Java, waar men goede schrijvers vindt en daar, waar zij niet zijn, kunnen ze worden aangesteld, zoodat met de uitvoering van den maatregel onmiddellijk een begin gemaakt zal kunnen worden, vooral indien de regeering er krachtig op aandringt. En dit is alles wat men eischen mag: geen onnoodige vertraging, want zoo spoedig mogelijk moet de nieuwe toestand worden voorbereid; maar ook geen overhaasting, want beter geen kohieren, dan kohieren die niet deugen. Daarbij moeten de kohieren op zoodanigen voet worden ingericht, dat later duidelijk blijkt, hoeveel door ieder individu telken jare aan landrente is betaald. Maar ook, hoeveel betaald is voor ieder veld. Want dit schijnt mij een groot gebrek in de gewijzigde ordonnantie, dat zij dien-aangaande niets voorschrijft. Een kohier, dat alleen personen vermeldt, kan — zoo althans van de verwisseling van bezitters geen nauwkeurige aantekening wordt gehouden — weinig licht geven, indien men later wil weten,

---

¹⁾ Blijkens het Koloniaal Verslag van 1875 (blz. 83) ontbreken er schrijvers in 6487 van de 13766 dessa's der residentien Rembang, Soerabaya, Pasoeroean, Banjoemas en Kadoe. In de andere residentien schijnen overal schrijvers aanwezig te zijn.

voor welk bedrag ieder veld telkens is aangeslagen; en juist dit te kunnen nagaan, zal van groot belang zijn. Men zou bijvoorbeeld de gronden van een doorlopend nummer kunnen voorzien, even als bepaald is voor de Preanger-Regentschappen, waar bij ordonnantie van 11 December 1872 (Indisch Staatsblad n°. 219^b) de landrente op denzelfden voet als elders — maar met hoofdelijken aanslag, omdat hier individueel grondbezit bestaat — is ingevoerd.

Zoodra nu de repartitiekohieren in een goeden toestand zijn gebracht, zal het oogenblik daar zijn om in die gemeenten, waar dit is geschied, tot hoofdelijken aanslag over te gaan. Dan hebben onze ambtenaren een basis, waarop zij kunnen voortbouwen. Aanvankelijk dienen de bestaande kohieren hun geheel tot richtsnoer, want voor zelfstandigen aanslag ontbreken hun nog de gegevens. Maar inmiddels onderzoeken zij nauwlettend, of de repartitie billijk is en naarmate dit onderzoek vordert, gaan zij met meer zelfstandigheid te werk, altijd de oude som verdeelende. Zoodra nu de overtuiging bij hen is gevestigd dat zij tot een, zoo rechtvaardig mogelijke, repartitie in staat zijn, wordt de landrente van elk stuk gronds (behoudens ontheffing wegens buitengewone omstandigheden) voor een bepaald getal jaren bepaald. Tegelijkertijd wordt eene commissie benoemd — bestaande b. v. uit den controleur, het districtshoofd, het hoofd en twee oudsten der dessa — waaraan wordt opgedragen de nieuw te ontginnen gemeentevelden naar zekere vast te stellen regels en voor hetzelfde getal jaren als de reeds bebouwde gronden, onder goedkeuring van den resident, in de landrente aan te slaan. Daarenboven worde het beginsel aangenomen, dat de landrente een belasting is, die kleeft op den grond en verschuldigd is door een ieder, inlander of niet-inlander, die den grond als eigenaar of lid eener dorpsgemeente bezit ¹⁾. — Ziedaar een regeling der landrente die ik met

¹⁾ Mocht men gevolg willen geven aan het denkbeeld om den koffieprijs van lieverlede in overeenstemming te brengen met de markt-

bescheidenheid aan het oordeel van deskundigen onderwerp. Gaan wij thans na, welke bezwaren er tegen aangevoerd kunnen worden.

Het eerste bezwaar, dat men zou kunnen opperen, heb ik, naar het mij voorkomt, reeds wederlegd: de ongelijkheden tusschen de quota der landrente in de verschillende residenties zouden naar mijn voorstel niet verdwijnen. Dit is zoo, doch zij zijn oud genoeg van dagteekening om de maatschappelijke toestanden gelegenheid te hebben gegeven zich naar hen te voegen. Een belasting werkt als een natuurlijke hinderpaal der productie, en evenals de vruchtbaarste gronden de meeste bevolking aantrekken, zoo trekken ook (ceteris paribus) die streken de meeste bevolking, waar de belastingen het lichtst zijn. Bedenken wij nog dit: de ongelijkheden, waarvan men spreekt, zijn of zeer gering, en dan is het toch de moeite niet waard om ze weg te nemen, indien zulk een heilzame maatregel als de voorbereiding van den hoofdelijken aanslag daardoor gevaar loopt; of zij zijn belangrijk, maar dan zal men de landrente op sommige plaatsen aanmerkelijk moeten verhoogen; en ik wensch gevraagd te hebben of men niet beducht is voor de ontevredenheid, die daarvan het gevolg kan zijn, al is het ook dat men de verhooging, zoodra zij een zeker maximum te boven gaat, over vijf jaren verdeelt. Wat mij betreft, ik reken mij gelukkig, geen verplichting te gevoelen tot het aanbevelen van een maatregel, die misschien niet vrij is van eenig politiek gevaar.

Een tweede bedenking is vermoedelijk van technischen aard. Hoe kunnen onze ambtenaren de overtuiging erlangen van tot een billijke repartitie in staat te zijn, zoolang de gronden eener dessa niet behoorlijk zijn opgemeten en geclassificeerd? En zal men nu wachten met de invoering van den hoofdelijken aanslag, totdat over geheel Java zulk waarde, dan zou ten aanzien der gronden, die met koffie zijn beplant, een afzonderlijke regeling gemaakt moeten worden.

een meting en classificatie is volbracht? Maar hoe lang zal zij dan nog moeten duren!

Ik erken dat hierin een moeilijkheid is gelegen, doch zij schijnt mij niet onoverkomelijk. Een volledige meting en classificatie der velden is zeker wel de beste grondslag van een duurzame repartitie der landrente, en in die streken van Java, waar statistieke opnemingen hebben plaats gevonden, zullen deze ongetwijfeld aan onze ambtenaren diensten kunnen bewijzen, even als de aantekeningen en huishoudelijke metingen, die de ordonnantie van 3 April voorschrijft en waaraan het wenschelijk zal zijn, streng de hand te houden. Doch ook zonder die gegevens zal het een controleur wel niet onmogelijk zijn een onderzoek in te stellen naar de billijkheid der repartitie, zooals die blijkens de dessakohieren, welke hij heeft overgenomen, geschiedde. Hij kan b. v. ettelijke malen eenige aanslagen met elkander vergelijken, aan de dessabesturen inlichting vragen over de redenen, waarom zij het eene veld zwaarder hebben belast dan het andere, enkele dessabewoners raadplegen, en eindelijk, alvorens het ontwerp van een duurzame repartitie aan den resident ter vaststelling aan te bieden, dat stuk ter kennis brengen van de bevolking, om iedereen gelegenheid te geven zijn bezwaren daartegen in te brengen. Ook behoeft de invoering van den hoofdelijken aanslag niet overal tegelijk plaats te vinden; zij kan het eene jaar in deze, het andere in gene groep van dessa's tot stand komen, naar gelang, op de straks aangeduide wijze, voldoende gegevens zijn verzameld voor een billijke regeling. Wordt aldus te werk gegaan, dan geloof ik niet dat men behoeft te wachten op een meting en classificatie van al de velden, waarbij — getuige ons eigen kadaster! — misgrepen en dwalingen toch ook niet zijn uitgesloten.

Een derde bedenking vermeld ik slechts volledigheidshalve. Loopen de huishoudelijke instellingen der bevolking in die streken van Java, waar gemeentelijk grondbezit

heerscht, geen gevaar door zulk een regeling der landrente als hier is aanprezen? Zal periodieke verdeeling der gemeentegronden nog mogelijk zijn na de invoering van den hoofdelijken aanslag, en vooral na de vaststelling der landrente van ieder veld voor een zeker getal jaren? Waarom niet! Wanneer de landrente veranderd is in een zuiver reële belasting, zal zij de periodieke verdeeling der velden nergens in den weg staan, want ieder stuk gronds zal van de eene hand in de andere kunnen overgaan met al de lasten, die er op kleven. Het eenige, wat moeilijkheid zou kunnen opleveren, is een nieuwe verkaveling. Maar nieuwe verkavelingen hebben niet dagelijks plaats en door de voorgestelde regeling zijn zij, hoezeer bemoeilijkt, toch niet verhinderd; evenmin als samenvoeging en splitsing van onroerend goed hier te lande door de grondbelasting onmogelijk is gemaakt.

Maar het grootste bezwaar tegen mijn voorstel zal wel van financiëelen aard zijn. Hoe? Men zal beginnen met voor eenigen tijd van elke verhooging van landrente af te zien en zich daarna tevreden stellen met hetgeen de nieuw ontgonnen velden opbrengen? Waarin is dan het middel te vinden om de toenemende uitgaven van Indië te bestrijden? De heerediensten aan de hoofden wil men afschaffen, onderwijs en rechtswezen verbeteren, de betaling voor de koffie verhoogden, het spoorwegnet uitbreiden, de havens in goeden staat brengen; al deze eischen staan op het programma der liberale partij, maar om ze te bevredigen is geld noodig en voorwaar niet weinig. En nu sluit gij een der voornaamste bronnen tot vermeerdering van inkomsten, in plaats van ze wijder te openen, om ze nog ruimer te doen vloeien! Is dit niet in strijd met de belangen van Java zelf?

Ik moet hierop antwoorden, dat ik geen volstreckte fixatie der landrente, geen „permanent settlement“, heb voorgeslagen, maar slechts fixatie voor een zeker getal jaren, en

deze acht ik niet schadelijk, maar bevorderlijk, aan de belangen der schatkist. Of is het een droombeeld, dat de productie op de nu reeds bebouwde gronden aanzienlijk zal toenemen, zoodra de bevolking weet, dat zij zelve al de vruchten van haar arbeid zal plukken? Een droombeeld, dat de ontginning van woeste dessagronden een groote uitbreiding zal erlangen, indien de landrente over de nieuwe velden op een matig cijfer en voor eenige jaren wordt vastgesteld? Fiscaliteit is voorwaar niet altijd in het voordeel der financiën, in Indië zoo min als elders; getuige de financiële geschiedenis van Bombay, vergeleken met die van Madras. In Madras is men zeer fiscaal te werk gegaan. De landrente is er niet alleen zeer hoog opgevoerd, maar daarenboven telkens slechts voor een enkel jaar bepaald. Welnu, van 1848/9 tot 1864/5 is er de opbrengst der landrente niet meer dan 18 percent toegenomen, te weten van £ 3.530.000 tot £ 4.180.000, $1\frac{1}{8}$ percent 's jaars! Met deze uitkomsten vergelijkte men die van Bombay. Hier is de landrente van ieder veld voor niet minder dan dertig jaren vastgesteld, zoodat geen vermeerdering van opbrengst kon verkregen worden, tenzij door ontginning van woeste gronden. Toch vinden wij de volgende opbrengsten:

1849/50	£ 2.290.000
1859/60	„ 3.080.000
1869/70	„ 3.560.000

zijnde een vermeerdering in 20 jaren tijds van 55 pCt., of $2\frac{3}{4}$ pCt. jaars, ruim het dubbel van de vermeerdering in Madras! Daarbij is het opmerkelijk, dat de overige takken van inkomsten in 1864/5 hebben opgebracht (de opium niet mede gerekend): in Madras £ 2.820.000 en in Bombay £ 3.730.000; dus in Bombay nog meer dan in Madras. niettegenstaande destijds de bevolking onder het Britsche bestuur in Madras 24,926,509, in Bombay slechts 12,889,106 zielen telde!

Deze gunstige uitkomsten vinden daarin hare verklaring,

dat de uitgestrektheid der belastbare gronden, dank zij de ingevoerde regeling, sterk vermeerderd is. — „Het is onmogelijk,“ zoo zegt de Gouverneur van Bombay, Sir Bartle Frère, in een redevoering, ten jare 1865 in den wetgevenden Raad van dit presidentschap gehouden, „het is onmogelijk om aan iemand, die het land vroeger niet heeft gezien, een denkbeeld te geven van de gunstige verandering, die in datzelfde Indië, dat altijd als zoo onveranderlijk wordt voorgesteld, heeft plaats gegrepen“. Waar eertijds armoede heerschte, is nu welvaart. Achterstanden van landrente, voorheen zoo veelvuldig, zijn nu bijna onbekend. De ontginning van woest land is dermate toegenomen, dat de uitgestrektheid bebouwde gronden, die in de 13 collectoraten van Bombay in 1850/51 12.691.111 acres bedroeg, in 1860/61 tot 17.992.757 acres was gestegen, zijnde ruim 40 percent meer. Men berekent dat in geheel Bombay de woeste gronden van 1850/51 tot 1860/61 met twee derden zijn verminderd. Zoo goed en zoo voordeelig tevens heeft het stelsel gewerkt, dat particuliere personen, inlandsche hoofden en lieden die buiten het rechtsgebied van Bombay wonen, het op hun landen hebben toegepast ¹⁾.

Ik weet dit hoofdstuk niet beter te besluiten, dan door de volgende bladzijde over te nemen uit het *Résumé* van het Onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in de residentie Bantam. Zij

---

¹⁾ Vele dezer bijzonderheden ontleende ik aan een zeer belangrijk bluebook, dat den volgenden uitgebreiden titel draagt :

Official correspondence relating to the system of revenue survey and assessment and its administration in the Bombay presidency, with the proceedings of the Bombay legislative Council and the debates on the introduction of Act I of 1865; containing also the revised «Survey Rules» Act I of 1865, Act IV of 1868, and selections from the official correspondence connected with the «Joint Report». — Printed by order of the government of Bombay. — Bombay, 1869.

komt voor in het 14de hoofdstuk, getiteld: Wenschen der bevolking.

„Gaarne zou men in het Noorder-Regentschap en onder Pandeglang de landrente door een vaste grondbelasting vervangen zien. In de beide andere regentschappen verlangt men bij het oude te blijven. Hierbij mag evenwel niet vergeten worden, dat hier waarschijnlijk vele sawahs worden aangetroffen, welke niet in die belasting zijn aangeslagen, en dat het bedrag der landrente in de laatste 15 jaren nagenoeg geen verhooging heeft ondergaan, niettegenstaande de prijs der padi verdubbeld is.

„Een vaste grondbelasting zou veel voordeeliger voor den landbouwer zijn, omdat

men nu de komst der wegings-commissie moet afwachten ;

in dien tusschentijd, welke van 14 dagen tot 2 maanden loopt, de padi op het veld moet blijven staan, veel van regen en wind te lijden heeft en soms uitloopt ;

het product gedurende al dien tijd moet bewaakt worden, waarvan de kosten zeer bezwarend zijn ;

de weging, als de commissie eenmaal op het terrein is, eigenaardige lasten en moeite veroorzaakt en kwellende bemoeiingen van inlandsche hoofden uitlokt ;

men de voordeeligste markt zou kunnen bekomen, terwijl men die nu moet laten voorbijgaan, omdat het product op het veld moet blijven ;

men de padi met eigen gezin zou kunnen oogsten en dus het snijloon uitwinnen, wat nu niet het geval is, omdat allen tegelijk snijden, ten einde tegen de komst der commissie gereed te zijn ;

men meer ijver bij het bewerken zou betoonen en dus een beter product zou verkrijgen, daar men nu ook moet betalen van het meerder product, dat, uitsluitend ten gevolge van grooter ijver, betere bewerking als anderszins, bekomen is ;

men van te voren zou weten, wat men te betalen had en

daarnaar maatregelen zou kunnen nemen, wat nu niet het geval is, omdat de landrente hooger wordt, naarmate de prijs der padi stijgt.

„Aan de voorstanders eener vaste grondbelasting werd voorgehouden, dat het gouvernement die ook zou moeten heffen, al mislukte de oogst geheel. Dit had voor hen niet het minste bezwaar, daar dit nadeel door de opgesomde voordeelen en de grootere oogsten van betere jaren ruim zou worden opgewogen. Daarenboven zou men mislukking wel weten te voorkomen door betere bewerking en bemesting van den grond, meer zorg voor de leidingen, enz., wat thans niet genoeg behartigd wordt, omdat men zich niet voldoende beloond acht voor de bestede moeite en kosten. Men zou er zelfs niet tegen opzien, ingeval van droogte, de sawahs te begieten. Al wilde het gouvernement een geheele streek (tjahihan, pasawahan) in eens aauslaan, dan zou men zelfs geene ontevredenheid te wachten hebben van hem, die daarin minder goeden grond bezat, omdat die eigenaar wel zou zorgen, dat zijn veld spoedig even goed werd als dat der anderen“.

Tot dusver het citaat. — „A happy thought“: indien men aan de „Javaantjes“, die deze antwoorden gegeven hebben, eens opdroeg, de Ordonnantie van 3 April 1872 te herzien?

VIII.

EEN PARALLEL.

Men loopt geen gevaar van te overdrijven, wanneer men het boek van Prof. Veth over JAVA, waarvan het eerste deel in 1874 is uitgekomen, een der beste wetenschappelijke werken noemt, die in den laatsten tijd hier te lande zijn geschreven. De bekoorlijkheid van dit boek is niet alleen te danken aan de zeldzame kennis, waarvan het blijk geeft, maar ook aan de liefde voor zijn onderwerp, die den schrijver vervult. Alles wat op Java betrekking heeft, wekt zijne belangstelling en daarom moet hij er alles van verhalen. Hoe warm het er is en hoeveel regen er valt, hoe de bodem er gevormd is en welke stoffen hij bergt, welke planten er groeien en welke dieren er huizen. De kust moet gij rondvaren, opdat gij de havens van het Noorden bezien, de rotsen van het Zuiden bewonderen moogt. Den loop der rivieren moet gij volgen: den Solo op zijn langen weg naar zee, den Brantas in zijn onlogische kronkelingen. Maar bovenal moet gij Java's bevolking leeren kennen. Haar taal, spiegel van haar maatschappelijk leven; haar letterkunde, wonderlijk mengsel van eigen en vreemde vinding; haar historiographie, poëtisch samenstel van fabelen; haar wetten en instellingen, den stempel dragende van verlerlei overheersching; haar godsdienst, door een opgelegden mantel te nauwernood bedekt. Hare woningen moet gij

binnentreden na eerst in heur bouwtrant uitheemschen invloed herkend te hebben; het huisraad wordt er u getoond, stuk voor stuk. Gij zult de leden van het gezin zien plaats nemen bij het middagmaal en letten op het voedsel, dat zij gebruiken, ja den trant waarop zij het nuttigen. Den vroolijken warong met zijn keur van spijzen, de sombere amfioenkit, kweekplaats van zooveel ellende, gij bezoekt ze achtereenvolgens. Straks wordt een lastige arbeid u opgelegd, als gij uw weg moet vinden in den doolhof der Javaansche tijdrekening; dan stevig de hand van uw gids vasthouden, om niet te verdwalen in die wonderlijke cijferwereld. Tot uw verpoozing zult gij daarna den landbouwer gadeslaan bij het besproeien van zijn veld en de blijde gemeente bij het verzamelen van den oogst, de jonge bruid in haar sierlijken dos en den bruidegom, die plechtstatig zich te paard naar hare woning begeeft. De gamelan klinkt in de verte: één voor één zult gij de instrumenten hanteeren, waardoor de muziek, die u trof, werd voortgebracht, en dan een blik werpen op de volksvermaken: het eentonig poppenspel of de dwaze klucht. Gelooft gij aan voortteekens? Gij zult vernemen van hoeveel belang zij zijn en welke dagen gij kiezen moet voor zaken van gewicht. De tooverwoorden zult gij leeren, waardoor men sterk wordt of gelukkig, de offers, waarmede men geesten verzoent; want er is meer tusschen hemel en aarde dan gij, nuchtere westerling, u verbeeldt in uw wijsheid. Weet gij wel waar de eklipsen vandaan komen? Van den afgeschoten kop van een reus, die het levenswater wilde drinken, doch tijdig daarin door een pijl van Vishnoe werd belet. De pijl scheidde den kop van den romp en nu waart die kop rond door het heelal en richt zijn aanvallen op zon en maan. Soms komt hij die zoo nabij, dat het licht verduisterd wordt. Dan ijverig geofferd en gebeden, opdat zijn aanslag mislukke.

Welk een leven heerscht er in die tafereelen! Nauwelijks kan men gelooven, dat hij, die ze geschilderd heeft, nooit

den voet heeft gezet op Java's grond. De kleuren zijn zoo frisch, de lijnen zoo duidelijk, als waren ze naar de natuur op het doek gebracht. Hoe rijk is daarbij elke achtergrond gestoffeerd! De groote schilders en de groote dichters hebben reeds lang geweten, welke de waarde is van het toekomstige en hoeveel realiteit, mits goed gekozen en op de rechte plaats aangebracht, het aan een voorstelling kan geven. Onze schrijver heeft hun voorbeeld gevolgd en vandaar de rijkdom van bijzonderheden, die zijn werk bevat. Wanneer men zich een tijdlang in zijn „Java“ verdiept en daarbij de platen nog eens inziet, die Greve, naar de tekeningen van den heer Salm, ons vóór weinige jaren heeft geschonken, gevoelt men zich werkelijk als verplaatst in dat heerlijke land. Opmerkelijk, als een voorbeeld van kunstige schildering, is ook de wijze waarop de heer Veth ons weet binnen te leiden in het dubbele leven van den Javaan, zijn leven der fantasie en der werkelijkheid. Ik noemde het een dubbel leven; maar alleen op ons maakt het dien indruk: voor den Javaan zelve is het in den vollen zin des woords een. De wereld zijner verbeelding is voor zijn bewustzijn even werkelijk, als die andere wereld, waaraan wij den naam van werkelijk uitsluitend plegen toe te kennen — schoon hare werkelijkheid tot nog toe onbewezen bleef. Bebouwt hij zijn akker, treedt hij in het huwelijk, begeeft hij zich op reis, maakt hij een pagger om zijn erf, zoo is het voor zijn gevoel niet gewichtiger om huiselijke omstandigheden, weér en wind, of den staat van zijn vermogen in aanmerking te nemen, dan de gezindheid der booze en goede geesten, die invloed oefenen op zijn lot en de voortekens, waarop men, blijkens eeuwenoude ondervinding, heeft te letten. Het rechte tijdstip te laten voorbijgaan voor het onder water zetten van zijn sawah, is voor den Javaan soortelijk geen ander verzuim dan het vergeten van een offerande aan den beschermgeest van zijn dorp. Het metaphysisch leven, als ik het zoo betitelen mag, van dat kinderlijk volk smelt met

zijn gewone leven geheel samen. Dit tastbaar gemaakt te hebben, zonder het ons nochtans een enkele maal te zeggen, is een eigenaardige verdienste van den schrijver.

Voor ieder die belang stelt in de ontwikkelingsgeschiedenis der maatschappij en in de oplossing van economische problemen is het verschijnen van een werk als dit een évènement. Van Java's bevolking en haar maatschappelijken toestand wordt ons hier een beeld gegeven dat aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat. Thans is het onze taak om dit beeld met anderen te vergelijken en alzoo de plaats aan te wijzen, die Java op den maatschappelijken ladder inneemt. Hoe hoog staat een natie, die ons aldus wordt beschreven? Of is alle vergelijking onmogelijk en zien wij hier eene bevolking voor ons, die door hare gebruiken en instellingen van elke andere verschilt? Dit laatste heeft men lang geloofd en er zich veel op te goed gedaan. Oostersche en Westersche toestanden, hoe vaak hebben die woorden in 's lands vergaderzaal en elders niet weerklonken! Is die tegenstelling juist of onbruikbaar? Is er in Java's zeden en gewoonten — wij denken hierbij natuurlijk slechts aan hetgeen van belang mag heeten — is er in zijne instellingen en rechtsbegrippen, iets specifiek Oostersch, iets dat men in de Europeesche geschiedenis te vergeefs zou zoeken? Of bepaalt zich het verschil, dat wij waarnemen, tot een verschil tusschen oud en jong, meer en minder ontwikkeld? Belangrijke vragen, belangrijk zoowel voor de wetenschap als voor de praktijk. Is de laatste zienswijze juist, dan is de weg dien Nederland ten opzichte van Java te volgen heeft, van zelf aangewezen. Op Java zouden wij onze kindsheid terugvinden; Nederland zou een groot geworden Java zijn; de lijnen, waaruit de schets van Java's socialen toestand is samengesteld, wij zouden ze slechts door te trekken hebben (rekening houdende met de bijzondere omstandigheden, waaronder ons volk is opgegroeid) om ons eigen beeld te herkennen. Het geloof aan de mogelijkheid van

Java's ontwikkeling zou niet weinig worden versterkt, al moest het — gelijk ieder geloof — de zekerheid van een wetenschappelijke stelling blijven missen.

Maar bevat hetgeen wij onderstellen waarheid? Reeds bij een eersten blik op Java's bevolking ontmoeten wij veel, dat voor een bevestigend antwoord pleit. Wij spraken straks van het bijgeloof der Javanen; hoe treffend gelijk het niet op hetgeen Europa vroeger in dit opzicht vertoonde. In zijn *Cultur der Renaissance in Italiën* heeft Jacob Burckhardt ons een schets gegeven van de bijgeloovigheden, die nog op het eind der Middeleeuwen in dat ontwikkelde land, dat toen aan de spits der beschaving stond, onder alle klassen der maatschappij waren verspreid; ontleenen wij daaraan een paar bijzonderheden. In de 14^e tot de 16^e eeuw, zoo lezen wij onder anderen, vond men in verscheidene Italiaansche steden astrologen, van bestuurswege aangesteld, ja aan de universiteiten waren hoogleeraren, wier taak het was, de astrologie als een afzonderlijk vak te onderwijzen. Leo X beroemt zich over den bloei van dat vak onder zijn pontificaat, en Paulus III houdt geen consistorie, zonder de sterren geraadpleegd te hebben. Zij worden geraadpleegd bij alle belangrijke gelegenheden. Geen kind van voorname ouders wordt geboren, of men trekt zijn horoscoop. Geen vorstelijk persoon onderneemt een reis, geen vreemde gezant wordt ontvangen, geen eerste steen van een nieuw gebouw wordt gelegd, tenzij de constellatie gunstig is gebleken. Maar inzonderheid wordt zij gunstig verlangd, als er een militaire onderneming van eenige beteekenis zal geschieden. Guido da Montefeltro, het Ghibellijnsche legerhoofd, heeft, naar hij meent, een gansche reeks van overwinningen te danken aan de raadgevingen van zijn astroloog Bonatto; nauwelijks moet hij ze missen, of hij verliest den moed en trekt zich terug in een minnebroedersklooster. In 1362, bij een hunner oorlogen met Pisa, laten de Florentijnen door de astrologen het uur bepalen, waarop zij

zullen uittrekken, en nog in 1498, als zij Paolo Vitelli plechtig tot hun condottiere hebben benoemd, geven zij hem een kommandeursstaf, waarop allerlei constellatiën zijn afgebeeld. Wel is waar ontbrak het destijds niet aan verstandige lieden, die de astrologie voor onzin hielden — Pico di Mirandola, bij voorbeeld, heeft haar krachtig en met goed gevolg bestreden — maar lang bleven zij in de minderheid en in de omgeving van den grooten Lorenzo was men volstrekt niet algemeen van Pico's gevoelen. Ja, zelfs Kepler, de groote sterrekundige, was tegelijk een groot astroloog. Hij heeft zich de moeite gegeven om de constellatie, waaronder Wallenstein in 1583 is geboren, nauwkeurig te beschrijven ¹⁾.

Naast de astrologie bloeide het geloof aan voortekens en wonderlijke gebeurtenissen. Als in 1529, bij de belegering van Florence, een aangeschoten arend naar de stad is gevlogen, ontvangt de berichtgever van dit belangrijk feit, dat voor een gunstig teeken wordt gehouden, vier dukaten van de Signoria. Poggio Bracciolini, een beroemd man, vriend van Cosimo de Medici, den grootvader van Lorenzo, gelooft nog aan de zotste dingen; bijvoorbeeld, dat men bij zekere gelegenheid in de buurt van Como 4000 honden, gevolgd door een groote kudde runderen, benevens een troep gewapende lieden, deels zonder, deels met nauwelijks zichtbare hoofden, op marsch naar Duitschland heeft gezien. Zooals orthodoxe geestdrijvers den Bijbel wel eens laten openvallen om uit een tekst licht te putten voor hetgeen hun te doen staat, zoo deed men toen met de werken van Virgilius. Aan gezichten en verschijningen geloofde men vrij algemeen, getuige Savonarola; en hiermede hing het geloof aan booze geesten samen, aan

¹⁾ Zie L. von Ranke, *Geschichte Wallensteins*, blz. 1, en *Zur deutschen Geschichte, vom Religionsfrieden bis zum dreissigjährigen Krieg* (Ed. 1874), blz. 180. Verg. ook het vermakelijk verhaal over de algemeene ontsteltenis, die in 1456 in Europa is verwekt door de verschijning van een komeet, bij Draper, *History of the Intellectual development of Europe* (Ed. 1875), II, 253.

demonen, die allerlei onheil stichtten en die men door toovermiddelen kon lokken of in dienst nemen. Een vrouw, die jong was noch schoon en desniettemin aan de mannen behaagde, werd altijd van toovenarij verdacht. Vóór zekere overstroming van het Arnodal hoort een heilige kluisenaar, in de buurt van Vallombrosa, een duivelsch geweld, en spoedig daarop komen zwarte gewapende ruiters te voorschijn, waarvan een, op des kluisenaars verzoek om hem te zeggen wat zij gaan uitrichten, hem mededeelt, dat zij van plan zijn, als God het gedooft, de stad Florence tot straf voor hare zonden te laten verdrinken. Hoeveel aan waarzeggerij werd gehecht, blijkt uit den toorn, dien een ongunstige voorspelling soms verwekte bij hem wien ze gold. Ermes Bentivoglio liet den man, die hem een rampzaligen dood had voorzegd, vermoorden.

Dit alles, niet waar, brengt ons geheel naar Java terug; het is dezelfde soort van bijgeloof, onder andere vormen. Tusschen Luther, die den duivel een inktkoker toewerpt, en den Javaan, die een opening maakt in zijn pagger, opdat Setang des nachts er doortrekke en niet links of rechts verderf brenge in den kampong, is, wat dit eene punt betreft, weinig onderscheid. Opmerkelijk is ook wat Prof. Veth ons mededeelt omtrent de godsgerichten op Java. Men weet, welk een belangrijke rol zij eertijds in Europa pleegden te vervullen; dat zij op Java nog niet lang geleden in gebruik waren, is misschien minder bekend. Men bediende zich daar van een soort van waterproof, silèm geheeten. Ja, „dat ook nu nog in quaesties over het mijn en dijn de aanwending van dergelijke middelen niet uit het volksleven verdwenen is, leert ons de volgende zeer versche mededeeling van een kundig Indisch ambtenaar ¹⁾. Komt er twist over de grenzen der akkers, dan stelt men den eischer voor, tot staving zijner aanspraak, iets van den betwisten grond te eten. Is hij in zijn recht, dan zal het hem

¹⁾ Sollewijn Gelpke, Gids, 1874, 1, 62.

niet deren; maar zoo hij willens en wetens onwaarheid sprak, dan is de Javaan overtuigd dat hij opzwellen of barsten zal. Wanneer dus, na het inslikken van den grond, de schadelijke gevolgen achterwege blijven, is dit genoeg om den eisch te doen toewijzen. Verwant hiermede is ook een middel om gestolen goederen terug te erlangen. Men begeeft zich op bepaalde uren naar de plaats waar ze ontvreemd zijn en roept den geest aan, die den dief verleid heeft, opdat hij hem of tot inkeer doe komen, of bekend make. De roeping gaat vergezeld met het semboer, dat is, uit den mond spuiten van een weinig fijn gekauwde roode nien, en het slaan met drie rietjes uit een bezem van klapperstelen. Deze bezwering is zoo krachtig, dat de geest daaraan geen weêrstand kan bieden. De dief brengt dan ook niet zelden, wanneer hij weet dat deze bezwering heeft plaats gehad, het gestolene ongemerkt terug¹⁾. Het zou weinig moeite kosten om soortgelijke trekken van wondergeloof uit de middeleeuwen te verzamelen. Men denke b. v. aan het zoogenaamde Baarrecht²⁾. Was iemand onder verdenking van een moord gepleegd te hebben, zoo werd het lijk op een baar in de gerechtszitting gebracht. De beschuldigde moest dan driemaal op de baar knielen, het lijk kussen, den verslagene bij zijn naam aanroepen, zijn hand op diens borst leggen, en daarna onder eede verklaren, dat hij de misdaad niet bedreven had. Kwam nu, terwijl hij die verklaring aflegde, in de wonden des verslagenen geen verandering, gingen zij b. v. niet bloeden, dan werd hij losgelaten. Nog in de 16^e eeuw is het Baarrecht in Duitschland toegepast. Vroeger was het er algemeen verbreid³⁾.

¹⁾ Java, I, blz. 328.

²⁾ Zie von Maurer, Geschichte der Staeteverfassung in Deutschland, Deel III, blz. 658 en vv.

³⁾ Zie de schoone toespeling op dit gebruik in Schiller's Braut von Messina. Don Manuels lijk ligt op de baar als Don Caesar, zijn moordenaar, binnentreedt. Daarop zingt het koor:

«Brecht auf, ihr Wunden!» enz.

Het moet intusschen erkend worden, dat dergelijke trekken van overeenkomst niet voldoende zouden zijn om de uitspraak te wettigen, die wij straks onderstellenderwijs voordroegen ¹⁾. Stonden zij op zich zelve, wij zouden aan toeval kunnen denken. Zij staan echter niet op zich zelve. De gelijkenis tusschen het Java onzer dagen en het Europa der middeleeuwen is nog veel sterker, wanneer wij het oog vestigen op het grondbezit, op de gemeentelijke instellingen, op enkele der rechtsbegrippen van het Javaansche volk. En dan vooral wordt de studie van Java voor ons belangrijk. Of is het niet van gewicht om de kiem gade te slaan van instellingen, waaronder wij leven en in datgene, wat ginds nog bestaat, toestanden terug te vinden, waarin Europa eens heeft verkeerd? Een volk verliest zoo spoedig den juisten blik op zijn eigen maatschappelijke levensvormen en zelden herinnert het zich, wat zij vroeger zijn geweest. De denkbeelden groeien en wijzigen zich. Wat één was, wordt onderscheiden. Oude namen duiden nieuwe begrippen aan. Ten gevolge van dit ontwikkelingsproces verliezen sommige instellingen haar oorspronkelijk karakter, hetgeen in den regel even goed als onvermijdelijk is, maar in enkele gevallen nadeelig kan zijn. „Man muss wissen wo man steht“: die kennis is niet verkrijgbaar, zoolang men niet weet, vanwaar men gekomen is.

Over de geschiedenis van het maatschappelijk leven, die voor een groot deel samenvalt met de geschiedenis van het eigendomsrecht, is in den laatsten tijd zeer veel geschreven, ja de litteratuur daarover wordt zoo uitgebreid, dat het moeilijk wordt haar te blijven volgen. Wie een algemeen overzicht verlangt van hetgeen zij tot 1874 heeft opgeleverd,

---

¹⁾ Sedert dit hoofdstuk geschreven werd, verschenen twee deelen van Mannhardt's Wald- und Feldkulte. Wie de hier beproefde parallel wil voortzetten, vindt in dat werk overvloed van stof; vooral in het eerste deel: der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarvölker.

raadplege het werk van den Luikschen hoogleeraar Emile de Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, waarvan enkele hoofdstukken reeds vroeger het licht hebben gezien in de *Revue des deux mondes*; men vindt er een breede lijst van boeken en tijdschriftartikelen over het onderwerp dat hij behandelt. Maar wie dit onderwerp grondig wil beoefenen, kan met de lezing van Laveleye's werk niet volstaan en moet uit de voornaamste der bronnen, die hij noemt, zelf gaan putten, want het gebruik, dat de schrijver er van gemaakt heeft, is niet altijd zeer ruim geweest. Onder het lezen van zijn boek vraagt men zich telkens af, of dit nu alles is, wat iemand, die de werken van Maine, Nasse, von Maurer en zoovele anderen bestudeerd heeft, ons kan mededeelen. Te betreuren is het ook, dat Laveleye het zuiver economisch gedeelte van zijn onderwerp zoo oppervlakkig heeft behandeld. Zooals men weet, is de negentiende eeuw bezig de sociale quaestie op te lossen en fatsoenshalve kan geen economist van beroep het nalaten, met de eene of andere nieuwe oplossing dezer quaestie voor den dag te komen. Nu is er voor eenigen tijd een boekje verschenen van een Zwitserschen predikant, Dr. Becker, een fellen tegenstander van Malthus: „die Allmeinde, das Grundstück zur Lösung der socialen Frage“, waarin betoogd wordt, dat het pauperisme eerst dan zal verdwijnen, wanneer het gemeenschappelijk grondbezit wordt hersteld! Met die wonderlijke leer, die ik in het volgende hoofdstuk uitvoerig zal bestrijden¹⁾, verklaart de heer Laveleye, tot mijne verbazing, volkomen in te stemmen. Ondanks deze vlekken is nogtans zijn boek zeer nuttig en moet men geheel instemmen met Sumner Maine, als hij in zijn jongste werk verklaart, dat men niet hoog genoeg kan opgeven van de waarde der bouwstoffen, die

¹⁾ Dr. A. Wagner heeft haar reeds bestreden in zijne uitmuntende brochure: *die Abschaffung des privaten Grundeigentums*. Leipzig, 1870.

Laveleye heeft verzameld. Hij heeft een groot aantal feiten aan het licht gebracht, waardoor sommige onderstellingen tot wetenschappelijke waarheden zijn verheven en de nieuwe beschouwing aangaande het ontstaan van den eigendom zeer veel aan waarschijnlijkheid heeft gewonnen.

Deze beschouwing komt in twee woorden hierop neder: schier alle bezit is in den beginne gemeenschappelijk geweest; de individueele eigendom is een voortbrengsel der beschaving, geen oorspronkelijke instelling van het menschedom. En niet alleen de individueele eigendom, geheel het persoonlijk optreden van den mensch in de maatschappij is betrekkelijk nieuw. In den beginne mist de individu alle zelfstandigheid; hij gaat op in de groep waartoe hij behoort. De wetten spreken nauwelijks van hem en bemoeien zich alleen met den stam, de gemeente, het gezin, waarin hij als versmolten is. Eerst van lieverlede treedt hij als zelfstandig persoon op den voorgrond en maakt de banden los, die hem knelden, zoodat de vereeniging, waartoe hij vroeger met zijn gansche bestaan behoorde, haar oorspronkelijk karakter verliest of verdwijnt. Ziedaar den ontwikkelingsgang der menschheid; het lid van een groep wordt allengs een zelfstandig wezen, dat handelt en overeenkomsten sluit naar willekeur. Maine drukt het zeer kernachtig uit in de volgende woorden: de gang der menschheid is a movement from status to contract. Het is daarom de ongerijmdheid zelve, de wording der maatschappij te willen afleiden uit een soort van overeenkomst of verdrag tusschen een aantal personen; in den tijd, waarin de maatschappij ontstaat, heeft men van verdragen of overeenkomsten begrip noch voorstelling; en later, wanneer het begrip van overeenkomst zich reeds gevormd heeft, zullen er nog eeuwen verlopen, eer hare bindende kracht, hare heiligheid, algemeen worden gevoeld.

Zonder mij op dit oogenblik te verdiepen in de historische vraag, welke groep de oudste is, het gezin of de stam,

wil ik over de eerste, het gezin, in eenige beschouwingen treden. Daar zijn er (zooals Maine) die beweren, dat de maatschappij uit de familie is voortgekomen: de familievereeniging zal zich van lieverlede tot een markvereeniging en deze tot een bredere groep hebben uitgedijd. Anderen daarentegen noemen die zienswijze onjuist. Mac Lennan, Lubbock, en velen met hen, zijn van oordeel, dat de oudste groep de stam is geweest en dat het familieleven, in den vorm, waarin wij dit kennen, eerst bij een betrekkelijk hoogen trap van beschaving is ontstaan. Bij primitieve volken zou het huwelijk langen tijd geheel onbekend zijn gebleven, dus ook het vaderlijk gezag; vóór het huwelijk zou de polyandrie hebben bestaan, en wel achtereenvolgens in twee gedaanten, waarvan de hoogste: het gemeenschappelijk bezit van een vrouw door broeders, in het zogenoemd leviraat nog sporen zou hebben nagelaten. Ik hoop eerlang tijd en gelegenheid te vinden om deze zienswijze nader toe te lichten en zal dan de gronden aanwijzen, waarop zij rust, maar tevens doen opmerken dat Mac Lennan en Lubbock, hoezeer eenstemmig in hun bestrijding van Maine, het onderling ook niet eens zijn. Laten wij thans al die betwiste punten ter zijde en houden wij ons aan datgene, wat geschiedenis en ervaring met onbetwifelbare zekerheid leeren. Zij leeren ons, dat in vroegere tijden de familieband zeer nauw is geweest en dat hij dit bij vele half-beschaafde volken nog is.

Ja, men kan zich dien band, zooals hij vroeger was, niet eng genoeg voorstellen. De leden van een gezin woonden niet enkel samen, hadden niet alleen gemeenschappelijke belangen, zij vormden in nog veel dieperen zin een eenheid. In de eerste plaats, administratief gesproken; als wij zulk een moderne uitdrukking hier mogen bezigen. Men weet hoe uitgebreid in het oude Rome de vaderlijke macht is geweest; de omvang der Patria Potestas is bekend genoeg; maar de uitgebreide machtsbevoegdheid van den vader was

geen specifiek Romeinsche instelling; veilig kan men aannemen dat zij vroeger algemeen heeft bestaan, dat zij een vast verschijnsel is geweest bij alle volken op een vroegeren trap van beschaving. Van de cyclophen sprekende zegt Homerus: „zij hebben geen raadsvergaderingen, noch „themistes“, maar iedereen regeert over zijn eigen vrouwen en kinderen“. Maine, aan wiens *Ancient Law* dit citaat is ontleend, twijfelt er niet aan, of de aldus beschreven toestand is de toestand geweest van ieder beschaafd volk. Een maatschappij was eertijds een verzameling van familiën, met wier huishoudelijke zaken de wetgever zich niet bemoeide. Werd door iemand eenig misdrijf gepleegd, niet de misdadiger zelf, maar de groep, waarvan hij deel uitmaakte, werd er voor aansprakelijk gehouden, want de familie, niet de individu, was de eenheid, waarmede de wet zich inliet. Volgens Maine ligt hier de sleutel tot verklaring van alle oude wetten. Het verklaart bijvoorbeeld, waarom zij op een aantal belangrijke punten schier geheel zwijgen: men bedenke, dat zij werden aangevuld door de oppermachtige bevelen van de hoofden der huisgezinnen ¹⁾.

Maar in de tweede plaats, en hierop moet thans bijzondere nadruk vallen, was de familie een economische eenheid. Hare leden hadden een gemeenschappelijk vermogen, dat door den vader werd bestuurd en waarin hij slechts als lid der gemeenschap deel had. De juistheid dezer bewering is in den laatsten tijd door zeer vele feiten gestaafd. Bijkans in alle deelen der wereld heeft men sporen gevonden van familiebezit; ja in verschillende landen van Europa, in Rusland, in Frankrijk en in het noorden van Italië, is het bestaan daarvan nog in onze eeuw gebleken. Nog ten huidigen dage heeft onder de Hindoes iedere zoon, van zijn geboorte af, recht op een deel van zijns vaders goed, en

¹⁾ Zie *Ancient Law*, 4^e Ed., bl. 125—128. Verg. Von Schulte, *Lehrb. der deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte*, 3^e Ed., bl. 28—31.

zoodra een zoon meerderjarig is geworden, kan hij in sommige streken, ook tegen den wil van zijn vader of broeders, de verdeeling van het erfgoed eischen. Heeft zij plaats, dan staat de vader met zijn kinderen volkomen gelijk, schoon hij een dubbele portie ontvangt. Sommige oude Germaansche wetten bevatten bepalingen, die met deze Hindoesche gebruiken sprekend overeenkomen. Ook zij maakten de mannelijke kinderen medeëigenaars met hun vader en gedoogden den verkoop van het erfgoed der familie slechts onder uitdrukkelijke toestemming van al de leden ¹⁾.

Het familiebezit was in de middeleeuwen schier even algemeen in Europa, als het thans nog in Hindostan is, en de familieband dus niet minder eng. Wie zich daarvan losgemaakt had, werd een Wildfang, een Biesterfreie; niemand liet zich aan hem gelegen liggen, daar hij tot geen groep meer behoorde; werd hij gedood, zijn dood bleef ongewroken ²⁾. Ik ben niet genoeg bekend met Joodsche maatschappelijke toestanden van negentien eeuwen geleden, om te weten, of dezelfde regels omtrent scheiding van familiegoederen, die nu nog bij de Hindoes bestaan, destijds ook in Israël bestonden; men zou echter geneigd zijn daartoe te besluiten uit een bekende gelijkenis in het Evangelie van Lukas, de gelijkenis van den verloren zoon. Een vader heeft twee zonen. Een van hen verlangt het deel

---

¹⁾ Ancient Law, blz. 198 en 228. Verg. ook vooral Fustel de Coulangier, *La cité antique*, Ed. 1874, blz. 78 en 79, waaruit blijkt, dat bij de oude Grieken de toestand primitief niet anders is geweest.

²⁾ Zie over dit onderwerp G. L. von Maurer, *Geschichte der Fronhöfe*, enz. Dl. II, bl. 93 en verv. Tot de Wildfänge behoorden allen die zich hadden losgescheurd van de groep, waartoe zij behoorden of wier groep was ontbonden. Die Fuidhirs, waarvan Maine in zijn *Early Institutions* spreekt (bl. 173), »men who had broken the original tribal bond which gave them a place in the community and who had to obtain another as best they might in a new tribe and a new place,» waren waarschijnlijk lieden van dezelfde soort.

van het goed „dat hem toekomt“. Wat kan hiermede anders bedoeld zijn, dan dat hij uit de gemeenschap wil treden, gebruik makende van zijn recht om verdeeling te eischen van het erfgoed? De verloren zoon wordt nu wat men in de middeleeuwen een Wildfang, een Biesterfreie noemde; en later, als hij berouw heeft over zijn gedrag en onder het ouderlijk dak wil terugkeeren, ziet hij geen ander middel om daartoe te geraken dan dit eene: dienstknecht te worden in het ouderlijk huis. Natuurlijk, want zijn deel in het familiegoed heeft hij reeds tot zich genomen, lid van het gezin kan hij rechtens niet meer worden; om andermaal onder de Patria Potestas te komen, moet hij dus afdalen tot den rang van „dienstknecht“. Is mijne verklaring van de gelijkenis juist, dan strekt deze ongetwijfeld tot toelichting der ethische waarheid: zonde is zelfzucht, individualisme; wie zondigt, gaat zijn eigen weg, rukt zich los van de menschheid. Maar het brengt hem geen geluk, want „wie zijn leven zoekt, zal het verliezen;“ hij wordt een rank buiten den wijnstok, een afgesneden lid; terecht zal de vader van den verloren zoon kunnen zeggen, zoodra hij op nieuw in de gemeenschap is opgenomen: „hij was dood en is weder levend geworden.“ In overeenstemming hiermede is het antwoord, dat de oudere broeder ontvangt, als hij zich beklaagt, omdat hij nooit een bokje heeft gekregen voor een gastmaal met zijn vrienden. „Al het mijne is het uwe en het uwe is het mijne“; wij hebben één belang, want wij leven met elkander in gemeenschap; wat spreekt ge dan van mijn en dijn? In dit antwoord ligt dezelfde gedachte opgesloten: bestraffing van het individualisme, dat zich hier in een nieuwen vorm openbaart.

Er is nog een ander bijbelwoord, dat geheel hiermede strookt; ik bedoel dat van Paulus, hetwelk ons voorschrijft „om erfgenamen Gods“ te zijn. Naar de moderne opvatting van het woord erfgenaam is dit louter onzin; niet naar de opvatting van vroegere tijden. Een erfgenaam is een deel-

hebber in het erfgoed ¹⁾. Wij behoeven nauwelijks te zeggen dat van testamenten eertijds geen spoor werd aangetroffen. De Hindoes kennen het eigenlijke testament nog ten huidigen dage niet; hetgeen daarvoor bij hen in de plaats treedt, is opneming in de familie. Het voorschrift om „erfgenamen Gods“ te worden, bevat dus dezelfde ethische gedachte als de straks bedoelde gelijkenis. God is de Vader; de menschheid (of de kring der geloovigen?) is een familiegroep en als leden dezer groep moeten wij ons gedragen: ziedaar onze plicht en verheven roeping. — Hoe nauwer de band was tusschen vader en kinderen, hoe meer deze laatsten op den titel van erfgenamen konden aanspraak maken. Zij, die het ouderlijk huis hadden verlaten om zelf een huishouding te vestigen, stonden tot den vader in een minder nauwe betrekking, dan degenen die er gebleven waren. Niet overal vond men dezelfde gebruiken en in den loop der tijden hebben de rechtsbegrippen zich vaak gewijzigd; bij menig volk schijnt echter lang de gewoonte bestaan te hebben om hen, die het vaderlijk dak hadden verlaten, niet meer als deelgenooten in het erfgoed te beschouwen. Bij de Romeinen is dit volgens Maine zeer stellig het geval geweest, en daaraan schrijft hij het toe, dat de Romeinsche huisvaders er zeer op gesteld waren om testamenten te maken; door dit middel verzekerden zij aan diegenen hunner kinderen, die zelve huisvaders waren geworden, het recht op een erfdeel. In verband hiermede beschouwen men een instelling, waarvan men weder alom de sporen viudt, het dusgenaamde Minoraat, volgens welke niet de oudste, maar hoofdzakelijk de jongste zoon van den vader erfde. Men heeft dat Minoraat op allerlei wijzen pogen te verklaren; zou de verklaring misschien te vinden zijn in hetgeen thans over het oude erfrecht is bekend geworden? De jongste zoon blijft het langst in het vaderlijk huis. Achter-

¹⁾ Zeer duidelijk is dit toegelicht door Von Maurer, Fronhöfe, IV. § 745 en vv.

eenvolgens zijn al zijn broeders vertrokken, na tot zich genomen te hebben wat hun toekwam of vrijwillig door den vader te zijn begiftigd. Hij alleen heeft nog niets genoten. Het spreekt dus van zelf, dat bij des vaders dood het grootste deel van het erfgoed aan hem wordt toebedeeld, te meer omdat degeen, die onder de *Patria Potestas* is gebleven, in engeren zin dan de anderen lid en erfgenaam is van de familie ¹⁾.

Het zou echter een groote dwaling zijn, te gelooven, dat het in de oudste tijden gebruikelijk was om de gemeenschap te verlaten of na den dood van een vader volkomen boedelscheiding tot stand te brengen. De kinderen van denzelfden vader gingen niet spoedig uit elkander, en, wanneer zij door vermeerdering van bevolking te talrijk waren geworden om onder één dak te leven, bleven zij nog op allerlei wijzen, ook economisch, met elkaar in gemeenschap. Zij bleven bijeen, zoolang zij konden; vandaar die vele familie-vereeningingen, die men oudtijds in Europa vond en die in Rusland en in Hindostan nog zeer algemeen worden aangetroffen. Verschillende gezinnen, in de meeste gevallen waarschijnlijk tot hetzelfde geslacht behoorende, vormen te zamen ééne groep, leven met elkaar onder een gemeenschappelijken huisbestierder en deelen in elkanders winst en verlies.

Inzonderheid de hoorigen op de grondheerlijke goederen leefden in de middeleeuwen op dezen voet met elkander ²⁾.

---

¹⁾ Verg. Maine, *Early institutions*, blz. 222—224. «Those who are most emphatically part of the family when it is dissolved by the death of its head, are preferred in the inheritance, according to ideas, which appear to have been once common to the primitive Romans, to the Irish and Welsh Celts, and to the original observers, whoever they were, of the English Custom.» blz. 224.

²⁾ Even als later, ja nog in onzen tijd, de Russische lijfeigenen. Zie Mackenzie Wallace, *Russia*, Deel I, bl. 140.

Het wonen onder één dak was bijzaak; ieder gezin kon zijn eigen woning hebben en toch met de anderen in gemeenschap zijn gebleven; het samenwonen was op de eene plaats niet, op de andere wel gebruikelijk, zonder dat hieruit verder eenig verschil ontstond ¹⁾. Hoofdzaak was het deelen in elkanders winst en verlies, het onverdeeld bezit van een familiegoed, en dit was zulk een algemeen verschijnsel bij de grondhoorigen, dat het tegenovergestelde een uitzondering schijnt geweest te zijn. De familievereeniging was een erkende corporatie, die alle rechten bezat, welke aan andere corporatiën pleegden toegekend te worden, ook het recht van bloedwraak wegens den moord van een harer leden. Deze laatsten waren elkander in alles tot hulp, beslechtten onderling hunne twistgedingen en stonden, zooals gezegd is, onder een gemeenschappelijk hoofd. Het familiehoofd was echter veel meer dan de bestuurder van een onderneming of de president van een vereeniging: de Patria Potestas was voor een groot deel op hem overgegaan. In hem was de eenheid concreet geworden; daarom had hij niet alleen het beheer over het familiegoed, maar ook het bezit, ja het genot er van, behoudens, natuurlijk, zijn verplichting om het noodige te geven aan al de anderen. Hij vertegenwoordigde de gemeenschap naar buiten, zoowel voor den rechter als tegenover den grondheer, die slechts door zijn bemiddeling met de overige leden der vereeniging in betrekking stond. Streng genomen was hij-alleen dienstplichtig; de cijns- en dienstplichtigheid der kinderen begon eerst, zoodra zij het vaderlijk huis verlaten en een zelfstandige huishouding gevestigd hadden. Het „besthoofd“ aan den Heer — het successierecht, zouden wij in onze taal zeggen — was slechts dan verschuldigd, wanneer de bestuurder der gemeenschap overleed, nooit bij het sterven van een der

---

¹⁾ Was de woning een Burg, dan bewoonde soms ieder gezin een afzonderlijk gedeelte er van, terwijl enkele zalen gemeen bleven. Zie Wipermann, Ueber Ganerbschaften, blz. 16.

andere leden. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat, zoolang de vader nog leefde, niemand anders dan deze familiehoofd was. Bij zijn dood gingen zijne rechten over op zijn oudsten zoon, die dan voogd werd over al de vrouwen en minderjarigen van het gezin. Later is hierin wijziging gekomen. Ook ontstonden wel eens familievereenigingen door samenvoeging van aan elkaar verwante gezinnen, ja, van gezinnen, die elkander vreemd waren. In zoodanige gevallen zal de bestuurder der gemeenschap wel benoemd zijn door vrije keuze ¹⁾.

In Frankrijk, waar deze vereenigingen, evenals in Duitschland, op ruime schaal hebben bestaan (Troplong noemt ze: *le fait général, caractéristique, qu'on trouve depuis le midi de la France jusqu'aux extrémités opposées* ²⁾), in Frankrijk heeft men lang gedacht dat die associatiën iets eigendommelijks waren van een der laagste klassen van grondhoorigen, die der *main-mortables*, en dat zij door hen waren ingesteld omdat te hunnen aanzien de regel gold: „*Gens de main-morte ne peuvent succéder l'un à l'autre, si non eux demeurans ensemble et estans en communion de biens*“ ³⁾. Ongetwijfeld hebben de bepalingen omtrent het erfrecht der hoorigen krachtig medegewerkt om de familievereenigingen bij deze lieden te doen stand houden; maar de familievereeniging was in de Middeleeuwen veel te algemeen verbreid, ook bij dezulken voor wie hetzelfde motief

¹⁾ Zie von Maurer, *Fronhöfe*, IV, § 720 en vv.

²⁾ *Commentaire du contrat de Société*, Préface, blz. xvii—xxii.

³⁾ Troplong zelf is die meening toegedaan, maar heeft er toch klaarblijkelijk geen vrede bij. Hij vermoedt wel dat «les classes affranchies au 12e, au 13e et au 14e siècle ont dû conserver dans l'état de liberté des habitudes d'association auxquelles elles étaient redevables de leur aisance», maar wil toch ook gelet hebben op «l'esprit de famille et l'esprit d'association», die in de middeleeuwen zulk een groote rol spelen: «l'esprit de famille est frappant par son énergie; les Germains l'apportent avec eux et le trouvent vivant dans les Gaules». Deze laatste opmerking brengt hem dichter bij de waarheid.

niet gold, dan dat hierin de oorzaak van haar ontstaan zou hebben gelegen ¹⁾. Wij herinneren slechts aan de zogenoemde tenure en parage, een instelling, die op het vaste land van Europa vroeger zeer in zwang was. Een vader, die een adellijk leengoed bezat, was gestorven en nu hielden de zonen dit goed onverdeeld, terwijl de oudste zich jegens den leenheer verantwoordelijk stelde voor de vervulling der plichten, die aan het bezit van het goed verbonden waren ²⁾. In Hindostan, waar geen grondhoorigheid bestaat, is de familievereeniging nog in vollen bloei; zelfs inboorlingen, die een Engelsche opvoeding hebben ontvangen, zoo verzekert ons Nassau Lees in zijn *Land and Labour in India*, zijn vaak onwillig om zich voor goed los te maken van de familiegroep, in wier midden zij geboren zijn en keeren soms na jarenlange afwezigheid daartoe terug. Jacini, de bekende schrijver over het grondbezit in Lombardie ³⁾, constateerde het bestaan van familievereenigingen nog in 1856 bij de mezzadri of halfbouwers. Ja, in Frankrijk, in het Juragebergte, schijnen zij nog zeer menigvuldig te zijn. Bijna alle landbouwondernemingen worden er gedreven door lieden, wier getrouwde kinderen bij hen inwonen. Zoo althans was nog de toestand in 1860.

¹⁾ Zie Maine, *Early History of Institutions*, blz. 205. Volgens Wippermann (*Ueber Ganerbeschaften*, Wiesbaden, 1873, blz. 10) vinden wij «wenigstens in den rheinischen Franken, namentlich in der Wetterau und dem Lahngau, Sammtgüter bei dem Adel so massenhaft und stossen so wenig auf Scheidungen (Tottheilungen) dass wir allerdings nicht fehl gehen werden, wenn wir für diese Gegenden eine, seit etwa dem 13 Jahrhundert aufgekommene (?), allgemeine Sitte des Adelstandes annehmen, in ererbter Gemeinschaft ganerbschaftlich sitzen zu bleiben.» Zie verder blz. 11—13 van Wippermann's geschrift, dat eene belangrijke bijdrage is voor het hier behandelde onderwerp.

²⁾ Daresté de la Chavanne, *Histoire des Classes agricoles en France* (2e Editie, 1858), blz. 232. Verg. wat de schrijver blz. 14—36, 98 en 231—237 over gemeenschappelijk bezit mededeelt.

³⁾ *La Propriété fondiaria in Lombardia*, 2e Ed., blz. 181—183.

Zeer aantrekkelijk is de beschrijving, die Bonnemère vóór weinige jaren in zijn boekje, *la Commune agricole*, van zulk een familievereiniging in het Jurasche gegeven heeft; het is een gezellig tafereel, dat hij voor ons ophangt ¹⁾. „De drie gebroeders Chauvin zijn getrouwd en hebben zestien kinderen; het oudste is 31, het jongste 13; geen daarvan is gehuwd. Ziedaar dus twee en twintig personen, die gezamenlijk, door twee herders bijgestaan, een landbouwzaak drijven. Alles geschiedt voor gemeene rekening; men helpt elkander: is er haast bij een werk, zoo gaan allen met gelijken ijver aan den arbeid. Maar gewoonlijk heeft ieder zijn eigen taak. Van de drie broeders heeft de oudste de algemeene leiding, de tweede bestuurt den landbouw, de derde houdt het oog op het vee. Van de drie moeders is de vrouw van den oudste met de algemeene huishouding belast, die van den tweede gaat ter markt en de andere houdt toezicht op de kippen, enz. Van de tien jongens zijn zes landbouwers, de vier overigen doen verschillende werkzaamheden; de eerste bemoeit zich met de kaasbereiding, de tweede herstelt de gebroken of versleten werktuigen, de derde is zadelmaker, af en toe ook schoenmaker, de vierde houdt de karren en wagens in orde. Van de zes meisjes zijn vier in de boerderij werkzaam, de vijfde strijkt en bleekt, de andere naait en maakt kleederen“. Zoo draagt elkeen iets bij tot het geheel; er heerscht volmaakte eendracht en men leeft recht aartsvaderlijk met elkander.

Wanneer men deze beschrijving leest en daarbij bedenkt hoe ontzaglijk oud de instelling is, die wij hier voor ons

¹⁾ Blz. 138—140. Zie ook de beschrijving van een soortgelijke vereeniging in de buurt van Nevers, blz. 125 en vv. Vergelijk verder Doniol's *Histoire des Classes rurales en France*, blz. 74—90, een waardige tegenhanger van Daresté de la Chavanne's doorwrocht geschrift. — Minder uitlokkend is de beschrijving der familievereenigingen in Rusland bij Wallace, *Russia*, I, Ch. VI.

zien, dan begrijpt men nog beter het socialisme. Van de vroegste tijden af, in het oude Griekenland zoowel als in het Middeleeuwsch Europa, zijn plannen uitgedacht, die deze strekking hadden: een sociale inrichting te scheppen, geheel op gemeenschappelijk leven gegrond. De socialisten hebben echter niet uitsluitend geput uit hun verbeelding, maar ook voor een groot deel uit de werkelijkheid. Zij hebben slechts een levensvorm, die hun uit aanschouwing bekend, maar reeds toen niet de eenige meer was en die daarenboven de concurrentie en het vrije verkeer niet geheel uitsloot, algemeen willen toepassen, door de maatschappij tot één groote familiegroep te versmelten. Hun fout was niet overdreven radicalisme; zij waren niet revolutionair, maar reactionnair. En dat is hun fout nog ten huidige dage. De socialisten houden geen rekening met de verandering der denkbeelden, de vermeerdering der stoffelijke behoeften, de uitbreiding der bevolking, en er is geen beter middel om hen te bestrijden, dan dit aan te toonen. Men moet hun doen gevoelen, dat zij ons willen terugbrengen naar lang vervlogen tijden, dat zij den volwassene willen kleeden in een kinderpak. Het pak is te eng gebleken; het maakte de vrije beweging der ledematen onmogelijk en beschermde niet meer tegen koude en vocht. Mannen der toekomst willen zij genoemd worden? Een reeks van eeuwen zijn zij hun tijd ten achteren.

Die vastheid van den familieband, die neiging om toch zooveel mogelijk bijeen te blijven — indien het kan, onder één dak — is een hoogst opmerkelijke karaktertrek bij de meeste volken op een bepaalden trap hunner beschaving. Hoe lang duurt het in de middeleeuwen, eer hij verloren gaat of iets van zijn algemeenheid moet derven! Straks, als de bevolking is toegenomen, als het leenstelsel een geheel nieuw aanzien heeft gegeven aan de maatschappij, als zich op de brandpunten van verkeer steden hebben gevormd en daarmede de kiem geplant is van een beginsel, welks

ontwikkeling het leenstelsel zal te gronde richten, heeft de familievereeniging nog altijd stand gehouden en, voor zover dit niet is geschied, tot voorbeeld gestrekt voor nieuwe groepeerings, waarin de oude associatiegeest met weinig verminderde kracht zal voortleven. Van links en rechts zijn handswerklieden naar de steden gekomen; zij kennen elkander niet; elk heeft zich losgemaakt uit zijn eigen hofverband, zijn eigen familiekring. Maar nauwelijks zijn zij bijeen, of zij vormen nieuwe groepen, en naast het gild, dat onder de vleugelen van des grondheers macht is ontstaan, wordt het vrije gild geboren: de vrije vereeniging van arbeiders die hetzelfde bedrijf uitoefenen en waarin het grondheerlijke gild, na van lieverlede geëmancipeerd te zijn, zich ten slotte zal oplossen. Men zie toch vooral in die groepen en genootschappen, waaraan de middeleeuwen zoo rijk zijn, geen vereenigingen in modernen zin; zij zijn dermate iets anders, dat zelfs het woord ons ontbreekt om haar karakter juist te teekenen. Het is aan hen te bespeuren, dat zij in vele opzichten gemodelleerd zijn naar één type: de familie¹⁾, en zoolang wij deze in hare hoofdtrekken niet kennen, missen wij, naar het mij voorkomt, den juisten blik op hun wezen en samenstel. Zie bijvoorbeeld het gemeenteverband. Hoe vreemd zou het een Duitsch koopman thans te moede zijn, indien hij b. v. te Londen gegijzeld werd voor de onbetaalde schuldvordering van een Engelsch huis ten laste van een zijner medeburgers! Maar in de middeleeu-

¹⁾ Zou hier ook niet de verklaring liggen van de Immunitet? Zij maakte het hofverband tot eene soortgelijke eenheid, als tot dusver de groep onder de Patria Potestas was geweest. De Immunitas ab introitu iudicum publicorum was immers niet anders dan de bevoegdheid, aan den grondheer toegekend, om op zijn eigen gebied heer en meester te zijn, gelijk ieder huisvader het plag te wezen op zijn erf. (Vergelijk von Maurer, Einleitung, blz. 240—244). Men bedenke hierbij dat al de bewoners van het grondheerlijk gebied een «Hofgenossenschaft» vormden, waarvan de heer bestuurder, maar tevens lid was, en die door hem vertegenwoordigd werd naar buiten,

wen gebeurde dit ¹⁾: de groep en elk harer leden stonden immers voor elkander! Voor hem, die de middeleeuwse toestanden wil begrijpen, is het daarom van het allerhoogste belang, het vroegere familieleven grondig te beoefenen. Ook in die gevallen, waarin het te niet is gegaan, heeft het, in enkele zijner hoofdtrekken, tot model gediend voor andere groepeeringsen.

Eer ik verder ga, wensch ik nog een enkelen trek te vermelden, waaruit de innigheid van het oude familieleven spreekt. Wij zijn thans gewoon om de volkeeenheid te zoeken in het gezamenlijk bewonen van één land en gevoelen niets minder voor den afstammeling van een Franschen refugie dan voor een, van wien men misschien zou kunnen bewijzen dat zijn voorouders Batavieren zijn geweest. Ons nationaliteitsgevoel heeft weinig behoefte aan de fictie van een gemeenschappelijken stamvader. Voorheen was dit anders. Het denkbeeld om de volkseenheid in het gezamenlijk bewonen van één land te zoeken, is zeer bevorderd door het leenstelsel, waarbij het territoriaal bezit zulk een groote beteekenis heeft verkregen. Jan I was de eerste vorst, die koning van Engeland heette; zijn voorgangers waren alle koningen der Engelschen genoemd. Vóór Hugo Capet waren er geen koningen van Frankrijk, maar koningen der Franken, en in de Latijnsche documenten bleef men nog tot het einde der 16^e eeuw van Reges Francorum spreken; eerst Hendrik IV heeft daarin verandering gebracht: de oude titel paste niet bij zijn koningschap van Navarre, een zuiver feudale en dus

¹⁾ Zie Hüllman, Staetwewesen des Mittelalters, I, 197 en vv., en von Maurer, Staetverfassung, II, 826. Verg. Gierke, deutsches Genossenschaftsrecht, II, 384-5. Dr. A. H. Post (Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit) komt, na een korte maar zaakrijke beschouwing over de «Gemeinsame Haftung der Geschlechtsgenossen für Verbrechen und Schulden», tot deze slotsom: «Die Beschränkung der Haftung für Verbrechen und Schulden auf die einzelnen Individuen ist ein charakteristisches Merkmal für den Eintritt der Periode der Staatenbildung.» Blz. 182.

territoriale bezitting der Bourbons ¹⁾. Het geloof aan een gemeenschappelijken stamvader ontmoeten wij bij alle volken, die een geschiedenis hebben. Al de Edomieten stammen van Esau, al de Joden van Abraham af; van elk der twaalf groepen, waarin het Joodsche volk is verdeeld, weet men u nauwkeurig te zeggen, uit wien zij ontsproten is, immers uit een der twaalf zonen van Jacob. Vaak is het bedoelde geloof met de wonderlijkste legenden omkleed; zeer gaarne maakt het een Trojaanschen held tot stamvader van een volk; zoo wordt bijvoorbeeld Aeneas de stamvader der Galliërs. In 1476 verschijnen de *Grandes Chroniques de France*, een merkwaardig historieboek voor dien tijd. Met den meesten ernst en zonder een zweem van twijfel wordt daarin verhaald dat de Franken allen gesproten zijn uit zekeren Francus of Francion, zoon van Hector; de Galliërs uit Brutus, een vermeenden zoon van Ascanius, dus een kleinzoon van Aeneas ²⁾. — Het zal de aandacht van den lezer niet ontgaan, welk een aardigen kunstgreep de legende zich hier veroorlooft. De Franken hebben de Galliërs met geweld ten onder gebracht, maar nu overwinnaars en overwonnelingen tot één volk versmolten zijn, moet de herinnering aan de oude tweespalt worden uitgewischt. Onderscheidene middelen neemt de legende daartoe te baat, maar de herinnering aan den Frankischen inval is te levendig, dan dat zij het Fransche volk kortweg éénen stamvader kan geven. Zij beproeft dit ook niet direct, maar gaat toch zoover mogelijk. Hector en Aeneas zijn burgers geweest van eene stad, ja meer nog, hunne ouders waren bloedverwanten, en zoo zijn ten slotte, als men goed rekent, Galliërs en Franken toch van dezelfde familie! — Het denkbeeld, dat alle menschen broeders zijn, is even nieuw als het zuiver humaniteitsgevoel; men vindt

¹⁾ Maine, *Early history of Institutions*, p. 74.

²⁾ Zie Thierry, *Lettres sur l'histoire de France*, 11^e ed., blz. 51 en 52 (lettre V).

er gedurende eeuwen geen sporen van. Tegenover lieden, die geen bloedverwanten waren, was men zich oorspronkelijk geenerlei plichten bewust; men beschouwde ze als vijanden, die men naar hartelust plunderen, ja verdelgen mocht ¹⁾. De taal, die zij spraken, was geen taal: zij waren „barbaren“, brabbelaars; de godsdienst, dien zij beleden, was geen godsdienst: zij waren geen „andersdenkenden“, maar ongeloofigen ²⁾. Voor de honden in het dorp had men nog meer ontferming dan voor lieden van een vreemden stam; van daar ook de vrijmoedigheid, waarmede men zich alom van slaven voorzag. Het humaniteitsgevoel ging dus geheel op in sympathie voor bloedverwanten, en waar nationale eenheid door uitwendige oorzaken was ontstaan, werd altijd een gemeenschappelijke afkomst ondersteld. De natie moest in de volksmeening altijd een gezin in het groot zijn.

Dit feit nu verdient al onze aandacht om de gevolgtrekkingen, die er in opgesloten liggen. Men herinnert zich, hoeveel er geschreven en gesproken is over de vraag, of in Indië de soeverein kan geacht worden eigenaar te zijn van den grond; de leer, volgens welke hij het ongetwijfeld is, heeft bekwame verdedigers gevonden. En niet alleen in Indië is aan den soeverein een oppereigendom op den grond toegekend; hetzelfde is ook geschied in andere landen, bijv. in Noorwegen ³⁾ en, blijkens de mededeelingen van Haxthausen, in Rusland. Het Engelsche „folkland“, de grond namelijk, die niet als het boc- of bookland in particulier bezit was overgegaan, heette reeds vroeg voor het meeren-deel terra regis, en in vele middeleeuwsche wetgevingen vinden wij de bepaling, dat niemand zonder verlof van den

¹⁾ Getuige b. v. Israël bij zijn inval in Kanaän; en later in zijn oorlogen tegen Filistijnen, Amalekieten enz.

²⁾ Vergelijk Maine, *Early Institutions*, blz. 64, 65, en Gierke, *deutsches Genossenschaftsrecht*, II, blz. 26.

³⁾ Zie van Maurer, *Einleitung*, blz. 106.

koning onbebouwd grond in bezit mag nemen. Nog ten huidigegen dage beamen de Engelsche rechtsgeleerden de stelling van Blackstone, volgens welke absolute grondeigendom van particuliere personen nergens in Engeland bestaat ¹⁾: de koning, beweert Blackstone, is de algemeene heer en oorspronkelijke eigenaar van alle gronden in zijn koninkrijk; niemand bezit daarvan eenig deel, dan hetgeen middellijk of onmiddellijk van hem als een gaaf is ontvangen, onder verplichting tot diensten naar leenrecht ²⁾. Wij moeten hier bedenken, dat het leenstelsel niet de willekeurige schepping is geweest van een of anderen vorst; de denkbeelden, waarop het rust, zijn niet van buiten af opgedrongen aan een maatschappij, die van geheel andere denkbeelden was doortrokken: het is van zelf ontstaan uit kiemen, die men in elke primitieve maatschappij kan ontdekken, ook op Java bijvoorbeeld, gelijk ons later zal blijken. Doch wat beteekent nu dit eigendomsrecht op den grond, toegekend aan den soeverein? Mij dunkt, het vindt zijn verklaring in hetgeen hierboven is gezegd over de familievereening, wier hoofd, de huisbestierder, immers de bezitter was van het erfgoed, zoo zelfs, dat hij het vruchtgebruik er van trok, behoudens zijne verplichtingen jegens de andere deelgenooten. Waar des konings macht zeer groot was, daar was een deel, ja een zeer belangrijk deel, van de Patria Potestas op hem overgegaan; of liever, hij stond tot de verschillende familiën en andere groepen, waaruit zijn volk was samengesteld, als het hoofd van elk dier groepen tot hare leden. In hem zetelde de eenheid der natie; hij vertegenwoordigde haar naar buiten, beschermde haar tegen vreemde aanranding met zijn legermacht, ja met zijn eigen zwaard, beslechtte de geschillen zijner onderzaten en handhaafde het recht;

¹⁾ Zie Laveleye, de la Propriété et de ses formes primitives, blz. 277, noot 1.

²⁾ Comment: II, 51 en 105; aangehaald in de Memorie van Toelichting der cultuurwet van 1865.

kortom, hij gedroeg zich schier in alle opzichten als een patriarch tegenover zijn huisgezin. En aldus bezat hij ook den grond, het groote familiegoed, toevertrouwd aan zijn zorgen. Maakte hij misbruik van zijn macht door tot eigen voordeel over den grond te beschikken, dan pleegde hij evenzeer onrecht, als een huisbestierder zou hebben gedaan, die zijn kinderen of verwanten het noodige onthield. — Om kort te gaan, de leer, volgens welke de grond behoorde aan den souverain, kan eertijds niets anders beteekend hebben, dan dat hij behoorde aan de geheele natie. En deze betekenis moet zij ook oorspronkelijk in Indië hebben gehad, al is het dat zij later, onder velerlei invloeden, zelfs in den mond der bevolking een anderen zin heeft gekregen.

De beste schrijvers over Hindostan verzekeren ons met nadruk dat de inlanders van particulieren grondeigendom in den volstrekten zin des woords geen begrip hebben: zij beschouwen hunne rechten als gebruiksrechten en den cijns, dien zij aan den lande betalen, als de voorwaarde, waaronder die rechten door hen worden uitgeoefend. Schrap uit de aangehaalde woorden van Blackstone de uitdrukking „naar leenrecht“, en hetgeen ons van Engeland wordt gezegd past op Hindostan volkomen; alleen met dit verschil dat daar ten deele nog in het volksbewustzijn leeft, wat in Europa voor het meerendeel slechts leeft in de boeken der rechtsgeleerden. Intusschen, wanneer wij het volksbewustzijn in Europa in zijn spontane uitingen gadeslaan, dan zien wij, dat ook hier het denkbeeld van een gemeenschappelijk recht op den grond nog niet geheel verdwenen is; men lette bijvoorbeeld op de grondbelasting en de wijze waarop zij is geregeld. Een vreemdeling bezit Nederlandsche effecten; wanneer het geen aandelen zijn in een naamlooze vennootschap, welker winsten onder de patentbelasting vallen, zal niemand er aan denken om van de renten, die zij opleveren, van staatswege iets te heffen. Gesteld, er werd hier een income-tax gehe-

ven naar Engelsch model; zorgvuldig zou men den vreemdeling van elk aandeel in deze belasting, voor zoover zij de inkomsten van roerende goederen trof, vrijhouden. Maar stelt men den vreemdeling, die hier land bezit, ook vrij van grondbelasting? Instinctmatig gevoelt een ieder dat daarvan geen sprake kan zijn. Deze belasting kleeft op den grond, zij is een der voorwaarden waaronder de grond bezeten wordt. Nog een ander bewijs. Familiegelden, heffingen van vermogen of inkomsten zijn in ons land zeer oud; men vindt ze in meest alle gewesten van het Rijk, van vroege tijden af. Maar zijn ooit de grondeigenaars van die heffingen vrijgesteld, omdat zij reeds grondbelasting betaalden? Mij is geen voorbeeld daarvan bekend en zoo er een genoemd wordt, zal de uitzondering den regel bewijzen. De grondbelasting schijnt dus altijd als een heffing van bijzondere soort te zijn beschouwd.

De landrente, die op Java wordt geheven, wat is zij anders dan onze grondbelasting in een primitieven vorm? Zij is een dubbele tiende, in de middeleeuwen een gebruikelijke heffing. Voor een weinig ontwikkelde maatschappij is de tiende een uitmuntende grondbelasting. Van intensieve cultuur kan in zulk een maatschappij geen quaestie zijn, zoodat het weinig ter zake doet of de heffing geschiedt van het bruto product. Wie denkt er aan landverbetering, als land schier even overvloedig is als lucht en water, kapitaal daarentegen slechts verkrijgbaar tot een onmatige rente? Ook is het een voordeel der tienden, dat men ze betalen mag in natura, een voordeel namelijk, zoolang het geld schaarsch en ruil van producten bijna de eenige vorm van handel is. Eerst dan, wanneer al deze omstandigheden veranderen, moeten nieuwe regels worden-ingevoerd; immers dan ontstaat er behoefte aan vastheid van aanslag en aanslag in geld. De Javasche landrente, wier deugd het is, dat zij, duidelijker dan onze grondbelasting, het merkteeken van haar oorsprong draagt, zondigt hierin, dat zij in hare rege-

ling te weinig op deze laatste gelijk; daarom is dit het probleem dat de Indische regeering heeft op te lossen: haar te verbeteren, zonder nochtans het beginsel prijs te geven, waarop zij, volkomen terecht, door sir Stamford Raffles is gegrond. Tusschen onze grondbelasting en de Javasche landrente moet een zekere toenadering plaats vinden. In de richting van fixatie, waarin gene zich te veel heeft ontwikkeld, heeft deze het te weinig gedaan. Zij moeten iets van elkander overnemen; de grondbelasting natuurlijk veel minder van de landrente dan de landrente van de grondbelasting. Zodoende zullen zij beide zeer goede en zeer productieve belastingen worden.

Op Java is de familievereiniging, voor zoover ik weet, tot heden niet ontdekt. Ik had gehoopt, dat Prof. Veth haar op het spoor zou zijn gekomen; maar zijn boek vermeldt niets van familievereinigingen en het blijkt dus dat ook hij in de litteratuur over zijn onderwerp niets daarvan gevonden heeft. Moeten wij daaruit afleiden, dat zij op Java niet meer bestaat? Prof. Veth zou de eerste zijn om dit besluit voorbarig te noemen. Hoe lang heeft het geduurd, eer wij behoorlijk waren ingelicht omtrent het grondbezit in Midden-Java en wisten, hoeveel individueel bezit daar naast het communale gevonden wordt! Ten gevolge van de langdurige verdrukking, waaraan de Javaan heeft blootgestaan, is hij achterdochtig geworden, en uit eigen beweging verhaalt hij zeer weinig omtrent zijn maatschappelijke instellingen. Personen, die langen tijd in Java's binnenlanden doorgebracht en zich moeite gegeven hebben om de Indische toestanden grondig te leeren kennen, weten ons van die geheimzinnigheid der Javanen soms wonderlijke dingen te verhalen. Daarbij komt dat de Indische ambtenaren door hunne opleiding zelden op het denkbeeld zijn gebracht om naar het bestaan van familievereinigingen te

zoeken; men zendt hen naar Java; het brein gevuld met een aantal kundigheden, waartoe echter de kennis van de oude levensvormen der maatschappij, naar het schijnt, niet gerekend wordt te moeten behooren. Komt hierin eens verandering, treedt de beoefening van het Mohammedaansche recht meer op den achtergrond en wordt de plaats, die zij tot dusver heeft ingenomen, voor een deel aan de beoefening van Germaansch recht en middeleeuwsche sociale toestanden gegund, dan zullen onze ambtenaren met een meer geopend oog op Java komen, en wie weet hoeveel belangrijks zij dan zullen opmerken, dat tot heden aan ieders aandacht is ontsnapt. Wierd echter de familievereëning ten slotte op Java niet gevonden, dan zou ook dit feit belangrijk zijn. In verband met de groote uitbreiding, die het zuiver individueel bezit er reeds heeft verkregen — in den oost- en westhoek vindt men niets anders en ook in Midden-Java, naar wij reeds opmerkten, is het minder algemeen dan men vroeger heeft gedacht — zou dit gedacht kunnen worden te bewijzen, dat het gemeenschappelijk leven van den ouden tijd er voor een groot deel tot het verleden behoort en Java — niet door ons bestuur, maar door zijn eigen ontwikkeling — veel meer dan men gewoonlijk aanneemt, is „gemoderniseerd“.

Maar, zoo de familievereëning zich op Java niet ver-
toont, des te meer bloeit er de dorpsgemeente. De Javaansche dessa, even als de Russische Mir, gelijkt als twee druppelen water op de middeleeuwsche Markvereëning; wie de eene beschreven heeft, heeft de andere beschreven. Een Duitsche of Engelsche boer uit de 14^e eeuw, die in onzen tijd op Java wierd verplaatst, zou zich daar spoedig te huis gevoelen. In den loerah van het dorp zou hij zijn markmeester, in den raad der oudsten zijn dagelijks bestuur, in de welgestelde dessaleden zijn gegoede klasse van landbouwers, in de orang menoempang zijn Keuters of Beisasen herkennen. De regelen omtrent de verdeling der velden

en het gebruik der markgronden zouden er misschien anders zijn dan hij gewend was, maar dit zou hem niet verbazen, want ook in het middeleeuwsch Europa bestond daarin zeer groote verscheidenheid. Had hij gevraagd, hoe het met de vrije keuze der dorps hoofden gaat en tot antwoord ontvangen, dat deze wel wat te wenschen overlaat, hij zou mompelen: „tout comme chez nous“. De heerediensten aan de hoofden, de diensten aan bruggen en wegen en die ten behoeve der dessa, zij zouden hem levendig herinneren aan hetgeen hij in zijn dorp gewoon was geweest te zien. Verhaalde men hem dat schier alle lasten kleven op het grondbezit, en de niet-geërfde, in theorie althans, geen heerediensten behoeft te verrichten, hij zou oordeelen, dat dit van zelf spreekt. Zag hij kippen en andere geschenken naar den wedono brengen, quasi vrijwillig, hij zou eens glimlachen en opperbest begrijpen wat er achter stak. Ontmoette hij een priester, die zijn tienden ophaalde en er hier beter in slaagde dan ginds: dat is meer gezien, zou hij denken. Slechts één ding zou hij te vergeefs zoeken en de Javanen met het gemis daarvan uit den grond zijns harten geluk wenschen: kasteelen en roofridders, grondheeren en adellijke goederen. Maar als hij dan den inlander naar zijn koffietuin zag trekken of zijn sawah op hoog bevel met suikerriet beplanten, dan zou hij zich weer verbeelden, dat men hem slecht had ingelicht en dien onbekende, dien „toewan besaar“, op wiens last dit geschiedde, voor een adellijken grondheer houden: gedraagt hij zich niet als zoodanig?

Wij willen de marktgemeente eens van naderbij beschouwen. Het is volkomen onverschillig, waar men zijn voorbeelden kiest: in Rusland, op Java, in Hindostan, in het noorden van Afrika of in het Europa der middeleeuwen: overal vertoont zij dezelfde trekken. Wat is zij? Een staatkundige afdeeling van een stam of volk? Men zou het bijwijlen gelooven, want zij bezit al de eigenschappen van een gewone dorpsgemeente. Haar bestuur oefent politiemacht

uit over hare leden en vormt den band tusschen deze laatsten en de regeering van een uitgebreider landstreek. Moet iets ter kennis der ingezetenen gebracht worden, het geschiedt door bemiddeling van het dorps hoofd. In staatsrechtelijken zin is hij vertegenwoordiger der gemeentenaren en tevens beambte van het Gouvernement: tusschen hem en een burgemeester bestaan talrijke punten van vergelijking. Doch is hiermede een Indische dessa volkomen beschreven? Immers neen, want als men een andere zijde van haar bestaan in oogenschouw neemt, is men geneigd, haar voor een gemeenschappelijke landbouwonderneming aan te zien. De akkers zijn verdeeld, maar niemands bijzonder eigendom; op gezette tijden heeft een nieuwe verdeling plaats, waarbij, zoo het aantal der deelhebbers zich middelerwijl heeft uitgebreid, elk een mindere uitgestrektheid lands ontvangt dan hem vroeger was verleend. Zijn er waterleidingen te maken of andere werkzaamheden ten bate der gezamenlijke akkers te verrichten, zoo werken alle daartoe mede. Behalve de verdeelde mark heeft men de onverdeelde: de wateren, pleinen, wegen, bosschen en gemeene weiden. Aan wie behooren deze? Aan de gemeente als eenheid, als een soort van domein? Stellig komen de gebruiksrechten daarop aan de afzonderlijke leden toe, altijd voor zoover zij deelgerechtigd, dus in het bezit van akkers zijn; want hetgeen aan anderen wordt gegund, verkrijgen deze uit genade, niet naar recht. Maar zouden de gemeentenaren bevoegd zijn om bij meerderheid van stemmen tot verkoop of verpachting van een stuk gemeene weide te besluiten? Zou hun besluit een minderheid, die zich daartegen had verklaard, kunnen binden? Zie daar een lastige quaestie. Zooveel is zeker, dat het dorpsbestuur er niet eigenmachtig toe besluiten kan en dat in Indië, voor zoover mij bekend is, geen dorpsbestuur het ooit heeft beproefd. Het schijnt dus niet twijfelachtig, of een dessa is nog geheel iets anders dan een staatkundige

afdeeling: zij moet ook geacht worden een economische associatie te zijn van een bijzondere soort.

Is de beschrijving thans volkómen? In geenén deele, want het lidmaatschap van een markgenootschap legt een aantal plichten op, die in hetgeen tot dusver gezegd is nog niet allen zijn begrepen. De gemeenteleden moeten elkander helpen en steunen in moeilijkheden, zij moeten de markbeambten ter zijde staan in de vervulling hunner plichten, bij bosch- en huisbranden het vuur helpen blusschen, kortom als broeders met elkander leven. In de middeleeuwsche markvereëning waren al de leden verplicht om getrouw ter vergadering te komen, waar twistgedingen door hun uitspraak werden beslecht, en voorts om de mark gewapenderhand tegen aanranding van buiten te verdedigen. Was door een der leden een misdrijf begaan en de schuldige onbekend, dan werd de gansche gemeente voor dien ééne verantwoordelijk gehouden en door haar de verschuldigde boete betaald. Ten bewijze, dat men zich voornam om zijn plichten getrouw te vervullen, moest ieder, die lid der gemeente werd — hetgeen slechts geschieden kon door aankoop van een markaandeel en onder eenparige goedkeuring der gemeentenaren — een plechtigen eed zweren. Alvorens die eed werd afgenomen, werd meestal het „Markweisthum“, het inbegrip van alle rechten en verbintnissen die het lidmaatschap der Markvereëning gaf en oplegde, voorgelezen, opdat men daarvan later geen onwetendheid zou kunnen voorwenden. Teekenen wij ten slotte nog aan, dat de markgemeente dikwijls tegelijk een godsdienstig verband vormde en den priester en schoolmeester onderhield. Nog in de 16^e eeuw vindt men daarvan een voorbeeld in Duitschland ¹⁾. Dit alles wijst op een soort van broederschap.

Persoonlijke en zakelijke, staatkundige en economische,

¹⁾ Zie G. L. von Maurer, Einleitung, blz. 161—9, Markverfassung,

genootschappelijke en individueele rechten en verplichtingen, waren dus in het lidmaatschap van een markvereeniging vervat, gelijk zij het thans nog zijn in dat eener dessa, en zij lagen er bont dooreen. Welnu, in die wonderlijke vermenging, waardoor het onmogelijk wordt om de markgemeente ergens te rangschikken of haar volkomen te vergelijken met iets, dat wij in onze nieuwere Westelijk-Europeesche maatschappij bij aanschouwing kennen, ligt haar eigenaardigheid. Dit mengsel bevat kiemen, waaruit alles kan geboren worden: het persoonlijk burgerschap, dat geen economischen grondslag vordert, zoowel als de naamlooze vennootschap, die louter economische belangen beoogt. Een middeleeuwsche stad kan er uit groeien, die later de type zal worden van het moderne staatswezen; maar tevens bevat zij elementen, die de wording eener feudale aristocratie onder zekere omstandigheden mogelijk maken. Gij vindt hier elke maatschappij als in embryo; wat uit dat embryo zal ontstaan, hangt eenvoudig daarvan af, welke van hare bestanddeelen zich zullen ontwikkelen en welke in hun groei gestuit zullen worden. De voorbeelden liggen voor het grijpen. Van oudsher heeft ieder markgenoot het recht om uit het verband te treden, ook is hij heer en meester op eigen erf; wordt nu het uittreden veelvuldig, de individueel verkregen akker meestal omheind, de omheining van lieverlede een muur en van een gracht omgeven, dan zult gij op den vroegeren markgrond kasteelen zien verrijzen. — In iedere gemeente is een klasse van geboeden, die door rijkdom allengs tot aanzien komt; neemt die klasse in aanzien toe, wordt zij allengs beschouwd

---

blz. 185—196 en Staedteverfassung, II, 765 en vv. Men vergelijke hiermede vooral de uitvoerige mededeelingen omtrent de marken van Otto-Gierke in zijn *Geschichte des deutschen Körperschaftsbegriffs*, zijnde het 2de deel van zijn *Genossenschaftsrecht*. Op dit hoogst belangrijk werk vestig ik inzonderheid de aandacht. Maine en Gierke noemen elkander nergens, maar bevestigen elkanders uitspraken soms op merkwaardige wijze.

als de keur der gemeente, het zuiverste bloed, oefent zij zich in de krijgskunst en groepeerd zij zich, na eerst het dorpsverband geheel of gedeeltelijk verlaten te hebben, om het hoofd van den stam, dan zal er een adelstand uit voortkomen en de gedaante der maatschappij zal in vele opzichten veranderen. — Iedere markgemeente heeft een bestuur, dat bij gewichtige zaken de vergaderde gemeente raadpleegt: dit bestuur kan zich uitbreiden tot een gemeenteraad en de dorpsvergadering kan een volksvergadering worden, als de Grieksche Ecclesia of de Romeinsche Comitia. Aldus kunnen beide zich ontwikkelen tot wetgevende lichamen. Maine beweert, dat geen wetgevend lichaam van ouden datum een anderen oorsprong heeft gehad ¹⁾.

Het gemeenschappelijk grondbezit was vroeger in Europa zeer algemeen verbreid. Wel is het individueel bezit nooit geheel onbekend geweest; naast het gemeentelijk grondbezit heeft het altijd, voor zoover wij weten, bestaan. Von Maurer herinnert ons dit in zijn geschriften gedurig en het is ook uit een monographie van Prof. von Inama-Sternegg over de Deutsche Alpen gebleken ²⁾. Maar het was de uitzondering, niet de regel, en zelfs dan, wanneer de bebouwde grond aan enkele personen of familiën behoorde, was toch de onbebouwde doorgaans in gemeenschappelijk bezit. Hoeveel markgronden zijn in westelijk Europa sedert de opkomst van het feodale stelsel niet in bijzonder eigendom overgegaan; en toch, hoeveel waren er

¹⁾ Early History of Institutions, blz. 388. Vergelijk ook Freeman, the British Constitution (in de Tauchn. Ed. verschenen).

²⁾ Das Hofsystem in Mittelalter mit besonderer Beziehung auf deutsches Alpenland. Insbrück, 1872. De schrijver onderwerpt daar de Germania van Tacitus aan eenige kritiek en toont aan dat Tacitus te veel gegeneraliseerd heeft, ook toen hij sprak over het grondbezit der Germanen (zie hoofdstuk II). Hij wil de bekende plaats in de Germania, C. 26, waarover zooveel getwist is, aldus vertaald hebben, dat er een definitieve verdeeling uit blijken zou. Het *«arva per annos mutant»* zou slaan op een verwisseling van akkers in dezelfde hand.

vóór betrekkelijk korten tijd niet nog over! In Frankrijk zijn in het tijdperk der revolutie hoogst aanzienlijke uitgestrektheden gemeene weiden, behoorende aan de steden, verkocht; een statistiek daarvan is mij niet bekend, maar het cijfer moet groot zijn. In Engeland zijn van Jacobus II tot George III's regeering 3 millioen, en sedert, tot het jaar 1844, 7 millioen acres, dus te zamen 10 millioen acres of ruim 4 millioen bunders markgrond, verdeeld, en nog wordt het overblijvende op drie vierden dier uitgestrektheid geschat ¹⁾. In Pruissen besloegen de markgronden vóór een halve eeuw vier zevenden van den ganschen bodem; eerst na invoering der wet van 1821. is het meereendeel daarvan in particulier eigendom overgegaan ²⁾. Men kan veilig aannemen, dat de mark vroeger in alle landen van Europa de meest algemeene vorm van grondbezit is geweest, evenals zij het nu nog is op Java en in Hindostan. Ook heeft het feudale stelsel dezen vorm niet dermate vernietigd, als men misschien zou denken; op de grondheerlijke bezittingen zijn nieuwe markgemeenten ontstaan, terwijl de oude, die onder grondheerlijk gezag waren gekomen, zijn blijven voortleven. Deze gemeenten waren natuurlijk niet zoo vrij en zelfstandig als de vroegere, maar zij wisten toch de meeste gebruiken der markgenootschappen te handhaven.

Aan niemand meer dan aan G. L. von Maurer komt de eer toe, de belangrijke rol te hebben aangewezen, die de markgemeente in de sociale geschiedenis van Europa heeft vervuld. In twaalf lijvige boekdeelen, waarin eene groote geleerdheid wordt ten toon gespreid, schetst hij ons de wording en verdere ontwikkeling van het dorp-, mark-, hof- en stedewezen. De uitkomsten van een zeventienjarigen arbeid liggen hier vóór ons; met een laatste werk, dat over

¹⁾ Zie Six Essays on Commons preservation, blz. 265—6.

²⁾ Zie het Engelsche Bluebook, Reports on the tenure of land in the various countries of Europe, deel I, blz. 277 (verg. blz. 308).

de geschiedenis van het publiek gezag moet handelen, zal de verzameling voltooid zijn. Deze uitkomsten zijn door de critiek niet geheel onaangetast gebleven en het schijnt wel dat von Maurer op enkele punten heeft gedwaald: hij heeft uit het markwezen te veel willen verklaren en is daardoor wel eens blind geworden voor andere zaken, van geen minder gewicht. Toch verdient hij niet zoozeer uit de hoogte behandeld te worden, als bijwijlen geschiedt; was hij eenzijdig, hij wierp niettemin stroomen lichts op de sociale geschiedenis van Duitschland, ja van geheel ons werelddeel, en blijvende waarde kan aan zijn geschriften niet worden ontzegd. Hoe belangwekkend bijvoorbeeld zijn de bladzijden, waar hij ons aantoot, dat alle steden van Duitschland uit markgemeenten zijn voorgekomen; hij bewijst die stelling met zulk een reeks van feiten en staaft haar met zooveel documenten, dat ten slotte alle onzekerheid omtrent hare juistheid wegvalt. En nu moge het waar zijn, gelijk men heeft beweerd, dat von Maurer er niet in geslaagd is om te doen gevoelen, waarin het eigenaardige, het nieuwe element bestond, dat de markgemeente tot een stad heeft verheven ¹⁾: hij moge gedwaald hebben in zijn verklaring van het ontstaan der stedelijke autonomie; dit alles verhindert niet, dat hij den oorsprong van het Deutsche stedewezen in een nieuw en verrassend licht heeft geplaatst.

Wat von Maurer voor Duitschland heeft gedaan, heeft Nasse, hoewel op veel kleiner schaal, voor Engeland verricht. In een geschrift van weinig omvang, dat echter van uitge-

¹⁾ Dit is de voorname grief van Heusler in zijn *Ursprung der deutschen Staedteverfassung*. Veel meer waardeering toont Gierke; zie h. v. zijn *Genossenschaftsrecht*, II, blz. 649 en 690. Voor diegenen, die belang stellen in de wordingsgeschiedenis der Duitse steden, vestig ik zeer de aandacht op de uitvoerige noot, voorkomende op blz. 588—592 van dit werk. Gierke is van oordeel dat Wilda, von Maurer, Heusler, en andere schrijvers over het bedoelde onderwerp, allen een stuk van de waarheid gegeven en daarin gedwaald hebben, dat zij dit stuk voor de volle waarheid hebben aangezien.

breide studie getuigt, schildert hij de markvereëning, gelijk die in de middeleeuwen aan gindsche zijde van het Kanaal bestond, en toont hij aan, hoe algemeen zij er destijds was verbreed. Het werk van Nasse wordt op merkwaaardige wijze aangevuld door een bundel, dien ik reeds heb genoemd, getiteld: *Six Essays on the preservations of Commons*. Het zijn bekroonde antwoorden op een prijsvraag, in 1865 door den heer Peek te Wimbledon uitgeschreven, naar aanleiding van een plan, dat de Graaf van Wimbledon had gevormd, om een gedeelte der gemeentegronden, die hij ten onrechte als zijn eigendom beschouwde, te verkoopen. Niet al deze stukken zijn even goed bewerkt (het beste schijnt mij n°. IV); doch er is geen onder dat niet volkomen met Nasse's mededeelingen sluit. In 1871 heeft Sir Henry Sumner Maine, die reeds tien jaren te voren, in zijn *Ancient Law*, het gemeenschapelijk bezit als een der oudste vormen van bezit had doen kennen, een poging gedaan om alles, wat wij van de markvereëningen weten, saam te vatten; zijn geschrift, *Village Communities in the East and West*, is een belangrijke bijdrage voor de vergelijkende sociographie. In volledigheid moet het echter onderdoen voor het reeds vroeger genoemde, in 1874 verschenen, werk van den Belgischen hoogleeraar Laveleye, de *la propriété et de ses formes primitives*. Deze Schrijver heeft aangetoond dat niet alleen in de voornaamste landen van Europa, maar in China, Indië, Afghanistan, Algerië, Egypte, ja in Peru en Mexico, markgemeenten zijn aangetroffen, die alle sprekend op elkander gelijken. Veilig kan thans worden aangenomen; dat deze instelling niet aan het een of ander volk of ras, maar aan de geheele menschheid behoort.

Alvorens te besluiten, wensch ik nog een vraag te beantwoorden, waarop ik in het volgende hoofdstuk zal terug-

komen, maar die hier ter plaatse niet geheel onaangeroerd kan blijven. In Europa is de toestand der landbouwende bevolking — vroeger, naar ons bleek, op één belangrijk punt volkomen gelijksoortig aan dien der Javanen — na verloop van tijd schier overal aanmerkelijk veranderd: de grond is er in handen gekomen van groote eigenaars. Maar op Java is dit niet gebeurd; de vrije marktgemeente heeft er stand gehouden. Vooral daarom verdient dit onze aandacht, omdat de kiemen, waaruit in Europa de feodale maatschappij geboren is, in Indië volstrekt niet ontbreken ¹⁾. Men kent bijvoorbeeld het ambtelijk landbezit, eerst vóór weinige jaren afgeschaft ²⁾: wat was het anders dan een tegenhanger dier beneficia, waaruit het leenstelsel voor een groot gedeelte is voortgekomen? Maar de beneficia zijn grondheerlijke bezittingen, zijn onafhankelijke landstreken geworden, terwijl op Java het eerste althans bijna nooit is geschied. Prof. Veth noemt er een enkel voorbeeld van, uit Bantam, als ik mij niet vergis; juist omdat het op zich zelf staat, valt het in het oog. Vanwaar nu die andere ontwikkelingsgang? — Maine, die zich voor Hindostan dezelfde vraag schijnt gesteld te hebben, zoekt hare oplossing hierin, dat de Oostersche dwingelanden zich ten aanzien der volken, die aan hun bestuur waren onderworpen, anders hebben gedragen dan de Westersche; de laatstgenoemde zijn bijna altijd wetgevers geweest; de eerste daarentegen hebben zich tevreden gesteld met het innen van belastingen en de huishoudelijke instellingen hunner onderdanen steeds onaangeroerd gelaten. Maar dit verklaart niet genoeg. Hoewel het groote landbezit in Europa door wetgeving is begunstigd, zoo is het niet door wetgeving ontstaan; het heeft zich juist gevormd in een tijd, toen het centraal gezag schier tot een schaduwbeeld was verflauwd. Ik meen zelfs dat hierin, in de verzwakking

¹⁾ Reeds Multatuli heeft daarop gewezen in zijn Max Havelaar.

²⁾ Zie boven blz. 35—37.

van het centraal gezag in Europa vooral na den dood van Karel de Groote, de eerste oorzaak heeft gelegen van het verschijnsel, dat ons bezig houdt. Men kan zich nauwelijks een overdreven voorstelling maken van de wanorde, de volslagen regeeringloosheid, die hier destijds heeft geheerscht; het recht van den sterkste was de eenige wet geworden. Wat bleef er voor kleine grondbezitters en marktgemeenten toen over, dan zich door commendatie onder bescherming te stellen van machtige naburen? En bescherming was in dien tijd slechts te verkrijgen, op voorwaarde dat men een gedeelte zijner zakelijke rechten en persoonlijke vrijheden wilde afstaan. — Zulk een verregaande verzwaking van het centraal gezag heeft zich op Java, voor zover ik weet, nooit vertoond. Greep zij er plaats, dan zou de Javaansche maatschappij waarschijnlijk dezelfde veranderingen ondergaan, als die, welke de Europeesche der middeleeuwen heeft ondervonden.

Maar ten tweede zij herinnerd aan den invloed, dien het Romeinsche recht in Europa heeft uitgeoefend. Reeds meermalen is er op gewezen — ook door Tocqueville in het aanhangsel van zijn *Ancien Régime* ¹⁾ — dat die invloed, hoe gunstig in vele opzichten, in andere verderfelijik is geweest. Het is niet te zeggen, hoeveel onrecht er gepleegd is door eenzijdige toepassing van Romeinsche eigendomsbegrippen op Germaansche rechtsbetrekkingen; betrekkingen, waarvan altijd dit het eigenaardige was, dat met ieder recht een plicht was verbonden. Niet altijd waren die plichten beschreven, dikwijls waren zij te nauwernood voor beschrijving vatbaar, schoon zij daarom door de belanghebbenden niet minder werden begrepen en erkend. Maar de rechtsgeleerden, die alleen in het oude Rome licht zochten, namen dit niet in aanmerking. Zij beslisten iedere vraag, die hun werd voorgelegd, naar de Romeinsche be-

¹⁾ 7°. Editie, blz. 329—332.

grippen van mijn en dijn, en hadden voor de diepte, de veelzijdigheid van het volksrecht geen oog. Dat bijvoorbeeld de eigendom niet een enkelvoudig recht behoefde te zijn, maar een bundel van rechten, in verschillende machtskringen vallende, kon wezen; dat te onderscheiden viel tusschen vol, vrij en echt eigen, en eerst de vereeniging van deze drie volledigen eigendom verschafte ¹⁾; dat tusschen grondheeren en boeren nog andere rechtsbetrekkingen mogelijk waren dan die, welke de Romeinsche juristen hebben gekend; dat alles is eerst in later tijd wetenschappelijk onder woorden gebracht en werd vroeger door de belanghebbenden wel gevoeld, maar door de rechtsgeleerden niet ingezien. De invloed dezer laatsten heeft doorgaans nadeel toegebracht aan de zwakste partij; in Luther's tijd was een van de grieven der tot opstand gedreven boeren de toepassing van het „vreemde recht“, zooals zij zich uitdrukten, dat voor vele hunner aanspraken geen plaats liet. Hoe onrechtvaardig — om iets te noemen — heeft men niet in Engeland gehandeld met de dusgenaamde commons of gemeentevelden, die maar kortweg als het eigendom der grondheeren zijn beschouwd, met geheele miskenning vaak van de rechten der gemeentenaren, welke nu gebleken zijn te bestaan. Nog erger is het in Schotland gegaan met de clangronden. De clan was oorspronkelijk een familievereeniging in het groot; het hoofd van den clan moge iets meer zijn geweest dan de beheerder van het gemeenschappelijk goed; hij was toch stellig niet in volstrekten zin de eigenaar daarvan. Men herinnere zich, dat de hoofden der middeleeuwsche familievereenigen het familiegoed niet enkel in bezit hadden, maar zelfs de vruchten er van trokken, hetgeen hun verplichting niet uitsloot om voor de andere deelgenooten behoorlijk te zorgen; wat deze ontvingen

¹⁾ Vol eigen onderstelde eigen gebruik vrij eigen, gemis van alle dienstbaarheid en cijns; echt eigen, een erkend en gewaarborgd bezit. Zie Gierke, Genossenschaftsrecht, II. 141.

was geen genadebrood, maar hun rechtmatig deel. Ongeveer aldus zal ook de betrekking zijn geweest tusschen het clanshoofd en zijne lieden; de grond stond ten name van den Heer, maar werd voor een groot deel door de clanslieden tegen betaling van een geringe, schier nominale, pacht, gebruikt. Nog in het begin dezer eeuw was dit de toestand. Maar van lieverlede zijn de Heeren zich als gewone grondeigenaars gaan gedragen, en de rechtsgeleerden, die in hun corpus juris geen licht vonden ter verklaring van zulk een ingewikkelde betrekking, als die tusschen een clanshoofd en zijne lieden, hebben hen daarin gesteund. Was de eerste iets anders dan een groote landheer, waren de tweeden iets anders dan pachters, tenants-at-will? Hierdoor is het mogelijk geworden, dat de Hertog van Sutherland in de jaren 1811—20 ongeveer 3000 gezinnen, — van wie tot dusver niets meer werd gevorderd dan eenige shillings per acre, eenige leverantiën in natura en een weinig heeren dienst — van zijne gronden heeft verwijderd ¹⁾. Thans behoort, blijkens het in 1874 verschenen Domesday-book, ongeveer de helft van Schotlands bodem aan 106 personen. Maar de geschiedenis van den oorsprong hunner grootsche bezittingen is die van — misschien half onbewuste — rechtsverkrachting.

Van zoodanige rechtsverkrachting is Java verschoond gebleven; maar ook — en hierop wilde ik in de derde plaats wijzen — van het eerstgeboorterecht. Maine acht het niet onwaarschijnlijk, dat dit recht aldus is ontstaan. „In een patriarchale maatschappij“, schrijft hij ²⁾, „kan de oudste zoon het bestuur der agnatische groep en de volstreekte beschikking over haar vermogen erlangen, zonder daarom de eigenaar te zijn geworden van dit laatste. Er rusten plichten op hem, die niet liggen opgesloten in het begrip van eigen-

¹⁾ Zie Roscher, National-Oekonomik des Ackerbaues, blz. 184 en 277.

²⁾ Ancient Law, 4^e. Ed., blz. 238.

dom, maar onbepaald, ja voor bepaling onvatbaar zijn. De latere Romeinsche jurisprudentie echter, hierin gelijk aan onze wetgeving, beschouwde de onbelemmerde macht om over een goed te beschikken, als volkomen gelijkstaande met eigendomsrecht en nam geen verplichtingen in aanmerking, waarvan het begrip zelf behoorde tot een tijd, die aan het ontstaan van een geregelde wetgeving is voorafgegaan. Zoo heeft de aanraking tusschen een zeer nieuw en een zeer oud denkbeeld ten gevolge gehad, dat de oudste zoon de wettige eigenaar geworden is van het erfgoed¹⁾. Naar deze voorstelling, dus, zou het eerstgeboorterecht zijn voortgekomen uit die „tenure en parage“, waarvan ik reeds vroeger heb gesproken¹⁾ en zou dit geschied zijn onder den invloed van het Romeinsche recht, dat aldus een nieuwe zonde op zijn rekening zou hebben. Of dit juist is? Maine zelf schijnt er niet zeker van, want in zijn laatste werk noemt hij de quaestie omtrent het ontstaan van het eerstgeboorterecht „one of the most difficult problems of historical jurisprudence“²⁾, moeilijk in de eerste plaats daarom, omdat er eeuwen zijn verlopen, eer dit recht zich heeft vertoond³⁾. Griekenland heeft het niet gekend, Rome niet, Israël niet, noch eenig ander Semietisch volk. Wel gingen bij de meeste volken de Soevereiniteitsrechten op den oudsten zoon van een gestorven koning over, maar eigendommen werden steeds onder al de mannelijke kinderen verdeeld, zij

¹⁾ Een dergelijke meening vindt men bij Wippermann: »Nach und nach wurde es in einigen, zunächst freilich nur sindbarfreien, Familien üblich, dass von mehreren Söhnen oder sonst lineal-gradual nächsten Erben der älteste ausschliesslich die Verwaltung und Nutzung des gernerbschaftlichen Gutes dergestalt durch Vereinbarung erhielt, dass er seinen Mitberechtigten den auf sie fallenden Reingewinn auszahlte. Es ist das ein Vorstadium der Individual-Succession mit Apanagirung. Schon Ende des 13 Jahrhunderts aber kam es hin und wieder mit Consensus vor, die jüngeren Söhne «mit Gelde zu berahen» und dem Aeltesten allein die Nutzungen zu überlassen» enz., t. a. p., blz. 20.

²⁾ Early Hist. of Inst., pag. 198.

³⁾ Zie intusschen von Maurer, Einleitung, blz. 203—5.

het ook dat de oudste zoon, gelijk nu nog in de Aziatische landen geschiedt, vaak een dubbele portie kreeg. — Zou niet de verklaring van het ontstaan der instelling in de Middeleeuwen hierin zijn te vinden, dat het grondheerlijk gezag een belangrijk stuk soevereiniteit bevatte? Wat ons in het leenstelsel gedurig treft, is die versmelting van publiek- en privaatrechtelijke bevoegdheden en plichten, die zoover gaat, dat de twee elementen nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn. Belasting en grondcijns, krijg- en heeredienst, voor den boer die ze schuldig is en den heer, die ze te vorderen heeft, zijn zij één. Wie eigenaar is van een grond, is er ook gebieder en wordt het schier uitsluitend, zoodra hij de immunitet heeft gekregen. Ik onderstel, dat de regels van erfopvolging, die reeds lang voor de soevereiniteit hadden gegolden en die van lieverlede tot het grondheerlijk gezag zijn doorgedrongen, zich allengs tot de opvolging in het grondheerlijk bezit hebben uitgestrekt, hetgeen door de nauwe betrekking, waarin bezit en gezag tot elkander stonden, krachtig zal zijn bevorderd. In Frankrijk is de verdeeling van het goed onder al de kinderen dan ook steeds de regel gebleven voor alle niet-adelijke bezittingen ¹⁾. — Deze verklaring is niet geheel afwijkende van die van Maine; zij bevestigt zelfs eenigermate zijne opmerking, volgens welke het eerstgeboorterecht „a political institution“ zou zijn ²⁾; maar zij laat het Romeinsche Recht, welks invloed hier niet ondersteld behoeft te worden, geheel buiten spel.

Doch welke de redenen mogen zijn, waarom het grondbezit op Java niet in handen is gekomen van groote eigenaars, dit feit bestaat en moet verblijdend heeten. Vele rampen zijn Java overkomen. De zeeën, die het omringen,

¹⁾ Maine, Early Hist. of Inst., pag. 122.

²⁾ t. a. p., blz. 223. «It is a political not a tribal institution and comes to us not from the clan but from the chief».

hebben de vreemde veroveraars niet geweerd, noch de gelukzoekers die op hun beurt veroveraars zijn geworden. Ondanks dit alles echter is zijn landbouwende bevolking in het bezit gebleven van haar eigen grond. De producten, die zij teelt, geen zemindars, als in Bengalen, geen landlords, als in Engeland, komen hun deel er van eischen of gunnen den arbeider, die ze met moeite heeft voortgebracht, slechts een karig loon. Er is niemand die den Javaanschen landbouwer belet, met zijn akkers naar goedvinden te handelen; niemand, behalve de gemeente, waarvan hij lid is en de regeering, aan wier bevelen hij is onderworpen.

Ziedaar een groote lichtzijde in Java's economischen toestand; ook daaraan mogen wij het toeschrijven, dat de nadeelen, die aanwas van bevolking pleegt te veroorzaken, op Java in mindere mate dan elders worden gevoeld. Want klimmende bevolking bevordert in dubbelen zin de armoede; zij vermindert niet alleen, door het getal der participanten te vergrooten, het gemiddeld aandeel van elk individu in het maatschappelijk inkomen, maar heeft ook de strekking om den maatstaf, waar naar dat inkomen tusschen de grondeigenaars en de overige leden der maatschappij wordt verdeeld, voor laatstgenoemden ongunstiger te maken; immers, bij aanwas van bevolking stijgt de grondrente, hetgeen zich hier te lande uitdrukt in de rijzing der pachten. Dit tweede nadeel is te sterker, naar gelang de grond aan een kleiner getal personen behoort; hoe uitgebreider daarentegen de klasse der grondbezitters is, hoe minder het zich doet gevoelen. In een land als Java, waar een zeer belangrijk gedeelte der natie uit die klasse bestaat, sticht de rijzing der grondrente natuurlijk veel minder kwaad dan in Engeland en Schotland, waar de grond het eigendom is van weinigen. Aanwas van bevolking blijft er wel ongunstig werken op het gemiddeld inkomen van elk lid der maatschappij — hetzij door dit te verminderen, hetzij door zijn vermeerdering tegen te gaan; maar hiertoe bepaalt zich zijne nadeelige werking schier

geheel, hetgeen, naar wij gezien hebben, overal elders niet het geval is.

Men is het dan ook vrij wel hierover eens, dat de agrarische politiek, die de Nederlandsche regeering op Java heeft te volgen, het behoud der onmiskenbare voordeelen, die Java's economische toestand aanbiedt, moet ten doel hebben. Er moet voor gezorgd worden, dat de groote meerderheid der landbouwende bevolking er niet afdale tot den rang van pachters: na aftrek van hetgeen zij verschuldigd is aan hare overheid, moet zij de volle opbrengst harer velden blijven genieten. Dit punt mag geacht worden vast te staan. Op Java een agrarischen toestand te scheppen, gelijksoortig aan dien van Ierland, wenscht niemand; de regeering behoort zich zorgvuldig van alles te onthouden, wat dit tot gevolg moet hebben.

De hier gestelde regel kan echter, in het afgetrokkene gesproken, op tweederlei wijze worden betracht. Het eene middel om het aangeduide kwaad te voorkomen is gelegen in de bestendiging van het gemeentelijk grondbezit en velen achten dit middel het eenig bruikbare. Doch er is een ander: de verbreiding van den kleinen grondeigendom, het dusgenaamde peasant-proprietorship; ook daardoor blijft de landbouwende bevolking in het onverdeeld genot van de opbrengst harer velden, ook daardoor wordt zij van de nadeelen van het Iersche stelsel verschoond. De vraag, welke agrarische politiek onze regeering op Java heeft te volgen, vindt dus in het hierboven gezegde nog geen volledig antwoord; immers, de lichtzijde, die wij in Java's economischen toestand hebben opgemerkt, kan door twee middelen worden bewaard, zoowel door bestendiging van het communaal bezit, als door bevordering van den kleinen grondeigendom.

Welk van die middelen het beste is, wensch ik in het volgende hoofdstuk te onderzoeken. Na ons bewogen te hebben op het gebied der zuivere wetenschap, begeven wij ons andermaal op dat der koloniale politiek.

IX.

HET GRONDBEZIT.

Het onderwerp, dat ik aan het slot van het vorige hoofdstuk heb aangeroerd, heeft nog altijd groote actualiteit, want de agrarische wet heeft daarover niet beslist. Welke gewichtige bepalingen zij ook bevat, aangaande het gemeentelijk grondbezit zwijgt zij geheel.

De agrarische wet — dat is, de wet van 9 April 1870 tot aanvulling van het Indisch regeerings-reglement — bestaat uit vijf gedeelten. Het eerste regelt de uitgifte van woeste gronden; de twee volgende hebben de strekking om de rechten der inlanders op hunne gronden te doen eerbiedigen; het vierde geeft hun de bevoegdheid om voor gronden, die zij in erfelijk individueel gebruik hebben, bewijzen van eigendom te erlangen; het vijfde, om hunne velden voor zekere termijnen aan niet-inlanders te verhuren. Elk dezer punten zal ik met een kort woord toelichten, om daarna over te gaan tot het onderwerp, dat ons in dit hoofdstuk bovenal moet bezig houden 1).

1) Tot uitvoering der wet van 9 April 1870 (Staatsbl. N°. 7) zijn de volgende besluiten genomen:

Koninklijk Besluit van 16 April 1872 (Ind. Stbl. N°. 118) gewijzigd den 16 April 1872 (Ind. Stbl. N°. 116) en den 3 December 1873 (Ind. Stbl. 1874 N°. 78).

Koninklijk Besluit van 20 Juli 1870 (Ind. Stbl. N°. 117) regerende de vervanging van erfelijk individueel bezit door eigendom.

Een van de beste bepalingen der agrarische wet is die, waarbij de uitgifte van woeste gronden is geregeld. Nieuw zijn daarin twee dingen: de uitgifte mag geschieden in erfpacht en voor een tijdvak van vijf en zeventig jaren. Reeds vroeger heb ik vermeld, dat in den bloeitijd van het cultuurstelsel de uitgifte van woeste gronden geen hooge vlucht heeft kunnen nemen, daar Van den Bosch ze in 1840 bijna geheel heeft verboden ¹⁾. Later is men vrijgevoerd geworden, getuige het Koninklijk Besluit van 3 Juli 1856 ²⁾; maar zelfs bij dat besluit is het tijdperk van uitgifte, tenzij onder bijzondere machtiging des konings, bepaald op twintig jaren en het oude beginsel gehandhaafd om den grond alleen te verhuren, niet in erfpacht uit te geven, den ondernemer dus geen zakelijk recht te verleen. Dank zij de agrarische wet, is de uitgifte van woeste gronden in onzen tijd toegenomen. In Augustus 1869 waren de uitgegeven perceelen slechts 71 in getal, een terrein beslaande van ruim 38000 bouws of 27000 hectaren: zes jaren later was het tot 174 met een uitgestrektheid van ruim 66000 bouws of 46000 hectaren geklommen ³⁾.

Indisch Besluit van 30 October 1871 (Ind. Stbl. N°. 163), regels stellende omtrent de verhuringen van gronden door inlanders aan niet-inlanders.

Indisch Besluit van 27 December 1872 (Ind. Stbl. N°. 237^a), aangevuld den 25 December 1875 (Ind. Stbl. N°. 297), waarbij de rechten en verplichtingen der erfpachters worden bepaald.

Indisch Besluit van 31 December 1872 (Ind. Stbl. N°. 237^b), administratieve voorschriften behelzende omtrent de uitgifte van woeste gronden. — Voorts zijn er nog drie Indische Besluiten — een van 31 December 1872 (Ind. Stbl. N°. 237^c), een van 26 Maart 1874 (Ind. Stbl. N°. 94^f) en een van 14 September 1875 (Ind. Stbl. N°. 199^a) — betrekking hebbende op de Buitenbezittingen.

¹⁾ Zie blz. 102—106.

²⁾ Ind. Stbl. N°. 64.

³⁾ Ziehier een opgave van hetgeen in 1875 op de uitgegeven gronden is geteeld: 39,500 picols koffie, 66,000 picols suiker, 323,000 kilo's tabak en 1,395,000 kilo's thee. Opmerking verdient de bijzonderheid, dat rondom eenige (thee) ondernemingen, als: Waspada, Tjisolak, Ardjosari,

Bij de toepassing der wet heeft zich de vraag voorgedaan, of de bevolking, die zich op de in erfpacht uitgegeven gronden zou vestigen, al of niet van cultuur- en heerendienst moest worden vrijgesteld. Wierd zij niet vrijgesteld, dan zouden de ondernemers weinig kunnen rekenen op den gezetten arbeid hunner lieden; wierd zij het wel, zou dan geen voorrecht worden verleend aan hen, die zich bij erfpachters in dienst begaven? Het Koninklijk Besluit van 20 Juli 1870 heeft deze zwaarigheid aldus opgelost: het heeft de bevolking van cultuur-, maar niet onvoorwaardelijk van heerendienst bevrijd; het besluit van 16 April 1872 echter (aangevuld den 25 December 1875) heeft ook — bijzondere omstandigheden daargelaten — vrijstelling verleend van heerendienst, maar den erfpachter een belasting opgelegd van f 5 's jaars voor iederen werkbaren man, die langer dan zes maanden van het jaar op zijne gronden heeft gewoond. Of hiermede de zaak naar billijkheid is geregeld? Dit hangt af van het geldelijk voordeel, dat vrijstelling van heerendienst aan hem, die zich op erfpachtsgronden vestigt, verschafft; een voordeel, dat in alle streken van Java wel niet even groot zal zijn.

Laat mij hier nog bijvoegen, dat de woeste gronden, die binnen een kring van vier uur gaans om de dessa's zijn gelegen, bewaard blijven voor de Gouvernements-koffiecultuur — indien zij namelijk voor dat doel geschikt zijn — en voorts, dat de koffieteelt kan verboden worden op die perceelen, „welker ligging gebleken is aanleiding te geven tot het onttrekken van koffie uit gouvernementsplantingen aan de verplichte levering, zonder dat dit te beletten is door maatregelen, van overheidswege te nemen of te bepalen” ¹⁾. Uit deze bepalingen blijkt weder de oude strijd theeplantingen door inlanders zijn aangelegd, waarvan het product aan de ondernemers wordt verkocht. Die aanplantingen beslaan reeds een vrij groote uitgestrektheid.» Koloniaal Verslag van 1876, blz. 190.

¹⁾ Zie Koloniaal Verslag van 1876, blz. 178 en Koninklijk Besluit van 16 April 1872, art. 12.

tusschen de belangen van den vrijen arbeid en die der gedwongen cultuur, een strijd die telkens en in allerlei vormen terugkeert.

De Agrarische wet bevat vervolgens een tweetal voorschriften, die ten doel hebben, de gebruiksrechten der inlanders op hunne gronden te doen eerbiedigen. De Gouverneur-Generaal moet zorgen, dat geenerlei afstand van grond op die rechten „inbreuk make“; ook mag hij „over gronden, door inlanders voor eigen gebruik ontgonnen, of als gemeene weide of uit eenigen anderen hoofde tot de dorpen behorende, niet beschikken „dan ten algemeene nutte, op den voet van art. 77 (Indisch regeeringsreglement) en ten behoeve van de op hoog gezag ingevoerde cultures, volgens de daarop betrekkelijke verordeningen, tegen behoorlijke schadeloosstelling“. Hoe de schadeloosstelling is geregeld bij de suikercultuur hebben wij reeds gezien ¹⁾. Bij de koffiecultuur komt het zelden voor, dat over gronden der inlanders moet worden beschikt; in die gevallen, waarin dit onvermijdelijk is, moet voortaan, ingevolge een besluit van 30 Januari 1876, evenzeer een schadeloosstelling worden uitgekeerd, die echter voor ieder geval in het bijzonder zal worden bepaald ²⁾.

Deze beide voorschriften der wet komen mij voor zeer nuttig te zijn, daar zij een hoogere waarde geven aan de gebruiksrechten der inlanders op hunne gronden. Artikel 77 van het regeeringsreglement van Nederlandsch Indië, waarnaar in de aangehaalde alinea wordt verwezen, luidt aldus: „Niemand kan van zijn eigendom worden ontzet dan ten algemeene nutte, op de wijze bij algemeene verordening bepaald“, enz. De Agrarische wet schrijft dus voor, dat bij beschikking ten algemeenen nutte over gronden van inlanders, de gebruiksrechten, die deze daarop uitoefenen, op dezelfde wijze behooren te worden ontzien, als waren zij

¹⁾ Blz. 166.

²⁾ Zie Koloniaal Verslag van 1876, blz. 80.

eigendomsrechten. Een belangrijke bepaling; ook wegens den eerbied, dien het koloniaal bestuur nu verplicht is te betoonen en van de inlandsche hoofden te eischen voor de aanspraken der bevolking op het ongestoord bezit hunner velden.

Minder gewichtig schijnt mij een ander voorschrift der wet, dat op de volgende wijze is uitgedrukt: „grond, door inlanders in erfelijk individueel gebruik bezeten, wordt, op aanvraag van den rechtmatigen bezitter, aan dezen in eigendom afgestaan, onder de noodige beperkingen, bij algemeene verordening te stellen en in den eigendomsbrief uit te drukken, ten aanzien van de verplichtingen jegens den lande en de gemeente en van de bevoegdheid tot verkoop aan niet-inlanders“. Het Koninklijk Besluit van 16 April 1872¹⁾ leert ons, waarin die beperkingen thans bestaan. De inlander, die eigenaar is geworden, blijft heerenplichtig, voor zoover de dienstplichtigheid rustte op zijn grond, en de regeering heeft zich het recht voorbehouden om ten behoeve der cultures over zijn eigendom te beschikken, of wel, zich de vruchten der koffieboomen, die er op geplant zijn, tegen een door haar te bepalen prijs te doen leveren. Ook mag „de ingevolge dit besluit in eigendom verkregen grond voor 's hands, op straffe van nietigheid der handeling, niet worden vervreemd aan niet-inlanders. Geen ander zakelijk recht mag daarop worden verleend dan dat van hypotheek“.

De individueele bezitter, die een titel van eigendom heeft verkregen, is dus niet veel gevorderd. Hij mag zijn grond niet aan iedereen verkoopen; hij mag er in sommige gevallen niet op planten, wat hij verkiest; de dienstplichtigheden, die er op rustten, blijven bestaan; ook wordt zijn eigendom niet onderworpen aan een zeldzaam afwisselende heffing, op den voet van een Europeesche grondbelasting:

¹⁾ Indisch Staatsbl., 1872, N. 117 Art. 18 en 19.

even als voorheen wordt hij aangeslagen in de landrente. Kortom, tusschen den inlander, die slechts gebruiksrechten heeft en hem, die een titel van eigendom heeft verworven, bestaat, wat de verplichtingen betreft, waaraan zij onderworpen en de bevoegdheden, die hun verleend zijn, nauwelijks eenig verschil. En ik geloof niet, dat het verschil ooit belangrijk zal worden, want alles, wat de regeering zal doen ter verbetering der koloniale wetgeving in het algemeen, zal in gelijke mate ten goede komen aan de bezitters van gebruiksrechten als aan die van eigendomsbewijzen; deze laatste alleen te bevoordeelen, zal nooit in haar wil of vermogen liggen. Hervormt zij de landrente, door haar in te richten naar het model eener Europeesche grondbelasting; verscherpt zij het toezicht op de hoofden, om den inlander van onderdrukking hunnerzijds te vrijwaren; schaft zij de cultuur- en heerendiensten af en geeft zij dus aan de bevolking de vrije beschikking over haar tijd en grond; verbetert zij het rechtswezen, zoodat personen en goederen beveiligd worden tegen aanranding onder elken vorm; dan handelt zij ongetwijfeld in het belang der nieuwe grondeigenaars, zij verhoogt de waarde hunner titels. Maar tevens verhoogt zij de waarde der gebruiksrechten, die de inlanders individueel of gemeenschappelijk op hunne gronden uitoefenen, en aan verwisseling dier rechten tegen rechten van eigendom zal bij hen geen grooter behoefte bestaan dan te voren.

Waarom is het woord eigendom dan in de wet gebracht, hetgeen ten gevolge heeft dat thans in Indië verschillende benamingen worden gegeven aan rechtstoestanden, die schier in ieder opzicht aan elkander gelijk zijn? Of wel, indien men er prijs op stelde het woord eigendom te bezigen, waarom is dan niet gehandeld naar het voorbeeld van den ontwerper der cultuurwet en alle grond tot eigendom gemaakt; de onverdeelde tot eigendom der gemeenten, de andere tot eigendom der individueele bezitters? Er heerscht

al genoeg begripsverwarring ten aanzien van het Indisch grondbezit; waartoe ze nog vermeerderd?

Men hechte intusschen aan deze opmerking geen te groot gewicht, want schadelijk is de hier bedoelde bepaling der Agrarische wet zeker niet. Meer is het te betreuren, dat het Gouvernement de verkrijging der schriftelijke bewijzen, waarop de rechten der individueele bezitters op hunne gronden zijn uitgedrukt, heeft bemoeilijkt, door den aanvragers de verplichting op te leggen tot bekostiging der meetbrieven. Mij dunkt, dit is verkeerd; men had de bevolking zooveel mogelijk behooren aan te moedigen om schriftelijke titels te verlangen, door al de kosten voor 's lands rekening te nemen. Tot dusver heeft dan ook het getal der aanvragen om dusdanige titels nergens een groote uitgebreidheid verkregen. Slechts in vier residentieën: Pekalongan, Soerabaya, Kadoe en Madioen, waren zij van eenig belang; overal elders, zelfs in Bantam, Krawang en de Preanger-regentschappen, zijn zij onbeduidend gebleven. Dit schijnt mij daarom betreurenswaard, omdat de regering, naar het mij voorkomt, niets mag nalaten, wat den individueelen bezitter kan versterken in de overtuiging: de grond is mijn en het Gouvernement eerbiedigt mijne aanspraken daarop. Ook is het ter beslechting van geschillen over grondbezit — bijvoorbeeld, van de vraag of een veld aan de gemeente of aan een harer leden behoort — van veel gewicht, dat de individueele bezitters van schriftelijke titels zijn voorzien.

De laatste alinea der Agrarische wet luidt aldus: "verhuur of in gebruikgeving van grond door inlanders aan niet-inlanders geschiedt volgens regels, bij algemeene verordening te bepalen". Den 30 October 1871 is omtrent dit onderwerp een algemeene verordening tot stand gekomen die het volgende bepaalt. Individueele bezitters en deelgenooten in gemeentegronden mogen hun

land verhuren voor vijf, eigenaars voor twintig jaren; het beding van weder-inhuur is echter verboden. De overeenkomsten moeten schriftelijk, in duplo, worden opgemaakt en, op straffe van nietigheid, geregistreerd. Verhuur van gronden, die bij de Gouvernements cultures zijn ingedeeld, is verboden.

Van de bevoegdheid, die deze verordening geeft, is veel gebruik gemaakt. Het aantal geregistreerde overeenkomsten was in 1873 6436, in 1874 6593, in 1875 3897, loopende over 6825, 8016 en 6916 bouws, waarvan zich het grootste gedeelte in communaal bezit bevond. De meeste gronden zijn afgestaan voor den aanplant van suikerriet en voor den tijd van 1½ of 2 jaren. Met de verhuurders is gewoonlijk overeengekomen, dat zij de gronden tegen genot van een deel der opbrengst zullen bebouwen. De huurprijzen waren meestal vrij hoog, f 35 à f 40 per bouw; in Pasoeroean is zelfs f 65 per bouw betaald. Intusschen wordt er nog veel verhuurd zonder registratie, want — zoo leest men in het laatste Koloniaal Verslag 1) — „de handteekening van den verhuurder moet door twee leden van het dessabestuur worden bekrachtigd; een bepaling, die niet kan worden nageleefd, waar de dessabestuurders de schrijfkunst niet machtig zijn“.

Men ziet uit dit een en ander, dat de wet van 1870, hoewel geenszins volmaakt, veel heeft bijgedragen tot verbetering der agrarische toestanden op Java; maar tevens, dat zij over het communaal bezit niets heeft beslist. De loop der zaken in ons parlement, ten aanzien van dit gewichtig onderwerp, is deze geweest. In 1865 heeft de minister Franssen van de Putte zijn cultuurwet ingediend, waarbij hij voorstelde om het recht der gemeentenaren tot verdeling hunner gronden uitdrukkelijk te erkennen en

1) Van 1876, blz. 81.

regels ontwierp omtrent de wijze, waarop zij dit recht zouden uitoefenen. Na een debat van zeventien dagen heeft de Tweede Kamer een amendement aangenomen, dat den Minister genoopt heeft om zijn wet in te trekken. Vier jaren later is op nieuw, thans door den minister de Waal, een ontwerp tot regeling der agrarische zaken in Indië voorgesteld, maar in dit ontwerp, dat na eenige wijzigingen is aangenomen, stond over het vraagstuk, dat de Kamer in 1866 zoolang had bezig gehouden, geen woord; men was nu plotseling tot het inzicht gekomen, dat het reeht der gemeentenaren om hunne gronden te verdeelen geen erkenning vereischte en het uitvoerend, niet het wetgevend gezag, de regels behoorde vast te stellen — indien er regels noodig bleken — die bij de verdeeling der gemeentevelden zijn in acht te nemen. Merkwaaardige ontdekking! Had men haar vier of vijf jaren vroeger gedaan, hoeveel moeite en tijdverlies zouden de Kamer en de Regeering zich toen hebben bespaard! Maar ook een gelukkige ontdekking? Zooveel is zeker, dat sedert de aanneming der Agrarische wet in de houding van het Koloniaal Bestuur ten aanzien van het gemeentelijk grondbezit alle vastheid ontbreekt. In de Kamers komt het onderwerp gedurig ter sprake, maar die herhaalde samensprekingen leiden nooit tot eenig praktisch gevolg. Is er een Minister aan het bewind, die gunstig denkt over den individueelen eigendom, dan worden er naar Indië voorschriften gezonden, waaruit die gezindheid blijkt; is er een minister, die anders daarover denkt, dan worden diezelfde voorschriften ingetrokken. Om kort te gaan, nu de wetgevende macht geen beginselen heeft vastgesteld, waarnaar het uitvoerend gezag zich ter zake van het communaal bezit moet gedragen, bestaat ten aanzien van dit punt op administratief terrein groote onzekerheid.

Of het nu wenschelijk zou zijn, dat de wetgevende macht alsnog tot het stellen van zoodanige beginselen wierd aangezocht, laat ik onbeslist. In ieder geval is het

nuttig om de vraag, welke gedragslijn het Indisch bestuur met betrekking tot het gemeentelijk grondbezit behoort te volgen, tot een voorwerp van nauwgezet onderzoek te maken en daartoe wensch ik thans over te gaan.

Uit de bijzonderheden, die in het vorige hoofdstuk zijn medegedeeld, is duidelijk gebleken, dat het gemeentelijk grondbezit bij alle beschaafde volken heeft bestaan, ja bij vele nog bestaat. Maar de hooge ouderdom dezer instelling kan natuurlijk geen reden voor ons zijn om hare bestendiging onvoorwaardelijk aan te prijzen. Menige sociale levensvorm voldoet geheel aan de behoeften van een volk, zoolang het weinig ontwikkeld of weinig talrijk is, maar niet langer, zoodra het een hoogere ontwikkeling heeft bereikt of numeriek zeer sterk is aangegroeid. Een verstandige politiek houdt rekening met de wisselende behoeften en klemt zich niet uit misplaatste voorzichtigheid aan het verouderde vast. Wij moeten dus nagaan of een agrarische staatkunde, die zich de bestendiging van het gemeentelijk grondbezit ten doel kiest, aan deze vereischten beantwoordt. Voor een primitieve en weinig talrijke bevolking — dat mogen wij aannemen — is het communaal bezit zeer bruikbaar. Ik geloof, dat de markvereeniging overal een oefenschool is geweest voor sociaal en staatkundig leven, immers er veel toe bijgedragen heeft om de menschheid die deugden te doen aanleeren, zonder welke zij geen staten, geen maatschappijen kon vormen. Maar is het wenschelijk, dat zij stand houde op den duur? Behoort zij tot die instellingen, die na een zekeren tijd moeten verdwijnen, of tot dezulken, die de menschheid als een kostelijk erfgoed moet trachten te bewaren? Ziedaar de quaestie, die wij hebben op te lossen.

Sommige beweren, dat het communaal bezit wel degelijk een instelling is, die stand moet houden; ja, zij betreuren het, dat het in Europa op zoo vele plaatsen is te loor gegaan, want zij meenen in het behoud dezer instelling een

waarborg te vinden tegen het ontstaan van proletariaat, of pauperisme. Is deze meening juist? Pauperisme, naar men weet, ontstaat uit drie oorzaken: uit onvoldoende productie, overmatigen aanwas van bevolking en ongelijke verdeling der inkomsten en fortuinen. Het ontstaat daardoor, dat er jaarlijks te weinig wordt voortgebracht, dat de deelhebbers in het maatschappelijk inkomen te talrijk zijn, of dat sommigen een overvloed genieten, die anderen het noodige doet missen. Door na te gaan, hoe het communaal bezit op elk dezer oorzaken werkt, zullen wij het antwoord vinden op de gestelde vraag.

Bevordert het de productie? Als de bevolking van een land tot een zeker cijfer is aangegroeid, openbaart er zich behoefte aan intensieve cultuur, want de overvloed van zeer vruchtbare gronden heeft dan opgehouden te bestaan en van de reeds bebouwde moet dus meer partij worden getrokken. Geeft nu het communaal bezit een spoorslag tot intensieven landbouw? Zal een stuk gronds beter worden bewerkt, wanneer al de leden eener gemeente er beurtelings hun gebruiksrechten op uitoefenen, dan wanneer het in eigendom toebehoort aan bepaalde personen? Zal er meer kapitaal op worden aangewend? Zullen er cultures op gedreven worden, die veeljarigen arbeid vereischen, maar dan ook voordeelige uitkomsten beloven? Deze vragen moeten met grooten nadruk worden gesteld. Ieder, die over de oorzaken van pauperisme ernstig heeft nagedacht, weet, dat onvoldoende productie daaronder een zeer voorname plaats bekleedt. Prijst men ons, tot voorkoming van pauperisme, een of andere instelling aan, dan moeten wij beginnen met te onderzoeken, hoe zij werkt ten aanzien van dit gewichtig punt, en zoo het van zelf spreekt, dat zij te dezen aanzien zeer slecht werkt, hebben wij reden om ons te verwonderen over hen, die haar aanbevelen. Ik verwonder mij vooral over hen, die het communaal bezit aanbevelen voor een land als Java, waar de bevolking is aangegroeid tot ruim 9000 zielen per □ geogr.

mijl en de behoefte aan intensieve cultuur zich dus weldra zal openbaren, indien zij er niet reeds lang bestaat. Hoe kan een instelling, die de zorgvuldige bewerking van den grond tegenhoudt, er het pauperisme voorkomen? „Gesammt Gut, verdammt Gut,“ zeggen de duitsche boeren. In die spreuk ligt de slotsom van hunne ervaring ten aanzien van het gemeenschappelijk grondbezit.

Men heeft in den laatsten tijd wel eens betoogd, dat deze vorm van bezit niet uit den aard der zaak, niet noodwendig, een schadelijken invloed behoeft te hebben op den landbouw. Het kwaad zou niet liggen bij de instelling zelve, maar bij de wijze, waarop zij wordt toegepast: indien de verdeeling der velden niet geschiedde bij korte tusschenpoozen, maar om de dertig jaren, bij voorbeeld, zouden de gevreesde nadeelen uitblijven. Dat wil dus zeggen, dat het communaal bezit minder schadelijk werkt, naar gelang het zijn oorspronkelijk karakter verliest en meer op individueelen eigendom gelijkijkt! Ik geloof echter, dat een verdeeling der gronden bij langere tusschenpoozen het kwaad wel zou temperen, maar niet wegnemen; telkenreize, als het verdeelingsjaar naderde, zou de schaduwkant van het communaal bezit zich op nieuw vertoonen. De boeren zouden den grond uitputten, laat staan hem verbeteren, en de intensieve cultuur zou niet aangemoedigd, maar belemmerd worden.

Een tweede oorzaak van pauperisme, niet minder belangrijk dan de vorige, is overmatige aanwas van bevolking. Zoolang er nog veel onbebouwde gronden zijn, welker natuurlijke vruchtbaarheid niets te wenschen overlaat, kan de bevolking sterk toenemen, zonder dat hieruit eenig nadeel wordt geboren. Maar is die toestand niet meer aanwezig en heeft het bevolkingscijfer een aanzienlijke hoogte bereikt, zoo ontstaat armoede, indien dit cijfer, alvorens nieuw kapitaal is gevormd, nog verder stijgt, en iedere instelling, die den aanwas van bevolking prikkelt, werkt dan nadeelig. Hoe-

danig is nu de invloed van het gemeentelijk grondbezit te dezen opzichte?

Een schrijver in de *Revue des deux mondes* ¹⁾, die zich niet als een onvoorwaardelijk tegenstander van het communaal bezit doet kennen, laat zich aldus hierover uit. „On doit remarquer, qu'en prenant le mot de prolétaire dans son sens étymologique, producteur d'enfants, rien n'encourage plus le prolétariat que le système communiste, qui donne une prime aux nombreuses familles. Par là aussi, en enlevant aux parents une grande part du souci que donnent naturellement les enfants, le communisme agraire peut indirectement encourager le prolétariat, dans le sens économique du mot, car, le sol étant restreint, ce régime risque d'amener à une multiplication des hommes plus rapide que la multiplication des moyens d'existence ou de bien-être.“ — Deze opmerking schijnt mij zeer juist. Geef aan allen, die in het huwelijk treden, een stuk land; beloof hun, dat hun kinderen, zoodra zij het voorbeeld der ouders volgen, evenzeer land zullen krijgen; verzwak dus de zorg voor de toekomst, het gevoel van verantwoordelijkheid, dat de mensch zoo noodig heeft: wat hebt gij thans nog verzuimd om overbevolking aan te kweeken? Het komt mij voor, dat het gemeentelijk grondbezit in dit opzicht dezelfde werking moet hebben, als een slecht stelsel van armverzorging. Het begunstigt den aanwas van bevolking, zoolang, totdat er in de dorpsgemeenten, door steeds toenemende verkleining der aandeelen, een armoede is ontstaan, die verderen aanwas verhindert.

Deze overwegingen zijn niet geschikt om ons tot ingenomenheid te stemmen met een agrarische politiek, die het communaal bezit, als een kostelijk erfgoed, tot elken prijs zou trachten te bestendigen. Het belemmert de intensieve cul-

---

¹⁾ Anatole Leroy-Beaulieu. Zie het nummer van 15 November 1876, blz. 270. Noot 2.

tuur, begunstigt daarentegen den aanwas van bevolking: men is geneigd te vragen, of het, wanneer een natie een zekere ontwikkeling heeft bereikt, in plaats van een voorbehoedmiddel tegen pauperisme, niet een oorzaak van pauperisme moet worden genoemd? — Maar het gemeentelijk grondbezit wordt nog aangeprezen om een reden, die ik niet heb vermeld: het zou bevorderlijk zijn aan een gelijkmatige verdeling van het maatschappelijk inkomen. De hooge waarde, die de verdedigers van het communaal bezit aan deze instelling toekennen, valt samen met de waarde, die zij hechten aan dit eene argument. Vele onder hen zijn zich volkomen bewust van de nadeelen, die uit een oogpunt van productie en bevolking aan het gemeentelijk grondbezit kleven; maar zij gelooven, dat die nadeelen worden vergoed, en meer dan vergoed, door de gelijkmatige verspreiding van welvaart, die het veroorzaakt.

De geschiedenis der Europeesche markvereeningen leert ons echter, dat zelfs dit eene argument ten gunste van het communaal bezit geen steek houdt. Alom, in westelijk Europa, waar marken hebben bestaan, is het volgende gebeurd. In den beginne, zoolang er nog overvloed van vruchtbaren grond was, kon ieder, die wilde, in de markvereening worden opgenomen en aandeel krijgen in de gemeentevelden; maar hoe talrijker de bevolking en hoe minder overvloedig de beschikbare uitgestrektheid gronds werd, hoe meer de opneming in het markverband werd bemoeilijkt, totdat eindelijk, naar de bekende uitdrukking, de mark geheel en al „gesloten“ werd. Dit sluiten der mark heeft ten gevolge gehad, dat overal een klasse van lieden is ontstaan, die ik reeds in het vorige hoofdstuk heb vermeld, Keuters of Beisassen geheeten; zij hadden geen deel in het grondbezit — tenzij hun uit welwillendheid of andere beweegredenen eenige grond was afgestaan — en oorspronkelijk ook geen stemrecht in de markvergaderingen. In de steden, die, zooals men nu weet, grootendeels uit

marken zijn voortgekomen, oefenden deze lieden meestal ambachten uit; tot gilden vereenigd, zijn zij er ten slotte zoo machtig geworden, dat zij overal eenig aandeel, ja dikwijls het voornaamste aandeel, in het gemeentebestuur hebben verworven. Volgens von Maurer zouden de talrijke opstanden van handwerkslieden, die in de veertiende eeuw in bijna alle steden van Duitschland hebben plaats gegrepen, beschouwd kunnen worden als opstanden van Beisassen tegen grondbezitters, welke laatste, zoowel hier als in de dorpsmarken, het gezag tot dusver uitsluitend in handen hadden. Of deze zienswijze juist is, mogen wij hier in het midden laten; maar het sluiten der mark is een feit, dat zich overal, waar door aanwas van bevolking schaarschte van vruchtbaren en goed gelegen grond is ontstaan, heeft vertoond. De deelhouders in de gemeentevelden zijn alom een soort van gild gaan vormen, ook hierin aan de handwerkersgilden gelijk, dat zij, die er toe behoorden, de opnemng van nieuwe leden, voor zoover deze niet hun eigen kinderen waren, zeer hebben bemoeijkt. Er is geen enkele reden om te verwachten, dat het op Java anders zal gaan dan het gegaan is in Westelijk Europa. Hoe geringer de lasten zullen worden, die er nu nog vaak op het grondbezit kleven — ik bedoel de cultuur- en heerendiensten — hoe meer de Javaansche markvereeniging een gesloten gild zal worden en de klasse der orang menoempang zal toenemen.

De slotsom van dit onderzoek is, dat het gemeentelijk grondbezit in geen enkel opzicht een voorbehoedmiddel tegen pauperisme kan heeten, ja het ontstaan van pauperisme verhaast. Zoolang intensieve cultuur niet noodig en aanwas van bevolking onschadelijk is, sticht het economisch geen nadeel en kan het zelfs, uit een algemeen sociaal oogpunt bezien, geacht worden zeer nuttig te werken. Maar zoodra er gebrek komt aan vruchtbaar en goed gelegen land, behoort het plaats te maken voor een anderen vorm van grond-

bezit, die den bebouwer meer belang geeft bij de cultuur en den aanwas van bevolking breidelt.

Het onderwerp dat wij nu behandelen, is zoo gewichtig, dat het mij niet euvel geuid zal worden, wanneer ik er nog eenige oogenblikken bij verwijl. Zooals men weet, bestaat het communaal bezit ook in Rusland en in de Fransche koloniën van Noord-Afrika; over zijne werking in die streken is in den laatsten tijd veel belangrijks medegedeeld en het kan misschien eenig nut hebben, zoo wij daarvan kennis nemen. Spreken wij eerst over Rusland: een regeeringscommissie, die er korten tijd geleden een onderzoek naar den economischen invloed van het gemeentelijk grondbezit heeft ingesteld, is tot de slotsom gekomen, dat die invloed zeer nadeelig is. De toestand der Russische boeren moet dan ook treurig zijn; dit blijkt uit alle berichten, waaraan men vertrouwen kan schenken. Prof. Adolf Wagner, die eenigen tijd in Rusland heeft gewoond, schrijft in zijne uitmuntende brochure: „Die Abschaffung des privaten Grundeigentums ¹⁾, het volgende: Als iedereen, die geen grond in eigendom of kosteloos gebruik heeft, een proletariër moet heeten, dan vindt men inderdaad in het westen zeer vele, in het oosten zeer weinig proletariërs. Maar geven wij dien naam slechts aan hen, die kommervol bij den dag moeten leven, nauwelijks eenig kapitaal bezitten, hun bedrijf erbarmelijk verstaan en nog erbarmelijker uitoefenen, zich op den laagsten trap van verstandelijke ontwikkeling, béschaving en zedelijkheid bevinden, bij de kleinste buitengewone rampen zichzelf niet weten te helpen en in geen enkel opzicht vooruitgaan, dan kunnen wij niet loochenen, dat de overgroote meerderheid der Russische boeren uit proletariërs van de ergste soort bestaat. Van zulk een proletariaat leveren Midden- en Westelijk Europa nergens, zelfs in de verte, een voorbeeld op, dat

---

¹⁾ Blz. 75 en 76.

even treurig zou zijn als hetgeen Groot-Rusland, hoofdzakelijk tengevolge van zijn gemeentelijk grondbezit, ons te aanschouwen geeft.

De Duitsche economische tijdschriften behelzen in den laatsten tijd gedurig artikelen over Rusland, waarin deze verklaring wordt bevestigd; de idylische voorstellingen, die Von Haxthausen vóór dertig jaren van den toestand der Russische boeren onder het communaal bezit gegeven heeft, worden er geheel onjuist genoemd. Ook volgens Mackenzie Wallace, wiens *Russia* ¹⁾ misschien wel het meest betrouwbare boek over Rusland is, dat wij bezitten, strooken zij niet met de waarheid. Wallace veroordeelt het communaal bezit niet zoo sterk als andere schrijvers; toch noemt hij het vreemd, dat het zoolang heeft stand gehouden en nog vreemder, dat het door sommigen als een panacee wordt beschouwd voor alle maatschappelijke en staatkundige kwalen ²⁾. Hij drijft den spot met degenen, die er een waarborg in zoeken tegen het proletariaat ³⁾ en zegt dat geen Engelsche boer een dag zou kunnen leven onder een stelsel als het Russische, dat de bebouwers van den grond aan banden legt en verhindert om hun bedrijf op zoodanige wijze uit te oefenen, als hun het meest in overeenstemming schijnt met hun belang. Verlangt men nog meer

¹⁾ Verschenen in 1877, 2 vol.

²⁾ Deel I, blz. 209.

³⁾ «This fear of what is vaguely termed the Proletariate is still frequently to be met with in Russia and I have often taken pains to discover precisely what is meant by the term. I cannot, however, say that my efforts were attended with much success. The monster seems to be as vague and shadowy as the awful forms which Milton placed at the gate of the infernal regions. At one moment he seems to be simply our old enemy Pauperism; but when we approach a little nearer we find that he expands to colossal dimensions, so as to include all, who do not possess inalienable landed property. In short, he turns out to be, on examination, as good and undefinable as a good bugbear ought to be; and this vagueness contributed probably not a little to his success».

getuigenissen, zoo leze men het opstel van Anatole Leroy-Beaulieu in de *Revue des deux Mondes* van 15 November 1876. Ik heb reeds opgemerkt, dat deze schrijver geen onvoorwaardelijk tegenstander is van het communaal bezit, evenmin als Wallace. Des te meer vertrouwen mogen wij schenken aan zijne mededeelingen.

Voor hen, die deze instelling voortreffelijk vinden, omdat zij eene gelijkmatige verspreiding van welvaart zou bevorderen, kan het nuttig zijn om vooral te letten op hetgeen Wallace ¹⁾ en Beaulieu ²⁾ ons berichten omtrent den toestand, waarin de Russische boeren geraken, zoodra zij verlegen zijn om geld. De woeker, zegt laatstgenoemde schrijver, is een der kwalen, die den Russischen boer teisteren en het communaal bezit draagt daartoe bij. Hij kan zijn grond niet verpanden, zelfs zijn tuin niet, zoodat hij slechts persoonlijke waarborgen kan geven. Dientengevolge stijgt de rente, die hij betaalt, tot 100 percent in het jaar. De woekeraars in de Russische dorpen dragen er onder het volk een eigenaardigen naam: men noemt ze *miroiédy*, dat wil zeggen *dorp-opeters*, en het is zeer opmerkelijk — want daaruit blijkt dat wij hier niet te doen hebben met een toevallig verschijnsel, maar met een der aangeboren kwalen van het communaal bezit — dat ook in Noord-Afrika hetzelfde euvel wordt waargenomen. In het verslag der *Enquête Agricole* betreffende Algerië, Oran en Constantine ³⁾, spreekt zekere Sidi Mohamed ould Ravour in naam van den stam der *Zmelas* aldus: „Ils demandent la constitution individuelle de la propriété. Cette mesure leur donnerait du crédit, leur permettrait d'emprunter à un taux moins élevé et les empêcherait d'être ruinés par les prêts usuraires des Israélites ⁴⁾.”

Dit geheele verslag is zeer lezenswaard, daar het omtrent

¹⁾ Russia, I, 143.

²⁾ *Revue des deux Mondes* van 15 Nov. 1876, bl. 270.

³⁾ In 1870 verscheenen. Paris, Imprimerie Impériale.

⁴⁾ T. a. p. bl. 254.

de werking van het gemeentelijk grondbezit in Noord-Afrika vele inlichtingen geeft. De president eener daar gevestigde landbouwmaatschappij noemt het „la première cause de la misère dans les tribus“ ¹⁾, en men vindt er een verzoekschrift van 737 inwoners van Algiers, die vragen „que l'on constitue la petite propriété indigène, par laquelle la famine sera écarté“. ²⁾ „Waarom“, zoo schrijft een der berichtgevers, „ligt de traagheid van den Arabier, die zoo groot is, dat men haar ongeneeslijk acht? Daaraan dat hij nooit heeft gewerkt met het gevoel van eigendom, nooit zeker was van hetgeen hij bezat“; het geneesmiddel tegen die traagheid zou te vinden zijn bij de afschaffing van het communaal bezit en de invoering van den individueelen grondeigendom. — Ik wil van 's lezers aandacht niet meer vergen dan noodig is en vermeld nog dus alleen, dat, ten gevolge van de uitkomsten der gehouden enquête, den 26 Juli 1873, in Frankrijk een wet is tot stand gekomen, „relative à l'établissement et à la conservation de la propriété en Algérie.“ De grondeigendom in Algiers wordt daarbij geheel aan de Fransche wetgeving onderworpen. Waar het bezit collectief is, zullen aan de rechthebbenden individueele bewijzen van eigendom worden uitgereikt, terwijl het onverdeeld bezit voortaan wordt beheerscht door art. 815 van het Code Civil, overeenkomende met art. 1112 van ons Burgerlijk Wetboek ³⁾. Voor het toekennen van individueele eigendomsrechten zijn tevens de noodige regels gesteld. Aanvankelijk zal deze wet slechts worden toegepast in den Algerijnschen Tell, maar bij afzonderlijke decreten zal zij van lieverlede ook elders van kracht worden verklaard. (Zie artt. 1, 3, 20—24 en 31).

De agrarische politiek, die onze regeering in Indië behoort

¹⁾ T. a. p. bl. 118, 119.

²⁾ T. a. p. bl. 112.

³⁾ «Niemand is genoodzaakt in een onverdeelden boedel te blijven», enz.

te volgen, kan dus niet in bevordering van het gemeentelijk grondbezit bestaan, tenzij het andere middel, dat ik aan het slot van het vorige hoofdstuk heb genoemd, als geschikt om aan de meerderheid der landbouwende bevolking het onverdeeld genot van de opbrengst harer velden te verzekeren, nog grooter bezwaren mocht opleveren. Dit middel is de verbreiding van het zoogenaamde peasant-proprietorship, den kleinen grondeigendom. Laat ons hierbij nu onze aandacht bepalen.

Over het peasant-proprietorship is in de laatste jaren niet minder licht verspreid dan over het gemeentelijk grondbezit. John Stuart Mill heeft er reeds in zijn leerboek der staathuishoudkunde een geheel hoofdstuk aan gewijd. Het Engelsche genootschap: the Cobden Club heeft een werk uitgegeven over stelsels van landbezit, waarin het herhaaldelijk ter sprake komt. In een belangrijk blue-book, door de Britsche regeering in het licht gezonden, verslagen over grondbezit behelzende uit alle landen van Europa, wordt er meer dan eens over gesproken. Ook zijn de uitkomsten bekend geworden, die het individueele grondbezit nu reeds sedert een reeks van jaren heeft opgeleverd in Bombay. Ik noem slechts wat mij het eerst voor den geest komt; men zou nog meer kunnen vermelden. En welk is het nu het eenparig getuigenis van allen, die der zake kundig zijn? Dat er geen vlijtiger, geen spaarzamer klasse van lieden is dan die der boereneigenaars. Geen arbeid is hun te zwaar; zij hechten zich aan hun land „als aan hun leven“. Uit welke streek het tafereel ook genomen is, uit Noorwegen of Frankrijk, uit Duitschland of het westen van Hindostan, steeds maakt het denzelfden verblijdenden indruk. Het is zelfs opmerkelijk, hoe sommige schrijvers als tegen wil en dank dien indruk moeten teruggeven. De maatregel, die in Bombay het ontstaan van individueel grondbezit heeft bevorderd, is door Campbell om economische, door Maine om rechtskundige redenen, afgekeurd; door

den eerstgenoemde, reeds kort nadat hij genomen werd en in de hevigste bewoordingen ¹⁾. Toch moeten beiden erkennen, dat hij uitnemend heeft gewerkt en dat er in Indië geen gelukkiger landbouwende bevolking is dan die van Bombay. Maine schrijft dan ook in zijn laatste werk zonder omwegen: „I believe I state the inference suggested by all known legal history, when I say that there can be no material advance in civilisation, unless property is held by groups at least as small as families“ ²⁾.

In hetzelfde jaar, 1865, waarin hier te lande de cultuurwet is ingediend, is in Bombay de verordening tot stand gekomen, waarbij de individueele grondeigendom er wettelijk wordt erkend ³⁾. Het beloont de moeite om de debatten, die in den wetgevenden raad van Bombay over deze verordening, en die welke in onze Tweede Kamer over de cultuurwet zijn gevoerd, met elkander te vergelijken. Bij ons, een donkere schildering van de groote gevaren, die de individueele eigendom zou doen ontstaan. Ginds, waar men

¹⁾ Zie boven, blz. 209.

²⁾ Early History of Institutions, blz. 126.

³⁾ Artikel 36 der verordening van N. I. zegt het volgende: «The occupant of a survey field or recognized share of a field or number, shall not be deprived of his right of occupancy in the said field or recognized share of a field by any Revenue Officer so long as he continues to pay the assessment due thereon. This right of conditional occupancy is declared to be a transferable and heritable property; and any person, lawfully and authorisedly in occupation of any land at the expiration of a settlement lease, who shall consent to the rate which may be assessed on his land at a revision of assessment, shall be continued in his occupancy without question».

Letterlijk opgevat maakt deze bepaling den inlander, die zijn landrente betaalt, wel niet tot eigenaar van den grond, maar alleen van het gebruiks- of bezitrecht op dien grond. In de praktijk zal dit echter wel geen verschil opleveren, en metterdaad komt de zaak daarop neder, dat iedereen, die getrouw zijn landrente voldoet, vrij over zijn grond kan beschikken. Het recht van vervreemding is noch beperkt noch bemoeilijkt, dan alleen voorzover men de versnippering van den grond heeft willen tegengaan.

een twintigjarige ondervinding achter zich had, geen woord over die gevaren, schoon de gelegenheid om ze aan te wijzen nu meer dan ooit kon geacht worden aanwezig te zijn. Wanneer wordt voorgesteld om een bestaande orde van zaken wettelijk te erkennen, ligt het immers voor de hand, dat men haar aan eenige critiek onderwerpt. Het schijnt echter, dat de wenschelijkheid van den maatregel algemeen werd beschouwd als iets, dat van zelf sprak; over de voor- of nadeelen van individueel grondbezit is met geen woord gerept. Ja, eens zijn zij ter sprake gekomen, maar toen heeft de Gouverneur, sir Bartle Frère, de uitdrukking gebezigd, die ik zoo even heb vermeld. Gewagende van de groote uitbreiding der cultuur op woeste gronden, zegt hij, dat die gronden door de inlanders niet alleen in bezit zijn genomen, maar ook door hen op prijs worden gesteld als hun leven (Not only occupied, but valued as their lives) ¹⁾.

Het komt mij voor, dat de algemeene verbreiding van den kleinen grondeigendom voor Java zeer wenschelijk is. Daardoor zal de grond er zorgvuldiger worden bebouwd. De Javaan zal minder afhankelijk worden van zijne dorpschouwen, die nu bij de landverdeeling wel eens een onbehoorlijken invloed uitoefenen ²⁾. De bevolking zal zich meer versprei-

¹⁾ Men vindt deze debatten, benevens de Act van 1865, in het op bl. 237 door mij aangehaalde bluebook: Official correspondence, enz. Bombay, 1869.

²⁾ „Merkwaardig”, zoo leest men in het Resumé van het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in Kadoe, bl. 136, zijn de woorden van den inspecteur der statistieke opneming. »Het dessabestuur is op het behoud van communale bezitreechten gesteld. Deze geven het de macht om willekeurig te handelen en eigen belang te vorderen. De kleine man verlangt individueel bezit. Dit maakt hem los van de willekeur zijner bestuurders”.

»Door dat ongelukkig gemeentebezit,” schreef eenige jaren geleden een anonyms in het Tijdschrift voor Ned. Indië, »bezit niemand iets; alles, behalve het ploegvee, wordt in leen erlangd van het Gouvernement. Dat

den, en zich niet, zooals nu geschiedt, in de dessa's ophoopen, terwijl al het omliggende land woest blijft liggen: reeds daardoor zal meer welvaart ontstaan. Ook zal er een einde komen aan die doodsche eenvormigheid in de cultuur, waarop du Bus de Ghisignies reeds heeft gewezen; de landbouw zal niet enkel in het klein, maar ook in het groot worden uitgeoefend. Want enkelen zullen hun grond wel verkoopen; maar dit is geen nadeel, wanneer slechts de groote eigendom niet overheerschend wordt. Voorts moet ik nog doen opmerken, dat de individueele grondeigendom de kapitaalvorming, en daardoor ook de arbeidzaamheid, krachtig zal bevorderen. Waarin zal de Javaan, in die streken waar communaal bezit heerscht, het geld, dat hij heeft opgespaard, thans beleggen? Hij kan sieraden koopen, zijn woning verbeteren, zich buffels aanschaffen; maar deze wijze van kapitaalbelegging vindt weldra een natuurlijke grens en zij is bovendien vrij onzeker: de sieraden bederven, de woning kan afbranden en Saïdjah's buffels kun-

---

gemeentebezit is de groote vergaërbak, waaruit een ieder bedeed kan worden, al naar dat hij het maakt..... Het dorpshoofd huurt de gronden, die tot de dessa behooren, van het Gouvernement, en hij verhuurt ze weder aan de inwoners. Hij leent hun volgens de voorschriften een bouw, of een halven bouw, of een kwart bouw, al naar dat hij het goed vindt, opdat zij daarop gedurende een jaar kunnen planten; als de termijn verschenen is, staat het weder aan hem om den grond terug te nemen, of het aandeel, dat hij verhuurt, te verkleinen, of in één woord er mede te doen wat hij verkiest."

»Het inlandsch hoofd," zegt een ander schrijver, »beschouwt zijn dessa, even als een liefhebber zijn private jacht. Hoe meer faisanten en hoe minder zij verhuizen, hoe liever. Heeft een hoofd in zijn dessa veel bevolking, hij zal gemakkelijker de landrente op den bepaalden tijd kunnen voldoen; hij kan gemakkelijker zijn aandeel in de heeren diensten doen verrichten; daar valt meer te plukken." (T. v. N. I. 1863, I, 230—4). Het (thans afgeschafte) passenstelsel, volgens hetwelk geen dessabewoner zijn woonplaats mocht verlaten zonder een pas van het dessahoofd, had natuurlijk de strekking om dit kwaad nog zeer te verergeren. Zie t. a. p. 1863, II, 237.

nen hem ontnomen worden. Kan de Javaan echter land koo-
pen, welk een krachtige drijfveer bestaat er dan voor hem
om zich door vlijt en inspanning te verrijken! Om die re-
den vooral verdient de gedragslijn, die wij aanprijzen, te
worden gevolgd. Wel verre, gelijk sommigen beweren, van
niet berekend te zijn voor de eigenaardige behoeften van
het Javaansche volk, is er niets, naar ik meen, dat meer
aan die behoeften voldoet' dan de individueele grondeigendom.

De voordeelen, die deze laatste zal opleveren, zullen ook
aan de cultures van producten van Europeesch verbruik
ten goede komen. Het bezwaar, dat sommige dier cul-
tures den grond voor langer dan een jaar noodig hebben,
vervalt, zoodra de jaarlijksche landverdeeling ophoudt. De
grootere zelfstandigheid, die de Javaan tegenover zijne hoof-
den zal verkrijgen, zal hem zedelijk en maatschappelijk verhef-
fen: onder een gedemoraliseerd volk kunnen landbouw en nij-
verheid niet bloeien. De meerdere verscheidenheid, die er
ontstaan zal in de wijze, waarop de landbouw wordt uitge-
oefend, zal tengevolge hebben dat vele Javanen zich op an-
dere cultures dan den rijstbouw gaan toeleggen. Ook zal de
vreemde ondernemer er beter in slagen geschikte arbeiders
te huren, wanneer de bevolking zich meer verspreidt en haar
arbeidslust wordt opgewekt door de zekerheid, die zij ver-
krijgt, van een goede belegging te zullen vinden voor hare
spaarpenningen.

Doch waartoe uitvoerig gesproken over de voordeelen van den
kleinen grondeigendom? Zij worden door niemand ontkend, en
zoo ik bewijzen op bewijzen stapelde om aan te toonen, hoe
gelukkig de peasant-proprietors in alle streken der wereld
zijn, het zou mij weinig baten. Men loochent niet, dat de
Javaan, door grondeigenaar te worden, een kostbaren schat
zou erlangen, maar men vreest dat hij dien schat na kor-
ten tijd zou hebben verspeeld. Men ziet niet voorbij, dat
het een geluk voor hem zou zijn, zich heer en meester te

gevoelen op zijn grond, maar men voorspelt, dat dit geluk zeer kort zou duren en hij zijn eigendom wel-dra zou hebben verkocht aan vreemde kapitalisten. Het stelsel van kleine eigenaars laat zich het Fransche, dat van groote landgoederen het Iersche noemen; nu miskent men de voordeelen van het Fransche stelsel wel niet geheel, maar men verwacht, dat het op Java zeer spoedig voor het Iersche zou plaats maken.

Onderzoeken wij de gegrondheid van dit bezwaar; het Iersche stelsel van landbezit op Java verbreid te zien, wie zou het wenschen? Maar van de gevaren, die men ons voor-spiegelt, moet worden aangetoond, dat zij niet denkbeeldig, maar werkelijk zijn; want om ze te ontgaan, wil men het gemeentelijk grondbezit handhaven, een instelling, waarvan ons gebleken is, dat het pauperisme kweekt. Wij vragen dus meer dan ooit naar degelijke argumenten. Zijn die gegeven?

In een der eerste Nederlandsche tijdschriften.¹⁾ heeft men voor weinige jaren een opstel kunnen lezen, getiteld: „het landbezit op Java en de geschiedenis“, waarin het volgende werd betoogd: „Er is eene historische wet, krachtens welke de kleine eigendom, overal waar hij bestaat, allengs voor den grooten eigendom moet wijken. In een maatschappij op een laag standpunt van ontwikkeling, waar het geheele volk landbouwend is, waar geen handel of geene industrie débouché van werkkrachten geeft, waar ieder maakt hetgeen hij noodig heeft, waar ieder landman tevens smid en timmerman is en iedere vrouw weeft en potten bakt of het graan ontbolstert, waar ieder zonder onderscheid handelt en alle handel slechts een ruiling van eigen producten is; daar is land, bouwland en hetgeen tot bebouwing dient, de eenige rijkdom, welke rijkdom immer macht geeft, en welke macht niet op moreele, maar op fysieke wijze zich openbaart.

„In zulk een maatschappij ziet men nevens de voornamen,

¹⁾ De Gids, 1874. I, 49—90.

de adellijken, zich vormen een stand van priesters, eerst op bescheiden voet, maar zich weldra ontwikkelend en den adel naar de kroon stekend.

„Beide standen trachten naar landbezit en beide slagen zij daarin, al is het ook op verschillende manieren.“

De schrijver toont dan verder aan, hoe allengs behoefte aan intensieve cultuur en daardoor aan kapitaal wordt geboren. Maar den boer staat geen kapitaal ter beschikking, wel den edelman en den priester. Zoo wordt hij door deze steeds overvleugeld, staat hun, om geld te krijgen, al meer en meer van zijn erfgoed af en eindigt met dit geheel te verliezen. De slotsom van het betoog luidt aldus: „Op het gezag der wereldgeschiedenis bijna kan men aannemen, dat de Javaansche grondeigenaar de pachter zal worden van hetgeen eens het zijne was.“

De historische voorstelling, waarop deze laatste uitspraak is gegrond, slaat klaarblijkelijk op de Middeleeuwen; het moet des schrijvers bedoeling zijn geweest om te kennen te geven, dat de verandering, die destijds in het Europeesche grondbezit heeft plaats gegrepen, het gevolg is geweest van de oorzaken, die hij heeft vermeld. Maar is zijne voorstelling juist? Zoo ja, dan hebben alle andere berichtgevers ons verkeerd ingelicht. Hij, toch, gaat uit van het denkbeeld dat er in de Middeleeuwen, vóór het ontstaan der groote bezittingen, in Europa slechts kleine grondeigenaars waren; anderen leeren ons, dat het gemeentelijk grondbezit er nog veel meer was verbreid. Naar de meening van onzen schrijver werd de behoefte aan intensieve cultuur in dien tijd reeds levendig gevoeld; zoo de andere berichtgevers waarheid spreken, was men toen van intensieve cultuur nog ver verwijderd. Adel en geestelijkheid zouden te beschikken hebben gehad over veel vlottend kapitaal; anderen leeren ons dat het vlottend kapitaal eerst overvloedig is geworden na de opkomst der steden. Door vrije werking van vraag en aanbod zou de grond in handen der adellijke bezitters

zijn gekomen; volgens anderen is zij in hun bezit geraakt door brutaal geweld, door commendatie, en voorts door die eigenaardige vermenging van publiek en privaaf recht, die het feodale stelsel kenmerkt. Spreken deze laatste berichtgevers waarheid, dan is Europa, omstreeks de helft der Middeleeuwen, het tooneel geweest van een volslagen regeeringloosheid; er heerschte geen ander recht dan het recht van den sterkste; de kleine grondbezitter zocht bescherming tot elken prijs, zelfs tot dien van zijne persoonlijke vrijheid. En toen de regeeringloosheid geëindigd was, hadden zich overal kleine staten gevormd, die voortdurend met elkander in oorlog waren, bij welke oorlogen er gebrand en geplunderd werd op eene wijze, die alle begrip te boven gaat. De kleine grondeigenaar had het dus zwaar te verantwoorden: hoe dikwijls verloor hij al zijn roerend goed en werd hij tot den bedelstaf gebracht! Geen wonder, indien hij, om niet te sterven van gebrek, zijn grond dan moest verkoopen.

Zijn al deze berichten onwaar? Of moeten wij de voorstelling in het Gids-artikel verwerpen en daarmede ook de historische wet die er op gegrond is? — Een historische wet zou het zijn, dat de kleine grondeigendom geen stand kan houden, daar hij geen stand heeft gehouden in de Middeleeuwen! Met evenveel recht laat zich beweren, dat er een historische wet is, volgens welke de lagere klassen overal gedoemd zijn tot grondhoorigheid of lijfeigenschap te vervallen. Zijn zij niet grondhoorig geworden in de middeleeuwen? Heeft zich in de Preanger-regentschappen het mengawoela stelsel niet gevormd?

Zij, die beweren, dat uit het Fransche stelsel noodwendig het Iersche groeit, beroepen zich ook op de ondervinding in Engeland. Nog geen twee eeuwen geleden zou daar een talrijke klasse van grondeigenaars, yeomen genaamd, hebben bestaan, die van lieverlede schier geheel is verdwenen.

In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat het een dwaling is, te meenen, dat alle yeomen grondeigenaars waren. „My father,” schrijft een tijdgenoot van Koning Hendrik VIII, was a yeoman and had no lands of his own; only he had a farm of £ 3 or £ 4 a year at the uttermost¹⁾. Maar dit daargelaten en aangenomen dat de stand van kleine grondeigenaars voor twee of drie eeuwen inderdaad in Engeland zeer talrijk was, bestaat er reden om te vragen of het verdwijnen van dien stand ons mag weerhouden om op Java het peasant-proprietorship te bevorderen? In Engeland zijn immers de vaste goederen onderworpen aan het eerstgeboorterecht, dat de vorming van het groote landbezit in de hand werkt!

Neen, zoo men wil aantoonen, dat er een historische wet is, krachtens welke de kleine grondeigendom op den duur geen stand kan houden, moet men betere argumenten geven. Men moet bewijzen, dat hij geen stand heeft kunnen houden in landen, waar noch door volslagen regeeringloosheid de kleine eigenaar aan de roofzucht zijner machtige naburen was overgeleverd, noch door tallooze oorlogen, op barbaarsche wijze gevoerd, zijn toestand telkens rampzalig werd, noch door een feodale regeling van het erfrecht de groote eigendom van staatswege werd begunstigd. Is men daartoe bij machte? Houdt de kleine grondeigendom geen stand in Frankrijk, in Noorwegen, in de Palts, in Bombay? In Frankrijk is juist het tegenovergestelde gebleken van de historische wet, welker bestaan men ons verkondigt. Reeds lang vóór de Revolutie — men kan het nalezen bij de Tocqueville — heeft de kleine grondeigendom er zich uitgebreid, ten koste van het adellijk bezit, en in Bombay is versnippering, niet centralisatie van den grond, het gevaar geweest, waartegen het plaatselijk bestuur, door de ervaring voorgezicht, gemeend heeft zich te moeten wapenen.

¹⁾ Taine, Histoire de la littérature anglaise, 1° Editie, I, 158, noot 1.

„Op het gezag der wereldgeschiedenis“ laat zich dus volstrekt niet verzekeren, „dat de Javaansche grondeigenaar de pachter zal worden van hetgeen eens het zijne was“. Velen, echter, verzekeren dit niet op het gezag der wereldgeschiedenis, maar op grond der kennis, die zij meenen te bezitten van het Javaansche volkskarakter. De inlander, beweren zij, is lichtzinnig; om een tijdelijk voordeel te verkrijgen, geeft hij een duurzaam voordeel prijs. Verslaafd aan zingenot en tuk op feesten, zal hij geen weerstand kunnen bieden aan den Chinees of Arabier, die op een gegeven oogenblik met contant geld tot hem komt om hem zijn grond te ontfutselen. Zoo zullen van lieverlede alle sawah's in vreemde handen overgaan en de Javanen pachters of boerenarbeiders worden op de velden, welks opbrengst zij vroeger genoten.

Laat ons aannemen, dat deze beschouwing juist is — hetgeen bij allen, die de inlanders van nabij hebben gadeslagen, nog in geen deele vaststaat — zoo kan dit echter geen reden zijn om het communaal bezit te bestendigen; want tegen het kwaad, dat men vreest, zijn afdoende maatregelen te nemen, die zich met de bevordering van den kleinen grondeigendom zeer wel verdragen. De ontwerp-cultuurwet van 1865 bevatte een artikel van den volgenden inhoud: „Europeanen, met hen gelijk gestelden en vreemde Oosterlingen zijn onbekwaam tot verkrijging van eigendomsrecht of andere zakelijke rechten op de gronden, waarvan de eigendom volgens deze wet aan den inlander behoort. Deze bepaling wordt in het vijfde jaar na de invoering dezer wet aan herziening onderworpen.“ De Toelichting luidde aldus: „Het is niet de vrees voor Europeesch landbezit die deze bepaling heeft uitgelokt. Integendeel, ook voor uitbreiding en verbetering van den landbouw waren het voorbeeld, de ondervinding en de wetenschap der Westersche volken alleszins nuttig . . . Maar de inlander leere zijne rechten wel kennen en waardeeren vóór

dat hij worde aangezocht tot afstand daarvan. Voor vele, voor de meeste streken van Java, zou een overgangsmaatregel uit dezen hoofde wellicht ontbeerd kunnen worden, want de inlander, landbouwer bij uitnemendheid, is gehecht aan zijn plekje gronds; maar hier of daar zou toch de herinnering aan willekeurige beschikking over grond en arbeid ingang kunnen verschaffen aan de bedriegelijke voorstelling, dat het zeer verstandig is voor een zeker voordeel een nieuw recht prijs te geven, dat het Gouvernement heden wel schenkt, maar om het morgen misschien terug te nemen.

„Wat echter alles afdoet is, dat de werking der wet eerst in ieder opzicht behoort geregeld en verzekerd te zijn, vóór dat onbepaalde vrijheid worde toegelaten. Een tijdperk van vijf jaren komt daartoe voldoende en redelijk voor.“

Men ziet hieruit, dat de regeering van 1865 zeer voorzichtig heeft willen zijn, en alle regeeringen, die haar hebben opgevolgd, zijn in haar voetstappen getreden. Ik heb reeds herinnerd dat bij koninklijk besluit van 16 April 1872 (artikel 19) vervreemding van grond door inlanders aan niet-inlanders „voor 's hands“ en „op straffe van nietigheid“ is verboden. Sedert dit verbod is uitgevaardigd, zijn eenige jaren verlopen, maar „voor 's hands“ schijnt de regeering er nog niet aan te denken om het in te trekken. Voor zover ik weet, is er niemand, die den Chinees of Arabier onbepaalde vrijheid zou willen gunnen tot het aankopen van land op Java en men behoeft dus niet te vreezen, dat er van bestuurswege maatregelen zullen genomen worden, die de sawah's der inlanders aan de hebzucht van den vreemden Oosterling zullen prijsgeven.

Ik meen zelfs, dat er redenen zijn om te vragen of de verbodsbepaling van 1872 niet te absoluut is. Men kan alle goede dingen overdrijven, ook het stellen van waarborgen tegen de centralisatie van den grondeigendom, en wie overdrijft, mist gewoonlijk zijn doel. Tot dusver was er op Java

onder de gegoede inlanders nog weinig vlottend kapitaal; maar hierin komt allengs verandering, dank zij alles wat van Gouvernementswege tot bevordering der welvaart geschiedt. Hoe langer hoe meer dus zullen er gegoede inlanders worden aangetroffen, die geld beschikbaar hebben ter belegging in grond. Nu komt het mij voor, dat de regeering door hare strenge verbodsbepaling deze lieden zonder noodzakelijkheid begunstigt, daar zij bij den aankoop van land geen concurrentie van Europeanen en vreemde Oosterlingen zullen te vreezen hebben. In verband hiermede is de vraag bij mij opgekomen, of juist door dat afsnijden der vreemde concurrentie het gevaar, waartegen de regeering zich heeft gewapend, niet wordt vergroot? Zou de Javaan de waarde van zijn grond niet beter leeren inzien en meer ongenegen worden om er van te scheiden, naar gelang degenen, die hem zijn eigendom willen afkopen, talrijker zijn? Door een strenge beperking van het ruilverkeer de opkooprij te willen tegengaan, is dat een gezonde politiek?

Om over deze zaak een juist oordeel te vellen, moet men die bijzondere kennis van Indische toestanden bezitten, die slechts door een langdurig verblijf onder de inlanders te verkrijgen is. Toch scheen het mij niet overbodig om de vragen te doen, die hier zijn gesteld. Er is een voorzichtigheid, die te ver gaat, daar zij het kwaad doet ontstaan, dat zij wil voorkomen, en ik ben er niet zeker van, dat de agrarische politiek, die wij thans op Java volgen, geheel vrij is van dat gebrek. Het laat zich begrijpen, dat het bedenkelijk wordt geacht om aan Chinezen en Arabieren het aankopen van land te vergunnen; maar zou het geen overweging verdienen om, wat Europeanen betreft, plaatselijk althans, de verbodsbepaling na eenigen tijd in te trekken? Reeds daardoor zal de concurrentie onder de koopers niet onbelangrijk worden aangewakkerd en de marktwaarde van den grond zal stijgen.

Immers, het zou geen nadeel zijn voor de bevolking,

als hier en daar eenig land in handen kwam van Europeesche kapitalisten; hoe nuttig de kleine grondeigendom ook zij, gelijk alle instellingen heeft ook deze een schaduwkant. Boeren zijn bij uitstek conservatief; zij wijken niet af van het oude, zoolang hun niet proefondervindelijk is aangetoond, dat het nieuwe de voorkeur verdient. Verbeteringen in den landbouw plegen dan ook niet ingevoerd te worden door de kleine, maar door de groote eigenaars, die tot een hooger stand in de maatschappij behooren en ten gevolge hunner opvoeding meer kennis bezitten. Daarom is het niet gelukkig voor een volk, zoo de landbouw er uitsluitend door kleine eigenaars wordt gedreven; het is wenschelijk, dat deze wel de overgrootste meerderheid uitmaken, maar tevens dat onder hen eenige eigenaars van groote landgoederen zijn verspreid, die aan de boeren het voorbeeld geven van een cultuur, waarbij partij wordt getrokken van de laatste uitkomsten der wetenschap. Zoo dit waar is in Europa, hoeveel te meer moet het gelden van een land als Indië! Is de Europeesche boer conservatief, hoeveel conservatiever nog is de Javaan, aanbieder van de adat! Kan gene van den grooten landeigenaar iets leeren, hoeveel meer moeten Indische boeren kunnen leeren van den Europeeschen kapitalist, die in hun midden het landbouwbedrijf komt uitoefenen! Waartoe dan verhinderd, dat Europeanen op Java grond koopen? Neemt er hun grondbezit een te groote uitbreiding, zoo kan immers de Regeering nog altijd tusschen beiden treden en hetzij plaatselijk, hetzij voor alle residentien, de verbodsbepaling hernieuwen!

Om deze redenen durf ik den wensch uitspreken, dat art. 19 van het Koninklijk Besluit van 16 April 1872 nog eens naar Indië worde gezonden, ten fine van consideratie en advies. Een nader onderzoek naar de deugdelijkheid van dat artikel, kan in geen geval schadelijk zijn.

Ten slotte nog een woord over de vraag, tot hoever de

bevordering van den individueelen grondeigendom op Java zich moet uitstrekken. Bedrieg ik mij niet, zoo is wel eens het denkbeeld geopperd om overal, waar communaal bezit heerscht, de bevolking tot verdeeling der sawah's te verplichten en dus alleen de bosschen en weiden in gemeenschap te laten overblijven. Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat dit denkbeeld geen aanprijzing verdient. Er kunnen plaatselijke redenen zijn, die het voor de bevolking eener bepaalde streek nog niet wenschelijk maken om haar land te verdeelen; ook zou het groote ontevredenheid verwekken onder de inlanders, wanneer overal, dus ook daar, waar de meerderheid het niet wenscht, de individueele eigendom werd ingevoerd. De regeering bepale zich tot indirecte middelen. Zij make de verkrijging van eigendomsbewijzen gemakkelijk, door ze aan alle individueele grondbezitters, die ze verlangen, gratis af te geven. Zij hervorme de landrente tot een grondbelasting op Europeeschen voet en vervange, zoo spoedig als dit kan geschieden, den gemeentelijken aanslag door een aanslag van iederen akker. Dit laatste is een zeer gewichtig punt; in Rusland is het gebleken, dat niets de bestendinging van het communaal bezit zoozeer in de hand werkt, als gemeentelijke aanslag van belastingen. Voorts erkenne de regeering de bevoegdheid der gemeentenaars tot verdeeling hunner gronden uitdrukkelijk, opdat de bevolking wete, welke rechten zij bezit. Maar bovenal: zij stelle regels omtrent de verdeeling. Ook dit is zeer noodig, want waar geen regels zijn, heerscht willekeur, heerscht wanorde en kunnen de grofste misbruiken ontstaan. Uit het Koloniaal Verslag van 1874 ¹⁾ vernemen wij, dat het Indisch Bestuur reeds in dat jaar is uitgenoodigd, een ordonantie omtrent de verdeeling van dessagronden te ontwerpen. Het is mij echter niet gebleken, dat later aan deze uitnoo-

---

¹⁾ Bl. 89.

diging is voldaan; de koloniale verslagen en de staatsbladen van Nederlandsch-Indië zwijgen ten aanzien van dit punt.

Na zooveel mogelijk alles overwogen te hebben, wat op het onderwerp betrekking heeft, meen ik dat dit de agrarische politiek is, die de regeering op Java in praktijk moet brengen. Door indirecte middelen en met eerbiediging van de persoonlijke vrijheid der bevolking, moedige zij den kleinen grondeigendom, het peasant-proprietorship, aan; doch zij were den grooten eigendom, allerminst den Europeeschen, niet geheel, want hij moet tot voorbeeld strekken aan hen, die den landbouw op kleine schaal uitoefenen. Kortom, zij passe de denkbeelden toe, die du Bus de Ghisignies in zijn rapport van 1 Mei 1827 zoo welsprekend heeft voorgedragen. Of verlangt men een naam te hooren die voor sommigen nog beteren klank heeft dan die van du Bus? Welnu, zoo handele de regeering naar den raad van den generaal Van den Bosch, op wien ik mij ditmaal, bij uitzondering, kan beroepen. In dat merkwaardige boek over onze koloniën, dat hij in 1818 heeft geschreven en waarin liberale en ultra-conservatieve gedachten soms zoo bont dooreen liggen, vindt men op blz. 228 van deel I de volgende zinsneden: „Het is niet te ontkennen, dat inrichtingen gelijk die, welke op Java bestaan, waarbij de inwoner wel in een ruime mate het noodwendige geniet, maar door welke tevens de uitbreiding zijner bezittingen zoo goed als onmogelijk wordt gemaakt, ten volle de strekking hebben om zijn afkeer van den arbeid, zoo eigen aan den lande onder een verzengde luchtstreek, te doen voortduren en zoowel de ontwikkeling der geestvermogens als der physische krachten van den mensch te stremmen. Dan, zal men hierin eenige verandering beproeven, het is zeker, dat die op de vrije keuze van den Javaan behoort gegrond te zijn; en dit kan thans geschieden, gelijk wij nader zien zullen, door de cultures met vrijwilligen arbeid verder uit te breiden en den Javaan in

de gelegenheid te stellen om ook, desverkiezende, grondeigenaar te worden". Van den Bosch toont dan verder aan, dat wij den inlander onze weldaden niet moeten opdringen, maar ons evenmin door aanvanke-lijk ongunstige uitkomsten uit het veld laten slaan. Tegenover een volk, „zoozeer aan vaderlijke gewoonten verkleefd“, is „aanhoudende standvastigheid“ noodig. Dus geen dwang gepleegd, maar niettemin het doel, waarnaar wij trachten, steeds in het oog gehouden. Dit is juist wat ik gemeend heb te mogen aanbevelen.

X.

DE VRIJE ARBEID.

Behalve over theologie en lager onderwijs is hier te lande in de tweede helft der negentiende eeuw misschien over niets zooveel getwist, als over den vrijen arbeid op Java. Deze twist kan nu als geëindigd worden beschouwd: de mogelijkheid om den inlander tot vrijen arbeid ten behoeve van Europeesche ondernemers te bewegen, is aan de ervaring getoetst en de ervaring heeft geleerd dat zij bestaat. Zelfs die weinige dagbladen, die gewoon zijn, het stelsel van den Generaal Van den Bosch onvoorwaardelijk te prijzen, leveren thans zelden meer zoodanige artikelen, als men er vroeger schier dagelijks vond, waarin werd betoogd, dat de Javaan, tenzij door zijn Hoofden daartoe verplicht, niet werkt. Deze stelling is dan ook niet meer vol te houden; de gronden, waarop men haar verdedigde, zijn ten allen tijde bijzonder zwak geweest. Ziehier eenige proeven van hetgeen te haren gunste plag te worden aangevoerd.

Iemand was suikercontractant geweest op Java, waar hij de inlanders bij de groote cultures slechts gedwongen had zien werken. Wel had hij somtijds beproefd om ze over te halen, hunne velden vrijwillig en tegen een zeker loon met suikerriet te beplanten, maar het was hem nooit gelukt. Van daar zijne overtuiging: vrije arbeid was op Java onmogelijk.

Een ander was resident of controleur geweest in de binnenlanden. Hij had daar vele misbruiken aanschouwd; maar niet de minst erge waren die geweest, welke ontstaan waren uit het omkooopen van inlandsche hoofden door particuliere ondernemers ter bevordering der zoogenaamd vrije cultuur. Het was hem gebleken, dat die „vermomde dwang“ veel meer kwaad stichtte dan het cultuurstelsel. In het vaderland teruggekeerd, was hij een tegenstander geworden van vrijen arbeid.

Een derde had een groot deel van zijn leven op Java doorgebracht, maar gedurende dien tijd Batavia of Soerabaya zelden verlaten. Zoo vaak hij gereisd had in de binnenlanden, had hij aan den openbaren weg Javanen in ledigheid aangetroffen. Ook was het dan wel eens gebeurd, dat hij koelies noodig had, maar ze voor geld noch goede woorden kon krijgen, zoodat hij eindelijk in wanhoop den bijstand van het dessahoofd had moeten invoeren. Na deze ervaringen stond het bij hem vast, dat de Javanen onverbeterlijke luiards zijn.

Een vierde was een filosoof van den ouden stempel, een die zijne theoriën afleidde uit „het reine begrip.“ Volgens hem doofde een warm klimaat den lust tot werken geheel uit en viel er in een land, waar het niet vriest of sneeuwt, aan geen vrijen arbeid te gelooven. Hij beriep zich op de luiheid der negers in Britsch-Guyana en vroeg, wat er van deze kolonie na de emancipatie zou worden zijn, indien zij geen immigranten had ontboden? Gaf men ten antwoord, dat de Javanen in beschaving en verstandelijke ontwikkeling ver boven de negers staan, zoo noemde hij dit een uitvlucht. Wat men ook aanvoerde, hij hield vol, dat vrije arbeid in zulk een warm land als Java onbestaanbaar is.

Een vijfde, eindelijk, was zelf nooit op Java geweest, maar zijn broeder, neef of vriend woonde er sedert lang en deze — een eerlijk, onbevooroordeeld man! — had hem

plechtig verzekerd, dat de Javanen te lui zijn om vrijwillig te arbeiden. Hij zou u, als gij het wildet, de brieven toonen, waarin het te lezen stond. Wat ontbrak er aan dit bewijs? Een eerlijk man, die uit ervaring sprak, verdiende immers geloof!

Genoeg om te doen zien, op welke losse gronden meestal werd verzekerd, dat een stelsel van vrijen arbeid op Java niet kan bestaan. Zij, die dit beweerden, vervielen bijkans zonder onderscheid in de oude logische fout van waarnemingen en besluiten met elkander te verwarren en voor feiten uit te geven, wat ten slotte niets anders bleek te zijn dan subjectieve verklaringen van feiten. Een Javaan weigert om voor een bepaald loon zekeren arbeid te verrichten; dit kan het gevolg zijn van allerlei oorzaken. Hij kan te lui zijn om te werken; hij kan het aangeboden loon onvoldoende achten; hij kan vreezen dat hij het geld nooit zal ontvangen of verplicht zal worden om het aan anderen af te staan; de arbeid, waartoe men hem uitnodigt, kan hem om de eene of andere reden onaangenaam zijn; ook is het mogelijk, dat hij de goedkeuring zijner hoofden op het volbrengen van dien arbeid te vergeefs heeft gevraagd, misschien niet eens heeft durven vragen. Welke van al deze verklaringen nu de juiste is, kan eerst blijken na een onderzoek, dat veel zorg en studie vereischt en waartoe niet ieder in staat is.

Voor hem, die belang stelt in psychologische verschijnselen, is het opmerkelijk, hoeveel schrandere en ontwikkelde lieden, wien een rijke ondervinding ten dienste stond, zich in Noord-Amerika ten aanzien der negers, op Java ten aanzien der inlandsche bevolking, hebben vergist. Wie twintig jaar geleden in de zuidelijke staten van Noord-Amerika rondreisde, vernam er dagelijks, dat van de katoencultuur niets zou terecht komen, als er geen slavernij bestond. De slavernij is afgeschaft en de katoencultuur heeft nooit zoo gebloeid als thans. Wie voor twaalf of vijftien jaar aan per-

sonen, die zeer lang op Java hadden vertoefd, de vraag deed, of de Javanen tot vrijwilligen arbeid zouden te bewegen zijn, kreeg in de meeste gevallen een ontkennend antwoord. Toch is het gebleken, dat een bevestigend antwoord juist zou zijn geweest. — Ik noem dit opmerkelijk, omdat er op nieuw uit blijkt, hoe weinig voorzorgen zelfs ontwikkelde lieden plegen te nemen, wanneer zij uit bouwstoffen, die de ervaring hun levert, algemeene theoriën willen samenstellen. De noodzakelijkheid van zoodanige voorzorgen wordt, vrees ik, door de meesten niet eens vermoed. Maar welke betekenis mag dan aan hunne algemeene theoriën worden toegekend?

Het kan nuttig zijn, het een en ander te vermelden van de resultaten, die bij den vrijen arbeid op Java zijn verkregen. In al de 93 suikerfabrieken, die op contract werken, geschiedt thans het snijden, vervoeren en verwerken van het riet, benevens de afvoer der suiker, uitsluitend met vrije koelies. De aanplant is nog gedwongen, maar jaarlijks komt het meer in zwang, dat de contractanten van inlanders grond huren en dien in vrijen arbeid met suikerriet laten beplanten. Voorts zijn er nog 46 suikerondernemingen op Java, die in 1875 meer dan veertien millioen kilo's suiker hebben opgeleverd, ten wier behoefte het Gouvernement noch land, noch arbeiders beschikbaar stelt. Vooral de vrije tabakscultuur heeft in den laatsten tijd een groote vlucht genomen; er worden nu jaarlijks 15 à 20 millioen kilogram tabak van Java uitgevoerd.

Ziehier een staat van het aantal bouws ¹⁾, dat in 1874 en 1875 door de bevolking vrijwillig met suiker, tabak en indigo is beplant:

---

¹⁾ Een bouw is circa 0,71 hectare,

		1874.	1875.
Suiker	1°. aanplant	12717	14877
	2°. "	192	427
Tabak	1°. "	16391	15563
	2°. "	42196	57067
Indigo	1°. "	859	1829
	2°. "	11209	13857

De in huur of erfpacht uitgegeven gronden zijn hieronder niet begrepen: zij beslaan, zooals ik reeds heb vermeld, een uitgestrektheid van 66222 bouws, verdeeld over 174 perceelen. Men zal toestemmen, dat deze cijfers belangrijk zijn en een gunstig getuigenis afleggen voor de bereidwilligheid der Javanen om ten behoeve van ondernemers voor loon te werken.

De vraag, of de tabakscultuur inderdaad vrijwillig werd gedreven, heeft vroeger tot veel geschrijf aanleiding gegeven, dermate zelfs, dat het Gouvernement het noodig heeft geacht een opzettelijk onderzoek daarnaar in te stellen. Over de stukken, waarin de uitkomsten van dit onderzoek zijn vervat en die aan de Tweede Kamer zijn overgelegd, is den 22 Mei 1866 door een commissie uit deze Kamer verslag uitgebracht. Daaruit blijkt, dat „hoezeer wel enkele voorbeelden aan het licht zijn gekomen van pogingen, door ondernemers in het werk gesteld, om inlandsche ambtenaren en desshaofden door geschenken te winnen,” er „over het algemeen op den inlander geen dwang is uitgeoefend 1).” De zoogenaamde „schandalen van den vrijen arbeid in Rembang” zijn dus gebleken voor het grootste gedeelte nooit te hebben plaats gevonden 2).

1) Bijlagen van de Hand. der Staten-Generaal 1865/66, blz. 1466.

2) «Een dergenen, die in dezen zich luide hebben doen hooren,» zegt de commissie, «... de voormalige controleur de Vogel.... heeft bij het onderzoek, door den resident van Rees ingesteld, niet durven volhouden, hetgeen hij vroeger verklaard en in zijne brochure geschreven had, en is zelfs tot de bekentenis gekomen dat hem nimmer van directen dwang was gebleken, maar alleen van eene aansporing, welke naar zijn begrip hetzelfde gevolg moest teweeg brengen.»

Maar een der treffendste bewijzen voor de gezindheid der inlanders om in dagloon te werken, levert het tot stand komen in vrijen arbeid van twee spoorwegen op Java, te zamen een lengte hebbende van 261 kilometers. „In 1863,“ zoo lezen wij in de brochure van den ingenieur J. P. de Bordes over den spoorweg Samarang—Vorstenlanden¹⁾, „bestond de grootste onzekerheid of de spoorweg in vrijen arbeid zou kunnen worden gemaakt..... Sommigen beweerden, dat zonder gouvernementshulp geen vrije (?) arbeiders te verkrijgen zouden zijn; anderen juist het tegendeel, dat zij niet zouden komen, indien zij merkten dat de regeering zich er mede bemoeide.“ Maar, „de ondervinding,“ zegt de Heer de Bordes, „heeft mij geleerd, dat de inmenging der regeering onnoodig is.“ Volgens hem is het nu niet twijfelachtig meer, „dat groote werken op Java in vrijen arbeid kunnen worden uitgevoerd. De millioenen teerling meters grond en de duizenden teerling meters metselwerk van den

---

De heer de Vogel is later op deze zaak teruggekomen. In Augustus 1868 heeft hij aan de leden der Staten-Generaal een gedrukt opstel toegezonden, waarin hij den heer van Rees een onwaarheid ten laste legt en volhoudt, dat er wel degelijk dwang is gepleegd. Ten bewijze daarvan beroept hij zich op een brief, den 23 Augustus 1857 door Tirta Noto, regent van Bodjonegoro, aan een districtshoofd gericht, waarin dezen wordt bevolen om de tabakscultuur «met een weinig dwang» te bevorderen. Hij verklaart, den brief in facsimile te kunnen overleggen.

Het ware echter beter geweest, zoo de Heer de Vogel de oude zaak had laten rusten, want men heeft hem misleid. Tot tweemalen toe heeft Tirta Noto onder aanbod van eede verzekerd dat de brief valsch was en een ingesteld onderzoek heeft de waarheid zijner verklaring bevestigd. (Zie het Koloniaal Verslag van 1869, Bijlagen van de Hand. der Staten-Gen. 1870/71, blz. 513.)

Er is indertijd veel gerucht gemaakt van zekere letterverandering in een stuk van den heer G. L. Baud, opgenomen in Van Deventer's Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java. Liberalen en conservatieven hebben elkaar op het punt van «vervalsching» nu niets meer te verwijten. Van den eenen kant een*valsche letter, van den anderen een valsche brief!

¹⁾ 's Gravenhage, bij Gebr. van Cleef, 1870, blz. 9 en verv.

spoorweg zijn het werk van vrije arbeiders en bijna geheel van Javanen. De arbeiders kwamen geheel vrijwillig naar de werken; geen dwang hoegenaamd is of kon worden gebruikt om arbeiders te bekomen; allen kwamen of gingen in vrijen wil. De voorwaarden van den arbeid werden met de arbeiders overeengekomen, zooals in de meest vrije landen van Europa geschiedt. Wel heeft men soms moeite gehad om werkvolk te krijgen. Eerst moesten de lieden „de overtuiging hebben, dat zij het verdiende loon zelve zouden ontvangen, dat zij rechtvaardig behandeld, hunne klachten onderzocht en, indien deze gegrond waren, weggenomen zouden worden.“ Het gebeurde ook wel eens, dat arbeiders wegliepen om padi te planten of te oogsten, feest te vieren, of om andere redenen. Maar ten slotte is de spoorweg er toch gekomen. „In den laatsten tijd hadden wij vele honderden Javanen, die jaren aan den spoorweg hebben gewerkt en goede werklieden zijn geworden.“ Als een voorbeeld van hetgeen destijds met de Javanen werd gedaan, vermeldt de Heer de Bordes nog het volgende: „In October 1869 werd een ijzeren brug van 30 meter lengte in elkander gesteld en geheel gereed gemaakt door een machinist van een locomotief; het was wel een zeer bekwaam en nauwkeurig man, maar hij deed het slechts met eenige inlandsche arbeiders.“ Ook roemt de schrijver het gedrag der Javaansche werklieden zeer. „Bijna nooit hoort men ze twisten, zij zijn zuinig, nooit dronken, gewillig en over het algemeen trouw voor hen, die ze goed behandelen. Wij hebben toch met meer dan 8000 à 9000 Javanen tegelijkertijd gewerkt en slechts eenmaal, na een staking, is bij een opzichter een ketjoe-partij voorgevallen, waarschijnlijk uit wraakzucht. Nooit zijn er andere onaangenaamheden tusschen de opzichthebbers en het Javaansche werkvolk gebeurd. Dikwijls woonden de opzichters op palen afstands van andere Europeanen en te midden van honderden vreemde arbeiders, zonder eenige vrees; ook in de Vorstenlanden, waar om zoo

te zeggen geen politie ten platten lande bestaat." — Voor de voeding van het werkvolk behoefde men niet te zorgen. „Zoodra maar eenige Javanen te zamen werkten, kwamen de koopvrouwen, die een winkel (warong) oprichtten, waarin ze het noodige konden koopen. Alleen moesten wij zorgen, dat er water was en het, waar dit ontbrak, laten aanvoeren."

Ik mag het getal mijner aanhalingen niet onmatig uitbreiden; gaarne zou ik anders hebben overgenomen wat in het koloniaal verslag van 1874 (bl. 227—232) over de handwerksnijverheid en het ruilverkeer der inlanders voorkomt: voor hem, die Indië niet uit aanschouwing kent, zijn de daar vermelde bijzonderheden zeer leerrijk. Niet minder zijn het de mededeelingen van den Heer K. F. Holle over de geschiedenis zijner thee-onderneming Waspada, in het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië van 1868 ¹⁾. Men kan er uit zien, door welke middelen de inlanders tot vrijen arbeid te bewegen zijn en hoe men het moet aanleggen om hen tot bekwame werklieden te vormen: het geheim ligt in een „goede, humane, maar niet in zwakheid ont-aardende behandeling." — Ook heeft de ervaring geleerd, dat particuliere ondernemers vooral op ééne zaak moeten letten: zij moeten er persoonlijk voor zorgen, dat het geld aan den rechten man komt. Een Javaan klaagt niet spoedig; verkort men hem in zijn loon, zoo kan het gebeuren dat hij er aan het hoofd der onderneming geen woord van zegt en deze voor altijd verlaat. Wie het Indische volkskarakter van nabij kent, vertrouwt dan ook het uitbetalen van loonen slechts bij volstrekte noodzakelijkheid aan opzichters toe; hij doet het, bij den minsten twijfel omtrent hun eerlijkheid, eigenhandig.

Aan de mogelijkheid om de Javanen tot vrijen arbeid te bewegen, valt dus niet langer te twijfelen; een proef, zoo ruim als men haar wenschen kon, heeft het oude pleit be-

¹⁾ Deel II, bl. 439 en verv.

slist. En thans, nu de hitte van den strijd voorbij is, zal de vroegere tegenpartij misschien wel bereid zijn om te erkennen, dat zij een vreemdsoortige leer heeft verkondigd. „De Javaan werkt niet, tenzij daartoe gedwongen“: bedoelde zij dit in letterlijken zin? Wilde zij te kennen geven, dat er op Java geen rijst wordt gezaaid, geen veld onder water gezet, geen oogst ingehaald, dan op bevel der hoofden? Beweerde zij, dat geen koelie, geen huisknecht, geen staljongen zijn diensten aanbiedt, dat zelfs geen Javaan als plaatsvervanger tegen loon voor een ander heerdienst verricht, tenzij van overheidswege daartoe aangezet? Ik kan het niet gelooven; maar was dit toch haar bedoeling, zoo had men kunnen vragen: door wie en wanneer dan wel de uitgebreide en tijdroovende onderzoekingen waren ingesteld, op grond waarvan dit alles werd verklaard? — Waarschijnlijk echter bedoelde zij iets anders en wilde zij alleen te kennen geven, dat de Javaan geen producten van Europeesch verbruik wil telen en zich niet gaarne in dienst begeeft van anderen. Door deze beperking van de leer, die men ons voordroeg, won deze echter niet in geloofwaardigheid. De Javaan zou zich niet gaarne in dienst begeven van anderen? Tallooze voorbeelden bewijzen het tegendeel: welk gegoed Europeaan op Java is niet omringd door een talrijk personeel van bedienden! De Javaan zou geen suiker willen telen, maar wel rijst; tweede gewassen, ja, maar geen tabak? Tot welk een zonderling maakte men hem nu en welk een onwaarschijnlijke theorie gaf men ons ten beste! Om kort te gaan, de aangehaalde stelling was òf een losse bewering, òf tamelijk vreemd, en in ieder geval zoo gebrekkig ingekleed, zoo weinig scherp geformuleerd, dat er veel goede wil noodig was om te begrijpen, wat zij eigenlijk inhield. Ik geloof, dat zij in den mond des eenen een veel ruimere beteekenis heeft gehad dan in dien des anderen, en dat zich bij hen, die haar voordroegen, groote verdeeldheid zou hebben geopenbaard, indien zij verplicht waren

geworden zich nauwkeuriger uit te spreken. Men heeft dan ook in den laatsten tijd verstandig gehandeld door die oude leer haar natuurlijken dood te laten sterven. *Requiescat in pace*, zou ik geneigd zijn te beitelzen op haar graf, — indien ik niet de overtuiging bezat, dat zij een kern van waarheid inhield; beter gezegd: dat onder de vele dingen, die zij te kennen gaf, er een was, waarmede ieder moet instemmen.

Neeu, ten volle ongelijk heeft de tegenpartij niet gehad. Wat zij zeide, was gedeeltelijk waar: onder het masker van vrijen arbeid is op Java veel dwang gepleegd. Schromelijk heeft zij overdreven; maar als wij hare voorstellingen van alle overdrijving ontdoen, blijft er nog genoeg over, dat in hooge mate onze aandacht verdient. Ik ga zelfs verder en meen te moeten toegeven, dat vrije arbeid in een Oostersch laud steeds gevaar loopt van in vermomden dwangarbeid te ont-aarden, wanneer geen maatregelen zijn genomen om dit tegen te gaan. Deze opmerking is verre van nieuw; sedert meer dan twaalf jaren is zij in en buiten ons Parlement telkens en met grooten nadruk herhaald. Op de vraag of vrije arbeid ten behoeve van Europeesche ondernemers op Java mogelijk is, werden voorheen gewoonlijk slechts twee antwoorden gegeven, het eene bevestigend, het ander ontken-nend; maar allengs heeft zich een derde doen hooren, dat van beiden verschilt en nochtans beide tot op zekere hoogte in het ge-lijk stelt. Dit derde antwoord schijnt mij juist te zijn. Om duidelijk te maken, waarin het bestaat en op welke gronden het rust, moet ik mij een korte uitweiding veroorloven.

Het koloniale vraagstuk heeft zich in de jaren 1860–1870 verplaatst. Vóór dien tijd betrof het bijna alleen het cul-tuurstelsel, dat door sommigen even fel bestreden, als door anderen verdedigd werd; maar hierin is allengs verandering gekomen: er zijn mannen opgestaan, die met luider stem aan de natie hebben verkondigd, dat ons geheele stelsel van koloniaal bestuur een principieele hervorming noodig had.

De man, die er het meest toe heeft bijgedragen om de noodzakelijkheid van een zoodanige hervorming aan velen te doen inzien, is Multatuli geweest. Zijn Max Havelaar was in menig opzicht een gebrekkig boek: van overdrijving niet vrij en ruim zooveel bestemd om ingenomenheid te wekken met de deugden en talenten des schrijvers, als deernis met het lot der Javanen, heeft het zijn aangegeven doel wel eenigszins gemist. Toch was dit boek voor velen een revelatie. Het bracht in den kolonialen strijd een nieuw element; zóó nieuw, dat de strijdende partijen aanvankelijk niet wisten, welke houding tegenover Multatuli aan te nemen. Kraaklend over dwangcultuur en vrijen arbeid, werden zij daar op eens gestoord door een man, die klaarblijkelijk voor vrijen arbeid noch dwangcultuur iets gevoelde. Zulk een zonderling was niet te gebruiken. Door de conservatieven niet, want hij sprong niet in de bres tot verdediging van het cultuurstelsel. Door de liberalen niet, want hij schreef geen lofredde op vrijen arbeid. Slechts één refrein klonk van zijn speeltuig: de Javaan is overgeleverd aan de willekeur zijner hoofden en die mishandelen hem in 's konings naam.

Dit refrein zou echter spoedig weerklank en de bewering: geheel ons koloniaal bestuur eischt hervorming, eerlang een nieuwen verdediger vinden. Wie herinnert zich niet de verontwaardiging, die de Minister Fransen van de Putte in de Eerste Kamer heeft verwekt, door het Indisch regeeringsstelsel „een vicieus stelsel“ te noemen en maatregelen aan te kondigen om dat vicieuse stelsel te verbeteren? Ziehier op hoedanige wijze de Minister zich den 11 Januari 1865 over het gebruik van dien term heeft verantwoord. „Ik vraag het u,“ zeide hij, „wanneer het grondbezit zoo weinig was bepaald, dat het onzeker was, of het aan u of aan den Staat behoorde, daar hieromtrent geen goede, duidelijke bepaling bestond; wanneer niemand kon zeggen hoe dat landbezit wettelijk is geregeld; wanneer gij op uwe grondbezittingen onderworpen waart aan eene belasting, waarvan de veror-

deningen zeggen, dat er geheven zal worden een derde, twee vijfde of de helft en waarvan de heffing afhangt van de „zinnelijkheid der residenten“ (ik herhaal slechts wat voorkomt in het Staatsblad van Neerlandsch Indie en de woorden van Commissarissen-Generaal: de toestand is na ruim 40 jaren onveranderd); wanneer gij bovendien, als verdere belasting van dien grond, aan heeren- en cultuurdiensten waart onderworpen, diensten, die óók niet zijn bepaald; wanneer zulke diensten u dus door de burgemeesters discretionair konden worden opgelegd: — mijne heeren! zouden er dan geene kreten opgaan om regeling van de eerste grondslagen van welvaart in eene landbouwende maatschappij? En maakt nu de Minister zich aan overdrijving schuldig, wanneer hij dat stelsel een vicieus stelsel noemt?“

Maar hoe klemmend de bewijsvoering mocht zijn, zulk een critiek van het Indisch regeeringsbeleid werd te scherp geacht en zelfs bij zijne geestverwanten op staatkundig gebied vond de Minister geen onvoorwaardelijken steun. Zijne denkbeelden pasten even slecht in het oude kader, als die van Multatuli. En denkbeelden, die niet in het oude kader passen, pleegt men in Nederland verwerpelijk te achten.

Ik kom nu terug op het punt, dat ons bezig hield: dank zij het nieuwe element, dat na 1860 in de koloniale quaestie is gebracht, is over dit punt meer licht verspreid. Van lieverlede heeft men ingezien, dat vrije arbeid een plant is, die niet op elken bodem kan tieren, immers daar niet, waar de bevolking door wetten en instellingen wordt verhinderd om partij te trekken van haar grond, niet zeker is van haar eigendom, slaafs is onderworpen aan hare hoofden en gewoon hun in alles naar de oogen te zien. Vrije arbeid heeft tot voorwaarde een maatschappij van vrije burgers, die belang hebben bij het gebruik hunner krachten en productiemiddelen, en kan dus in Indië slechts bestaan, voor zoover de Indische maatschappij aan deze voorwaarde voldoet. Vroeger voldeed zij minder daaraan dan thans en dit verklaart, dat

eertijds in Indië veel vermomde dwang heeft plaats gegrepen. Naarmate echter ons stelsel van bestuur is verbeterd, heeft dit kwaad zich minder vertoond en is de vrije arbeid meer tot werkelijkheid geworden. Geen wonder, want de ingevoerde verbeteringen bestaan daarin, dat de rechten der bevolking op hare gronden meer erkend, hare eigendommen meer geërbiedigd, de hoofden in hun macht beperkt zijn. Wij hebben de Javaansche maatschappij meer in overeenstemming gebracht met het hierboven geteekend ideaal, den bodem, waarop vrije arbeid kan bloeien, beter voorbereid, en de heilzame vruchten daarvan zijn niet uitgebleven. Welnu, in deze richting moeten wij voortgaan. De halfvolbrachte hervorming van ons koloniaal regeeringsstelsel moet ook daarom worden voltooid, omdat er geen volledige waarborg is tegen de ontarding der vrije cultuur in vermomden dwangarbeid, zoolang dit niet is geschied. Zulk een waarborg behoort er te zijn. Wat baat het den Javaan, of hij van de verplichte suiker- en koffieteelt wordt ontheven, als het oude kwaad onder een nieuwen vorm terugkeert? Openlijke dwang is nog minder slecht dan vermomde; want openlijke dwang geschiedt naar wettelijke regels en onder toezicht van het Europeesch bestuur; de vermomde daarentegen geschiedt door slinksche middelen en brengt, nog meer dan de andere, corruptie in het staatkundig en maatschappelijk leven der bevolking.

Met deze denkbeelden geloof ik dat ieder moet instemmen. Op de vraag, of vrije arbeid ten behoeve van Europeesche ondernemers op Java kan bestaan, mag, dunkt mij, geen volstrekt ontkennend of bevestigend antwoord worden gegeven; ons antwoord moet voorwaardelijk zijn. Herstel het ambtelijk landbezit; laat de hoofden vrij om zooveel heeren-diensten te vorderen, als zij verkiesen; onthoud aan de bevolking alle waarborgen tegen miskennis harer gebruiksrechten op den grond; laat de regeling der landrente geheel aan het inlandsch bestuur over; bezoldig de regenten en

districtshoofden zoo karig, dat zij, om behoorlijk te leven, naar andere inkomsten moeten omzien; zoo gij dit alles hebt gedaan, kunt gij veilig aannemen, dat vrije arbeid ten behoeve van Europeesche kapitalisten op Java schier onmogelijk is geworden. Maar verbeter de landrente door ze gelijkvormig te maken aan een Europeesche grondbelasting, bevorder den individueelen eigendom, breng het dorpsbestuur op zoodanigen voet dat de inlander veilig is tegen onderdrukking, schaf de heerediensten af, zoowel die aan het gouvernement als die aan de inlandsche hoofden en ambtenaren, laat de bevolking dus belang hebben bij een ruime productie: zoo gij dezen weg hebt bewandeld, moogt gij gerust verzekeren, dat vrije arbeid op Java kan bestaan en geen gevaar loopt van in vermomden dwangarbeid te ontaarden. Het stelsel der Compagnie of het stelsel van Elout, welk van die beiden verkiest gij? Alles, wat naar het eerste voert, maakt de vrije cultuur onmogelijk; alles, wat naar het tweede voert, waarborgt haar bloei.

Over sommige van de middelen, die de strekking hebben om den vrijen arbeid te bevorderen, heb ik reeds gesproken; er zijn echter twee punten, waarover, in verband met ons onderwerp, nog het een en ander te zeggen valt. Het eene betreft de aanstelling der dessahoofden, het ander de heerediensten.

Een der beste waarborgen tegen de ontaarding van vrijen arbeid in vermomden dwang bestaat hierin, dat de dessahoofden verhinderd worden om daartoe de hand te leenen. Zelve moeten zij niet omkoopbaar zijn; maar evenmin moet het kunnen geschieden, dat zij zich door omgekochte districtshoofden laten gebruiken om de inlanders tot arbeid ten behoeve van particuliere ondernemingen te verplichten. Hier stuit men echter op een moeielijkheid. Het is gemakkelijk de wijze van aanstelling der dessahoofden zóó te regelen, dat deze geheel afhankelijk zijn van de bevolking; maar op

de dessahoofden rust een dubbele taak: niet alleen de rechten en belangen hunner onderzaten, ook die der regeering moeten zij behartigen en zóóveel zelfstandigheid tegenover de bevolking, als zij daarvoor noodig hebben, moet hun worden verleend. Waar het dessahoofd omkoopbaar is of een werktuig in de handen van regenten en districtshoofden, is de inlander aan willekeur overgeleverd en niet veilig tegen knevelarij; doch waar hij geheel van de bevolking afhangt en afzetbaar is, zoodra het haar goeddunkt hem te verwijderen, staat regeeringloosheid voor de deur. De wet moet gehandhaafd en misbruik van gezag voorkomen worden: aan deze beide voorwaarden behoort de regeling van het dorpsbestuur te voldoen.

Het middel om de aangewezen moeilijkheid te ondervangen, is echter dikwijls genoemd. Het bestaat ten eerste hierin: aan de bevolking het recht van verkiezing, aan de regeering dat van bevestiging der volkskeus te laten, maar tevens voor te schrijven, dat de dessahoofden zich periodiek aan een nieuwe verkiezing moeten onderwerpen. Voor zoover mij bekend is, wordt tegen de uitvoering van dit denkbeeld slechts één bezwaar geopperd; men is beducht voor de kuisperijen en twisten, waartoe de periodieke verkiezingen der dessahoofden aanleiding kunnen geven. Ik wensch echter te vragen, of dit bezwaar overwegend mag zijn. Wie rust verlangt tot elken prijs, moet niet alleen op Java, maar ook in Europa, aan het volk iederen invloed op het bestuur onthouden; een despotische regeeringsvorm is zeker wel de beste tot verzekering van rust. Doch men zal tóegeven, dat ons koloniaal Gouvernement nog een andere taak te vervullen heeft dan die van rustbewaarder, immers geroepen is om het recht te handhaven en onderdrukking tegen te gaan. Hoe kan dit geschieden, wanneer de bevolking niet in staat is gesteld om een dessahoofd, die hare belangen verwaarloost, uit zijn ambt te verwijderen en zich tot het inbrengen van klachten bij het plaatselijk bestuur moet bepalen? Ik geloof, dat men zich de nadeelen, die aan periodieke verkiezingen

verbonden kunnen zijn, moet getroosten; hoewel men trachten moet ze te verminderen, door de keuzen hier in het eene, ginds in het andere jaar te doen plaats vinden en de termijnen van aftreding niet al te kort te stellen. Aan de bevolking worde gelegenheid geschonken om, zij het ook na eenige jaren, zich van een dorps hoofd, die haar mishaaft, te ontdoen, en de dorps hoofden zelve moeten weten, dat zij, om hun ambt te behouden, zich niet alleen bij de regeering, maar ook bij de gemeenten, die zij besturen, aangenaam moeten maken. Aan de bevordering van rust en eendracht mag niet alles worden opgeofferd; er staan hier grooter volksbelangen op het spel.

Op grond van hetgeen de koloniale verslagen telkens berichten omtrent het slecht gehalte der dorps hoofden in vele gewesten, meen ik tevens te moeten aanbevelen dat maatregelen worden genomen om de dessahoofden een hoogere bezoldiging te doen genieten. Hun betrekking is thans op onderscheidene plaatsen niet gezocht, omdat zij er meer last dan voordeel geeft; daardoor wordt de keus beperkt en moeten ongeschikte personen worden aangesteld. Er kan, dunkt mij, geen verschil van gevoelen bestaan omtrent de noodzakelijkheid om hierin verbetering te brengen. Een goede regeling van het dorps bestuur is een zoodanige, die de aanstelling der bekwaamste en meest geachte leden der dessa in de hand werkt; de betrekking van dorps hoofd moet in eere zijn, opdat de besten er naar staan. Hoe meer dit geschiedt, hoe minder ook het bezwaar, dat ik hierboven heb vermeld en dat aan alle volksverkiezingen eigen is, zich zal vertoonen; want niet dikwijls zal er in de dessa een beweging ontstaan om een geacht en vertrouwd dessahoofd bij zijne aftreding door een minder geschikt persoon te doen vervangen.

Het tweede punt, dat ik noemde, betreft de heerendiensten. Zooals men weet, worden deze onderscheiden in twee soorten, de heerendiensten aan het Gouvernement en die aan de inland-

sche hoofden en ambtenaren ¹⁾. Volgens de officieële cijfers — waaraan, zooals straks zal blijken, in dit geval geen onbepaald vertrouwen is te schenken — worden op Java jaarlijks ongeveer 30 miljoen dagdiensten van de bevolking geëischt, 24 miljoen ten behoeve van het Gouvernement, 6 miljoen ten behoeve der hoofden en ambtenaren. Vroeger moeten deze cijfers veel grooter zijn geweest, want de diensten aan de hoofden waren toen nog niet wettelijk beperkt en een aantal publieke werken, die nu met vrije arbeiders worden uitgevoerd, geschieden destijds in heerdienst. Er is een tijd geweest, waarin de heerdiensten zeer drukkend waren en, naast den cultuurarbeid, veel bijdroegen tot verarming van het Javaansche volk. Maar schoon er ook in dit opzicht veel is verbeterd, zoo wane toch niemand, dat de heerdiensten thans geen druk meer veroorzaken, noch tot misbruiken aanleiding geven. Het meest bezwarend zijn die aan de hoofden, de zoogenaamde pantjensdiensten, hetgeen daaruit blijkt, dat de bevolking zich vaak groote opofferingen getroost om er zich aan te onttrekken. In een der afdelingen van Bagelen is het gebeurd, dat zij, wien deze diensten waren opgelegd, aan plaatsvervangers hunne aandeelen in de gemeentevelden hebben afgestaan; soms zijn er in het geheel geen plaatsvervangers voor het verrichten van pantjensdiensten te verkrijgen ²⁾. „Blijkens hunne jaarlijksche rapporten,” zoo leest men in het Koloniaal Verslag van 1874 ³⁾, „zijn de hoofden van gewestelijk bestuur algemeen van oordeel, dat de heerdiensten — hoewel tegenwoordig, bij vroeger vergeleken, zeer verminderd, — steeds in meerdere of mindere mate ongunstig terugwerken op de volkswelvaart en dat daarbij een verspilling van arbeid plaats heeft, waarin door beter toezicht slechts gedeeltelijk kan worden voorzien.“

¹⁾ De gemeentelijke diensten, ten aanzien waarvan geenerlei wettelijke regeling bestaat, laat ik buiten behandeling.

²⁾ Zie Koloniaal Verslag van 1872, blz. 63 en 64. ³⁾ Blz. 76

Ziehier wat de heer J. J. Hasselman — voorwaar geen radicaal! — in zijne „Beschouwingen omtrent het cultuur-stelsel“ ¹⁾, over dit onderwerp schrijft. „De heerendiensten zijn in elke maatschappij, welke zich nog niet heeft weten te ontworstelen aan willekeur en despotisme, een ware plaag voor de bevolking..... De Javaan zelf, hoe ook gewoon en gehecht aan oude sleur en gewoonte, is er ook zeer tegen ingenomen en tracht er zich zooveel mogelijk aan te onttrekken.... Hetgeen door heerendiensten wordt daargesteld is dan ook in den regel hoogst gebrekkig en vordert een gestadig en kostbaar onderhoud, zoowel aan arbeid als aan materialen. Er gaat met die wijze van werken in het algemeen een groote waarde aan arbeid en materialen verloren.... Het welbegrepen belang van het Gouvernement vordert om ze geleidelijk, doch doortastend, te verminderen en, zoodra men daartoe in staat is, geheel af te schaffen“ ²⁾.

De heerendiensten zijn niet alleen nadeelig door den druk, dien zij uitoefenen, maar ook door hun invloed op den geest der bevolking: zij kweeken luiheid aan. Zij leeren den inlander zijn tijd verbeuzelen en onverschillig te zijn omtrent de uitkomsten van zijn werk. Het is misschien niet algemeen bekend, dat over de Fransche boeren — nu toonbeelden van vlijt — in de vorige eeuw schier even ongunstig werd geoordeeld, als nu wel eens gesproken wordt over de Javanen: de regeeringsambtenaren verklaarden telkens in hunne verslagen, „que le paysan est naturellement paresseux et ne travaillerait pas s'il n'y était obligé pour vivre“ ³⁾. Wat heeft den Franschen boer in weinig tijds zoo veranderd? De meer algemeene verspreiding van den grondeigendom heeft er stellig toe bijgedragen; maar zou de afschaffing der heerendiensten het niet evenzeer hebben gedaan?

¹⁾ Zalt-Bommel, 1860, blz. 40 en verv.

²⁾ Waarom heeft de heer Hasselman, toen hij Minister van Koloniën was, naar deze overtuiging niet gehandeld?

³⁾ De Tocqueville, l'ancien Régime et la Révolution, 7e Ed. blz. 93.

Men bedenke, welke zware verplichtingen destijds in Frankrijk op de plattelandsbevolking drukten; in Touraine alleen, dat een bevolking had van 279.000 zielen, bedroeg in 1765 het getal der gevorderde dagdiensten meer dan 1.068.000. Doch waartoe van andere landen gesproken? Wie den nadeeligen invloed der heerendiensten op den geest der Indische bevolking willen leeren kennen, raadplege o. a. het Koloniaal Verslag van 1865, geteekend door de Minister van Goltstein, waar van de arbeiders in heerdienst het volgende wordt gezegd: „Hunne luiheid en onverschilligheid leidt soms tot zooveel vertraging, dat daardoor schade voor de werken ontstaat, zoodat men berekent dat het dikwijls financieel voordeliger zou zijn geweest om vrije werklieden te bezigen ¹⁾.” In gelijken zin spreekt de heer Hasselman, die van het stelsel van heerdienst getuigt, dat het „eigen vlijt onderdrukt en uitdooft en indolentie en onverschilligheid in de hand werkt.... Bij het uitvoeren van werken bij heerdienst ziet men het werkvolk meestal uiterst traag en loom. Zal het werk noemenswaardige vorderingen maken, zoo moeten de hoofden er aanhoudend bij zijn en dikwijls strenge straffen toepassen.“

Bij het graven van waterleidingen door heerdienstplichtigen, heeft dezelfde schrijver het volgende gezien. „Men begon zich, ter werkplaats gekomen, door een scherm van groen loof tegen de zonnestralen te beschutten en vervolgens den arbeid aanvangende, werd de grond met een gescherpt hout losgemaakt en met handen vol in een klein gevlochten mandje gedaan. Dit gevuld zijnde, werd het mandje door een werkman, die zich boven op den kant der leiding even comfortabel had ingericht, als zijn collega beneden op den bodem, aan een touwtje naar boven gehaald en geledigd; en zoo treuzelde men voort, dat het vermoeiend was om aan te zien. Wanneer men, in tegenstelling van die wijze van werken of tijddooden, den Javaan bezig ziet om in zijn eigen

¹⁾ Blz. 134.

belang rijstvelden te bewerken, dan hinderen hem de zonnestralen niet en hij werkt met een lust, kracht en ijver, die elk denkbeeld van luiheid en indolentie doen vervallen, en ook bij hem ziet men dan de spreuk bevestigd: „Geld verzoet den arbeid“. ¹⁾

Op het gebied der koloniale wetgeving en administratie is in den laatsten tijd ten aanzien der heerediensten het een en ander voorgevallen. Artikel 57 van het Indisch Regeerings-reglement gelast den Gouverneur-Generaal, de verordeningen omtrent de „persoonlijke diensten, waartoe de inboorlingen verplicht zijn“ in elk gewest om de vijf jaren te herzien, „met het doel om daarin trapsgewijze de verminderingen te brengen, bestaanbaar met het algemeen belang“. Ter voldoening aan dit artikel is door den Gouverneur-Generaal het laatst den 1sten October 1875 een Besluit betreffende de heerediensten uitgevaardigd ²⁾, dat in hoofdzaak het volgende bevat: „Het beginsel, dat de heeredienstplichtigheid rust op den grond, wordt gehandhaafd overal waar het in werking is,“ doch „waar inheemsche gebruiken of instellingen een anderen grondslag aanwijzen, wordt daarin voor 'shands geen verandering gebracht.“ — „De inboorlingen zijn niet verplicht tot eenige levering, betaald of onbetaald, van materialen of andere goederen, die hun bijzonder of gemeentelijk eigendom zijn. Elke vordering van dien aard is onvoorwaardelijk verboden.“ — „De heerediensten zijn onderscheiden in algemeene en bijzondere“. Tot de algemeene („welke niet dagelijks de opkomst vorderen van een vast aantal dienstplichtigen, doch naar de behoeften worden geregeld“) behoort „het aanleggen, herstellen en onderhouden van openbare werken van algemeen nut, waarbij het belang der inlandsche bevolking rechtstreeks betrokken is, zooals

¹⁾ t. a. p. bl. 43.

²⁾ In Extract medegedeeld in Bijlage R van het Koloniaal Verslag van 1876. Het Besluit van 1875 verschilt weinig van dat van 1870.

wegen, bruggen, dijken, dammen en waterwerken, passeerwachthuizen en mijlpalen." ¹⁾ Doch „voorloopig“ — il n'y a que le provisoire qui dure, 'denkt men hierbij onwillekeurig — „worden daaronder nog gerangschikt: de districts-gevangenissen en passangrahans en de inlandsche schoollocalen, waarin van staatswege geheel kosteloos onderwijs wordt gegeven," terwijl het „vervoeren van gouvernements-reizigers en goederen en het verleenen van hulp bij het vervoeren van rijtuigen van gouvernements-reizigers langs steilten" evenzeer tot de algemeene diensten behoort. — Breeder is de lijst der bijzondere heerdiensten (dat zijn „de zoodanige, waarvoor dagelijks een vast aantal dienstplichtigen uitkomt, of waarvoor dagelijks een zeker aantal kan opgeroepen worden"). Zij bestaan in het bewaken van pakhuizen, gevangenissen, waterwerken, het bedienen van overvaarten, bezetten van wachthuizen, overbrengen van brieven, vervoeren van gevangenen, leveren van gras voor de postpaarden en voorts — last not least — in het verrichten dier pantjensdiensten, of diensten aan inlandsche hoofden en ambtenaren, waarvan ik reeds gesproken heb. Er zijn verschillende regels gesteld, die bij het vorderen der heerdiensten in acht genomen moeten worden. Van niemand mag meer worden geëischt dan 52 dagen arbeid in het jaar; de algemeene diensten moeten zooveel mogelijk worden opgelegd „op vaste tijdstippen, niet samentreffende met de cultuurdiensten en met den tijd, waarin de heerdienstplichtigen zich persoonlijk aan hunne eigene cultures en daarmede samenhangende werkzaamheden moeten wijden;" de bevolking mag in den regel niet worden opgeroepen voor werk op meer dan 2½ uur afstands; ook hebben zij, die diensten bij hoofden of ambtenaren moeten verrichten, aanspraak op twee uren rust van de twaalf en op voeding. In het Koloniaal Verslag van 1872 beklagt zich echter de regeering over de slechte naleving harer voorschriften ten aanzien

¹ Dus geen vestingwerken, bijvoorbeeld.

der heerendiensten; bij een circulaire van 13 Maart 1872 heeft de directeur van binnenlandsch bestuur andermaal op een betere naleving moeten aandringen ¹⁾. Maar ik vrees dat zulke circulaires nooit het gewenschte gevolg zullen hebben, want meer dan iets anders leenen zich de heerendiensten tot misbruiken en wetsovertredingen. Hoe kunnen onze ambtenaren daarop toezien? Zij weten niet eens nauwkeurig, hoeveel menschen er voor het onderhoud van bestaande werken worden opgeroepen; wel voor het maken van nieuwe, want daarvoor moeten zij hunne machtiging verleenen, maar de oproeping voor onderhoudswerken laten zij over aan de districts- en dessahoofden ²⁾. Men kan, geloof ik, veilig zeggen, dat zoolang er heerendiensten worden geëischt, de verordeningen ten aanzien van dit onderwerp overtreden zullen worden.

Over het meest doeltreffende middel om tot afschaffing der Gouvernements-heerendiensten te geraken, verschillen de gevoelens. Sommigen zijn voor afkoopbaarstelling, zich beroepende op het voorbeeld van Ceylon, waar dit middel, naar zij verzekeren, met uitmuntend gevolg is aangewend ³⁾, en op de ondervinding in de Padangsché bovenlanden verkregen, waar aan de heerdienstplichtigen in 1858 ⁴⁾ de bevoegdheid is verleend om zich door betaling eener jaarlijksche som van f 4 van alle diensten aan de wegen te bevrijden, een regeling die alleszins bevredigend moet hebben gewerkt ⁵⁾. Anderen zijn van oordeel, dat aan afkoopbaarstelling practische bezwaren kleven en het beter zou zijn de Gouvernementsheerendiensten door een belasting in geld te vervangen ⁶⁾. Ten aanzien der diensten aan de inlandsche hoofden en ambtenaren, daarentegen, bestaat

¹⁾ Zie aldaar blz. 63.

²⁾ Koloniaal verslag van 1872, bl. 62.

³⁾ Zie het bekende werk van den Heer Verkerk Pistorius, Ceylon.

⁴⁾ Indisch Staatsblad van 1858, no. 66.

⁵⁾ Zie het koloniaal verslag van 1871, bl. 355 en dat van 1872, bl. 64.

⁶⁾ Zie het hoogst belangrijke opstel van den Heer van Vleuten, Gids van 1872, III 210, en very.

veel meer eenstemmigheid. In het eerste wetsontwerp der Indische begrooting voor 1867 heeft de regeering voorgesteld om ze geheel af te schaffen; zij, ten wier behoefte deze diensten werden verricht, zouden door een aanmerkelijke verhooging hunner jaarwedden, tot een gezamenlijk bedrag van f 3.340.000, worden schadeloos gesteld. De Regenten werden gebracht van gemiddeld f 8800 op f 15000, de pateh's van f 1550 op f 4200, de districtshoofden van f 800 op f 3000, de onderdistrictshoofden van f 360 op f 1800 's jaars. Aan dit plan, waaraan de Raad van Indie eenstemmig zijn goedkeuring had gehecht ¹⁾, is ten gevolge der kabinetsverandering van 1866 geen gevolg gegeven: een ander denkbeeld, dat van beperking der diensten, met verhooging der jaarwedden tot een gezamenlijk bedrag van slechts f 2.000.000, is uitgevoerd. Volgens de verordening van 26 September 1867 (1 Maart 1874 gewijzigd) ²⁾, kan bijvoorbeeld een regent veertig, een districtshoofd twaalf, een ondercollecteur tien heerdienstplichtigen eischen; doch het mag in twijfel wor-

¹⁾ In ondubbelzinnige bewoordingen, «Eere zij den koning, die zoo mildelijk de onbekrompene hand opende om een staat van zaken te doen ophouden, die streed met recht en billijkheid... Dank zij den minister van koloniën toegebracht voor zijne volhardende pogingen in deze gewichtige aangelegenheid... Na aandachtige overweging van de stukken... moet de Raad verklaren, geen bezwaren hoegenaamd te zien in de uitvoering der door het opperbestuur voorgeschreven maatregelen,» enz. Zie het advies van den Raad van Indie van 29 December 1865, medegedeeld in het Tijdschrift voor Ned. Indie, 1867, I, bl. 48.

²⁾ Deze wijziging, waardoor alle dienstvordering wordt verboden aan koffie- en zoutpakhuismeesters, vaccinateurs en inlandsche schrijvers en waarbij de dienstplichtigen der onder-districtshoofden 1e en 2e klasse worden bepaald op 6 en 4, staat in verband met de op bl. 34 noot 1 vermelde reorganisatie en uitbreiding van het inlandsch bestuur. Zij heeft ten doel, de vermeerdering van het totaal der door de bevolking verschuldigde pantjensdiensten, die daaruit zou zijn voortgevloeid, te voorkomen. Gelijktijdig met de beperking der diensten, den 26sten September 1867, op Java en Madura het ambtelijk landbezit afgeschafte en het vorderen van leveringen, «betaald of onbetaald, door of en ten behoeve van wien ook, onvoorwaardelijk verboden.» Zie Ind. Staatsblad 1867, no. 122.

den getrokken of deze verordening strenger wordt nageleefd dan die der andere op het punt der heerendiensten, want hoe kan het Koloniaal Bestuur te weten komen of sommige hoofden ook meer lieden oproepen dan hun is vergund? Het zou een heirleger van Nederlandsche ambtenaren noodig hebben, alle even kloek en alle vol ijver in de vervulling hunner plichten, om aangaande elke overtreding zijner voorschriften van 1867 behoorlijk te worden onderricht. Ik geloof daarom met velen, dat op de volledige afschaffing der pantjensdiensten alsnog moet worden aangedrongen.

Het beste middel om misbruik van gezag en knevelarij door de hoofden tegen te gaan, bestaat toch wel hierin, hun de gelegenheid daartoe zoo veel mogelijk te ontnemen. Als de jaarlijksche verdeeling der velden ophoudt, vervalt de onbehoorlijke invloed, dien sommige dessahoofden daarbij uitoefenen, en treedt voor gemeentelijken aanslag der landrente perceelsgewijze aanslag in de plaats, dan worden ook de misbruiken voorkomen, die de dorpsbesturen bij de heffing der landrente thans nog kunnen plegen. Verdwijnen nu tevens de heerendiensten, dan wordt ook het machtsgebied der inlandsche hoofden van hooger en lagere ingekrompen, de bevolking aan hun willekeur onttrokken en ontheven van de noodzakelijkheid om hun gunst te verwerven. De betrekkingen van al de hoofden, hogere en lagere, zullen meer een zuiver administratief karakter verkrijgen; zij, die ze bekleeden, zullen minder dan nu geroepen worden om te beslissen over zaken, waarbij de economische belangen der inlanders, elk afzonderlijk, zeer nauw zijn betrokken. Als ik de kwalen der Indische maatschappij goed begrijp, is in dit in hooge mate wenschelijk. In Europa weten wij, dat er een gezag is, het gezag der wet, waaraan allen moeten gehoorzamen, bestuurders en bestuurden. Maar de Indische bevolking weet dit nog te weinig en van daar dat zij aan hare hoofden veelal zoo slaafs is onderworpen. Zal het ons ooit gelukken haar tot hogere ontwikkeling te

brengen, zoo moeten wij haar eerbied voor parentah in eerbied voor de wet veranderen, dus het machtsterrein der hoofden, nog meer dan reeds is geschied, beperken. Sommigen noemen dit bedenkelijk: van zulk een gedragslijn vreezen zij staatkundige gevaren. Zij vergeten echter, dat de eenige opstand, die in den loop dezer eeuw op Java heeft gewoed, ontstaan is in de Vorstenlanden, waar de hoofden meer gezag hebben dan in eenig ander gedeelte van het eiland. Het middel om de bevolking aan ons te verbinden kan toch waarlijk niet daarin gelegen zijn, dat wij haar prijsgeven aan willekeur 1).

Periodieke herkiezing der dessahoofden en afschaffing, desnoods, afkoopbaarstelling, der heerendiensten, ziedaar de twee middelen, die ik ten slotte gemeend heb te moeten aanbevelen ter bevordering van den vrijen arbeid op Java. Worden deze middelen aangewend en daarbij in het alge-

---

¹⁾ Zeer juist schijnen mij de volgende woorden van Dirk van Hogendorp, in 1799 door hem geschreven.

«En schoon de Javaan zeker zeer moeielijk te brengen of te overreden is tot iets, waarvan het voordeel eenigszins afgelegen is, zoo zal men mij echter wel willen gelooven, wanneer ik zeg, dat het niet moeielijk zal vallen den Javaan te beduiden, dat hij voortaan vrij van alle heeren- of personeele diensten en van alle willekeurige afgaven zal zijn; dat zijn rijstveld, hetwelk hij tot nog toe wel bebouwd heeft, doch waarvan hij nimmer zeker wist of hij het een toekomend jaar zoude behouden, voortaan zijn volkomen eigendom zal zijn, terwijl geen mensch het hem zal kunnen afnemen, even zoo weinig als het stukje gronds, waarop zijne hut staat; dat hij geene rijst of eenige andere vrucht zal behoeven af te geven en alles vrij zal mogen verkoopen, waar en aan wien hij zal goedvinden; en dat hij voor dit alles alleen een vasten landtax en hoofdgeld zal betalen, die bij lange zooveel niet zal bedragen, als wat hij thans opbrengen of werken moet. Dit alles zal hij zeer wel verstaan, en zekerlijk de wapenen niet willen opvatten om zich daartegen te verzetten.» Zie D. van Hogendorp, «Bericht», blz. 15.

meen de beginselen van koloniale politiek in praktijk gebracht, die in dit werk zijn bepleit, dan bestaat er, geloof ik, geen gevaar dat de vrije cultuur op Java in vermomden dwangarbeid zal ontaarden. De inlander zal meer zelfstandigheid verkrijgen; zijn maatschappelijke toestand zal van dien aard worden, dat hij belang heeft bij het volledig gebruik zijner krachten en productiemiddelen en daarin door niets wordt belemmerd. Veel minder dan nu zullen zijne hoofden aanleiding vinden om hem te onderdrukken; hij zal weten, dat zij niet bevoegd zijn om hem eenigen arbeid op te leggen, behalve die gemeentelijke diensten, welker doel en omvang hij kent. Hun invloed op zijn wel en wee zal minder groot zijn; hij zal niet verplicht wezen om hen dermate te ontzien, als nu dikwijls het geval is. Indien Europeesche of andere ondernemers inlandsche hoofden door geschenken hebben overgehaald om hun ter wille te zijn, zal het onvermogen dier hoofden, om hunne belangen door verkeerde middelen te bevorderen, spoedig blijken. Zoo zal op Java een gezonder toestand worden geboren; de parentah zal worden onttroond en het gezag der wet hare plaats innemen.

Vele stappen zijn reeds gedaan om hiertoe te komen; waarom aarzelt men om den weg, die ten deele is afgelegd, ten einde toe te bewandelen? Zijn de verkregen uitkomsten afschrikkend? Hebben de maatregelen, die tot heden in de aangeduide richting zijn genomen, verkeerd gewerkt? Heeft de regeering aanleiding gehad om berouw te gevoelen over de afschaffing van het ambtelijk landbezit, de gedwongen leveringen aan de hoofden, het Preanger-stelsel? Is het haar gebleken, dat de beperking der heerendiensten ontevredenheid gewekt of het prestige van het gezag verminderd heeft? Ons koloniaal regeeringsstelsel is in de laatste vijf en twintig jaren op een groot aantal punten hervormd, en zoo vaak een nieuwe hervorming zou plaats grijpen, zijn ons de ergste dingen voorspeld. Steeds werd ons verzekerd, dat de Javaan

karaktertrekken bezit, waardoor hij van alle andere lieden verschilt. Bij hem zou het eigenbelang niet spreken; hij zou geen ontzag hebben voor hoofden, die hem niet in zekere mate onderdrukken; dezelfde instellingen, die, hier te lande ingevoerd, den geest der bevolking zouden bederven en verspreiding van welvaart tegengaan, zouden voor hem onmisbaar zijn. Heeft de ondervinding dit bevestigd? Mij dunkt, alles wat in den loop dezer eeuw op Java heeft plaats gegrepen, geeft ons recht om het tegenovergestelde te verzekeren. Maar waarom dan nog zooveel aarzeling en halfheid?

Mocht er eindelijk een beslissende keuze geschieden! Wil men terug naar Van den Bosch, men verklare het onbewimpeld; maar verlangt men een krachtige uitbreiding der vrije cultuur en, als gevolg daarvan, een bloeiende kolonie, zoo gebruike men al de middelen, die dienstbaar zijn aan de bereiking van dit doel. Een vrije cultuur kan slechts bestaan in eene maatschappij, waar geen willekeur heerscht, maar recht en die economisch zoodanig is ingericht, dat ieder belang heeft bij de aanwending zijner persoonlijke krachten en productiemiddelen. Gaan wij te ver, zoo wij verlangen, dat de Indische maatschappij beantwoorde aan dit ideaal?

YC 09724

JV 2517
. P 4
223484
Pierson

